অথ ঐতরেয়ব্রাহ্মণ
প্রারম্ভ

১৭০৭

CSUGCKL
Q126 1
489
Acc.No: 489

Large Book

[redacted]

[redacted]

Cat no - 1613

[redacted]

R. S. VADHYAR & SONS
BOOK-SELLERS & PUBLISHERS
KALPATHI, PALGHAT-5.

GURUVAYOOR CAMPUS
PURANATTUKARA
KERALA 680 551
LIBRARY
Ministry of H.R.D.

9126:22

R.30
88.83

॥ अथ ऐतरेयब्राह्मणप्रारंभः ॥

मूल्यं ३। रूप्यकः.

R. S. VADHYAR & SONS
BOOK-SELLERS & PUBLISHERS
KALPATHI, PALGHAT-2.

8.B.1

VIDYAPEETHA ★ GURUVAYOOR
Acc no. 4589
8/12/18

R28-B-1

ऋग्वेदीयादशग्रंथाः ।

ऋक्संहिता—परिभाषा—सर्वानुक्रम-छंदर्षि—स्वाहाकारहोमनिर्णयप्रयोगादिविविधोपयुक्तविषयसहिता मन्त्रकोशयुताच	मू. ३ रु. ट ·॥·
ऐतरेयब्राह्मणम्—भाष्यपाठैस्तत्रतत्रानुवादितम्	मू. १ रु. ट ϭ=
ऐतरेयारण्यकं (उपनिषद्) भाष्यपाठैः संवाद्य शोधितमस्तीदं पुस्तकम्	मू. ·।· ट. ϭ−
गृह्यसूत्रं—आश्वलायनीयम्.	मू. ·।· ट. ϭ−
शिक्षादिवेदषडंगानि—नाम १ शिक्षा पाणिनीया, २ ज्योतिषं लगधस्य, ३ छंदः पिंगलनागस्य, ४ निघंटुः, निरुक्तंच यास्कस्य, ५ श्रौतसूत्रं आश्वलायनस्य, ६ अष्टाध्यायीसूत्रपाठः पाणिनीयः	मू. १। ट. ·।·
शिक्षादिचतुष्टयं—नाम १ शिक्षा, २ ज्योतिषं, ३ छंदः, ४ निघंटुः इति	मू. ·।· ट. ϭ−
उदकशांति (ऋग्वेदी)	मू. ·।· ट. ϭ−
उदकशांति आपस्तंबी	मू. ϭ= ट. ϭ−

ॐनमःश्रीवेदपुरुषाय ॥ ॥ हरिःॐ ॥ अग्निर्वैदेवानामवमोविष्णुःपरमस्तदंतरेणसर्वाअन्यादेवताआग्नावैष्णवंपुरोळाशंनिर्वपंतिदीक्षणीयमेकादशकपालंसर्वाभ्यएवैनंतद्देवताभ्योऽनंतरायंनिर्वपंत्यग्निर्वैसर्वादेवताविष्णुःसर्वादेवताएतेवैयज्ञस्यांत्येतन्वौयदग्निश्चविष्णुश्चतद्यदाग्नावैष्णवंपुरोळाशंनिर्वपंत्यंततएवतद्देवानृध्नुवंतितदाहुर्यदेकादशकपालःपुरोळाशोद्वावग्नाविष्णूकैनयोस्तत्रक्लृप्तिःकाविभक्तिरित्यष्टाकपालआग्नेयोऽष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्रमग्नेश्छंदस्त्रिकपाळोवैष्णवस्त्रिर्हीदंविष्णुर्व्यक्रमतसैनयोस्तत्रतृप्तिःसाविभक्तिर्घृतेचरुंनिर्वपेतयोप्रतिष्ठितोमन्येतास्यांवावसनप्रतितिष्ठतियोनप्रतितिष्ठतितद्यद्घृतंतत्स्त्रियैपयोयेतंडुलास्तेपुंसस्तन्मिथुनंमिथुनेनैवैनंतत्प्रजयापशुभिःप्रजनयतिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदारब्धयज्ञोवाएषआरब्धदेवतोयोदर्शपूर्णमासाभ्यांयजतआमावास्येनवाहविषेष्ट्वापौर्णमासेनवातस्मिन्नेवहविषितस्मिन्बर्हिषिदीक्षेतैषोएकादीक्षासप्तदशसामिधेनीरनुब्रूयात्सप्तदशोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचर्तवोहेमंतशिशिरयोःसमासेनतावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेद ॥ १ ॥

यज्ञोवैदेवेभ्यऽउदक्रामत्तमिष्टिभिःप्रैषमैच्छन्यदिष्टिभिःप्रैषमैच्छंस्तदिष्टीनामिष्टित्वंतमन्वविंदन्ननुवित्तयज्ञोराध्नोतियएवंवेदाहूतयोवैनामैतायदाहुतयऽएताभिर्वैदेवान्यजमानोह्वयतितदाहुतीनामाहुतित्वमूतयःखलुवैतानामयाभिर्देवायजमानस्यहवमायंतियेवैपंथानोयाःस्रुतयस्तावाऊतयस्तऽउएवैतत्स्वर्गयाणायजमानस्यभवंतितदाहुर्यदन्योजुहो

त्य॑थयोनुचाहयजतिच॑कस्मात्तंहोतेत्याचक्षतइतिंयद्वावसतत्रयथाभाजनदेवता॑अमुमावहामुमावहेत्यावाहयतिंतदेव
होतुर्होतृत्वंहोताभवतिंहोतेत्येनमाचक्षतेयएवंवेद ॥ २ ॥ पुनर्वाएतमृत्विजोगर्भंकुर्वंतिंयंदीक्षयंत्यद्भिरभिषिंचंतिंरे
तोवाआप॑ःसरेतसमेवैनंतत्कृत्वादीक्षयंतिंनवनीतेनाभ्यंजंत्या॑ज्यंवैदेवानांसुरभिघृतंमनुष्याणा॑मायुतंपितॄणांनवनीतंग
र्भाणांतद्यन्नवनीतेनाभ्यंजंतिंस्वेनैवैनंतद्भागधेयेनसमर्धयंत्यांजंत्येनंतेजोवाएतदक्ष्योर्यदांजनंसतेजसमेवैनंतत्कृत्वादी
क्षयंत्येकविंशत्यादर्भपिंजूलैःपावयंतिंशुद्धमेवैनंतत्पूतंदीक्षयंतिंदीक्षितविमितंप्रपादयंतिंयोनिर्वाऽएषादीक्षितस्य॑यद्दी
क्षितविमितंयोनिमेवैनंतत्स्वांप्रपादयंतितस्माद्ध्रुवाद्योनेरास्तेचचरतिच॑तस्माद्ध्रुवाद्योनेर्गर्भाधीयंतेच॑प्रचजायंतेतस्मा
दीक्षितंनान्यत्रदीक्षितविमिता॑दादित्योभ्युदियाद्वाभ्यस्तमियाद्वा॑पिवाभ्याश्रावयेयुर्वाससाप्रोर्णुवंत्युल्बंवाएतद्दीक्षित
स्ययद्वास॑उल्बेनैवैनंतत्प्रोर्णुवंतिकृष्णाजिनमुत्तरंभवत्युत्तरंवाउल्बाज्जरायुंजरायुणैवैनंतत्प्रोर्णुवंतिंमुष्टीकुरुतेमुष्टीवैकृ
त्वागर्भोन्तःशेतेमुष्टीकृत्वाकुमारोजायतेतद्यन्मुष्टीकुरुतेयज्ञंचैवंतत्सर्वाश्चदेवतामुष्ट्योःकुरुतेतदाहुर्नपूर्वदीक्षिणःसंस
वोस्तिपरिगृहीतोवाएतस्ययज्ञः॑परिगृहीतादेवता॑नैतस्यार्तिरस्त्य॑परदीक्षिणएवयथातथेत्युन्मुच्यकृष्णाजिन॑मवभृथम
भ्यवैतितस्मान्मुक्तागर्भाजरायोर्जायंतेसहैववाससाभ्यवैतितस्मात्सहैवोल्बेनकुमारोजायते ॥ ३ ॥ त्वमग्नेसप्रथाअ
सिसोमयास्तेमयोभुवइत्याज्यभागयोःपुरोनुवाक्येअनुब्रूया॑द्यःपूर्वमनीजानःस्यात्तस्मैत्वयायज्ञंवितन्वतइतियज्ञमेवा

॥ १ ॥

स्माएतद्धितनोत्यंग्निःप्रत्नेनमन्मनांसोमगीर्भिष्ट्वावयमितिंयःपूर्वमीजानःस्यांत्तस्मैप्रत्नमितिपूर्वंकर्मांभिवदतिंतत्तन्नादृत्यंमग्निर्वृत्राणिजंघनंत्त्वंसोमासिसत्पतिरितिंवार्त्रघ्नावेवकुर्याद्वृत्रंवाएषहंतिंयंयज्ञउपनमतिंतस्माद्वार्त्रघ्नावेवकर्तव्यावंग्निर्मुखंप्रथमोदेवतानांमग्निश्चविष्णोतपउत्तमंमहईत्याग्नावैष्णवस्यहविषोंयाज्यानुवाक्येभवतंआग्नावैष्णव्यौरूपसमृद्धंएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदंत्यग्निश्चहवैविष्णुश्चंदेवानांदीक्षापालौंतौदीक्षायाईशातेंतद्यदाग्नावैष्णवंहविर्भवतिंयौदीक्षायाईशातेंतौप्रीतौदीक्षांप्रयच्छतांयौदीक्षयितारौंतौदीक्षयेतामितिंत्रिष्टुभौभवतःसेंद्रियत्वाय ॥ ४ ॥ गायत्र्यौस्विष्टकृतःसंयाज्येकुर्वीतंतेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामंस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगायत्रीतेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतिंयएवंविद्वान्गायत्र्यौकुरुतंउष्णिहावायुष्कामःकुर्वीतांयुर्वांऽउष्णिकसर्वमायुरेतिंयएवंविद्वानुष्णिहौकुरुतेंऽनुष्टुभौस्वर्गकामःकुर्वीतंद्वयोर्वांअनुष्टुभोंश्चतुःषष्टिरक्षराणिंत्रयइमऊर्ध्वांएकविंशालोकांएकविंशत्यैकविंशत्यैवेमाँल्लोकान्रोहतिस्वर्गएवलोकेंचतुःषष्टितमेनंप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठतिंयएवंविद्वाननुष्टुभौकुरुतेंबृहत्यौश्रीकामोयशस्कामःकुर्वीतंश्रीवैंयशश्छंदसांबृहतींश्रियमेवयशआत्मन्धत्तेंयएवंविद्वान्बृहत्यौकुरुतेंपंक्तीयज्ञकामःकुर्वीतंपांक्तोवैयज्ञंउपैनंयज्ञोनमतिंयएवंविद्वान्पंक्तीकुरुतेंत्रिष्टुभौवीर्यकामःकुर्वीतौंजोवाइंद्रियंवीर्यंत्रिष्टुंबोजस्वींद्रियवान्वीर्यवान्भवतिंयएवंविद्वांस्त्रिष्टुभौकुरुतेंजगत्यौपशुकामःकुर्वीतंजागतावैपशवःपशुमान्भवतिंयएवंविद्वान्जगत्यौकुरुतेंविराजावन्नाद्यकामः

कुर्वीतान्नंवैविराट्तस्माद्यंस्यैवेहभूयिष्ठमन्नंभवतिंसऽएवभूयिष्ठंलोकेविराजतिंतद्विराजोविराट्त्वंविस्वेषुराजतिंश्रेष्ठःस्वानांभवतियएवंवेद ॥ ५ ॥ अथोपंचवीर्यंवाएतच्छंदोयद्विराड्यंत्रिपदातेनोष्णिहागायत्र्यौयदस्याएकादशाक्षराणिपदानितेनत्रिष्टुंब्यत्रयस्त्रिंशदक्षरातेनानुष्टुंन्नवाएकेनाक्षरेणच्छंदांसिवियंतिंनद्वाभ्यांयद्विराट्तत्पंचमंसर्वेषांछंदसांवीर्यमवरुंधेसर्वेषांछंदसांवीर्यमश्नुतेंसर्वेषाछंदसांसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेंऽन्नादोन्नपतिर्भवत्यश्नुतेप्रजयान्नाद्यंयएवंविद्वान्विराजौकुरुतेंतस्माद्विराजावेवकर्तव्यैंप्रेद्धोअग्नइमोअग्नइत्येतैंऋतंवाववदीक्षासत्यंदीक्षांतस्माद्दीक्षितेनसत्यमेववदितव्यमंथोखल्वाहुंःकोर्हतिमनुष्यःसर्वंसत्यंवदितुंसत्यसंहितावैदेवांअनृतसंहितामनुष्याइतिंविचक्षणवतींवाचंवदैंच्चक्षुर्वैविचक्षणंविह्येनेनपश्यतीत्यैंतद्धवैमनुष्येषुसत्यंनिहितंयच्चक्षुंस्तस्मादाचक्षाणमाहुरद्रागितिंसयद्यदर्शमित्याहाथास्यश्रद्दधतिंयद्युवैस्वयंपश्यतिंनवहूनांचनान्येषांश्रद्दधातिंतस्माद्विचक्षणवतीमेववाचंवदेंत्सत्योत्तराहैवास्यवागुदिताभवतिभवति ॥ ६ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

स्वर्गंवाएतेनलोकमुपप्रयंतिंयत्प्रायणीयंस्तत्प्रायणीयस्यप्रायणीयत्वंप्राणोवैप्रायणीयंउदानउदयनीयंःसमानोहोताभवतिंसमानौहिप्राणोदानौप्राणानांक्लृप्त्यैप्राणानांप्रतिप्रज्ञात्यैयज्ञोवैदेवेभ्यउदक्रामंत्तेदेवानकिंचनाशक्नुवन्कर्तुंनप्राजानंस्तेब्रुवन्नदितिंत्वयेमंयज्ञंप्रजानामेतिंसातथेत्यब्रवीत्सावैवोवरंवृणाऽइतिवृणीष्वेतिंसैतमेववरमवृणीतंमत्प्रायणाय

ज्ञाःसंतुं॑मदुदयनाइतितथेतिंतस्मादादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवंत्यादित्यउदयनीयोवरवृतोह्यस्या॑अथोएतंवरमवृणीतम
यैवप्राचींदिशंप्रजानाथाग्निनादक्षिणांसोमेनप्रतीचींसवित्रोदीचीमितिंपथ्यांयजतियत्पथ्यांयजतितस्मादसौपुरउदेतिं
पश्चास्तमेतिंपथ्यांह्येषोनुसंचरं॑त्यग्निंयजतियदग्निंयजतितस्माद्दक्षिणतोग्रओषधयं॑ःपच्यमानाआयंत्या॑ग्नेय्योह्योषधयंः
सोमंयजतिंयत्सोमंयजतितस्मात्प्रतीच्योप्यापोबह्व्यःस्यंदंतैंसौम्याह्याप॑ःसवितारंयजतिंयत्सवितारंयजतितस्मादुत्तर
तःपश्चा॑दयंभूयिष्ठंपवमानःपवतेंसवितृप्रसूतोह्येषएतत्पवत॑उत्तमामदितिंयजतिंयदुत्तमामदितिंयजतितस्मादसाविमां
वृष्ट्याभ्युनत्त्य॑भिजिघ्रतिंपंचदेवतायजतिंपांक्तोयज्ञःसर्वादिशःकल्पंतैंकल्पतेयज्ञोपितस्यैंजनतायैकल्पतैंयत्रैवंविद्वा
न्होताभवति ॥ ७ ॥ यस्तेजोब्रह्मवर्चसमिच्छेंत्प्रयाजाहुतिभिःप्राङ्सइया॑त्तेजोवैब्रह्मवर्चसंप्राचीदिंक्तेजस्वीब्रह्मव
र्चसीभवतिंयएवंविद्वान्प्राङेतिंयोन्नाद्यमिच्छेंत्प्रयाजाहुतिभिर्दक्षिणासइयाद॑न्नादोवाएषोन्नपतिर्यंदग्निरन्नादोन्नपतिर्भ
वत्य॑श्नुतेप्रजयान्नाद्यंयएवंविद्वान्दक्षिणैतिंयःपशूनिच्छेंत्प्रयाजाहुतिभिःप्रत्यङ्सइया॑त्पशवोवाएतेयदापःपशुमान्भव
तिंयएवंविद्वान्प्रत्यङ्ङेतिंयःसोमपीथमिच्छेंत्प्रयाजाहुतिभिरुदङ्सइयादु॑त्तराहवैसोमोराजा॑प्रसोमपीथमाप्नोतिंयएवंवि
द्वानुदङ्ङेतिंस्वर्ग्यैंवोर्ध्वादि॑क्सर्वासुदिक्षुराध्नोतिंसम्यंचोवाऽइमेलोका॑ःसम्यंचोस्माऽइमेलोकांःश्रियैदीद्यतियएवंवेद॑प
थ्यांयजतिंयत्पथ्यांयजतिंवाचमेवतद्यज्ञमुखेसंभरतिंप्राणापानावग्नीषोमौंप्रसवायसविताप्रतिष्ठित्याअदितिंःपथ्यामेव

यजतिंयत्पथ्यामेवयजतिंवाचैवतद्यज्ञंपंथामपिनयतिंचक्षुषीएवाग्नीषोमौंप्रसवायसविताप्रतिष्ठित्याअदितिंश्चक्षुषावैदेवायज्ञंप्राजानंश्चंक्षुषावाएतत्प्रज्ञायतेंयदप्रज्ञेयंतस्मादपिंमुग्धश्चरित्वायदैवानुष्ठ्यांचक्षुषाप्रजानात्यंथप्रजानातिंयद्वैतदेवायज्ञंप्राजानन्नंस्यावावतत्प्राजानन्नंस्यांसमभरन्नंस्यैवैयज्ञस्तायतेंऽस्यैक्रियतेस्यैसंभ्रियतंइयंह्यदितिस्तंदुत्तमामदितिंयजतिंयदुत्तमामदितिंयजतिंयज्ञस्यप्रज्ञात्यैंस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यै ॥ ८ ॥ देवविशःकल्पयितव्याइत्याहुंस्ताःकल्पमानाअनुंमनुष्यविशःकल्पंतइतिंसर्वाविशःकल्पंतेंकल्पतेयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेंयत्रैवंविद्वान्होताभवतिंस्वस्तिनःपथ्यासुधन्वस्वित्यन्वाहंस्वस्त्यप्सुवृजनेस्वर्वति ॥ स्वस्तिनःपुत्रकृथेषुयोनिषुंस्वस्तिरायेमरुतोदधातनेतिंमरुतोवैदेवानांविशंस्ताएवैतद्यज्ञमुखेचीक्लृपंत्सवैंश्छंदोभिर्यजेदित्याहुंःसवैंवैंछंदोभिरिष्ट्वांदेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानंःसवैंश्छंदोभिरिष्ट्वांस्वर्गंलोकंजयतिंस्वस्तिनःपथ्यासुधन्वसुं ॥ स्वस्तिरिद्धिप्रपथेश्रेष्ठेतिंपथ्यायाःस्वस्तेस्त्रिष्टुभांवग्नेनयसुपथारायेअस्मानांदेवानामपिपंथामगन्मेंत्यग्नेस्त्रिष्टुभौंत्वंसोमप्रचिकितोमनीषांयातेधामानिदिवियापृथिव्यामितिंसोमस्यत्रिष्टुभांवाविश्वदेवंसत्पतिंयइमाविश्वाजातानीतिंसवितुर्गायत्र्यौंसुत्रामाणंपृथिवींद्यामनेहसंमहीमूषुमतारंसुव्रतानामित्यदितेर्जगत्यांवेतानिवावसर्वाणिच्छंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेंप्रतमामिवक्रियंतंएतैर्हवा

---

१ भाष्येत्रावसानाभावः ‘धन्वसुस्वस्तिऋद्धि’ इतिसंहितापाठस्तत्र ।

अस्यच्छंदोभिर्यजतंःसर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेद ॥९॥ तावाऽएताःप्रवत्योंनेतृमत्यःपथिमत्यःस्वस्तिमत्यंएतस्यहविषोयाज्यानुवाक्यांएताभिर्वांइष्ट्वांदेवाःस्वर्गंलोकमजयँस्तथैवैतद्यजमानंएताभिरिष्ट्वास्वर्गंलोकंजयतिंतासुपदमस्तिंस्वस्तिरायेमरुतोदधातनेतिंमरुतोहवैदेवविशोंतरिक्षभाजनांस्तेभ्योहयोनिवेद्यंस्वर्गंलोकमेतीश्वराहैनंनिवारोद्धोर्विंवामंथितोःसयदाहंस्वस्तिरायेमरुतोदधातनेतिंतंमरुद्भ्योदेवविड्भ्योंयजमानंनिवेदयतिंनहवाएनंमरुतोदेवविशःस्वर्गंलोकंयंतंनिरुंधतेनविमथ्नंतेस्वस्तिहैनमत्यर्जंतिंस्वर्गंलोकमभियएवंवेदंविराजावेतस्यहविषःस्विष्टकृतःसंयाज्येस्यातांयेत्रयस्त्रिंशदक्षरे ॥ सेदग्निरग्नीँऽरत्यस्त्वन्यान्त्सेदग्निर्योवनुष्यतोनिपातीत्येतेंविराड्भ्यांवाइष्ट्वांदेवाःस्वर्गंलोकमजयँस्तथैवैतद्यजमानोंविराड्भ्यामिष्ट्वास्वर्गंलोकंजयतिंतेत्रयस्त्रिंशदक्षरेभवतंस्त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाऽअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चंतत्प्रथमेयज्ञमुखेदेवताअक्षरभाजःकरोत्यक्षरेणाक्षरेणैवतद्देवतांप्रीणातिंदेवपात्रेणैवतद्देवतास्तर्पयति ॥१०॥ प्रयाजवदननुयाजंकर्तव्यंप्रायणीयमित्याहुर्हीनमिववाएतदींखितमिवंयत्प्रायणीयस्यानुयाजाऽइतिंतत्तन्नादृत्यंप्रयाजवदेवानुयाजवत्कर्तव्यंप्राणावैप्रयाजाःप्रजानुयाजायत्प्रयाजानंतरियात्प्राणांस्तद्यजमानस्यांतरियाद्यदनुयाजानंतरियात्प्रजांतद्यजमानस्यांतरियात्तस्मात्प्रयाजवदेवानुयाजवत्कर्तव्यंपत्नीर्नसंयाजयेत्संस्थितयजुर्नजुहुयात्तावतैवयज्ञोसंस्थितःप्रायणीयस्यनिष्कासंनिदध्यात्तमुदयनीयेनाभिनिर्वपेद्यज्ञस्यसंतत्यैयज्ञस्याव्यवच्छेदायाथोखलु

यस्यामेवस्थाल्यांप्रायणीयंनिर्वपेंत्तस्यामुदयनीयंनिर्वपेंत्तावतैवयज्ञःसंततोंव्यवच्छिन्नोभवत्यमुष्मिन्वा॑एतेनलोकेराध्नु
वंतिंनास्मिन्नित्याहुर्यत्प्रायणीयमितिंप्रायणीयमितिनिर्वपंतिंप्रायणीयमितिचरंतिंप्रयंत्येवास्माल्लोकाद्यजमाना॑इत्यवि
द्ययैवतदाहुंर्व्यतिषजेद्याज्यानुवाक्या॑याःप्रायणीयस्यपुरोनुवाक्या॑स्ताउदयनीयस्ययाज्याःकुर्यांद्याउदयनीयस्यपुरोनु
वाक्या॑स्ताःप्रायणीयस्ययाज्याःकुर्यांत्तद्व्यतिषजंत्युभयोर्लोंकयोर्ऋद्ध्या॑उभयोर्लोंकयोःप्रतिष्ठित्या॑उभयोर्लोंकयोर्ऋध्नों
त्युभयोर्लोंकयोःप्रतितिष्ठतिंप्रतितिष्ठतियएवंवेदा॑दित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्या॑दित्यउदयनीयोयज्ञस्यधृत्यैंयज्ञस्यवर्सन
द्ध्यैंयज्ञस्याप्रस्रंसायंतद्यथैवादइतिहस्माह॑तेजन्याउभयतोंतयोंरप्रस्रंसायवसौंनह्य॑त्येवमेवैतद्यज्ञस्योभयतोंतयोरंप्रस्रं
सायवसौंनह्यतिंयदादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्यादित्यउदयनीयःपथ्ययैवेतस्वस्त्याप्रयंतिंपथ्यांस्वस्तिमभ्युद्यंतिंस्वस्त्ये
वेतःप्रयंतिंस्वस्त्युद्यंतिस्वस्त्युद्यंति ॥ ११ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥

प्राच्यांवैदिशिदेवा॑ःसोमंराजानमक्रीणंस्तस्मात्प्राच्यांदिशिक्रीयतेंतंत्रयोदशान्मासादक्रीणंस्तस्मात्त्रयोदशोमासो
नानुविद्यतेंनवैसोमविक्रय्यनुविद्यतेंपापोहिसोमविक्रयींतस्यक्रीतस्यमनुष्यानभ्युपावर्तमानस्यंदिशोवीर्या॑णींद्रियाणि
व्युदसीदंस्तान्येकयर्चा॑वारुरुत्संतं॑तानिनाशक्नुवंस्तानिद्वाभ्यांतानितिसृभिस्तानिचतसृभिस्तानिपंचभिस्तानिषड्भिस्ता
निसप्तभिनैंवावारुंधतंतान्यष्टाभिरवारुंधता॑ष्टाभिराश्नुवतंयदष्टाभिरवारुंधता॑ष्टाभिराश्नुवतंतदष्टानामष्टत्वमश्नुतेंय

घ्यत्कामयतेयएवंवेद॑तस्मादेतेषुकर्मस्वष्टावष्टावनूच्यंतंइंद्रियाणांवीर्याणामवरुध्यै ॥ १२ ॥ सोमायक्रीतायप्रोह्यमाणा
या॑नुब्रूहीत्याहाध्वर्युंर्भद्रादभिश्रेयःप्रेहीत्यन्वाहा॑यंवावलोकोभद्र॑स्तस्मादसावेवलोकःश्रेया॑न्त्स्वर्गमेवतल्लोकँयजमानं
गमयतिंबृहस्पतिःपुरएतातेऽअस्त्वतिंब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मैवास्माएतत्पुरोगवंमकर्णवैब्रह्मण्वद्रिष्यत्यं॑थेमवस्यवरऽआ
पृथिव्याऽइतिंदेवयजनंवैवरंपृथिव्यैंदेवयजनएवैनंतदवसाययत्या॑रेशत्रूंन्कृणुहिसर्ववीरइतिंद्विषंतमेवास्मैतत्पाप्मानँ
भ्रातृव्यमपवाधतेंऽधरंपादयतिंसोमयास्तेमयोभुवइतितृचँसौम्यंगायत्रमन्वाह॑सोमेराजनिप्रोह्यमाणेंस्वयैवैनंतद्देवत
या॑स्वेनच्छंदसासमर्धयतिंसवैनंदंतियशसागतेनेत्यन्वाह॑यशोवैसोमोराजा॑सर्वोंहवाएतेनक्रीयमाणेननंदतिंयश्चयज्ञेल
प्स्यमानोभवतिंयश्चनसभासाहेनसख्यासखायइं॑त्येषवैब्राह्मणानांसभासाहःसखा॑यत्सोमोराजाकिल्बिषस्पृदिंत्येषउए
वकिल्बिषस्पृं॑द्योवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेंसकिल्बिषंभवतितस्मादाहुर्मा॑नुवोचोमाप्रचारीःकिल्बिषंनुमायातयन्नितिंपि
तुषणिरित्यन्नंवैपितुं॑दक्षिणावैपितुतामेनेनसनोत्यं॑न्नसनिमेवैनंतत्करोत्यं॑रंहितोभवतिवाजिनायेतींद्रियंवैवीर्यंवाजिनं
माजरसंहास्मैवाजिनंनापच्छिद्यतेयएवंवेदा॑गन्देवइत्यन्वाहा॑गतोहिसतर्हिभवत्यृंतुभिर्वर्धतुक्षयमित्यृतवोवैसोमस्यरा
ज्ञोराजभ्रातरोयथामनुष्यस्यं॑तैरेवैनंतत्सहागमयतिंदधातुनःसवितासुप्रजामिषमित्याशिषमाशास्तेंसनःक्षपाभिरहभि
श्चजिन्वत्वित्यं॑हानिवाअहानिरात्रयःक्षपा॑अहोरात्रैरेवास्मा॑एतामाशिषमाशास्तेंप्रजावंतंरयिमस्मेसमिन्वत्वित्याशि षमे

वाशास्तै॑यातेधामानिहविषायजंतीत्यन्वाह॑तातेविश्वापरिभूरस्तुयज्ञं । गयस्फानःप्रतरणःसुवीरइति॑गवांनस्फावयि
ता॑प्रतारयितैधीत्येवतदाहा॑वीरहाप्रचरासोमदुर्या॑निति॑गृहावैदुर्या॑बिभ्यतिवैसोमाद्राज्ञआयतो॑यजमानस्यगृहाः॑सयदे
तामन्वाह॑शांत्यैवैनंतच्छमयति॑सोस्यशांतोनप्रजांनपशून्हिनस्ती॑मांधियंशिक्षमाणस्यदेवेति॑वारुण्यापरिदधाति॑वरुणदे
वत्योवाएष॑तावद्यावदुपनद्धो॑यावत्परिश्रितानिप्रपद्यते॑स्वयैवैनंतद्देवतया॑स्वेनच्छंदसासमर्धयति॑शिक्षमाणस्यदेवेति॑शि
क्षतेवाएषयोयजते॑क्रतुंदक्षंवरुणसंशिशाधीति॑वीर्यप्रज्ञानँवरुणसंशिशाधीत्येवतदाह॑ययातिविश्वादुरितातरेम॑सुतर्मा
णमधिनावंरुहेमेति॑यज्ञोवैसुतर्मा॑नौः॑कृष्णाजिनंवैसुतर्मा॑नौर्वा॑ग्वैसुतर्मा॑नौर्वा॑चमेवतदारुह्य॑तयास्वर्गंलोकमभिसंतरति॑
ताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धा॑एतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदति॑तासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रि
रुत्तमां॑ताद्वादशसंपद्यंते॑द्वादशवैमासाःसंवत्सरः॑संवत्सरःप्रजापतिः॑प्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेद॑त्रिःप्रथ
मां॑त्रिरुत्तमामन्वाह॑यज्ञस्यैवतद्बर्सौ॑नह्यति॑स्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ १३ ॥ अन्यतरोनड्वान्युक्तःस्या॑दन्यतरोविमुक्तो॑
ऽथराजानमुपावहरेयु॑र्यदुभयो॑र्विमुक्तयोरुपावहरेयुः॑पितृदेवत्यं॑राजानंकुर्यु॑र्यद्युक्तयोरयोगक्षेमः॑प्रजाविंदे॑त्ताःप्रजाःपरि
प्लवेर॑न्योनड्वान्विमुक्त॑स्तच्छालासदां॑प्रजानांरूपंयोयुक्तस्तच्चक्रियाणां॑तेयेयुक्तेन्येविमुक्ते॑ऽन्यउपावहरंत्यु॑भावेवतेक्षेमयो
गौ॑कल्पयंति॑देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंत॑तएतस्यां॑प्राच्यां॑दिश्ययतंत॑तांस्ततोसुराअजयँ॑स्तेदक्षिणस्यां॑दिश्ययतंत॑तां

स्ततोसुराअजयँस्तेप्रतीच्यांदिश्ययतंतंतांस्ततोसुराऽअजयँस्तउदीच्यांदिश्ययतंतंतांस्ततोसुराअजयँस्तउदीच्यांप्राच्यांदिश्ययतंतंतेततोनपराजयंतंसैषादिगपराजितातस्मादेतस्यांदिशियतेतवायातयेद्धैंश्वरोहानृणाकर्तौंस्तेदेवाअब्रुवन्नंराजतयावैनोजयंतिंराजानंकरवामहाइतितथेतिंतेसोमंराजानमकुर्वँस्तेसोमेनराज्ञासर्वांदिशोजयंन्नेषवैसोमराजायोयजतैंप्राचितिष्ठत्यादधतिंतेनप्राचींदिशंजयतिंतंदक्षिणापरिवहंतिंतेनदक्षिणांदिशंजयतिंतंप्रत्यंचमावर्तयंतिंतेनप्रतीचींदिशंजयतिंतमुदीचस्तिष्ठतउपावहरंतिंतेनोदीचींदिशंजयतिंसोमेनराज्ञासर्वांदिशौंजयतियएवंवेद ॥ १४ ॥ हविरातिथ्यंनिरुप्यतैंसोमेराजन्यागतैंसोमोवैराजायजमानस्यगृहानागच्छतिंतस्माएतद्धविरातिथ्यंनिरुप्यतैंतदातिथ्यस्यातिथ्यत्वँनवकपालोभवतिंनववैंप्राणाःप्राणानांक्लृप्त्यैंप्रणानांप्रतिप्रज्ञात्यैंवैष्णवोभवतिविष्णुर्वैंयज्ञंःस्वयैवैनंतद्देवतयांस्वेनंच्छंदसासमर्धयतिंसर्वाणिवावच्छंदांसिचपृष्ठानिचंसोमंराजानंक्रीतमन्वायंतिंयावंतःखलुवैराजानमनुयंतिंतेभ्यःसर्वेभ्यऽआतिथ्यंक्रियतेंग्निंमंथंतिसोमेराजन्यागतैंतद्यथैवादोमनुष्यराजऽआगतेंन्यस्मिन्वार्हत्युक्षाणंवावेहतंवाक्षदंतंऽएवमेवास्माऽएतत्क्षदंतैंयदग्निंमंथंत्यग्निर्हिदेवानांपशुः ॥ १५ ॥ अग्नयेमथ्यमानायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युरभित्वादेवसवितरितिंसावित्रीमन्वाहंतदाहुर्यदग्नयेमथ्यमानायानुवाचाहाथकस्मात्सावित्रीमन्वाहेतिंसवितावैप्रसवानामीशैंसवितृप्रसूताएवैनंतन्मंथंतिंतस्मात्सावित्रीमन्वाहंमहीद्यौःपृथिवीचनइतिंद्यावापृथिवीयामन्वाहंतदाहुर्यदग्नयेमथ्यमानायानु

वाचाहा॑थकस्माद्द्यावापृथिवीयामन्वाहेति॑द्यावापृथिवीभ्यांवाएतंजातंदेवाःपर्यगृह्णँस्ताभ्यामेवाद्यापिपरिगृहीत॑स्तस्मा
द्द्यावापृथिवीयामन्वाह॑त्वामग्नेपुष्करादधीति॑तृचमाग्नेयंगायत्रमन्वाहा॑ग्नौमथ्यमाने॑स्वयैवैनंतद्देवतया॑स्वेनच्छंदसासम
र्धयत्य॑थर्वानिरमंथतेति॑रूपसमृद्ध॑मेतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदति॑सयदिनजायेत॑यदिचिरं
जायेत॑राक्षो॑घ्न्योगायत्र्योनूच्या॑अग्नेहंसिन्यत्रिणमि॑त्येतारक्षसामपहत्यै॑रक्षांसिवाएनंतर्ह्यालभंते॑यर्हि॑नजायतेयर्हि॑चिरं
जायते॑सयद्येकस्यामेवानूक्तायांजायेत॑यदिद्वयोरथोतब्रुवंतुजंतवइति॑जातायजातवतीमभिरूपामनुब्रूया॑द्यद्यज्ञेभिरूपंत
त्समृद्ध॑मायंहस्तेनखादिनमिति॑हस्ताभ्यांह्येनंमंथंति॑शिशुंजातमिति॑शिशुरिववाएषप्रथमजातो॑यदग्निर्नबिभ्रति॑विशाम
ग्निंस्वध्वरमितियद्वैदेवानांनेति॑तदेषामो ३ मिति॑प्रदेवंदेववीतये॑भरतावसुवित्तममिति॑प्रह्रियमाणायाभिरूपा॑यद्यज्ञेभि
रूपंतत्समृद्ध॑मास्वेयोनौनिषीदत्वित्ये॑षहवाऽअस्यस्वोयोनिर्यदग्निरग्नेराजातंजातवेदसीति॑जातइतरोजातवेदाइतर॑ःप्रि
यंशिशीतातिथिमित्ये॑षहवाअस्यप्रियोतिथिर्यदग्निरग्नेःस्योनआगृहपतिमिति॑शांत्यामेवैनंतद्दधात्य॑ग्निनाग्निःसमिध्यते॑
कविर्गृहपतिर्युवा । हव्यवाड्जुह्वास्यइत्यभिरूपा॑यद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंत्वंह्यग्नेअग्निना॑विप्रोविप्रेणसन्त्सतेति॑विप्रइत
रोविप्रइतर॑ःसन्नितरःसन्नितर॑ःसखासख्यासमिध्यसइत्ये॑षहवाअस्यस्वःसखा॑यदग्निरग्नेस्तंमर्जयंतसुक्रतुंपुरोयावानमा
जिषु ॥ स्वेषुक्षयेषुवाजिनमित्ये॑षहवाअस्यस्वःक्षयो॑यदग्निरग्नेर्यज्ञेनयज्ञमयजंतदेवा॑इत्युत्तमयापरिदधाति॑यज्ञेनवैतद्दे

वायज्ञमयजंत॑यदग्निनाग्निमयजंत॑तेस्वर्गंलोकमायँस्तानिधर्माणिप्रथमान्यासन् ॥ तेहनाकंमहिमानःसचंत॑यत्रपूर्वेसा
ध्याःसंतिदेवाइतिंच्छंदा॑सिवैसाध्यादेवा॑स्तेग्रेग्निनाग्निमयजंत॑तेस्वर्गंलोकमायन्ना॑दित्याश्चैवेहासन्नंगिरसश्च॑तेग्रेग्निनाग्नि
मयजंत॑तेस्वर्गंलोकमायंन्त्सैषास्वर्ग्या॑हुतिर्यदग्न्याहुतिर्यदिहवाअप्यब्राह्मणोक्तोयदिदुरुक्तोक्तोयजतेथहैषाहुतिर्गच्छत्ये
वदेवा॑न्नपाप्मनासंसृज्यतेगच्छत्यस्याहुतिर्देवान्ना॑स्याहुतिःपाप्मनासंसृज्यतेयएवंवेद॑ताएतास्त्रयोदशान्वाहरूपसमृद्धा॑
एतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासां॑त्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताःसप्तदशसंपद्यंतेसप्तद
शोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचर्तवस्तावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवा॑भीराध्नोतियएवंवेद॑त्रिः
प्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ १६ ॥ समिधाग्निंदुवस्यता॑प्यायस्वसमेतुतइ
त्या॑ज्यभागयोःपुरोनुवाक्येभवत॑आतिथ्यवत्यौरूपसमृद्धेएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदति
सैषाग्नेय्यतिथिमतीनसौम्यातिथिमत्यस्तियत्सौम्यातिथिमतीस्या॑च्छश्वत्सास्यादेतत्त्वेवैषा॑तिथिमतीयदापीनवतीयदा
वाअतिथिंपरिवेविषत्यापीनइववैसतर्हिभवतितयोर्जुषाणेनैवयजतीदंविष्णुर्विचक्रमेतदस्यप्रियमभिपाथोअश्यामिति
वैष्णव्यौत्रिपदामनूच्यचतुष्पदयायजतिसप्तपदानिभवंतिशिरोवाएतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंसप्तवैशीर्षन्प्राणाःशीर्षन्नेवत
त्प्राणान्दधातिहोतारंचित्ररथमध्वरस्यप्रप्रायमग्निर्भरतस्यशृण्वइतिस्विष्टकृतःसंयाज्येभवत॑आतिथ्यवत्यौरूपसमृद्धेए

तद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिंत्रिष्टुभौभवतःसेंद्रियत्वायैळांतंभवतीळांतेनवाएतेनदेवाअ
राध्नुवन्यदातिथ्यंतस्मादिळांतमेवकर्तव्यंप्रयाजानेवात्रयजंतिनानुयाजान्प्राणावैप्रयाजानुयाजास्तेयइमेशीर्षन्प्राणा
स्तेप्रयाजायेवांचस्तेनुयाजाःसयोत्रानुयाजान्यजेद्यथेमान्प्राणानालुप्यंशीर्षंधित्सेत्तादृक्तदतिरिक्तंतत्समुवाइमेप्राणावि
द्रेयेचेमेयेचेमेतद्यदेवात्रप्रयाजान्यजंतिंनानुयाजांस्तत्रसकामंउपाप्तोयोनुयाजेषुयोनुयाजेषु ॥ १७ ॥ ॥ इतिप्रथम
पंचिकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यज्ञोवैदेवेभ्यउदक्रामंन्नवोहमन्नंभविष्यामीतिंनेतिदेवाअब्रुवंन्नन्नमेवनोभविष्यसीतिंतंदेवाविमेथिरेसहैभ्योविहृतो
नप्रबभूवतेहोचुर्देवानवैनइत्थंविहृतोलंभविष्यतिंहंतेमंयज्ञंसंभरामेतिंतथेतितंसंजभ्रुस्तंसंभृत्योचुरश्विनाविमंभिषज्य
तमित्यश्विनौवैदेवानांभिषजावश्विनावध्वर्यूतस्मादध्वर्यूघर्मंसंभरतस्तंसंभृत्याहतुर्ब्रह्मन्प्रवर्ग्येणप्रचरिष्यामोहोतरभि
ष्टुहीति ॥ १८ ॥ ब्रह्मजज्ञानंप्रथमंपुरस्तादितिप्रतिपद्यतेब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यतीयंपित्रेराष्ट्र्येत्यग्रइतिं
वाग्वैराष्ट्रींवाचमेवास्मिंस्तद्दधातिंमहान्महीअस्तभायद्विजातइतिब्राह्मणस्पत्यांब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यत्य
भित्यंदेवंसवितारमोण्योरितिसावित्रींप्राणोवैसविताप्राणमेवास्मिंस्तद्दधातिसंसीदस्वमहाँअसीत्येवैनंसमसादयन्नंजंति

---

१ 'ब्रह्म३न्प्रवर्ग्येण' इतिप्लुतोच्चारणमिष्टमत्रभाष्ये ।

यंप्रथयंतोनविप्राइत्यंज्यमानायाभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंपतंगमक्तमसुरस्यमाययायोनःसनुत्योअभिदासदग्नेभवानोअग्नेसुमनाउपेतावितिंद्वेद्वेअभिरूपेयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंकृणुष्वपाजःप्रसितिंनपृथ्वीमितिंपंचराक्षोघ्न्यौरक्षसामपहत्यैपरित्वागिर्वणोगिरोधिद्वयोरदधाउक्थ्यंवचःशुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यदपश्यंगोपामनिपद्यमानमितिंचतस्रएकपातिन्यस्ताएकविंशतिर्भवंत्येकविंशोयंपुरुषोदशहस्त्याअंगुलयोदशपाद्याऽआत्मैकविंशस्तमिममात्मानमेकविंशंसंस्कुरुते ॥ १९ ॥ स्रक्केद्रप्सस्यधमतःसमस्वरन्निर्तिनवपावमान्योनववैप्राणाःप्राणानेवास्मिंस्तद्दधात्ययंवेनश्चोदयत्पृश्निगर्भाइत्ययंवैवेनोस्माद्वाऊर्ध्वाअन्येप्राणावेनंत्यवांचोन्येतस्माद्वेनःप्राणोवाअयंसंनाभेरितितस्मान्नाभिस्तन्नाभेर्नाभित्वंप्राणमेवास्मिंस्तद्दधातिपवित्रंतेविततंब्रह्मणस्पतेतपोष्पवित्रंविततंदिवस्पदेवियत्पवित्रंधिषणाअतन्वतेतिपूतवंतःप्राणास्तइमेवांचोरेतस्योमूत्र्यःपुरीष्यइत्येतानेवास्मिंस्तद्दधाति ॥ २० ॥ गणानांत्वागणपतिंहवामहइतिब्राह्मणस्पत्यंब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यतिप्रथश्चयस्यसप्रथश्चनामेतिघर्मंतन्वःसतनुमेवैनंतत्सरूपंकरोतिरथंतरमाजभारावसिष्ठः॥भरद्वाजोबृहदाचक्रेअग्नेरितिबृहद्रथंतरवंतमेवैनंतत्करोत्यपश्यंत्वामनसाचेकितानमितिप्रजावान्प्राजापत्यःप्रजामेवास्मिंस्तद्दधातिकाराधद्धोत्राश्विनावामितिनवविच्छंदसस्तदेतद्यज्ञस्यांतस्त्यंविक्षुद्रमिववाअंतस्त्यमणीयइवच

---

१ यद्यप्यत्रभाष्ये'पुरीष्या'इतिदृश्यते तथापि पुरीषायहितःपुरीष्यइतिव्युत्पत्त्यामूलपाठएवसुवचः।

स्थवीयइवचंतस्मादेताविच्छंदसोभवंत्येताभिर्हाश्विनोःकक्षीवान्प्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकमजयंदुपाश्विनोःप्रियं
धामगच्छतिंजयतिपरमंलोकंयएवंवेदाभात्यग्निरुषसामनीकमितिसूक्तंपीपिवांसमश्विनाघर्ममच्छेत्यभिरूपंयद्यज्ञेभि
रूपंतत्समृद्धंतदुत्रैष्टुभंवीर्यंवैत्रिष्टुब्वीर्यमेवास्मिंस्तद्दधातिंग्रावाणेवतदिदर्थंजरेथेइतिसूक्तमक्षीइवकर्णाविवनासेवेत्यंग
समाख्यायमेवास्मिंस्तदिंद्रियाणिदधातितदुत्रैष्टुभंवीर्यंवैत्रिष्टुब्वीर्यमेवास्मिंस्तद्दधातीळेद्यावापृथिवीपूर्वचित्तयइतिसू
क्तंमग्निंघर्मंसुरुचंयामन्निष्टयइत्यभिरूपंयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंतदुजागतंजागतावैपशवःपशूनेवास्मिंस्तद्दधातियाभिर
मुमावतंयाभिरमुमावतमित्येतावतोहात्राश्विनौकामान्दद्दशतुंस्तानेवास्मिंस्तद्दधातितैरेवैनंतत्समर्धयत्यरूरुचदुषसः
पृश्निरग्रियइतिरुचितवतीरुचमेवास्मिंस्तद्दधातिद्युभिरक्तुभिःपरिपातमस्मानित्युत्तमयापरिदधात्यरिष्टेभिरश्विनासौ
भगेभिः ॥ तन्नोमित्रोवरुणोमामहंतामदितिःसिंधुःपृथिवीउतद्यौरित्येतैरेवैनंतत्कामैःसमर्धयतीतिनुपूर्वपटलं ॥२१॥
अथोत्तरमुपह्वयेसुदुघांधेनुमेतांहिङ्कृण्वतीवसुपत्नीवसूनामभित्वादेवसवितःसमीवत्संनमातृभिःसंवत्सइवमातृभिर्यस्ते
स्तनःशशयोयोमयोभूर्गौरमीमेदनुवत्संमिषंतंनमसेदुपसीदतंसंजानानाउपसीदन्नभिज्ञ्वादशभिर्विवस्वंतोदुहंतिसप्तै
कांसमिद्धोअग्निरश्विनासमिद्धोअग्निर्वृषणारतिर्दिवस्तदुप्रयक्षतममस्यकर्मात्मन्वन्नभोदुह्यतेघृतंपयंउत्तिष्ठब्रह्मणस्पते
ऽधुक्षत्पिप्युषीमिषंमुपद्रवपयसागोधुगोषंमासुतेसिंचतश्रियंमानूनमश्विनोर्ऋषिःसमुत्येमहतीरपऽइत्येकाविंशतिरभि

रूपा॑यद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्ध॑मुदुष्यदेवःसविताहिरण्ययेत्यनूत्तिष्ठतिंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरित्यनुप्रैतिंगंधर्वइत्थापदमस्यरक्षती
तिंखरमवेक्षतेंनाकेसुपर्णमुपयत्पतंतमित्युपविशतिंतप्तोवांघर्मोंनक्षतिस्वहोतौंभापिबतमश्विनेतिपूर्वाह्णेयजत्य॑ग्नेवीही
त्यनुवषट्करोतिंस्विष्टकृद्भाजनंयदुस्रिया॑स्वाहुतंघृतंपयौंऽस्यपिबतमश्विनेत्यपराह्णेयजत्य॑ग्नेवीहीत्यनुवषट्करोतिस्विष्टकृ
द्भाजनँत्रयाणांहवैहविषाँस्विष्टकृतेनसमवद्यंतिंसोमस्यघर्मँस्यवाजिनस्येतिंसयदनुवषट्करोत्य॑ग्नेरेवस्विष्टकृतोनंतरित्यै
विश्वाआशादक्षिणसादितिब्रह्माजपतिंस्वाहाकृतःशुचिर्दैंवेषुघर्मँःसमुद्रादूर्मिँमुदियर्तिंवेनौंद्रप्सःसमुद्रमभियज्जिगातिं
सखेसखायमभ्याववृत्स्वौर्ध्वंऊषुणऊतय॑ऊर्ध्वोंनःपाह्यंहस॑स्तंघेमित्थानमस्विनइत्यभिरूपा॑यद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धँपावक
शोचेतवहिक्षयंपरीतिभक्षमाकांक्षतैंहुतंहविर्मधुहविरिंद्रतमेग्नावश्यामतेदेवघर्म ॥ मधुमतःपितुमतौंवाजवतोंगिरस्व
तौंनमस्तेअस्तुमामाहिंसीरितिंघर्मँस्यभक्षयतिंश्येनोनयोनिंसदनंधियाकृत॑मायस्मिन्त्सप्तवासवाइतिंसंसाद्यमानाया
न्वाह॑हविर्हविष्मोमहिसद्मदैव्यमितिंयदहरुत्सादयिष्यंतोभवंतिंसूयवसाद्भगवतीहिभूयाइ॑त्युत्तमयापरिदधातिंतदेतद्दे
वमिथुनंयद्धर्मःस॑योघर्मस्तच्छिश्नँयौशफौतौशफौंयोपयमनीतेश्रोणिकपालैंयत्पयस्तद्रेत॑स्तदिदमग्नौदेवंयोन्याँप्रजननेरे
तःसिच्यतैंग्निर्वैंदेवयोनिःसोग्नेर्देवयोन्याऽआहुतिभ्यःसंभव॑त्यृङ्मयोयजुर्मयःसाममयोवेदमयौंब्रह्ममयोमृतमयःसंभूय
देवताअप्येतियएवंवेद॑यश्चैवंविद्वानेतेनयज्ञक्रतुनायजते ॥ २२ ॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंत॑तेवाअसुराइमाने

वलोकान्पुरोकुर्वत॑यथौजीयासोबलीयासएवंतेवाअयस्मयीमेवेमामकुर्वत॑रजतामंतरिक्षंहरिणींदिवंतैंतथेमाँल्लोकान्पुरो
कुर्वत॑तेदेवाअब्रुवन्पुरोवाइमेसुराइमाँल्लोकानक्रत॑पुरइमाँल्लोकान्प्रतिकरवामहाइतितथेतिंतेसदएवास्याःप्रत्यकुर्वता॑ग्नी
ध्रमंतरिक्षाद्धविर्धानेदिव॑स्तेतथेमाँल्लोकान्पुरःप्रत्यकुर्वत॑तेदेवाअब्रुवन्नुपसदउपायामौपसदावैमहापुरंजयंतीतितथेतिंते
यामेवप्रथमामुपसदमुपायँस्तयैवैनानस्माँल्लोकादनुदंत॑यांद्वितीयांतयांतरिक्षा॑द्यांतृतीयांतयादिव॑स्तांस्तथैभ्योलोकेभ्यो
नुदंत॑तेवाएभ्योलोकेभ्योनुत्ता॑असुराऋतूनश्रयंत॑तेदेवाअब्रुवन्नुपसदएवोपायामेतितथेतिंतइमास्तिस्रःसतीरुपसदौद्वि
र्द्विरेकैकामुपायँस्ताःषट्समपद्यंत॑षड्वाऋतवस्तान्वाऋतुभ्योनुदंत॑तेवाऋतुभ्योनुत्ताअसुरामासानश्रयंत॑तेदवाअब्रुवन्नु
पसदएवोपायामेतितथेतिंतइमाःषट्सतीरुपसदौद्विर्द्विरेकैकामुपायँस्ताद्वादशसमपद्यंत॑द्वादशवैमासा॑स्तान्वैमासेभ्यो
नुदंत॑तेवैमासेभ्योनुत्ताअसुरा॑अर्धमासानश्रयंत॑तेदेवाअब्रुवन्नु॑पसदएवोपायामेतितथेतिंतइमाद्वादशसतीरुपसदौद्वि
र्द्विरेकैकामुपायँस्ताश्चतुर्विंशतिःसमपद्यंत॑चतुर्विंशतिर्वा॑अर्धमासा॑स्तान्वाअर्धमासेभ्योनुदंत॑तेवाअर्धमासेभ्योनुत्ताअ
सुरा॑अहोरात्रेअश्रयंत॑तेदेवाअब्रुवन्नु॑पसदावेवोपायामेतितथेतिंतेयामेवपूर्वाह्णउपसदमुपायँस्तयैवैनानह्नोनुदंत॑यामप ॥ ९ ॥
राह्णेतयारात्रैस्तांस्तथोभाभ्यामहोरात्राभ्यामंतरायँस्तस्मात्सुपूर्वाह्णएवंपूर्वयोपसदाप्रचरितव्यैंस्वपराह्णेपरयांतावंतमे
वतद्द्विषतेलोकंपरिशिनष्टि ॥२३॥ जितयोवैनामैतायदुपसदौऽसपत्नां॑वाएताभिर्देवा॑विजितिंव्यजयंता॑सपत्नांविजितिं

विजयतेयएवंवेदंयान्देवाएषुलोकेषुंयामृतुषुयांमासेषुंयामर्धमासेषुयामहोरात्रयोर्विंजितिंव्यजयंतंतांविजितिंविजयते
यएवंवेदंतेदेवाअविभयुरस्माकंविप्रेमाणमन्विदमसुराआभविष्यंतीतितेव्युत्क्रम्यामंत्रयंतांग्निर्वसुभिरुदक्रामदिंद्रोरु
द्रैर्वरुणआदित्यैर्बृहस्पतिर्विश्वैर्देवैस्तेतथाव्युत्क्रम्यामंत्रयंतंतेब्रुवन्हंतयाएवनइमाःप्रियतमास्तन्वस्ताअस्यवरुणस्यरा
ज्ञोगृहेसंनिदधामहैताभिरेवनःसनसंगच्छातैयोनएतदतिक्रामांद्यआलुलोभयिषादितितथेतितेवरुणस्यराज्ञोगृहेतनूः
संन्यदधतंतेयद्वरुणस्यराज्ञोगृहेतनूःसंन्यदधतंतत्तानूनप्त्रमभवंत्तत्तानूनप्त्रस्यतानूनप्त्रत्वंतस्मादाहुर्नसतानूनप्त्रिणे
द्रोग्धव्यमितितस्माद्विदंमसुरानान्वाभवंति॥२४॥शिरोवाएतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंग्रीवाउपसदःसमानबर्हिषीभवतःसमा
नंहिशिरोग्रीवंमिषुंवाएतांदेवाःसमस्कुर्वतयदुपसदंस्तस्याअग्निरनीकमासीत्सोमःशल्योविष्णुस्तेजनंवरुणःपर्णानिता
माज्यधन्वानोव्यसृजंस्तयापुरोभिंदन्तआयंस्तस्मादेताआज्यहविषोभवंतिंचतुरोग्रेस्तनांन्व्रतमुपैत्युपसत्सुंचतुःसंधि
हींषुरनीकंशल्यस्तेजनंपर्णानित्रीन्स्तनांन्व्रतमुपैत्युपसत्सुंत्रिषंधिहींषुरनीकंशल्यस्तेजनं ॥ द्वौस्तनौव्रतमुपैत्युपसत्सुं
द्विषंधिहींषुःशल्यश्चह्येवतेजनंचैकंस्तनंव्रतमुपैत्युपसंत्स्वेकाह्येवेषुरित्याख्यायतंएकयावीर्यंक्रियतेंपरोवरीयांसोवाइमे
लोकांअर्वांगंहीयांसःपरस्तादर्वाचीरुपसदउपैत्येषामेवलोकानामभिजित्यांउपसद्यायमीढुषंइमांमेअग्नेसमिधंमिमामुप
सदंवनेरितितिस्रंस्तिस्रःसामिधेन्योरूपसमृद्धांएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिंजघ्निवती

र्याज्यानुवाक्याःकुर्यादग्निर्वृत्राणिजंघनद्वंउग्रइवशर्यहात्वंसोमासिसत्पतिर्गयस्फानोअमीवहेदंविष्णुर्विचक्रमेत्रीणिप
दाविचक्रमइत्येताविपर्यस्ताभिरपराह्णेयजतिघ्नंतोवाएताभिर्देवाःपुरोभिंदंतआयन्यदुपसदःसच्छंदसःकर्तव्यानविच्छं
दसोयद्विच्छंदसःकुर्याद्ग्रीवासुतद्गंडंदध्यादीश्वरोग्लावोजनितोस्तस्मात्सच्छंदसएवकर्तव्यानविच्छंदसस्तदुहस्माहोपा
विर्जानश्रुतेयंउपसदांकिलवैतद्ब्राह्मणंयस्मादप्यश्लीलस्यश्रोत्रियस्यमुखंव्येवज्ञायतेतृप्तमिवरेभतीवेत्याज्यहविषोह्युपस
दोग्रीवासुमुखमध्याहितंतस्माद्धस्मतदाह॥२५॥देववर्मवाएतद्यत्प्रयाजाश्चानुयाजाश्चाप्रयाजमननुयाजंभवतीष्वैसंशि
त्याअप्रतिशरायसकृदतिक्रम्याश्रावयतियज्ञस्याभिक्रांत्याअनपक्रमायतदाहुःक्रूरमिववाएतत्सोमस्यराज्ञोंतेचरंतियद
स्यघृतेनांतेचरंतिघृतेनहिवज्रेणेंद्रोवृत्रमहंस्तद्यदंशुरंशुष्टेदेवसोमाप्यायतामिंद्रायैकधनविदआतुभ्यमिंद्रःप्यायतामात्व
मिंद्रायप्यायस्वाप्याययास्मान्त्सखीन् ॥ सन्यामेधयास्वस्तितेदेवसोमसुत्यामुदृचमशीयेतिराजानमाप्याययंतियदेवा
स्यतत्क्रूरमिवांतेचरंतितदेवास्यैतेनाप्याययंत्यथोएनंवर्धयंत्येवद्यावापृथिव्योर्वाएषगर्भोयत्सोमोराजातद्यदेष्टारायए
ष्टावामानिप्रेषेभगाय ॥ ऋतमृतवादिभ्योनमोदिवेनमःपृथिव्याइतिप्रस्तरेनिह्नुवते[1]द्यावापृथिवीभ्यामेवतन्नमस्कुर्वंत्य
थोएनेवर्धयंत्येववर्धयंत्येव ॥ २६ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥

---

[1] भाष्ये 'निह्नुवते संप्रीणयन्ति' इतिव्युत्पादनात्सएवतदीप्सितःपाठः ।

सोमोवैराजागंधर्वेष्वासीत्तंदेवाश्चऋषयश्चाभ्यध्यायन्कथमयमस्मान्त्सोमोराजागच्छेदितिसावागब्रवीत्स्त्रीकामावैगंधर्वामयैवस्त्रियाभूतयापणध्वमितिनेतिदेवाअब्रुवन्कथंवयंत्वदृतेस्यामेतिसाब्रवीत्क्रीणीतैवयर्हिवाववोमयार्थोभवितातर्ह्येववोहंपुनरागंतास्मीतितथेतितयामहाणग्न्या[1]भूतयासोमंराजानमक्रीणंस्तामनुकृतिमस्कन्नांवत्सतरीमाजंतिसोमक्रयणींतयासोमंराजानंक्रीणंतितांपुनर्निष्क्रीणीयात्पुनर्हिसातानागच्छत्तस्मादुपांशुवाचाचरितव्यंसोमेराजनिक्रीतेगंधर्वेषुहितर्हिवाग्भवतिसाग्नावेवप्रणीयमानेपुनरागच्छति ॥ २७ ॥ अग्नयेप्रणीयमानायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युःप्रदेवंदेव्याधियाभरताजातवेदसं ॥ हव्यानोवक्षदानुषगितिगायत्रींब्राह्मणस्यानुब्रूयाद्गायत्रोवैब्राह्मणस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगायत्रीतेजसैवैनंतद्ब्रह्मवर्चसेनसमर्धयतीमंमहेविदथ्यायशूषमितित्रिष्टुभंराजन्यस्यानुब्रूयात्त्रैष्टुभोवैराजन्यओजोवाइंद्रियंवीर्यंत्रिष्टुबोजसैवैनंतदिंद्रियेणवीर्येणसमर्धयतिशश्वत्कृत्वईड्यायप्रजभ्रुरितिस्वानामेवैनंतच्छ्रैष्ठ्यंगमयतिशृणोतुनोदम्येभिरनीकैःशृणोत्वग्निर्दिव्यैरजस्रइत्याजरसंहास्मिन्नजस्रोदीदाययएवंवेदायमिहप्रथमोधायिधातृभिरितिजगतींवैश्यस्यानुब्रूयाज्जागतोवैवैश्योजागताःपशवःपशुभिरेवैनंतत्समर्धयतिवनेषुचित्रंविभ्वंविशेविशइत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धमयमुष्यप्रदेवयुरित्यनुष्टुभिवाचंविसृजतेवाग्वाअनुष्टुब्वाच्येवतद्वाचंविसृजतेऽयमुष्यइतियदाहायमुस्याग

---

[1] 'महानग्न्या' महतीचासौनग्नीचइतिभाष्येपाठः । नग्नीकुमारी ।

मैयापुरागंधर्वैष्ववा[1]क्समित्येवतद्वाक्प्रब्रूतैयमग्निरुरुष्यतीत्य॑यंवाअग्निरुरुष्य॑त्यमृतादिवजन्मनइत्य॑मृतत्वमेवास्मिंस्त
द्धाति॑सहसश्चित्सहीया॑न्देवोजीवातवेकृतइति॑देवोह्येषएतज्जीवातवेकृतोयदग्निरिळायास्त्वापदेवयैनाभापृथिव्याअ
धीत्येतद्वाइळायास्पदं॑यदुत्तरवेदीनाभिर्जा॑तवेदोनिधीमहीति॑निधास्यंतोह्येनंभवंत्य॑ग्नेहव्यायवोळ्हवइति॑हव्यंहिवक्ष्यन्भ
वंत्यग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरूर्णा॑वंतंप्रथमःसीदयोनिमिति॑विश्वैरेवैनंतद्देवैःसहासादयति॑कुलायिनंघृतवंतंसवित्रइति॑कु
लायमिवह्येतद्यज्ञेक्रियतैंयत्पैतुदारवाःपरिधयोंगुग्गुलूर्णास्तुकाःसुगंधितेजनानीति॑यज्ञंनययजमानायसाध्विति॑यज्ञमे
वतदृजुधाप्रतिष्ठापयति॑सीदहोतःस्वउलोकेचिकित्वानित्य॑ग्निर्वैदेवानांहोता॑तस्यैषस्वोलोकोयदुत्तरवेदीनाभिःसादयाय
ज्ञंसुकृतस्ययोनावित्ति॑यजमानोवैयज्ञोयजमानायैवैतामाशिषमाशास्ते॑देवावीर्देवान्हविषायजास्य॑ग्नेबृहद्यजमानेवयो
धाइति॑प्राणोवैवयःप्राणमेवतद्यजमानेदधाति॑निहोताहोतृषदनेविदानइत्य॑ग्निर्वैदेवानांहोता॑तस्यैतद्धोतृषदनंयदुत्तरवे
दीनाभिस्त्वेषोदीदिवाँअसदत्सुदक्षइत्या॑सन्नोहिसतर्हिभवत्य॑दब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठइत्य॑ग्निर्वैदेवानांवसिष्ठःसहस्रंभरःशु
चिजिह्वोअग्निरित्यैषाहवाअस्यसहस्रंभरता॑यदेनमेकंसंतंबहुधाविहरंति॑प्रहवैसाहस्रंपोषमाप्नोतियएवंवेदत्वंदूतस्त्वमुनः
परस्पाइत्युत्तमयापरिदधाति॑त्वंवस्यआवृषभप्रणेता ॥ अग्नेतोकस्यनस्तनेतनूनामप्रयुच्छन्दीद्यद्बोधिगोपाइत्य॑ग्निर्वैदे

---

१ 'अवात्समित्येव' इतिभाष्यपाठः । गंधर्वेषुयाहंवागवात्संस्थितास्मिइत्यर्थस्तत्र ।

वानांगोपाअग्निमेवतत्सर्वतोगोप्तारंपरिदत्तंआत्मनेचयजमानायचयत्रैवंविद्वानेतयापरिदधात्यथोसंवत्सरीणामेवैतां
स्वस्तिंकुरुतेंताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धांएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिंतासांत्रिःप्रथ
मामन्वाहत्रिरुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियए
वंवेदंत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ २८ ॥ हविर्धानाभ्यांप्रोह्यमाणाभ्यां
मनुब्रूहीत्याहाध्वर्युर्युजेवांब्रह्मपूर्व्यंनमोभिरित्यन्वाहब्रह्मणावाएतेदेवाअयुंजतयद्धविर्धानेब्रह्मणैवैनेएतद्युंक्तेनवैब्रह्म·
ण्वद्रिष्यतिप्रेतांयज्ञस्यशंभुवेतितृचंद्यावापृथिवीयमन्वाहतदाहुर्यद्धविर्धानाभ्यांप्रोह्यमाणाभ्यामनुवाचाहाथकस्मात्तृ
चंद्यावापृथिवीयमन्वाहेतिद्यावापृथिवीवैदेवानांहविर्धानेआस्तांतेउएवाद्यापिहविर्धानेतेहीदमंतरेणसर्वंहविर्यदिदंकिं
चंतस्मात्तृचंद्यावापृथिवीयमन्वाहयमेइवयतमानेयदैतमितियमेइवह्येतेयतमानेप्रबाहुगितःप्रवांभरन्मानुषादेवयंतइ
तिदेवयंतोह्येनेमानुषाःप्रभरंत्यासीदतंस्वमुलोकंविदाने ॥ स्वासस्थेभवतमिंदवेनइतिसोमोवैराजेंदुःसोमायैवैनेएतद्रा
ज्ञआसदेचीक्लृपंदधिद्वयोरदधाउक्थ्यंवचइतिद्वयोर्ह्येतत्तृतीयंछदिरधिनिधीयतउक्थ्यंवचइतियदाहयज्ञियंवैकर्मो
क्थ्यंवचोयज्ञमेवैतेनसमर्धयतियतस्रुचामिथुनायासपर्यतः ॥ असंयत्तोव्रतेतेक्षेतिपुष्यतीतियदेवादःपूर्वयत्तवत्पदमा
हतदेवैतेनशांत्याशमयतिभद्राशक्तिर्यजमानायसुन्वतइत्याशिषमाशास्तेविश्वारूपाणिप्रतिमुंचतेकविरितिविश्वरूपाम

न्वाहंसरराट्यामीक्षमाणोनुब्रूयाद्विश्वमिवहिरूपंरराट्याः शुक्लमिवचकृष्णमिवचंविश्वंरूपमवरुंधंआत्मनेचयजमानाय
चंयत्रैवंविद्वानेतांरराट्यामीक्षमाणोन्वाहंपरित्वागिर्वणोगिरइत्युत्तमयापरिदधातिंसयदैवहविर्धानेंसंपरिश्रितेमन्येतां
थपरिदध्यादनग्नंभावुकाहंहोतुश्चयजमानस्यचभार्याभवंतिंयत्रैवंविद्वानेतयाहविर्धानयोःसंपरिश्रितयोःपरिदधातिंय
जुषावाएतेसंपरिश्रियेतेयद्धविर्धानेंयजुषैवैनेएतत्परिश्रयंतिंतौयदैवाध्वर्युश्चप्रतिप्रस्थाताचोभयतोमेथ्यौनिहन्यातांम
थपरिदध्यांदत्रहितेसंपरिश्रितेभवतंस्ताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धांएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृग
भिवदतिंतासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेंद्वादशवैमासाःसंवत्सरंःसंवत्सरःप्रजापतिंःप्रजापत्यायत
नाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदंत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहंयज्ञस्यैवतद्वसौंनह्यतिंस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥२९॥ अग्नीषो
माभ्यांप्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहीत्याहाध्वर्युःसावीर्हिंदेवप्रथमायपित्रइतिंसावित्रीमन्वाहंतदाहुर्यदग्नीषोमाभ्यांप्रणीयमा
नाभ्यामनुवाचाहांथकस्मात्सावित्रीमन्वाहेतिंसवितावैप्रसवानामीशेंसवितृप्रसूताएवैनौतत्प्रणयंतिंतस्मात्सावित्रीम
न्वाहंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरितिंब्राह्मणस्पत्यामन्वाहंतदाहुर्यदग्नीषोमाभ्यांप्रणीयमानाभ्यामनुवाचाहांथकस्माद्ब्राह्मणस्पत्या
मन्वाहेतिंब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मैवाभ्यामेतत्पुरोगवंमकर्णवैब्रह्मण्वद्रिष्यतिंप्रदेव्येतुसूनृतेतिंससूनृतमेवतद्यज्ञंकरोतिंतस्मा
द्ब्राह्मणस्पत्यामन्वाहंहोतादेवोअमर्त्यइतितृचमाग्नेयंगायत्रमन्वाहंसोमेराजनिप्रणीयमानेंसोमंवैराजानंप्रणीयमानंमंत

रेणैवसदोहविर्धानान्यसुरारक्षांस्यजिघांसंस्तमग्निर्माययात्यनयत्पुरस्तादेतिमाययेतिमाययाहिसतमत्यनयत्तस्माद्धस्याग्निंपुरस्ताद्धरंत्युपत्वाग्नेदिवेदिवउपप्रियंपनिप्नतमितितिस्रश्चैकांचान्वाहेश्वरौहवाएतौसंयंतौयजमानंहिंसितोर्यश्चासौपूर्वउद्धृतोभवतियमुचैनमपरंप्रणयंतितद्यत्तिस्रश्चैकांचान्वाहसंजानानावेवैनौतत्संगमयतिप्रतिष्ठायामेवैनौतत्प्रतिष्ठापयत्यात्मनश्चयजमानस्यचाहिंसायाअग्नेजुषस्वप्रतिहर्यतद्वचइत्याहुत्यांहूयमानायामन्वाहाग्नयएवतज्जुष्टिमाहुतिंगमयतिसोमोजिगातिगातुविदितितृचंसौम्यंगायत्रमन्वाहसोमेराजनिप्रणीयमानेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासमर्धयतिसोमःसधस्थमासददित्यासत्स्यन्हिसतर्हिभवतितदतिक्रम्यैवानुब्रूयात्पृष्ठतइ[१]वाग्नीध्रंकृत्वातमस्यराजावरुणस्तमश्विनेतिवैष्णवीमन्वाहक्रतुंसचंतमारुतस्यवेधसः ॥ दाधारदक्षमुत्तममहर्विदंव्रजंचविष्णुःसखिवाँअपोर्णुतइतिविष्णुर्वैदेवानांद्वारपःसएवास्माएतद्द्वारंविवृणोत्यंतश्चप्रागाअदितिर्भवासीतिप्रपाद्यमानेन्वाहश्येनोनयोनिंसदनंधियाकृतमित्यासन्नेहिरण्ययमासदंदेवएषतीतिहिरण्मयमिवहवाएषएतद्देवेभ्यच्छदयतियत्कृष्णाजिनंतस्मादेतामन्वाहास्तभ्नाद्यामसुरोविश्ववेदाइतिवारुण्यापरिदधातिवरुणदेवत्योवाएषतावद्यावदुपनद्धोयावत्परिश्रितानिप्रपद्यतेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासमर्धयतितंयद्युपवाधावेयुरभयंवेच्छेरन्नेवावंदस्ववरुणंबृहंतमित्येतयापरिदध्याद्यावज्ज्योहाभयमि

---

[१] ‘पृष्ठतएवाग्नीध्रंकृत्वा’ इतिभाष्यपाठः ।

च्छतिंयावद्ध्योहाभयंध्यायतिंतावद्ध्योहाभयंभवतिंयत्रैवंविद्वानेतयापरिदधातिंतस्मादेवंविद्वानेतयैवपरिदध्यांत्ताए
ताःसप्तदशान्वाहरूपसमृद्धांएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिंतासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरु
त्तमांताएकविंशतिःसंपद्यंतंएकविंशोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचर्तवस्त्रयइमेलोकांअसावादित्यएकविंशंउत्तमाप्रतिष्ठा
तद्दैवंक्षत्रैंसाश्रीस्तदाधिपत्यैंतद्ब्रध्नस्यविष्टपैंतत्प्रजापतेरायतनैंतत्स्वाराज्यमृध्नौंत्येतमेवैताभिरेकविंशत्यैकविंशत्या॥३०
इतिप्रथमपंचिकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथद्वितीयपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ यज्ञेनवैदेवाऊर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायँस्तेविभयुरिमंनोदृष्ट्वामनुष्याश्चऋषयश्चानुप्रज्ञा
स्यंतीतितंवैयूपेनैवायोपयँस्तंयद्यूपेनैवायोपयंस्तद्यूपस्ययूपत्वंतमवाचीनाग्रंनिमित्योर्ध्वाउदायँस्ततोवैमनुष्याश्चऋषयश्च
देवानांयज्ञवास्त्वभ्यायंन्यज्ञस्यकिंचिदेषिष्यामःप्रज्ञात्याइतितेवैयूपमेवाविंदन्नवाचीनाग्रंनिमितंतेविदुरनेनवैदेवायज्ञ
मयूयुपन्नितितमुत्खायोर्ध्वंन्यमिन्वंस्ततोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गंलोकंतद्यद्यूपऊर्ध्वोनिमीयतैज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोक
स्यानुख्यात्यैवज्रोवाएषयद्यूपःसोष्टाश्रिःकर्तव्योऽष्टाश्रिर्वैवज्रस्तंतंप्रहरतिद्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवै
वज्रोवैयूपःसएषद्विषतोवधउद्यतस्तिष्ठतितस्माद्धाप्येतर्हियोद्वेष्टितस्याप्रियंभवत्यमुष्यायंयूपोमुष्यायंयूपइतिदृष्ट्वाखा
दिरंयूपंकुर्वीतस्वर्गकामःखादिरेणवैयूपेनदेवाःस्वर्गंलोकमजयँस्तथैवैतद्यजमानःखादिरेणयूपेनस्वर्गंलोकंजयतिबैल्वंयू
पंकुर्वीतान्नाद्यकामःपुष्टिकामःसमांसमांवैविल्वोगृभीतस्तदन्नाद्यस्यरूपमामूलाच्छाखाभिरनुचितस्तत्पुष्टेःपुष्यतिप्रजां
चपशूंश्चयएवंविद्वान्बैल्वंयूपंकुरुतेयदेवबैल्वां ३ ॥ बिल्वंज्योतिरितिवाआचक्षतेज्योतिःस्वेषुभवतिश्रेष्ठःस्वानांभवति
यएवंवेदपालाशंयूपंकुर्वीततेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसँवनस्पतीनांपलाशस्तेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतियए
वंविद्वान्पालाशंयूपंकुरुतेयदेवपालाशां २ ॥ सर्वेषांवाएषवनस्पतीनांयोनिर्यत्पलाशस्तस्मात्पलाशस्यैवपलाशेनाचक्ष
तेऽमुष्यपलाशममुष्यपलाशमितिसर्वेषांहास्यवनस्पतीनांकामउपाप्तोभवतियएवंवेद ॥ १ ॥ अञ्ज्मोयूपमनुब्रूहीत्याहा

ध्वयु॑रंजंतित्वामध्वरेदेवयंतइत्यन्वाहा॑ध्वरेह्येनंदेवयंतो॑जंति॑वनस्पतेमधुनादैव्येने॑त्येतद्धैमधुदैव्यंयदाज्यं॑यदूर्ध्वस्तिष्ठा
द्रविणेहधत्ता॑द्यद्वाक्षयोमातुरस्याउपस्थइति॑यदिचतिष्ठासियदिचशयासै॑द्रविणमेवास्मासुधत्तादित्येवतदाहो॑च्छ्रयस्वव
नस्पतइत्यु॑च्छ्रीयमाणायाभिरूपा॑यद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धं॑वर्ष्मन्पृथिव्याअधी॑त्येतद्धैवर्ष्मपृथिव्यै॑यत्रयूपमुन्मिन्वंति॑सुमि
तीमीयमानो॑वर्चो॑धायज्ञवा॑हसइ॑त्याशिषमाशास्ते॑समिद्धस्यश्रयमाणःपुरस्तादिति॑समिद्धस्यह्येषएतत्पुरस्ताच्छ्रयते॑ब्रह्म
वन्वानोअजरंसुवीर॑मित्याशिषमेवाशास्त॑आरेअस्मदमति॑बाधमानइ॑त्यशनायावैपाप्मामति॑स्तामेवतदारान्नुदते॑यज्ञाच्च
यजमानाच्चो॑च्छ्रयस्वमहतेसौभगाये॑त्याशिषमेवाशास्त॑ऊर्ध्वऊषुणऊतये॑तिष्ठादेवोनसविते॑ति॑यद्धैदेवानांनेतितदेषा[१]मो
३ मिति॑तिष्ठदेवइवसवितेत्येवतदाहो॑र्ध्वो॑वाजस्यसनिते॑ति॑वाजसनिमेवैनं॑तद्धनसांसनोति॑यदंजिभिर्वा॑घद्भिर्वि॑ह्वयामह
इति॑च्छंदांसिवाअंजयोवाघत॑स्तैरेतद्देवान्यजमानाविह्वयंते॑ममयज्ञमागच्छतममयज्ञमिति॑यदिहवाअपिबह्वइवयजंते॑ऽ
थहास्यदेवा[२]यज्ञमेवगच्छंति॑यत्रैवंविद्वानेतामन्वाहो॑र्ध्वो॑नःपाह्यंहसो॑निकेतुना॑विश्वंसमत्रिणंदहे॑ति॑रक्षांसिवैपाप्मात्रिणो॑
रक्षांसिपाप्मानंदहेत्येवतदाह॑कृधीनऊर्ध्वां॑चरथायजीवसइतियदाह॑कृधीनऊर्ध्वां॑चरणायजीवसइत्येवतदाह॑यदिहवा
अपिनीतइवयजमानोभवति॑परिहैवैनंतत्संवत्सरायददाति॑विदादेवेषुनोदुवइ॑त्याशिषमेवाशास्ते॑जातोजायतेसुदिनत्वे

---

[१] भाष्येनात्रप्लुतोगृहीतः । [२] यज्ञमेवइतिभाष्येपाठः ।

अह्वामिति॑जातोह्येषएतज्जायते॑समर्यआविदथेवर्धमानइति॑वर्धयं॑त्येवैनं॑त॑त्पुनंतिधीराअपसोमनीषेति॑पुनं॑त्येवैनं॑तद्देव
याविप्रउदियर्ति॑वाचमिति॑देवेभ्यएवैनं॑तन्निवेदयति॑युवासुवासाःपरिवीतआगादि॑त्युत्तमयापरिदधाति॑प्राणोवैयुवासु
वासा॑ःसोयं॑शरीरैः॑परिवृत॑ःसउश्रेयान्भवतिजायमानइति॑श्रेयाच्छ्रेयान्ह्येषएतद्भवतिजायमान॑स्तंधीरासःकवयउन्नयंति॑
स्वाध्योमनसादेवयं॑तइति॑येवाअनूचानास्तेकवय॑स्तएवैनं॑तदुन्नयं॑ति॑ताएताःसप्तान्वाहरूपसमृद्धा॑एतद्वैयज्ञस्यसमृद्धं॑य
द्रूपसमृद्धं॑यत्कर्म॑क्रियमाणमृगभिवदति॑तासां॑त्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमां॑ताएकादशसंपद्यं॑तएकादशाक्षरावैत्रिष्टु॑प्त्रिष्टु
बिंद्रस्यवज्र॑इंद्रायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेद॑त्रिःप्रथमां॑त्रिरुत्तमामन्वाह॑यज्ञस्यैवतद्बर्सौ॑नह्यति॑स्थेम्नेबलायाविस्रं
साय ॥ २ ॥ तिष्ठेद्यूपा ३ः ॥ अनुप्रहरे ३ त् इत्याहु॑स्तिष्ठेत्पशुकामस्य॑देवेभ्योवैपशवो॑न्नाद्यायालंभायनातिष्ठं॑ततेप
क्रम्यप्रतिवावदतोतिष्ठन्नास्मानालप्स्यध्वेनास्मानिति॑ततोवैदेवाएतंयूपंवज्रमपश्यं॑स्तमेभ्यउदश्रयंस्तस्माद्बिभ्यतउपाव
र्तंतमेवाद्याप्युपावृत्ता॑स्ततोवैदेवेभ्यःपशवो॑न्नाद्यायालंभायातिष्ठं॑ततिष्ठंतेस्मैपशवो॑न्नाद्यायालंभाययएवंवेद॑यस्यचैवं
विदुषोयूपस्तिष्ठ॑त्यनुप्रहरेत्स्वर्गकामस्य॑तमुहस्मैतंपूर्वेन्वेवप्रहरंति॑यजमानोवैयूपोयजमानःप्रस्तरो॑ग्निर्वैदेवयोनिःसोग्नेर्देव
योन्याआहुतिभ्यःसंभूय॑हिरण्यशरीरऊर्ध्वः॑स्वर्गंलोकमेष्यती॑त्यथयेतेभ्योवरआसं॑स्तएतंस्वरुमपश्यन्यूपशकलं॑तंतस्मि
न्कालेनुप्रहरे॑त्तत्रसकामउपाप्तोयोनुप्रहरणे॑तत्रसकामउपाप्तोयःस्थाने॑सर्वाभ्योवाएषदेवताभ्य॑आत्मानमालभते॑योदीक्ष

तेग्निःसर्वादेवताःसोमःसर्वादेवताःसयदग्नीषोमीयंपशुमालभतेसर्वाभ्यएवतद्देवताभ्योयजमानआत्मानंनिष्क्रीणीतेत
दाहुर्द्विरूपोग्नीषोमीयःकर्तव्योद्विदेवत्योहीतितत्तन्नादृत्यंपीवइवकर्तव्यःपीवोरूपावैपशवःकृशितइवखलुवैयजमानोभ
वतितद्यत्पीवापशुर्भवतियजमानमेवतत्स्वेनमेधेनसमर्धयतितदाहुर्नाग्नीषोमीयस्यपशोरश्नीयात्पुरुषस्यवाएषोश्नातियो
ग्नीषोमीयस्यपशोरश्नातियजमानोह्येतेनात्मानंनिष्क्रीणीतइतितत्तन्नादृत्यंवार्त्रघ्नंवाएतद्धविर्यदग्नीषोमीयोग्नीषोमाभ्यां
वाइंद्रोवृत्रमहँस्तावेनमब्रूतामावाभ्यांवैवृत्रमवधीर्वरंतेवृणावहाइतिवृणाथामितितावेतमेववरमवृणातांश्वःसुत्यायांप
शुंसएनयोरेषोच्युतोवरवृतोह्येनयोस्तस्मात्तस्याशितव्यंचैवलीप्सितव्यंच ॥ ३ ॥ आप्रीभिराप्रीणातितेजोवैब्रह्मवर्च
समाप्रियस्तेजसैवैनंतद्ब्रह्मवर्चसेनसमर्धयतिसमिधोयजतिप्राणावैसमिधःप्राणाहीदंसर्वंसमिंधतेयदिदंकिंचप्राणानेव
तत्प्रीणातिप्राणान्यजमानेदधातितनूनपातंयजतिप्राणोवैतनूनपात्सहितन्वःपातिप्राणमेवतत्प्रीणातिप्राणंयजमानेद
धातिनराशंसंयजतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजांचैवतद्वाचंचप्रीणातिप्रजांचवाचंचयजमानेदधातीळोयजत्यन्नंवाइळान्न
मेवतत्प्रीणात्यन्नंयजमानेदधातिबर्हिर्यजतिपशवोवैबर्हिःपशूनेवतत्प्रीणातिपशून्यजमानेदधातिदुरोयजतिवृष्टिर्वैदुरो
वृष्टिमेवतत्प्रीणातिवृष्टिमन्नाद्यंयजमानेदधात्युषासानक्तायजत्यहोरात्रेवाउषासानक्ताहोरात्रेएवतत्प्रीणात्यहोरात्रयो
र्यजमानंदधातिदैव्याहोतारायजतिप्राणापानौवैदैव्याहोताराप्राणापानावेवतत्प्रीणातिप्राणापानौयजमानेदधातिति

स्रोदेवीर्यजतिंप्राणोवाअपानोव्यानस्तिस्रोदेव्यंस्ताएवतत्प्रीणातिंतायजमानेदधातिंत्वष्टारंयजतिंवाग्वैत्वष्टावाग्घीदं
सर्वंताष्टीवंवाचमेवतत्प्रीणातिंवाचंयजमानेदधातिंवनस्पतिंयजतिंप्राणोवैवनस्पतिःप्राणमेवतत्प्रीणातिंप्राणंयजमानेद
धातिंस्वाहाकृतीर्यजतिंप्रतिष्ठावैस्वाहाकृतयंःप्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयतिंताभिर्यथऋष्याप्रीणीयाद्यद्यथऋ
ष्याप्रीणातिंयजमानमेवतद्बंधुतायानोत्सृजति ॥४॥ पर्यग्नयेक्रियमाणायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युरग्निर्होतानोअध्वरइतिंतृच
माग्नेयंगायत्रमन्वाहपर्यग्निक्रियमाणेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासमर्धयतिंवाजीसन्परिणीयतइतिंवाजिनमिवह्येनं
संतंपरिणयंतिंपरित्रिविष्ट्यध्वरंयात्यग्नीरथीरिवेंत्येषहिरथीरिवाध्वरंपरियातिंपरिवाजपतिःकविरिंत्येषहिवाजानांपतिर
तउपप्रेष्यहोतर्हव्यादेवेभ्यइत्याहाध्वर्युरजैदग्निरसनद्वाजमितिंमैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतेंतदाहुर्यदध्वर्युर्होतारमुपप्रे
ष्यत्यथकस्मान्मैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतइतिंमनोवैयज्ञस्यमैत्रावरुणोवाग्यज्ञस्यहोतामनसावाइषितावाग्वदतिंयाह्य
न्यमनावाचंवदत्यसुर्यावैसावागदेवजुष्टातद्यन्मैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतेंमनसैवतद्वाचमीरयतिंतन्मनसेरितयावाचा
देवेभ्योहव्यंसंपादयति ॥५॥ दैव्याःशमितारआरभध्वमुतमनुष्याइत्याहयेचैवदेवानांशमितारोयेचमनुष्याणांतानेव
तत्संशास्त्युपनयतमेध्यादुरआशासानामेधपतिभ्यांमेधमितिंपशुर्वैमेधोयजमानोमेधपतिर्यजमानमेवतत्स्वेनमेधेनस
मर्धयत्यथोखल्वाहुर्यस्यैवावकस्यैचदेवतायैपशुरालभ्यतेंसैवमेधपतिरितिंसयद्येकदेवत्यःपशुःस्यान्मेधपतयइतिब्रूयाद्य

दिद्विदेवत्यो॑मेधपतिभ्यामि॑ति॑यदि॑बहुदेवत्यो॑मेधपतिभ्यइ॑त्येतदे॑वस्थितँ॑प्रास्मा अग्निं॑भरते॑ति॑पशुर्वै॑नीयमानः॑समृत्युं॑प्रापश्यत्॑सदेवान्नान्वकामयतै॑तुं॑तंदेवा अब्रुवन्नेहि॑स्वर्गं॑वैत्वालोकंगमयिष्यामइ॑ति॑सतथेत्यब्रवी॑त्तस्यवै॑मेयुष्माकमेकः॑पुरस्तादैत्विति॑तथे॑ति॑तस्याग्निः॑पुरस्ता॑दैत्सोग्निमनुप्राच्यवतं॑तस्मादाहुराग्नेयो॑वावसर्वः॑पशुर॑ग्निंहिसो॑नुप्राच्यवते॑ति॑तस्माद्वस्याग्निं॑पुरस्ताद्धरं॑ति॑स्तृणीतबर्हि॑रित्योषध्यात्मा॑वैपशुः॑पशुमेवतत्सर्वा॑त्मानंकरो॑त्यन्वेनंमातामन्यतां॑मनुपितानुभ्राता॑सगर्भ्यो॑नुसखासयूथ्यइ॑ति॑जनित्रै॑रेवैनं॑तं॑समनुमतमालभंतं॑उदीचीनाँ॑अस्यपदो॑निधत्ता॑त्सूर्यं॑चक्षुर्गमयता॑द्वातं॑प्राणमन्ववसृजतादंतरिक्षमसुं॑दिशः॑श्रोत्रं॑पृथिवीं॑शरीरमि॑त्येष्वेवैनं॑तल्लोकेष्वादधा॑त्येकधास्यत्वचमाच्छ्यता॑त्पुरानाभ्या अपिशसोवपामुत्खिदता॑दंतरेवोष्माणं॑वारयध्वादि॑ति॑पशुष्वेवतत्प्राणान्दधा॑ति॑श्येनमस्यवक्षः॑कृणुता॑त्प्रशसाबाहूशलादोषणी॑कश्यपेवांसाच्छिद्रे॑श्रोणी॑कवषोरूस्रेकपर्णा॑ष्ठीवंता॑षड्विंशतिरस्यवंक्रयस्ता॑अनुष्ठ्योच्यावयता॑द्गात्रंगात्रमस्यानूनंकृणुता॑दि॑त्यंगान्येवास्यतद्गात्राणिप्रीणा॑त्यूवध्यगोहं॑पार्थिवंखनतादि॑त्याहौ॑षधंवाऊवध्यं॑मियंवाऽओषधीनां॑प्रतिष्ठा॑तदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठायामंततः॑प्रतिष्ठापयति ॥ ६ ॥ अस्नारक्षः॑संसृजतादि॑त्याहं॑तुषैर्वै॑फलीकरणैर्देवाहविर्यज्ञेभ्योरक्षांसिनिरभजन्नस्नामहायज्ञा॑त्सयदस्नारक्षः॑संसृजतादि॑त्याहं॑रक्षांस्येवतत्स्वेनभागधेयेनं॑यज्ञान्निरवदयतैंतदाहुर्नयज्ञेरक्षसां॑कीर्तयेत्का॑निरक्षांस्यृतेरक्षा॑वैयज्ञइतितदुवाआहुः॑कीर्तयेद्देवयोवैभागिनं॑भागान्नुदतेचयतेत्वेनं॑सयदिवैनंनचयतेऽथपुत्रमथपौत्रंचयतेत्वेवैनमि

तिंसयदिकीर्तयेदुपाशुकीर्तयेंत्तिरइववाएतद्वाचोयदुपाशुंतिरइवैतद्यद्रक्षास्यंथयदुच्चैःकीर्तयेंदीश्वरोहास्यवाचोरक्षो
भाषोजनितोर्योयंराक्षसींवाचंवदतिंसयांवैदृप्तोवदतिंयामुन्मत्तःसावैराक्षसीवाङ्नात्मनादृप्यतिंनास्यप्रजायादृप्तआ
जायतेयएवंवेदंवनिष्ठुमस्यमाराविष्टोंरूकंमन्यमानानेद्वस्तोकेतनयेंरवितारवच्छमितारइतिंयेचैवदेवानांशमितारोयेच
मनुष्याणांतेभ्यएवैनंतत्परिददांत्यध्रिगोशमीध्वंसुशमिशमीध्वंशमीध्वमध्रिगा ३ उइतित्रिर्ब्रूयादपापेतिचांध्रिगुर्वै
देवानांशमितापापोनिग्रभीतांशमितृभ्यश्चैवैनंतन्निग्रभीतृभ्यश्चसंप्रयच्छतिशमितारोंयदत्रसुकृतंकृणवथास्मासुंतद्यद्दु
ष्कृतमन्यत्रतदित्याहांग्निर्वैदेवानांहोतासीत्सएनंवाचाव्यशाद्वाचावाएनंहोताविशास्तिंतद्यदर्वाग्यत्परःकृंतंतिंयदुल्बणं
यद्विथुरंक्रियतेंशमितृभ्यश्चैवैनंतन्निग्रभीतृभ्यश्चसमनुदिशतिंस्वस्त्येवहोतोन्मुच्यतेंसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतिय
वंवेद ॥ ७ ॥ पुरुषंवैदेवाःपशुमालभंतंतस्मादालब्धान्मेधउदक्रामंत्सोश्वंप्राविशंत्तस्मादश्वोमेध्योभवदंथैनमुत्क्रांतमे
धमत्यार्जंतंसकिंपुरुषोभवंत्तेश्वमालभंतंसोश्वादालब्धादुदक्रामंत्सगांप्राविशत्तंस्माद्गौर्मेध्योभवदंथैनमुत्क्रांतमेधमत्या
र्जंतंसगौरमृगोभवंत्तेगामालभंतंसगोरालब्धादुदक्रामंत्सोविंप्राविशत्तस्मादविर्मेध्योभवंदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतंसग
वयोभवंत्तेऽविमालभंतंसोऽवेरालब्धादुदक्रामंत्सोजंप्राविशत्तस्मादजोमेध्योभवंदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतंसउष्ट्रोभवं
त्सोजेज्योक्तमामिवारमतंतस्मादेषएतेषांपशूनांप्रयुक्ततमोयदजंस्तेऽजमालभंतंसोजादालब्धादुदक्रामंत्सइमांप्राविशत्तं

स्मादियंमेध्याभवंदथैनमुत्क्रांतमेधमत्याजंतसशरभोभवंत्तएतउत्क्रांतमेधाअमेध्याःपशवंस्तस्मादेतेषांनाश्नीयांत्तमस्य
मन्वगच्छंन्त्सोनुगतोव्रीहिरभवंत्तद्यत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतिंसमेधेननःपशुनेष्टमसंत्केवलेननःपशुनेष्टमसदितिंसमेधे
नहास्यपशुनेष्टंभवतिंकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद ॥ ८ ॥ सवाएषपशुरेवालभ्यतेयत्पुरोळाशंस्तस्ययानिकिंशा
रूणितानिरोमाणिंयेतुषाःसात्वंग्येफलीकरणास्तदसृंग्यत्पिष्टंकिक्कसास्तन्मांसंयत्किंचित्कंसारंतदस्थिंसर्वेषांवाएषपशूनां
मेधेनयजतेंयःपुरोळाशेनयजतेंतस्मादाहुःपुरोळाशसत्रंलोक्यमितिंयुवमेतानिदिविरोचनान्यग्निश्चसोमसक्रतूअधत्तं ॥
युवंसिंधूँरभिशस्तेरवद्यांदग्नीषोमावमुंचतंगृभीतानितिंवपायैयजतिंसर्वाभिर्वाएषदेवताभिरालब्धोभवतिंयोदीक्षितो
भवतिंतस्मादाहुर्नदीक्षितस्याश्नीयादितिंसयदग्नीषोमावमुंचतंगृभीतानितिंवपायैयजतिंसर्वाभ्यएवतद्देवताभ्योयजमा
नंप्रमुंचतिंतस्मादाहुरशितव्यंवपायांहुतायांयजमानोहिसतर्हिंभवतींत्यान्यंदिवोमातरिश्वाजभारेतिंपुरोळाशस्ययजं
त्यमश्नादन्यंपरिश्येनोअद्रेरितींतइवचह्येषइतइवचमेधःसमाहृतोभवतिंस्वदस्वहव्यासमिषोदिदीहीतिंपुरोळाशःस्विष्ट
कृतोयजतिंहविरेवास्माएतत्स्वदयतींषमूर्जमात्मन्धत्तंइळामुपह्वयतेपशवोवाइळांपशूनेवतदुपह्वयतेंपशून्यजमानेदधा
ति ॥९॥ मनोतायैहविषोवदीयमानस्यानुब्रूहीत्याहाध्वर्युँस्त्वंह्यग्नेप्रथमोमनोतेतिसूक्तमन्वाहंतदाहुर्यदन्यदेवत्यउतप
शुर्भवंत्यथकस्मादाग्नेयीरेवमनोतायैहविषोऽवदीयमानस्यान्वाहेतिंतिस्रोवैदेवानांमनोतांस्तासुंहितेषांमनांस्योतानिंवा

ग्वैदेवानांमनोतातस्यांहितेषांमनांस्योतानिगौर्वैदेवानांमनोतातस्यांहितेषांमनांस्योतान्यग्निर्वैदेवानांमनोतातस्मिन्हितेषांमनांस्योतान्यग्निःसर्वामनोताअग्नौमनोताःसंगच्छंतेतस्मादाग्नेयीरेवमनोतायैहविषोवदीयमानस्यान्वाहाग्नीषोमाहविषःप्रस्थितस्येतिहविषोयजतिहविषइतिरूपसमृद्धाप्रस्थितस्येतिरूपसमृद्धासर्वाभिर्हास्यसमृद्धिभिःसमृद्धंहव्यंदेवानप्येतियऽएवंवेदवनस्पतिंयजतिप्राणोवैवनस्पतिर्जीवंहास्यहव्यंदेवानप्येतियत्रैवंविद्वान्वनस्पतिंयजतिस्विष्टकृतंयजतिप्रतिष्ठावैस्विष्टकृत्प्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयतीळामुपह्वयतेपशवोवाइळापशूनेवतदुपह्वयतेपशून्यजमानेदधातिदधाति ॥ १० ॥ इतिद्वितीयपंचिकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

देवावैयज्ञमतन्वततांस्तन्वानानसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइतितानाप्रीतेपशौपुरइवपर्यग्नेर्यूपंप्रतिपुरस्तादुपायंस्तेदेवाःप्रतिबुध्याग्निमयीःपुरस्त्रिपुरंपर्यास्यंतयज्ञस्यचात्मनश्चगुप्त्यैताएषामिमाअग्निमय्यःपुरोदीप्यमानाभ्राजमानाअतिष्ठंस्ताअसुराअनपधृष्यैवापाद्रवंस्तेग्निनैवपुरस्तादसुररक्षांस्यपाघ्नताग्निनापश्चात्तथैवैतद्यजमानायत्पर्यग्निकुर्वंत्यग्निमयीरेवतत्पुरस्त्रिपुरंपर्यस्यंतेयज्ञस्यचात्मनश्चगुप्त्यैतस्मात्पर्यग्निकुर्वंतितस्मात्पर्यग्नयेन्वाहतंवाएतंपशुमाप्रीतंसंतंपर्यग्निकृतमुदंचंनयंतितस्योल्मुकंपुरस्ताद्धरंतियजमानोवाएषनिदानेनयत्पशुरनेनज्योतिषायजमानःपुरोज्योतिःस्वर्गंलोकमेष्यतीतितेनज्योतिषायजमानःपुरोज्योतिःस्वर्गंलोकमेतितंयत्रनिहनिष्यंतोभवंतितदध्वर्युर्बर्हिरधस्तादुपास्यति

यदेवैनमदआप्रीतंसंतंपर्यग्निकृतंबहिर्वेदिनयंतिबर्हिषदमेवैनंतत्कुर्वंतितस्योवध्यगोहंखनंत्यौषधंवाऊवध्यंमियंवाओष
धीनांप्रतिष्ठांतदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठायांमंततःप्रतिष्ठापयंतितदाहुर्यदेषहविरेवयत्पशुरथास्यबह्वपैतिलोमानित्वगसृक्कु
ष्ठिकाःशफाविषाणेस्कंदतिपिशितंकेनास्यतदापूर्यतइतियदेवैतत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतितेनैवास्यतदापूर्यतेपशुभ्योवै
मेधाउदक्रामंस्तौव्रीहिश्चैवयवश्चभूतावजायेतांतद्यत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतिसमेधेननःपशुनेष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्ट
मसदितिसमेधेनहास्यपशुनेष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद ॥ ११ ॥ तस्यवपामुत्खिद्याहरंतितामध्वर्युःस्रु
वेणाभिघारयन्नाहस्तोकेभ्योनुब्रूहीतितद्यत्स्तोकाश्चोतंतिसर्वदेवत्यावैस्तोकानेन्मइमेनभिप्रीतादेवान्गच्छानितिजुषस्व
सप्रथस्तममित्यन्वाहवचोदेवप्सरस्तमं । हव्याजुह्वानआसनीत्यग्नेरेवैनांदास्येजुहोतीमंनोयज्ञममृतेषुधेहीतिसूक्तम
न्वाहेमाहव्याजातवेदोजुषस्वेतिहव्यजुष्टिमाशास्तेस्तोकानामग्नेमेदसोघृतस्येतिमेदसश्चहिघृतस्यचभवंतिहोतःप्राशान
प्रथमोनिषद्यैत्यग्निर्वैदेवानांहोताग्नेप्राशानप्रथमोनिषद्येत्येवतदाहघृतवंतःपावकतेस्तोकाश्चोतंतिमेदसइतिमेदसश्चह्येव
हिघृतस्यचभवंतिस्वधर्मंदेववीतयेश्रेष्ठंनोधेहिवार्यमित्याशिषमाशास्तेतुभ्यंस्तोकाघृतश्चुतोग्नेविप्रायसंत्येतिघृतश्चुतोहि
भवंत्यृषिःश्रेष्ठःसमिध्यसेयज्ञस्यप्राविताभवेतियज्ञसमृद्धिमाशास्तेतुभ्यंश्चोतंत्यध्रिगोशचीवःस्तोकासोअग्नेमेदसोघृत
स्येतिमेदसश्चह्येवहिघृतस्यचभवंतिकविशस्तोबृहताभानुनागाहव्याजुषस्वमेधिरेतिहव्यजुष्टिमेवाशास्तओजिष्ठंतेमध्य

तोमेदउद्भृतँप्रतेवयंददामहे। श्चोतंतितेवसोस्तोकाअधित्वचिंप्रतितान्देवशोविहींत्यभ्येवैनांस्तद्वषट्करोतिंयथासोमस्या
ग्नेवीहीतिंतद्यत्स्तोकाश्चोतंतिंसर्वदेवत्यावैस्तोका॑स्तस्मादियंस्तोकशोंवृष्टिर्विंभक्तोपाचरति॥१२॥तदाहुःकास्वाहाकृतीनां
पुरोनुवाक्या॑ःकःप्रैषःकायाज्येतिंयाएवैताअन्वाहैंताःपुरोनुवाक्या॑यःप्रैषःसप्रैषौयायाज्यासायाज्या॑तदाहुःकादेवताः
स्वाहाकृतयइतिंविश्वेदेवाइतिब्रूया॑त्तस्मात्स्वाहाकृतंहविरदंतुदेवाइतियजंतीतिंदेवावैयज्ञेनश्रमेण॑तपसाहुतिभिःस्वर्गं
लोकमजयँस्तेषांवपायामेवहुतायाँस्वर्गोंलोकःप्राख्यायतंतेवपामेवहुत्वा॑ऽनादृत्येतराणिकर्मा॑ण्यूर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायँस्त
तोवैमनुष्याश्चऋषयश्च॑देवानांयज्ञवास्त्वभ्याय॑न्यज्ञस्यकिंचिदेषिष्यामःप्रज्ञात्याइतिंतेभितःपरिचरंतऐँत्पशुमेवनिरांत्रं
शयानंतेविदु॑रियान्वावकिलपशुर्यावतीवपेतिंसएतावानेवपशुर्यावतीवपा॑थयदेनंतृतीयसवनैंश्रपयित्वाजुह्वतिंभूयसी
भिर्नआहुतिभिरिष्टमसं॑त्केवलेननःपशुनेष्टमसदितिंभूयसीभिर्हास्याहुतिभिरिष्टंभवतिंकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियए
वंवेद॥१३॥सावाएषामृताहुतिरेवयद्वपाहुतिंरमृताहुतिरग्न्याहुतिंरमृताहुतिराज्याहुतिंरमृताहुतिःसोमाहुतिंरेतावाअ
शरीराऽआहुतयो॑यावैकाश्चाशरीराआहुतयो॑ऽमृतत्वमेवताभिर्यजमानोजयतिंसावाऽएषारेतएवयद्वपा॑प्रेववैरेतोली
यतैंप्रेववपालीयतैंशुक्लंवैरेतःशुक्लावपा॑शरीरंवैरेतोशरीरावपा॑यद्वैलोहितंयन्मांसंतच्छरीरँतस्माद्ब्रूयाद्यावदलोहितंताव
त्परिवासयेतिंसापंचावत्ताभवतिंयद्यपिचतुरवत्तीयजमानःस्या॑दथपंचावत्तैववपाज्यस्योपस्तृणातिंहिरण्यशल्कोवपा॑

हिरण्यशल्कआज्यस्यौपरिष्टादभिघारयतिंतदाहुर्यद्धिरण्यंनविद्येतकथंस्यादितिंद्विराज्यस्योपस्तीर्यवपामवदायंद्विरुप
रिष्टादभिघारयंत्यमृतंवाआज्यममृतंहिरण्यैंतत्रसकामउपाप्तोयआज्यैंतत्रसकामउपाप्तोयोहिरण्यैंतत्पंचसंपद्यंतैंपांक्तो
यंपुरुषःपंचधाविहितौलोमानित्वङ्मांसमस्थिमज्जासयावानेवपुरुषंस्तावंतंयजमानंसंस्कृत्याग्नौदेवयोन्यांजुहोत्यग्निर्वैदे
वयोनिःसोग्नेर्देवयोन्याआहुतिभ्यःसंभूयंहिरण्यशरीरऊर्ध्वःस्वर्गलोकमेति॥१४॥देवेभ्यःप्रातर्यावभ्योंहोतरनुब्रूहीत्या
हाध्वर्युरेतेवावदेवाःप्रातर्यावाणोयदग्निरुषाअश्विनौतएतेसप्तभिःसप्तभिश्छंदोभिरागच्छंत्यास्यदेवाःप्रातर्यावाणोहवं
गच्छंतियएवंवेदप्रजापतौवैस्वयंहोतारंप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यंत्युभयेदेवासुरायज्ञमुपावसंन्नस्मभ्यमनुवक्ष्यत्यस्मभ्यमि
तिंसवैदेवेभ्यएवान्वब्रवीत्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदप्रातर्वैसतं
देवेभ्योन्वब्रवीद्यत्प्रातरन्वब्रवीत्तत्प्रातरनुवाकस्यप्रातरनुवाकत्वंमहतिरात्र्याअनूच्यःसर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरि
गृहीत्यैयोवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतैंतस्यवाचंप्रोदितामनुप्रवदंतितस्मान्महतिरात्र्याअनूच्यःपुरावाचःप्रवदितोरनूच्यौ
यद्वाचिप्रोदितायामनुब्रूयादन्यस्यैवैनमुदितानुवादिनंकुर्यात्तस्मान्महतिरात्र्याअनूच्यःपुराशकुनिवादादनुब्रूयान्निर्ऋ
तेर्वाएतन्मुखंयद्वयांसियच्छकुनयस्तद्यत्पुराशकुनिवादादनुब्रूयान्मायज्ञियांवाचंप्रोदितामनुप्रवदिष्मेतितस्मान्महति
रात्र्याअनूच्यौऽथोखलुयदैवाध्वर्युरुपाकुर्यादथानुब्रूयाद्यदावाअध्वर्युरुपाकरोतिंवाचैवोपाकरोतिंवाचाहोतान्वाह

वाग्घिब्रह्मंतत्रसकामउपाप्तोंयोवाचिचब्रह्मणिच ॥ १५ ॥ प्रजापतौवैस्वयंहोतरिंप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यतिंसर्वादेव
ताआशंसंतंमामभिप्रतिपत्स्यतिमामभीतिंसप्रजापतिरैक्षतंयद्येकांदेवतामादिष्टांमभिप्रतिपत्स्यामीतरामेकेनदेवताउ
पाप्ताभविष्यंतीतिंसएतामृचमपश्यंदापोरेवतीरिंत्यापोवैसर्वादेवतांरेवत्यःसर्वादेवताःसएतयर्चाप्रातरनुवाकंप्रत्यपद्य
तंताःसर्वादेवताःप्रामोदंतंमामभिप्रत्यपादिमामभीतिंसर्वाहास्मिन्देवताःप्रातरनुवाकमनुब्रुवतिंप्रमोदंतेसर्वाभिर्हास्य
देवताभिंःप्रातरनुवाकःप्रतिपन्नोभवतियएवंवेदंतेदेवाअबिभयुरादातारोवैनइमंप्रातर्यज्ञमसुरांयथौजीयांसोबलीयां
संएवमितितानब्रवीदिंद्रोमाबिभीतंत्रिषमृद्धमेभ्योहंप्रातर्वज्रंप्रहर्तास्मीत्येतांवावतदृचमब्रवीद्वज्रस्तेनयदपोनप्त्रीयांव
ज्रस्तेनयत्रिष्टुब्वज्रस्तेनयद्वांक्तमेभ्यःप्राहरत्तेनैनानहंस्ततोवैदेवाअभवन्परासुरांभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्मांभ्रातृ
व्योभवतियएवंवेदंतदाहुःसवैहोतास्यांद्यएतस्यामृचिसर्वाणिच्छंदांसिप्रजनयेंदित्येषावावत्रिरनूक्तांसर्वाणिच्छंदांसि
भवंत्येषाछंदसांप्रजातिः॥१६॥शतमनूच्यमायुष्कामस्यंशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियंआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधा
तिंत्रीणिचशतानिषष्टिश्चांनूच्यानियज्ञकामस्यंत्रीणिचवैशतानिषष्टिश्चंसंवत्सरस्याहानितावान्त्संवत्सरंःसंवत्सरःप्रजा ॥ २० ॥
पतिःप्रजापतिर्यज्ञंउपैनंयज्ञोनमतिंयस्यैवंविद्वांस्त्रीणिचशतानिषष्टिंचान्वाहंसप्तचशतानिविंशतिश्चानूच्यानिंप्रजापशु
कामस्यंसप्तचवैशतानिविंशतिश्चंसंवत्सरस्याहोरात्रांस्तावान्त्संवत्सरंःसंवत्सरःप्रजापतिर्यंप्रजायमानंविश्वंरूपंसिदमनु

प्रजायते॑प्रजापतिमेवतत्प्रजायमानं॑प्रजयापशुभिरनुप्रजायते॑प्रजात्यै॑प्रजायते॑प्रजयापशुभिर्य॑एवंवेदा॑ष्टौशतान्यनूच्या
न्यब्राह्मणोक्तस्य॑योवादुरुक्तोक्तःशमलगृहीतोयजेता॑ष्टाक्षरावैगायत्री॑गायत्र्यावैदेवाःपाप्मानं॑शमलमपाघ्नतं॑गायत्र्यैवा
स्यतत्पाप्मानं॑शमलमपहत्य॑पपाप्मानं॑हतेयएवंवेद॑सहस्रमनूच्यं॑स्वर्गकामस्य॑सहस्राश्वीनेवाइतःस्वर्गो॑लोकः॑स्वर्गस्यलोक
स्यसमष्ट्यै॑संपत्त्यै॑संगत्या॑अपरिमितमनूच्यं॑मपरिमितोवै॑प्रजापतिः॑प्रजापतेर्वा॑एतदुक्थं॑यत्प्रातरनुवाकं॑स्तस्मिन्त्सर्वे॑कामा
अवरुध्यंते॑सयदपरिमितमन्वाह॑सर्वेषां॑कामानामवरुध्यै॑सर्वान्कामानवरुंधेयएवंवेद॑तस्मादपरिमितमेवानूच्यं॑सप्ताग्नेया
निच्छंदांस्यन्वाह॑सप्तवैदेवलोकाः॑सर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतियएवंवेद॑सप्तोषस्यानिच्छंदांस्यन्वाह॑सप्तवैग्राम्याःपशवो॑ऽव
ग्राम्यान्पशून्रुंधेयएवंवेद॑सप्ताश्विनानिच्छंदांस्यन्वाह॑सप्तधावैवागवदत्तावद्वैवागवदत्॑सर्वस्यैवाचः॑सर्वस्यब्रह्मणःपरिगृ
हीत्यै॑तिस्रोदेवताअन्वाह॑त्रयोवाइमे॑त्रिवृतोलोका॑एषामेवलोकानामभिजित्यै ॥१७॥ तदाहुःकथमनूच्यःप्रातरनुवाकइ
तियथाछंदसमनूच्यःप्रातरनुवाकः॑प्रजापतेर्वा॑एतान्यंगानियच्छंदांस्येषउएवप्रजापतिर्यो॑यजते॑तद्यजमानायहितं॑पच्छो
नूच्यःप्रातरनुवाकं॑श्चतुष्पादावैपशवः॑पशूनामवरुध्या॑अर्धर्चश॑एवानूच्यो॑यथैवैनमेतदन्वाहप्रतिष्ठायाएवं॑द्विप्रतिष्ठोवैपु
रुषं॑श्चतुष्पादाःपशवो॑यजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठं॑चतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयति॑तस्मादर्धर्चश॑एवानूच्यं॑स्तदाहुर्यद्व्यूळ्हं॑प्रातर॑

---

१ अत्रप्रातरनुवाकशब्दोनभाष्यकारेष्टः किंतुतत्रप्रातरनुवाकक्रममाक्षिप्यसमाधत्तेइत्यवतरणंदृश्यते ।

नुवाकःकथमव्यूळ्होभवती॑ति॑यदेवास्यबृहतीं॑मध्यान्नैतीति॑ब्रूयात्तेनें॑त्याहुतिभागावाअन्यादेवता॑अन्याःस्तोमभागाश्छं
दोभागा॑स्तायाअन्वाहुतयोहूयंतें॑ताभिराहुतिभागाःप्रीणा॑त्यथयत्स्तुवंतिचशंसंति॑चं॑तेनस्तोमभागाश्छंदोभागा॑उभ
य्योहास्यैतादेवता॑ःप्रीताअभीष्टाभवंतियएवंवेद॑त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाःसोमपा॑स्त्रयस्त्रिंशदसोमपा॑अष्टौवसवएकादशरुद्रा
द्वादशादित्या॑ःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चैतेदेवाःसोमपा॑एकादशप्रयाजाएकादशानुयाजा॑एकादशोपयाजा॑एतेसोमपाः
पशुभाजना॑ःसोमेनसोमपान्प्रीणातिपशुनासोमपा॑नुभय्योहास्यैतादेवताःप्रीता॑अभीष्टाभवंतियएवंवेदा॑भूदुषारुश
त्पशुरित्युत्तमयापरिदधाति॑तदाहुर्य॑त्रीन्क्रतूनन्वाहा॑ग्नेयमुषस्यमाश्विनं॑कथमस्यैकयर्चा॑परिदधतः॑सर्वें॑त्रयःक्रतवःपरि
हिताभवंती॑त्यभूदुषारुशत्पशुरित्युषसोरूपं॑माग्निरधाय्यृत्वियइत्यग्नेरं॑योजिवां॑वृषण्वसू॑रथोदस्रावमर्त्यौं॑माध्वीममश्रुतं
हवमित्यश्विनो॑रेवमुहास्यैकयर्चा॑परिदधतः॑सर्वें॑त्रयःक्रतवःपरिहिताभवंतिभवंति ॥ १८ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

ऋषयोवैसरस्वत्यांसत्रमासत॑तेकवषमैलूषंसोमादनय॑न्दास्याःपुत्रःकितवोब्राह्मणः॑कथंनोमध्येदीक्षिष्टेति॑तंबहिर्ध
न्वोदवहं॑न्नत्रैनंपिपासाहंतुं॑सरस्वत्याउदकंमापादिति॑सबहिर्धन्वोदूळ्हःपिपासयावित्त॑एतदपोनप्त्रीयमपश्य॑त्प्रदेवत्राब्र
ह्मणेगातुरेत्विति॑तेनापां॑प्रियंधामोपागच्छं॑त्तमापोनूदायंस्तं॑सरस्वतीसमंतंपर्यधावं॑त्तस्माद्धाप्येतर्हिपरिसारकमित्याच ॥ २१ ॥
क्षतें॑यदेनंसरस्वतीसमंतंपरिससार॑तेवाऋषयोब्रुवं॑न्विदुर्वा॑इमंदेवा॑उपेमंह्वयामहाइति॑तथेति॑तमुपाह्वयंत॑तमुपहूयैतदपो

नप्त्रीयमकुर्वंतंप्रदेवत्राब्रह्मणेगातुरेत्विर्तितेनापांप्रियंधामोपागच्छंन्नुपदेवानामुपापांप्रियंधामगच्छंत्युपदेवानांजयतिंपरमंलोकंयएवंवेदंयश्चैवंविद्वानेतदपोनप्त्रीयंकुरुतैतत्संततमनुब्रूयात्संततवर्षींहप्रजाभ्यःपर्जन्योभवतिंयत्रैवंविद्वानेतत्संततमन्वाहंयदवग्राहमनुब्रूयाज्जीमूतवर्षींहप्रजाभ्यःपर्जन्यःस्यात्तस्मात्तत्संततमेवानूच्यंतस्यत्रिःप्रथमांसंततमन्वाहंतेनैवतत्सर्वंसंततमनूक्तंभवति॥१९॥ताएतानवानंतरायमन्वाहंहिनोतानोऽअध्वरंदेवयज्येतिदशमींमावर्वृततीरधनुद्विधाराईत्यावृत्तास्वेकधनासुंप्रतियदापोअदृश्रमायतीरितिंप्रतिदृश्यमानास्वाधेनवःपयसातूर्ण्यर्थाइत्युंपायंतीषुसमन्यायंत्युपयंत्यन्याइतिंसमायतीष्वापोवाअस्पर्धंतवयंपूर्वंयज्ञंवक्ष्यामोवयमितिंयाश्चेमाःपूर्वेद्युर्वसतीवर्योगृह्यंतेयाश्चप्रातरेकधनास्ताभृगुरपश्यंदापोवैस्पर्धंतइतिंताएतयर्चासमज्ञपयंत्समन्यायंत्युपयंत्यन्याइतिंताःसमजानतंसंजानानाहास्यापोयज्ञंवहंतियएवंवेदापोनदेवीरुपयंतिहोत्रियमितिंहोतृचमसेसमवनीयमानास्वन्वाहंवसतीवरीष्वेकधनासुचावेरपोध्वर्या३उइतिहोताध्वर्युंपृच्छेत्यापोवैयज्ञोविदौंयज्ञा३म् इत्येवतदाहौंतेमनन्नमुरित्यध्वर्युःप्रत्याहौंतेमाःपश्येत्येवतदाहंतास्वध्वर्योइंद्रायसोमंसोतामधुमंतं[1] ॥ वृष्टिवनिंतीव्रांतंबहुरमध्यंवसुमतेरुद्रवतआदित्यवतंऋभुमतेविभुमतेवाजवतेंबृहस्पतिवतेविश्वदेव्यावते ॥ यस्येंद्रःपीत्वावृत्राणिजंघनंत्प्रसजन्यानितारिषो३मितिप्रत्युत्तिष्ठतिं

---

[1] भाष्येत्रनावसानंकृतं ।

प्रत्युत्थेयावाआप॑ःप्रतिवैश्रेयांसमायंतमुत्तिष्ठंति॑तस्मात्प्रत्युत्थेयाअनुपर्यावृत्या॑अनुवैश्रेयांसंपर्यावर्तंते॑तस्मादनुपर्यावृ
त्याअनुब्रुवतैवानुप्रपत्तव्य॑मीश्वरोहयद्यप्यन्योयजेता॑थहोतारंयशोर्तौस्तस्मादनुब्रुवतैवानुप्रपत्तव्य॑मंबयोयंत्यध्वभिरि
त्येतामनुब्रुवन्ननुप्रपद्येत॑जामयोअध्वरीयतां॥पृंचतीर्मधुनापयइति॑योमधव्योयशोर्तौर्[1]बुभूषे॑दमूर्याउपसूर्ये॑याभिर्वासूर्यः
सहेति॑तेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामौपोदेवीरुपह्वये॑यत्रगावःपिबंतिनइतिपशुकाम॑स्ताएताःसर्वाएवानुब्रुवन्ननुप्रपद्येतैतेषां
कामानामवरुध्या॑एतान्कामानवरुंधेयएवंवेदैमाअग्मन्रेवतीर्जीवधन्याइति॑साद्यमानास्वन्वाहं॑वसतीवरीष्वेकधनासु
चा॑ग्मन्नापउशतीर्बर्हिरेदमिति॑सन्नासुसएतयापरिदधाति ॥ २० ॥ शिरोवाएतद्यज्ञस्ययत्प्रातरनुवाक॑ःप्राणापानाऽउपां
श्वंतर्यामौवज्रएववाङ्नहुतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेत॑यदहुतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेत॑वाचाव
ज्रेणयजमानस्यप्राणान्वीया॑द्यएनंतत्रब्रूया॑द्वाचावज्रेणयजमानस्यप्राणान्व्यगा॑त्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्या॑त्तस्मा
न्नाहुतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेत॑प्राणंयच्छस्वाहा॑त्वासुहवसूर्यायैत्युपांशुमनुमंत्रयेत॑तमभिप्राणेत्प्राणप्राणंमे
यच्छेत्यपानंयच्छस्वाहा॑त्वासुहवसूर्यायैत्यंतर्याममनुमंत्रयेत॑तमभ्यपानेदपानापानंमेयच्छेति॑व्यानायत्वेत्युपांशुसवनं
ग्रावाणमभिमृश्यवाचंविसृजत॑आत्मावाउपांशुसवन॑आत्मन्येवतद्धोता॑प्राणान्प्रतिधायवाचंविसृजतैसर्वायुःसर्वायु

---

१ 'यशोर्तोर्बुभूषेत्' इतिभाष्यपाठः । यशोर्त्तोःसोमयागनिमित्तांकीर्तिंप्राप्तुंसमर्थइतितत्रार्थः ।

त्वायंसर्वमायुरेतियेएवंवेद ॥ २१ ॥ तदाहुःसर्पे३त् ॥ नसर्पे३त् इति ॥ सर्पेदितिहैकआहुरुभयेषांवाएषदेवमनुष्याणांभ
क्षोयद्बहिष्पवमानंस्तस्मादेनमभिसंगच्छंतंइतिवदंतस्तत्तन्नादृत्यंयत्सर्पेदृचमेवंतत्साम्नोनुवर्त्मानंकुर्याद्यएनंतत्रब्रूयाद
नुवर्त्मान्वाअयंहोतासामगस्याभूदुद्गातरिंयशोधादच्योष्टायतनाच्चोष्यतंआयतनादितिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्तत्रैवासी
नोनुमंत्रयेतंयोदेवानामिहसोमपीथोयज्ञेबर्हिषिवेद्यां ३ ॥ तस्यापिभक्षयामसीत्येवमुहास्यात्मासोमपीथादनंतरितोभ
वंत्यथोब्रूयान्मुखमसिमुखंभूयासमितिंमुखंवाएतद्यज्ञस्ययद्बहिष्पवमानोमुखंस्वेषुभवतिश्रेष्ठःस्वानांभवतियएवंवेद।सु
रीवैदीर्घजिह्वीदेवानांप्रातःसवनंमवालेटव्यमाद्यंत्तेदेवाःप्राजिज्ञासंतंतेमित्रावरुणावब्रुवंन्युवमिदंनिष्कुरुतमितिंतौत
थेत्यब्रूतांतौवैवोवरंवृणावहाइतिवृणाथामितिंतावेतमेववरमवृणातांप्रातःसवनेपयस्यांसैनयोरेषाच्युतावरवृताह्येनयो
स्तद्यदस्यैविमत्तमिवतदस्यैसमृद्धंविमत्तमिवहितौतयानिरकुरुतां ॥ २२ ॥ देवानांवैसवनानिनाध्रियंतंतएतान्पुरोळा
शानपश्यंस्ताननुसवनंनिरवपन्त्सवनानांधृत्यैततोवैतानितेषामध्रियंतंतद्यदनुसवनंपुरोळाशानिरुप्यंतेसवनानामेवधृ
त्यैतथाहितानितेषामध्रियंतंपुरोवाएतान्देवाअक्रतयत्पुरोळाशांस्तत्पुरोळाशानांपुरोळाशत्वंतदाहुरनुसवनंपुरोळाशा
न्निर्वपेदष्टाकपालंप्रातःसवनंएकादशकपालंमाध्यंदिनेसवनेद्वादशकपालंतृतीयसवनेतथाहिसवनानांरूपंतथाच्छंदसा
मितितत्तन्नादृत्यमैंद्रावाएतेसर्वेनिरुप्यंतेयदनुसवनंपुरोळाशास्तस्मात्तानेकादशकपालानेवनिर्वपेत्तदाहुर्यतोघृतेनान

क्कंस्यात्ततःपुरोळाशस्यप्राश्नीयात्सोमपीथस्यगुप्त्यैघृतेनहिवज्रेणेंद्रोवृत्रमहन्नितितत्तन्नादृत्यंहविर्वाएतद्यदुत्पूतंसोमपीथोवाएषयदुत्पूतंतस्मात्तस्ययतएवकुतश्चप्राश्नीयात्सर्वतोवाएताःस्वधायजमानमुपक्षरंतियदेतानिहवींष्याज्यंधानाःकरंभःपरिवापःपुरोळाशःपयस्येतिसर्वतएवैनंस्वधाउपक्षरंतियएवंवेद ॥ २३ ॥ योवैयज्ञंहविष्पंक्तिंवेदहविष्पंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिधानाःकरंभःपरिवापःपुरोळाशःपयस्येत्येषवैयज्ञोहविष्पंक्तिर्हविष्पंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञमक्षरपंक्तिंवेदाक्षरपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिसुमत्पद्वग्दइत्येषवैयज्ञोक्षरपंक्तिरक्षरपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञंनराशंसपंक्तिंवेदनराशंसपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिद्विनाराशंसंप्रातःसवनंद्विनाराशंसंमाध्यंदिनंसवनंसकृन्नाराशंसंतृतीयसवनंमेषवैयज्ञोनराशंसपंक्तिर्नराशंसपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञंसवनपंक्तिंवेदसवनपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिपशुरुपवसथेत्रीणिसवनानिपशुरनूबंध्यइत्येषवैयज्ञःसवनपंक्तिःसवनपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदहरिवाँइंद्रोधानाअत्तुपूषण्वान्करंभंसरस्वतीवान्भारतीवान्परिवापइंद्रस्यापूपइतिहविष्पंक्त्यायजंत्यृक्सामेवाइंद्रस्यहरीपशवःपूषान्नंकरंभःसरस्वतीवान्भारतीवानितिवागेवसरस्वतीप्राणोभरतःपरिवापइंद्रस्यापूपइत्यन्नमेवपरिवापइंद्रियमपूपएतासामेवतद्देवतानांयजमानंसायुज्यंसरूपतांसलोकतांगमयतिगच्छतिश्रेयसःसायुज्यंगच्छतिश्रेष्ठतांयएवंवेदहविरग्नेवीहीत्यनुसवनंपुरोळाशःस्विष्टकृतोयजंत्यवत्सारोवाएतेनाग्नेःप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपाग्नेःप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमं

॥ २३ ॥

लोकंयएवंवेदंयश्चैवंविद्वानेतयाहविष्पंक्त्यायजतैंयजतीतिचयजतीतिच ॥ २४ ॥ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥

देवावेसोमस्यराज्ञोग्रपेयेनसमपादयंन्नहंप्रथमःपिबेयमहंप्रथमःपिबेयंमित्येवाकामयंतंतेसंपादयंतोब्रुवंन्हंताजिमयामसयोनउज्जेष्यतिंसप्रथमःसोमस्यपास्यतीतितथेतिंतआजिमयुंस्तेषामाजिंयतामभिसृष्टानांवायुर्मुखंप्रथमःप्रत्यपद्यतांथेंद्रोथमित्रावरुणावथाश्विनौंसोवेदिंद्रोवायुमुद्वैजयतीतिंतमनुपरापतंत्सहनावथोज्जयावेतिंसनेत्यब्रवींदहमेवोज्जेष्यामीतिंतृतीयंमेथोज्जयावेतिंनेतिहैवाब्रवीदंहमेवोज्जेष्यामीतिंतुरीयंमेथोज्जयावेतितथेतिंतंतुरीयेत्यार्जतंतत्तुरीयभागिंद्रोभवत्रिभाग्वायुंस्तौसहैवेंद्रवायूउदजयतांसहमित्रावरुणौसहाश्विनौतएषामेतेयथोज्जितंभक्षांइंद्रवाय्वोःप्रथमोंथमित्रावरुणयोरथाश्विनोंःसएषइंद्रतुरीयोग्रहोगृह्यतेयदैंद्रवायवंस्तदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचंनियुत्वाँइंद्रसारथिरितिंतस्माद्धाप्येतर्हिंभरताःसत्वनांवित्तिंप्रयंतिंतुरीयेहैवसंग्रहीतारोवदंतैंमुनैवानूकाशेनंयददइंद्रःसारथिरिवभूत्वोदजयत् ॥ २५ ॥ तेवाएतेप्राणाएवयद्विदेवत्यांवाक्चप्राणश्चैंद्रवायवंश्चक्षुश्चमनश्चमैत्रावरुणंःश्रोत्रंचात्माचाश्विनंस्तस्यहैतस्यैंद्रवायवस्याप्येकेंनुष्टुभौपुरोनुवाक्येकुर्वंतिगायत्र्यौयाज्यैवाक्चवाएषप्राणश्चग्रहोयदैंद्रवायवंस्तदपिच्छंदोभ्यांयथायथंक्लृ[1]प्स्येतेइतिंतत्तन्नादृत्यंव्यृद्धंवाएतद्यज्ञेक्रियतैंयत्रपुरोनुवाक्याज्यायसीयाज्यायैयत्रवैयाज्याज्यायसीतत्समृद्धंमथोय

---

१ 'यथायथंकल्प्स्येते ' इतिभाष्यपाठः ।

समेयस्योंतत्कामायतथाकुर्यात्प्राणस्यचवाचश्चात्रैवतदुपाप्तंवायव्यापूर्वापुरोनुवाक्यैंद्रवायव्युत्तरैवंयाज्ययोःसायावा
यव्यातयाप्राणंकल्पयतिवायुर्हिप्राणोथयैंद्रवायवीतस्यैयदैंद्रंपदंतेनवाचंकल्पयतिवाग्घ्यैंद्र्युपोतंकाममाप्नोतियःप्राणे
चवाचिचंनयज्ञेविषमंकरोति ॥ २६ ॥ प्राणावैद्विदेवत्याएकपात्रागृह्यंतेतस्मात्प्राणाएकनामानौद्विपात्राहूयंतेतस्मा
त्प्राणाद्वंद्वंयेनैवाध्वर्युर्यजुषाप्रयच्छतितेनहोताप्रतिगृह्णात्येषवसुःपुरूवसु॑रिहवसुःपुरूवसु॑र्मयिवसुःपुरूवसुर्वाक्पावा
चंमेपाहीत्यैंद्रवायवंभक्षयंत्युपहूतावाक्सहप्राणेनोपमांवाक्सहप्राणेनह्वयता॑मुपहूताऋषयोदैव्यास॑स्तनूपावानस्तन्वस्त
पोजा॑उपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यास॑स्तनूपावानस्तन्वस्तपोजा॑स्तानेवत
दुपह्वयत॑एषवसुर्विदद्वसुरिहवसुर्विदद्वसु॑र्मयिवसुर्विदद्वसु॑श्चक्षुष्पाश्चक्षुर्मेपाहीतिमैत्रावरुणंभक्षयंत्युपहूतंचक्षुःसहमन
सोपमांचक्षुःसहमनसाह्वयता॑मुपहूताऋषयोदैव्यास॑स्तनूपावानस्तन्वस्तपोजा॑उपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्त
न्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यास॑स्तनूपावानस्तन्वस्तपोजा॑स्तानेवतदुपह्वयत॑एषवसुःसंयद्वसुरिहवसुःसंयद्वसु॑र्मयि
वसुःसंयद्वसु॑ःश्रोत्रपाःश्रोत्रंमेपाहीत्याश्विनंभक्षयंत्युपहूतंश्रोत्रंसहात्मनोपमांश्रोत्रंसहात्मनाह्वयता॑मुपहूताऋषयोदैव्या
स॑स्तनूपावानस्तन्वस्तपोजा॑उपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यास॑स्तनूपावान
स्तन्वस्तपोजा॑स्तानेवतदुपह्वयतेपुरस्तात्प्रत्यंचंमैंद्रवायवंभक्षयतितस्मात्पुरस्तात्प्राणापानौपुरस्तात्प्रत्यंचंमैत्रावरुणंभक्ष

यतितस्मात्पुरस्ताच्चक्षुषीसर्वतःपरिहारमाश्विनंभक्षयतितस्मान्मनुष्याश्चपशवश्चसर्वतोवाचंवदंतींशृण्वंति ॥२७॥ प्रा
णावैद्विदेवत्याअनवानंद्विदेवत्यान्यजैत्प्राणानांसंतत्यैप्राणानामव्यवच्छेदायप्राणावैद्विदेवत्यानद्विदेवत्यानामनुवषट्
कुर्याद्यद्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितान्प्राणान्त्संस्थापयेत्संस्थावाऽएषायदनुवषट्कारोयएनंतत्रब्रूयादसंस्थिता
न्प्राणान्समतिष्ठिपत्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नद्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्यात्तदाहुर्द्विरागूर्यमैत्रावरुणोद्विः
प्रेष्यतिसकृदागूर्यहोताद्विर्वषट्करोतिकाहोतुरागूरितिप्राणावैद्विदेवत्याऽआगूर्वज्रस्तद्यदत्रहोतांतरेणागुरेतागुरावज्रे
णयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयादागुरावज्रेणयजमानस्यप्राणान्व्यगात्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मा
त्तत्रहोतांतरेणनागुरेताथोमनोवैयज्ञस्यमैत्रावरुणोवाग्यज्ञस्यहोतामनसावाइषितावाग्वदतियांह्यन्यमनावाचंवदत्य
सुर्यावैसावागदेवजुष्टातद्यदेवात्रमैत्रावरुणोद्विरागुरतेसैवहोतुरागूः ॥ २८ ॥ प्राणावाऋतुयाजास्तद्यदृतुयाजैश्चरं
तिप्राणानेवतद्यजमानेदधातिषळृतुनेतियजंतिप्राणमेवतद्यजमानेदधातिचत्वारऋतुभिरितियजंत्यपानमेवतद्यजमानेद
धातिद्विर्ऋतुनेत्युपरिष्टाद्व्यानमेवतद्यजमानेदधातिसवाअयंप्राणस्त्रेधाविहितःप्राणोपानोव्यानइतितद्यदृतुनऋतुभिर्ऋतु
नेतियजंतिप्राणानांसंतत्यैप्राणानामव्यवच्छेदायप्राणावाऋतुयाजानर्तुयाजानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितावाऋतवएकैक
एवयदृतुयाजानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितानृतून्त्संस्थापयेत्संस्थावाएषायदनुवषट्कारोयएनंतत्रब्रूयादसंस्थितानृतून्त्स

मतिष्ठिपंहुष्षमंभविष्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नर्तुयाजानामनुवषट्कुर्यात् ॥ २९ ॥ प्राणावैद्विदेवत्याःपशवइळां
द्विदेवत्यान्भक्षयित्वैळामुपह्वयतेपशवोवाइळांपशूनेवतदुपह्वयतैंपशून्यजमानेदधातिंतदाहुरवांतरेळांपूर्वांप्राश्नीया३
त् ॥ होतृचमसंभक्षये ३ त्इति ॥ अवांतरेळामेवपूर्वांप्राश्नीयांदथहोतृचमसंभक्षयैद्यद्वावद्विदेवत्यान्पूर्वान्भक्षयतिं
तेनास्यसोमपीथःपूर्वोभक्षितोभवतिंतस्मादवांतरेळामेवपूर्वांप्राश्नीयांदथहोतृचमसंभक्षयैत्तदुभयतोऽन्नाद्यंपरिगृह्णातिं
सोमपीथाभ्यामन्नाद्यस्यपरिगृहीत्यैप्राणावैद्विदेवत्याआत्माहोतृचमसोद्विदेवत्यानांसंस्रवान्होतृचमसेसमवनयंत्यात्म
न्येवतद्धोताप्राणान्त्समवनयतैंसर्वायुःसर्वायुत्वायंसर्वमायुरेतियएवंवेद ॥ ३० ॥ देवावैयदेवयज्ञेकुर्वंस्तदसुराअकुर्वं
स्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्तंततोवैदेवाएतंतूष्णींशंसमपश्यंस्तमेषामसुरानान्ववायंस्तूष्णींसारोवाएषयत्तूष्णींशंसो
देवावैयंयमेववज्रमसुरेभ्यउदयच्छंस्तंतमेषामसुराःप्रत्यबुध्यंतंततोवैदेवाएतंतूष्णींशंसंवज्रमपश्यंस्तमेभ्यउदयच्छंस्तमे
षामसुरानप्रत्यबुध्यंतंतमेभ्यःप्राहरंस्तेनैनानप्रतिबुद्धेनाघ्नंस्ततोवैदेवाअभवन्पराऽसुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्मा
भ्रातृव्योभवतियएवंवेदंतेवैदेवाविजितिनोमन्यमानायज्ञमतन्वतंतमेषामसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइतिं
तान्त्समंतमेवोदारान्परियत्तानुदपश्यंस्तेब्रुवन्त्संस्थापयामेमंयज्ञंयज्ञंनोसुरामावधिषुरितितथेतिंतंतूष्णींशंसेसंस्थापयं
न्भूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरित्याज्यप्रउगेसंस्थापयन्निंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रइतिंनिष्केवल्यमरुत्वतीयेसंस्थापयन्त्सू

र्योज्योतिर्ज्योतिःस्वःसूर्यइतिवैश्वदेवाग्निमारुतेसंस्थापयँस्तमेवंतूष्णींशंसेसंस्थापयँस्तमेवंतूष्णींशंसेसंस्थाप्यंतेनारिष्टेनोदृचमाश्नुवतंसतदावावयज्ञःसंतिष्ठतेयदाहोतातूष्णींशंसंशंसतिसयएनंशस्तेतूष्णींशंसंउपवावदेदनुवाव्याहरेत्तंब्रूयादेषएवैतामार्तिमारिष्यतिप्रातर्वाववयमद्येमंशस्तेतूष्णींशंसेसंस्थापयामस्तंयथागृहानितंकर्मणानुसमियादेवमेवैनमिदमनुसमिमऽइतिसहवावतामार्तिमृच्छतियएवंविद्वान्त्संशस्तेतूष्णींशंसंउपवावदत्यनुवाव्याहरतितस्मादेवंविद्वान्त्संशस्तेतूष्णींशंसंनोपवदेन्नानुव्याहरेत् ॥ २१ ॥ चक्षूंषिवाएतानिसवनानांयत्तूष्णींशंसोभूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरितिप्रातसवनस्यचक्षुर्षीइंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रइतिमाध्यंदिनस्यसवनस्यचक्षुर्षीसूर्योज्योतिर्ज्योतिःस्वःसूर्यइतितृतीयसवनस्यचक्षुर्षीचक्षुष्मद्भिःसवनैराध्नोतिचक्षुष्मद्भिःसवनैःस्वर्गलोकमेतियएवंवेदचक्षुर्वाएतद्यज्ञस्ययत्तूष्णींशंसएकासतीव्याहृतिर्द्वेधोच्यतेतस्मादेकंसच्चक्षुर्द्वेधामूलंवाएतद्यज्ञस्ययत्तूष्णींशंसोयंकामयेतानायतनवान्त्स्यादितिनास्ययज्ञेतूष्णींशंसंशंसेदुन्मूलमेवतद्यज्ञंपराभवंतमनुपराभवतितदुवाआहुःशंसेदेवापिवैतदृत्विजेहितंयद्धोतातूष्णींशंसंनशंसंत्यृत्विजिहिसर्वोयज्ञःप्रतिष्ठितोयज्ञेयजमानस्तस्माच्छंस्तव्यःशंस्तव्यः ॥ २२ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥

ब्रह्मवाआहावःक्षत्रंनिविद्विट्सूक्तमाह्वयतेथनिविदंदधातिब्रह्मण्येवतत्क्षत्रमनुनियुनक्तिनिविदंशस्त्वासूक्तंशंसतिक्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तंक्षत्रएवतद्विशमनुनियुनक्तियंकामयेतक्षत्रेणैनंव्यर्धयानीतिमध्यएतस्यैनिविदःसूक्तंशंसेत्क्षत्रंवैनिवि

द्विट्सूक्तंक्षत्रेणैवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतविशैनंव्यर्धयानीतिमध्यएतस्यसूक्तस्यनिविदंशंसेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तंविशैवै
नंतद्व्यर्धयतियमुकामयेतसर्वमेवास्यंयथापूर्वमृजुक्लृप्तंस्यादित्याह्वयेताथनिविदंदध्यादथसूक्तंशंसेत्सोऽसर्वस्यक्लृप्तिःप्र
जापतिर्वाइदमेकएवाग्रआसंसोकामयतप्रजायेयभूयान्त्स्यामितिसतपोतप्यतसवाचमयच्छत्ससंवत्सरस्यपरस्ताद्व्याह
रद्द्वादशकृत्वोद्वादशपदावाएषानिविदेतांवावतांनिविदंव्याहरंत्तांसर्वाणिभूतान्यन्वसृज्यंततदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचं
सपूर्वयानिविदाकव्यतायोरिमाःप्रजाअजनयन्मनूनामितितद्यदेतांपुरस्तात्सूक्तस्यनिविदंदधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रज
यापशुभिर्यएवंवेद ॥२३॥ अग्निर्देवेद्धइतिशंसत्यसौवाअग्निर्देवेद्धएतंहिदेवाइंधतएतमेवतदेतस्मिँल्लोकआयातयत्यग्नि
र्मन्विद्धइतिशंसत्ययंवाअग्निर्मन्विद्धइमंहिमनुष्याइंधतेऽग्निमेवतदस्मिँल्लोकआयातयत्यग्निःसुषमिदितिशंसतिवायुर्वा
अग्निःसुषमिद्वायुर्हिस्वयमात्मानंसमिंधेस्वयमिदंसर्वंयदिदंकिंचवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयतिहोतादेववृतऽइति
शंसत्यसौवैहोतादेववृतएषहिसर्वतोदेवैर्वृतएतमेवतदेतस्मिँल्लोकआयातयतिहोतामनुवृतइतिशंसत्ययंवाअग्निर्होताम
नुवृतोयंहिसर्वतोमनुष्यैर्वृतोग्निमेवतदस्मिँल्लोकआयातयतिप्रणीर्यज्ञानामितिशंसतिवायुर्वैप्रणीर्यज्ञानांयदाहिप्राणित्य
थयज्ञोथाग्निहोत्रंवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयतिरथीरध्वराणामितिशंसत्यसौवैरथीरध्वराणामेषहियथैतच्चरतिरथी
रिवैतमेवतदेतस्मिँल्लोकआयातयत्यतूर्तोहोतेतिशंसत्ययंवाअग्निरतूर्तोहोतेमंहनकश्चनतिर्यंचंतरत्यग्निमेवतदस्मिँल्लोक

आयातयतिंतूर्णिर्हव्यवाळितिशंसतिंवायुर्वैतूर्णिर्हव्यवाड्वायुर्हीदंसर्वंसद्यस्तरतियदिदंकिंचंवायुर्देवेभ्योहव्यंवहतिंवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयंत्यादेवोदेवान्वक्षदितिशंसंत्यसौवैदेवोदेवानावहंत्येतमेवतदेतस्मिँल्लोकआयातयतिंयक्षदग्निर्देवोदेवानितिशंसंत्ययंवाअग्निर्देवोदेवान्यजंत्यग्निमेवतदस्मिँल्लोकआयातयतिंसोअध्वराकरतिजातवेदाइतिशंसतिंवायुर्वैजातवेदावायुर्हीदंसर्वंकरोतियदिदंकिंचंवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयति॥ ३४ ॥ प्रवोदेवायाग्नयइत्यनुष्टुभःप्रथमेपदेविहरतिंतस्मात्स्त्र्यूरूविहरतिंसमस्यत्युत्तरेपदेतस्मात्पुमानूरूसमस्यतिंतन्मिथुनंमिथुनमेवतदुक्थमुखेकरोतिंप्रजात्यैप्रजयातेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदंप्रवोदेवायाग्नयइत्येवानुष्टुभःप्रथमेपदेविहरतिंवज्रमेवतत्परोवरीयांसंकरोतिंसमस्यत्येवोत्तरेपदेआरंभणतोवैवज्रस्याणिमाथोदंडस्याथोपरशोर्वज्रमेवतत्प्रहरतिंद्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवै॥ ३५ ॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंततेवैदेवाःसदएवायतनमकुर्वततान्त्सदसोजयंस्तआग्नीध्रंसंप्रापद्यंततततोनपराजयंततस्मादाग्नीध्रउपवसंतिंनसदस्याग्नीध्रेह्यधारयंततयदाग्नीध्रेधारयंततदाग्नीध्रस्याग्नीध्रत्वंतेषांवैदेवानामसुराःसदस्यानग्नीन्निर्वापयांचक्रुस्तेदेवाआग्नीध्रादेवसदस्यानग्नीन्विहरंततैरसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाआग्नीध्रादेवसदस्यानग्नीन्विहरंत्यसुररक्षांस्येवतदपघ्नतेतेवैप्रातराज्यैरेवाजयंतआयंन्यदाज्यैरेवाजयंतआयंस्तदाज्यानामाज्यत्वंतासांवैहोत्राणामायतीनामाजयंतीनामच्छावाकीयाहीयततस्यामिंद्राग्नीअध्यास्तामिंद्राग्नीवैदेवानामोजिष्ठौबलिष्ठौस

हिष्ठौसत्तमौपारयिष्णुतमौतस्मादैंद्राग्नमच्छावाकःप्रातःसवनेशंसतींद्राग्नीहितस्यामध्यास्तौतस्मादुपुरस्तादन्येहोत्रकाः
सदःप्रसर्पंतिपश्चाच्छावाकःपश्चेवहिहीनोनुसंजिगमिषतितस्माद्योब्राह्मणोबह्वृचोवीर्यवान्त्स्यात्सोस्याच्छावाकीयांकु
र्यात्तेनैवसाहीनाभवति ॥ ३६ ॥ देवरथोवाएषयद्यज्ञस्तस्यैतावंतरौरश्मीयदाज्यप्रउगेतद्यदाज्येनपवमानमनुशंसतिप्र
उगेणाज्यंदेवरथस्यैवतदंतरौरश्मीविहरंत्यलोभायतामनुकृतिंमनुष्यरथस्यैवांतरौरश्मीविहरंत्यलोभायनास्यदेवरथो
लुभ्यतिनमनुष्यरथोयएवंवेदतदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंपावमानीषुसामगाःस्तुवतआग्नेयंहोताज्यंशंसतिकथमस्य
पावमान्योनुशस्ताभवंतीतियोवाअग्निःसपवमानस्तदप्येतदृषिणोक्तमग्निर्ऋषिःपवमानइत्येवमुहास्याग्नेयीभिरेवप्रति
पद्यमानस्यपावमान्योनुशस्ताभवंतितदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंगायत्रीषुसामगाःस्तुवतआनुष्टुभंहोताज्यंशंसतिकथ
मस्यगायत्र्योनुशस्ताभवंतीतिसंपदेतिब्रूयात्सप्तैताअनुष्टुभस्तास्त्रिःप्रथमयात्रिरुत्तमयैकादशभवंतिविराड्याज्याद्वाद
शींनवाएकेनाक्षरेणच्छंदासिवियंतिनद्वाभ्यांताःषोळशगायत्र्योभवंत्येवमुहास्यानुष्टुब्भिरेवप्रतिपद्यमानस्यगायत्र्यो
नुशस्ताभवंत्यग्नइंद्रश्चदाशुषोदुरोणइत्याग्नेंद्र्यायजतिनवाएताविंद्राग्नीसंतौऽव्यजयेतामाग्नेंद्रौवाएतौसंतौऽव्यजयेतांतद्य
दाग्नेंद्र्यायजतिविजित्याएवंसाविराट्त्रयस्त्रिंशदक्षराभवतित्रयस्त्रिंशद्वैदेवाअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजा
पतिश्चवषट्कारश्चतत्प्रथमउक्थमुखेदेवताअक्षरभाजःकरोत्यक्षरमक्षरमेवतद्देवताअनुप्रपिबंतिदेवपात्रेणैवतद्देवतास्तृ

प्यंतिंतदाहुर्यथावावशस्त्रमेवंयाज्यांऽग्नेयंहोताज्यंशंसं त्यथकस्मादाग्नेंद्र्यायजतीतिंयावाआग्नेंद्र्यैंद्राग्नीवैंसासैंद्राग्नमेतदुक्थंग्रहेणचतूष्णींशंसेन चैंद्राग्नीआगतंसुतंगीर्भिर्नभोवरेण्यं ॥ अस्यपातंधियेषितेंत्यैंद्राग्नमध्वर्युर्ग्रहंगृह्णातिंभूरग्निर्ज्योंतिर्ज्योंतिरग्निरिंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रंःसूर्योज्योतिर्ज्योंतिःस्वःसूर्यऽइतिंहोतातूष्णींशंसंशंसतिंतद्यथैवशस्त्रमेवंयाज्या ॥३७॥ होतृजपंजपतिंरेतस्तत्सिंचत्युपांशुजपंत्युपांश्विववैरेतसःसिक्तिंःपुराहावाज्जपतिंयद्वैकिंचोर्ध्वमाहावांच्छस्त्रस्यैवतत्परांचैंचतुष्पद्यासीनमभ्याह्वयतैंतस्मात्परांचोभूत्वांचतुष्पादोरेतःसिंचंतिंसम्यङ्द्विपाद्भवतिंतस्मात्सम्यंचोभूत्वांद्विपादोरेतःसिंचंतिंपितामातरिश्वेत्याहंप्राणोवैपिताप्राणोमातरिश्वांप्राणोरेतोरेतस्तत्सिंचंत्यच्छिद्रा[1]पदाधाइतिंरेतोवाअच्छिद्रमतोह्यच्छिद्रःसंभवंत्यच्छिद्रोक्थाकवयःशंसन्नितिंयेवाअनूचानास्तेकवयंस्तइदमच्छिद्रंरेतंःप्रजनयन्नित्येवतदाहंसोमोविश्वविन्नीथानिनेषंद्बृहस्पतिरुक्थामदानिशंसिषदितिंब्रह्मवैबृहस्पतिःक्षत्रंसोमंःस्तुतशस्त्राणिनीथानिचोक्थामदानिचंदैवेनचैवैतद्ब्रह्मणाप्रसूतोंदैवेनचक्षत्रेणोक्थानिशंसत्यैंतौहवाअस्यसर्वस्यप्रसवस्येशातेयदिदंकिंचंतद्यदेताभ्यामप्रसूतःकरोंत्यकृतंतदकृतमकरितिवैनिंदंतिंकृतमस्यकृतंभवतिंनास्याकृतंकृतंभवतियएवंवेदंवागायुर्विश्वायुर्विश्वमायुरित्याहंप्राणोवाआयुःप्राणोरेतोवाग्योनिर्योनिंतदुपसंधायरेतःसिंचतिंकइदंशंसिष्यतिसइदंशंसिष्यतीत्या

---

१ ‘ पदाधादिति ’ भाष्यपाठः । रेतः अधात् गर्भेस्थापितवान् ।

हंप्रजापतिर्वैकःप्रजापतिःप्रजनयिष्यतीत्येवतदाह ॥ ३८ ॥ आहूयतूष्णींशंसंशंसतिरेतस्तत्सिक्तंविकरोतिसिक्तिर्वाअ
ग्रेथविकृतिरुपांशुतूष्णींशंसंशंसत्युपांश्विववैरेतसःसिक्तिस्तिरइवतूष्णींशंसंशंसतितिरइववैरेतांसिविक्रियंतेषट्पदंतू
ष्णींशंसंशंसतिषड्विधोवैपुरुषःषळंगआत्मानमेवतत्षड्विधंषळंगंविकरोतितूष्णींशंसंशस्त्वापुरोरुचंशंसतिरेतस्तद्विकृतंप्र
जनयतिविकृतिर्वाअग्रेथजातिरुच्चैःपुरोरुचंशंसत्युच्चैरेवैनंतत्प्रजनयतिद्वादशपदांपुरोरुचंशंसतिद्वादशवैमासाःसंवत्स
रःसंवत्सरःप्रजापतिःसोस्यसर्वस्यप्रजनयितासयोस्यसर्वस्यप्रजनयितासएवैनंतत्प्रजयापशुभिःप्रजनयतिप्रजात्यैप्रजा
यतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदजातवेदस्यांपुरोरुचंशंसतिजातवेदोन्यंगांतदाहुर्यत्तृतीयसवनमेवंजातवेदसआयतनमथक
स्मात्प्रातःसवनेजातवेदस्यांपुरोरुचंशंसतीतिप्राणोवैजातवेदाःसहिजातानांवेदयावतांवैसजातानांवेदतेभवंतियेषामु
नवेदकिमुतेस्युर्योवाआज्यआत्मसंस्कृतिंवेदतत्सुविदितं ॥ ३९ ॥ प्रवोदेवायाग्नयइतिशंसतिप्राणोवैप्रप्राणंहीमानिसर्वा
णिभूतान्यनुप्रयंतिप्राणमेवतत्संभावयतिप्राणंसंस्कुरुतेदीदिवांसमपूर्व्यमितिशंसतिमनोवैदीदायमनसोहिनकिंचनपू
र्वमस्तिमनएवतत्संभावयतिमनःसंस्कुरुतेसनःशर्माणिवीतयइतिशंसतिवाग्वैशर्मतस्माद्वाचानुवदंतमाहशर्मव[1]दास्मा ॥ २८ ॥
अयांसीतिवाचमेवतत्संभावयतिवाचंसंस्कुरुतेउतनोब्रह्मन्नविषइतिशंसतिश्रोत्रंवैब्रह्मश्रोत्रेणहिब्रह्मशृणोतिश्रोत्रेब्रह्म

---

[1] ‘ दास्माआयांसीति ’ भाष्यपाठः । आङ्पूर्वस्ययमउपरमेइत्यस्यछांदसंरूपम् ।

प्रतिष्ठितंश्रोत्रमेवतत्संभावयतिंश्रोत्रंसंस्कुरुतेंसयंताविप्रएषामितिशंसंत्यपानोवैयंतापानेनह्ययंयतःप्राणोनपराङ्भव
त्यंपानमेवतत्संभावयंत्यपानंसंस्कुरुतंऋतावायस्यरोदसीइतिशंसतिंचक्षुर्वांऋतंतस्माद्यतरोविवदमानयोराहांहमनु
ष्ठ्याचक्षुषादर्शमितिंतस्यश्रद्दधतिचक्षुरेवतत्संभावयतिंचक्षुःसंस्कुरुतेंनूनोरास्वसहस्रवंत्तोकवत्पुष्टिमद्वस्वित्युत्तमयाप
रिदधांत्यात्मावैसमस्तंःसहस्रवांस्तोकवान्पुष्टिमांनात्मानमेवतत्समस्तंसंभावयत्यांत्मानंसमस्तंसंस्कुरुतेंयाज्यययायज
तिप्रत्तिर्वैंयाज्यापुण्यैवलक्ष्मीःपुण्यामेवतल्लक्ष्मींसंभावयतिंपुण्यांलक्ष्मींसंस्कुरुतेंसएवंविद्वांश्छंदोमयोंदेवतामयोब्रह्म
मयोमृतमयंःसंभूयदेवताअप्येतियएवंवेदंयोवैतद्वेदयथाछंदोमयोदेवतामयोंब्रह्ममयोमृतमयंःसंभूयदेवताअप्येतिंत
त्सुविदितमित्यध्यात्ममथाधिदैवतं ॥४०॥ षट्पदंतूष्णींशंसंशंसतिंषड्वाऋतवंऽऋतूनेवतत्कल्पयत्यृतूनप्येतिंद्वादशप
दांपुरोरुचंशंसतिंद्वादशवैमासांमासानेवतत्कल्पयतिंमासानप्येतिंप्रवोदेवायाग्नयइतिशंसंत्यंतरिक्षंवैप्रांतरिक्षंहीमानि
सर्वाणिभूतान्यनुप्रयँत्यंतरिक्षमेवतत्कल्पयंत्यंतरिक्षमप्येतिंदीदिवांसमपूर्व्यमितिशंसंत्यसौवैदीदाययोसौतपंत्येतस्मा
द्धिनंकिंचनपूर्वमस्त्यैतमेवतत्कल्पयत्येतमप्येतिंसनःशर्माणिवीतयइतिशंसत्यंग्निर्वैंशर्माण्यन्नाद्यानियच्छंत्यग्निमेवत
त्कल्पयत्यग्निमप्यैत्युतनोब्रह्मन्नविषइतिशंसतिंचंद्रमावैब्रह्मंचंद्रमसमेवतत्कल्पयतिंचंद्रमसमप्येतिंसयंताविप्रएषामि
तिशंसतिंवायुर्वैयंतांवायुनाहीदंयतमंतरिक्षंनसमृच्छतिंवायुमेवतत्कल्पयतिवायुमप्यैत्यृतावायस्यरोदसीइतिशंसतिं

द्यावापृथिवीवैरोदसींद्यावापृथिवीएवतत्कल्पयतिंद्यावापृथिवीअप्येतिंनूनोरास्वसहस्रवंत्तोकवत्पुष्टिमद्वस्वित्युंत्तमया परिदधातिंसंवत्सरोवैसमस्तंःसहस्रवांस्तोकवान्पुष्टिमांन्त्संवत्सरमेवतत्समस्तंकल्पयतिंसंवत्सरंसमस्तमप्येतिंयाज्यया यजतिवृष्टिर्वैंयाज्याविद्युदेवंविद्युद्धीदंवृष्टिमन्नाद्यंसंप्रयच्छतिंविद्युतमेवतत्कल्पयतिंविद्युतमप्येतिंसएवंविद्वानेतन्म योंदेवतामयोभवतिभवति ॥ ४१ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिद्वितीयपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथतृतीयपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः॥हरिः ॐ॥ग्रहोक्थंवाएतद्यत्प्रउगंनवप्रातर्ग्रहागृह्यंतैंनवभिर्बहिष्पवमानेस्तुवतैंस्तुतेस्तोमेदशमंगृह्णातिंहिंकारइतरासांदशमंःसोसासंमावायव्यंशंसतिंतेनवायव्यउक्थवांनैंद्रवायवंशंसतिंतेनैंद्रवायवउक्थवान्मैत्रावरुणंशंसतिंतेनमैत्रावरुणउक्थवानाश्विनंशंसतिंतेनाश्विनउक्थवानैंद्रंशंसतिंतेनशुक्रामंथिनाउक्थवंतौवैश्वदेवंशंसतिंतेनाग्रयणउक्थवांत्सारस्वतंशंसतिंनसारस्वतोग्रहोस्तिवाक्तुसरस्वतींयेतुकेचवाचाग्रहागृह्यंतेंतेस्यसर्वेंशस्तोक्थांउक्थिनोभवंतियएवंवेद ॥ १ ॥ अन्नाद्यंवाएतेनावरुंधेयत्प्रउगंमन्यान्यादेवताप्रउगेशस्यतेंऽन्यदन्यदुक्थंप्रउगेक्रियतेंऽन्यदन्यदस्यान्नाद्यं[1]ग्रहेषुध्रियतेयएवंवेदैतद्धवैयजमानस्यांध्यात्मतममिवोक्थंयत्प्रउगंतस्मादेनेनैतदुपेक्ष्यतममिवेत्याहुरंतेनह्येनंहोतासंस्करोतीतिंवायव्यंशंसतितस्मादाहुर्वायुःप्राणःप्राणोरेतोरेतःपुरुषस्यंप्रथमंसंभवतःसंभवतीतिंयद्वायव्यंशंसतिंप्राणमेवास्यतत्संस्करोंत्यैंद्रवायवंशंसतिंयत्रवावप्राणस्तदपानोंयदैंद्रवायवंशंसतिंप्राणापानावेवास्यतत्संस्करोतिंमैत्रावरुणंशंसतितस्मादाहुश्चक्षुःपुरुषस्यंप्रथमंसंभवतःसंभवतीतिंयन्मैत्रावरुणंशंसतिंचक्षुरेवास्यतत्संस्करोंत्याश्विनंशंसतितस्मात्कुमारंजातंसंवदंतंउपवैशुश्रूषतेनिवैध्यायतीतिंयदाश्विनंशंसतिंश्रोत्रमेवास्यतत्संस्करोंत्यैंद्रंशंसतितस्मात्कुमारंजातंसंवदंतैंप्रतिधारयतिवैग्रीवाअथोशिरइतिंयदैंद्रंशंसतिंवीर्यमेवास्यतत्संस्करोतिंवैश्वदेवंशंसतिंत

---

१ ‘ गृहेषु ’ इतिभाष्यपाठः ।

स्मात्कुमारोजातःपश्चेवप्रचरतिंवैश्वदेवानिह्यंगानिंयद्वैश्वदेवंशंस॑त्यंगान्येवास्यतत्संस्करोतिंसारस्वतंशंसतिंतस्मात्कु
मारंजातंजघन्यावागाविशतिंवाग्घिसरस्वतींयत्सारस्वतंशंसतिंवाचमेवास्यतत्संस्करोंत्येषवैजातोजायतेंसर्वा॑भ्यएता
भ्योदेवताभ्यं॑:सर्वेंभ्यउक्थेभ्यं॑:सर्वेंभ्यश्छंदोभ्यं॑:सर्वेंभ्यःप्रउगेभ्यं॑:सर्वेंभ्यःसवनेभ्योयएवंवेदंयस्यचैवंविदुषएतच्छंसं
ति ॥२॥ प्राणानांवाएतदुक्थंयत्प्रउगंसप्तदेवताःशंसतिंसप्तवैशीर्षन्प्राणा॑:शीर्षन्नेवतत्प्राणान्दधातिंकिंसयजमानस्यपा
पं॑भद्रमाद्रियेतेतिहस्माहं॑योस्यहोतास्यादित्यत्रैवैनंयथाकामयेततथाकुर्याद्यंकामयेतप्राणेनैनंव्यर्धयानीतिंवायव्यमस्य
लुब्धंशंसेंद्वृचंवापदंवातीयात्तेनैवतल्लुब्धंप्राणेनैवैनंतद्व्यर्धयतिंयंकामयेतप्राणापानाभ्यामेनंव्यर्धयानींत्यैंद्रवायवमस्य
लुब्धंशंसेंद्वृचंवापदंवातीया॑त्तेनैवतल्लुब्धंप्राणापानाभ्यामेवैनंतद्व्यर्धयतिंयंकामयेतचक्षुषैनंव्यर्धयानीतिंमैत्रावरुणमस्य
लुब्धंशंसेंद्वृचंवापदंवातीया॑त्तेनैवतल्लुब्धंचक्षुषैवैनंतद्व्यर्धयातिंयंकामयेतश्रोत्रेणैनंव्यर्धयानींत्याश्विनमस्यलुब्धंशंसेंद्वृचं
वापदंवातीया॑त्तेनैवतल्लुब्धंश्रोत्रेणैवैनंतद्व्यर्धयातिंयंकामयेतवीर्येणैनंव्यर्धयानींत्यैंद्रमस्यलुब्धंशंसेंद्वृचंवापदंवातीया॑त्ते
नैवतल्लुब्धंवीर्येणैवैनंतद्व्यर्धयातिंयंकामयेतांगैरेनंव्यर्धयानीतिंवैश्वदेवमस्यलुब्धंशंसेंद्वृचंवापदंवातीया॑त्तेनैवतल्लुब्धमं
गैरेवैनंतद्व्यर्धयतिंयंकामयेतवाचैनंव्यर्धयानीतिंसारस्वतमस्यलुब्धंशंसेंद्वृचंवापदंवातीया॑त्तेनैवतल्लुब्धंवाचैवैनंतद्व्यर्ध
यतिंयमुकामयेतसर्वैरेनमंगैःसर्वेणात्मनासमर्धयानींत्येतदेवास्ययथापूर्वमृजुक्लृप्तंशंसेंत्सर्वैरेवैनंतदंगैःसर्वेणात्मनासमर्धं

यतिंसर्वैरंगैःसर्वेणात्मनासमृध्यतेयएवंवेद ॥ ३ ॥ तदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंमाग्नेयीषुसामगाःस्तुवतेवायव्ययाहोताप्रतिपद्यतेंकथमस्याग्नेय्योनुशस्ताभवंतीत्यग्नेर्वाएताःसर्वास्तन्वोयदेतादेवताःसयदग्निःप्रवानिवदहतिंतदस्यवायव्यंरूपंतदस्यतेनानुशंसत्यथयद्वैधमिवकृत्वादहतिंद्वौवाइंद्रवायूतदस्यैंद्रवायवंरूपंतदस्यतेनानुशंसत्यथयदुच्चहृष्यतिनिचहृष्यतिंतदस्यमैत्रावरुणंरूपंतदस्यतेनानुशंसतिंसयदग्निर्घोरसंस्पर्शस्तदस्यवारुणंरूपंतंयद्घोरसंस्पर्शंसंतंमित्रकृत्येवोपासतेंतदस्यमैत्रंरूपंतदस्यतेनानुशंसत्यथयदेनंद्वाभ्यांबाहुभ्यांद्वाभ्यामरणीभ्यांमंथंतिंद्वौवाअश्विनौतदस्याश्विनंरूपंतदस्यतेनानुशंसत्यथयदुच्चैर्घोषस्तनयन्बबबाकुर्वन्निवदहतिंयस्माद्भूतानिविजंतेतदस्यैंद्रंरूपंतदस्यतेनानुशंसत्यथयदेनमेकंसंतंबहुधाविहरंतितदस्यवैश्वदेवंरूपंतदस्यतेनानुशंसत्यथयत्स्फूर्जयन्वाचमिववदन्दहतितदस्यसारस्वतंरूपंतदस्यतेनानुशंसत्येवमुहास्यवायव्ययैवप्रतिपद्यमानस्यतृचेनतृचेनैवैताभिर्देवताभिःस्तोत्रियोनुशस्तोभवतिविश्वेभिःसोम्यंमध्वग्नइंद्रेणवायुना ॥ पिबामित्रस्यधामभिरितिवैश्वदेवमुक्थंशस्त्वावैश्वदेव्यायजतियथाभागंतद्देवताःप्रीणाति ॥ ४ ॥ देवपात्रंवाएतद्यद्वषट्कारोवषट्करोतिदेवपात्रेणैवतद्देवतास्तर्पयत्यनुवषट्करोतितद्यथादोश्वान्वागावापुनरभ्याकारंतर्पयंत्येवमेवैतद्देवताःपुनरभ्याकारंतर्पयतियदनुवषट्करोतीमानेवाग्नीनुपासतइत्याहुर्धिष्ण्यानथकस्मात्पूर्वस्मिन्नेवजुह्वतिपूर्वस्मिन्वषट्कुर्वंतीतियदेवसोमस्याग्नेवीहीत्यनुवषट्करोतितेनधिष्ण्यान्प्रीणात्यसंस्थितान्त्सोमान्भक्षयं

तीत्याहुर्येषानानुवषट्करोतिंकोनुसोमस्यस्विष्टकृद्भागइतिंयद्वावसोमस्याग्नेवीहीत्यनुवषट्करोतिंतेनैवसंस्थितान्त्सोमा
न्भक्षयंतिंसउएवसोमस्यंस्विष्टकृद्भागोवषट्करोति ॥५॥ वज्रोवाएषयद्वषट्कारोंयंद्विष्यात्तंध्यायेद्वषट्करिष्यंस्तस्मिन्नेवतं
वज्रमास्थापयतिंषळितिवषट्करोतिंषड्वाऋतवंऋतूनेवतत्कल्पयंत्यृतून्प्रतिष्ठापयंत्यृतून्वैप्रतितिष्ठतंइदंसर्वमनुप्रतितिष्ठ
तिंयदिदंकिंचप्रतितिष्ठतियएवंवेदंतदुहस्माहहिरण्यदन्वैदंएतानिवाएतेनषट्प्रतिष्ठापयातिंद्यौरंतरिक्षेप्रतिष्ठितांतरिक्षं
पृथिव्यांपृथिव्यप्स्वापःसत्यैसत्यंब्रह्मणिब्रह्मतपसींत्येताएवतत्प्रतिष्ठाःप्रतितिष्ठंतींरिदंसर्वमनुप्रतितिष्ठतियदिदंकिंचंप्र
तितिष्ठतियएवंवेदंवौषळितिवषट्करोत्यंसौवाववावृतवष्षंळेतमेवतदृतुष्वादधात्यृतुषुप्रतिष्ठापयतिंयादृगिववैदेवेभ्यः
करोतिंतादृगिवास्मैदेवाःकुर्वंति ॥६॥ त्रयोवैवषट्कारांवज्रोधामच्छद्रिक्तःसयमेवोच्चैर्बलिवषट्करोतिंसवज्रस्तंतंप्रहरतिं
द्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवैंतस्मात्सभ्रातृव्यवतावषट्कृत्योंऽथयःसमःसंततोंनिर्हाणर्चःसधामच्छंत्तं
तंप्रजाश्चपशवश्चानूपतिष्ठंतेंतस्मात्सप्रजाकामेनंपशुकामेनवषट्कृत्योंऽथयेनैवषळवराध्नोतिंसरिक्तोरिणक्त्यात्मानंरि
णक्तियजमानंपापीयान्वषट्कर्ताभवतिंपापीयान्यस्मैवषट्करोतिंतस्मात्तस्याशांनेयात्किंसयजमानस्यंपापभद्रमाद्रियेते
तिहस्माहंयोस्यहोतास्यादित्यंत्रैवैनंयथाकामयेतंतथाकुर्याद्यंकामयेतंयथैवानीजानोभूंत्तथैवेजानःस्यादितिंयथैवास्य
ऋचंब्रूयात्तंथैवास्यवषट्कुर्यात्सदृशमेवैनंतत्करोतिंयंकामयेतपापीयान्त्स्यादित्युच्चैस्तरामस्यऽऋचमुक्त्वांशनैस्तरांव

षट्कुर्या॑त्पापीयांसमेवैनंतत्करोति॑यंकामयेतश्रेयान्त्स्यादि॑ति॑शनैस्तरामस्यऋचमुक्त्वो॑च्चैस्तरां॑वषट्कुर्या॑च्छ्रियऽएवैनं
तच्छ्रियामादधाति॑संततमृचावषट्कृत्य॑संतत्यै॑संधीयते॑प्रजयापशुभिर्य॑एवंवेद ॥ ७ ॥ यस्यै॑देवतायै॑हविर्गृहीतंस्या॑
त्तांध्यायेद्वषट्करिष्य॑न्त्साक्षादेवतद्देवतांप्रीणाति॑प्रत्यक्षाद्देवतांयजति॑वज्रोवैवषट्कार॑ःसएषप्रहृतोशांतोदीदाय॑तस्य
हैतस्यनसर्व॑ऽइवशांतिंवेदनप्रतिष्ठा॑तस्माद्धाप्येतर्हि॑भूयानिवमृत्यु॑स्तस्यहैषैवशांतिरेषाप्रतिष्ठावागित्येवंतस्माद्वषट्कृ
त्यवषट्कृत्यवागित्यनुमंत्रयेत॑सएनंशांतोनहिनस्ति॑वषट्कारमामांप्रमृक्षो॑माहंत्वांप्रमृक्षं॑बृहतामनऽउपह्वयै॑व्यानेनशरी
रं॑प्रतिष्ठासिप्रतिष्ठांगच्छं॑प्रतिष्ठांमागमयेति॑वषट्कारमनुमंत्रयेत॑तदुहस्माहदीर्घमेतत्सदं॑प्रभ्वोजःसहऽओजइत्येवं॑वषट्का
रमनुमंत्रयेतौ॑जश्चहवैसहश्चवषट्कारस्यप्रियतमेतन्वौ॑प्रियेणैवैनंतद्धाम्नासमर्धयति॑प्रियेणधाम्नासमृध्यतेयएवंवेद॑वा
क्कैवप्राणापानौचवषट्कारस्त॑एतेवषट्कृतेवषट्कृतेव्युत्क्रामंति॑ताननुमंत्रयेत॑वागोजःसहओजो॑मयिप्राणापानावि॑
त्यात्मन्येवतद्धोता॑वाचंचप्राणापानौचप्रतिष्ठापयति॑सर्वा॑युःसर्वा॑युत्वाय॑सर्व॑मायुरेतियएवंवेद ॥ ८ ॥ यज्ञो॑वैदेवेभ्य
उदक्राम॑त्तंप्रैषैःप्रैषमैच्छ॑न्यत्प्रैषैःप्रैषमैच्छंस्तत्प्रैषाणांप्रैषत्वंतंपुरोरुग्भिःप्रारोचय॑न्यत्पुरोरुग्भिःप्रारोचयंस्तत्पुरोरुचांपु
रोरुक्त्वं॑तंवेद्यामन्वविंद॑न्यद्वेद्यामन्वविंदंस्तद्वेदेर्वे॑दित्वं॑तंवित्तंग्रहैर्व्यगृह्णत॑यद्वित्तंग्रहैर्व्यगृह्णततद्ग्रहाणांग्रहत्वं॑तंवित्त्वा
निविद्भिर्न्यवेदय॑न्यद्वित्त्वानिविद्भिर्न्यवेदयंस्तन्निविदांनिवित्त्वंमहद्वावनष्टैष्यभ्यल्पंवेच्छति॑यतरोवावतयोर्ज्या॑यइ

वाभीच्छतिंसएवतयोःसाधीयइच्छतिंयउएवप्रैषान्वर्षीयसोवर्षीयसोवेदंसउएवतान्साधीयोवेदंनष्टैष्यंह्येतद्यत्प्रैषास्त
स्मात्प्रह्वस्तिष्ठन्प्रेष्यति ॥९॥गर्भावाएतउक्थानांयन्निविदंस्तद्यत्पुरस्तादुक्थानाँप्रातःसवनेधीयंतैंतस्मात्परांचोगर्भाधी
यंतैंपरांचःसंभवंतिंयन्मध्यतोमध्यंदिनेधीयंतैंतस्मान्मध्येगर्भाधृतांयदंततस्तृतीयसवनेधीयंतैंतस्मादमुतोर्वांचोगर्भाः
प्रजायंतैंप्रजात्यैप्रजायतैंप्रजयापशुभिर्यएवंवेदंपेशावाएतउक्थानांयन्निविदंस्तद्यत्पुरस्तादुक्थानांप्रातःसवनेधीयंतैंय
थैवप्रवयणतंःपेशःकुर्यात्तादृक्कंयन्मध्यतोमध्यंदिनेधीयंतैंयथैवमध्यतःपेशःकुर्यात्तादृक्कंयदंततस्तृतीयसवनेधीयंतैं
यथैवावप्रज्जनतःपेशःकुर्यात्तादृक्कंत्सर्वतोयज्ञस्यपेशसाशोभतेयएवंवेद ॥ १० ॥ सौर्यावाएतादेवतायन्निविदंस्तद्य
त्पुरस्तादुक्थानांप्रातःसवनेधीयंतैंमध्यतोमध्यंदिनेंततस्तृतीयसवनंआदित्यस्यैवतद्व्रतमनुपर्यावर्तंतैंपच्छोवैदेवायज्ञं
समभरँस्तस्मात्पच्छोनिविदःशस्यंतैंयद्धैतद्देवायज्ञंसमभरँस्तस्मादश्वःसमभवंत्तस्मादाहुरश्वंनिविदांशंस्त्रेदद्यादितिंतदु
खलुवरमेवददातिंननिविदःपदमतीयाद्यन्निविदःपदमतीयाद्यज्ञस्यतच्छिद्रंकुर्याद्यज्ञस्यवैछिद्रंस्रवद्यंजमानोनुपापीया
न्भवतिंतस्मान्ननिविदःपदमतीयान्ननिविदःपदेविपरिहरैंद्यन्निविदःपदेविपरिहरैंन्मोहयेद्यज्ञंमुग्धोयजमानःस्यांत्त
स्मान्ननिविदःपदेविपरिहरैंन्ननिविदःपदेसमस्यैंद्यन्निविदः पदेसमस्यैंद्यज्ञस्यतदायुःसंहरैत्प्रमायुकोयजमानःस्यात्तंस्मा
न्ननिविदःपदेसमस्यैंत्प्रेदंब्रह्मप्रेदंक्षत्रामिंत्येतेएवसमस्येद्ब्रह्मक्षत्रयोःसंश्रित्यैतस्माद्ब्रह्मचक्षत्रंचसंश्रितैंनतृचंनचतुर्ऋचम

तिमन्येतनिविद्धानंमेकैकंवैनिविदःपदमृचंसूक्तंप्रतितस्मान्नतृचंनचतुर्ऋचमतिमन्येतनिविद्धानंनिविदाह्येवस्तोत्रमति
शस्तंभवत्येकांपरिशिष्यतृतीयसवनेनिविदंदध्याद्यद्वेपरिशिष्यदध्यात्प्रजननंतदुपहन्याद्गर्भैस्तत्प्रजाव्यर्धयेत्तस्मादेका
मेवपरिशिष्यतृतीयसवनेनिविदंदध्यान्नसूक्तेननिविदमतिपद्येतयेनसूक्तेननिविदमतिपद्येतनतत्पुनरुपनिवर्तेतवास्तु
हमेवतदन्यत्तद्दैवतंतच्छंदसंसूक्तमाहृत्यतस्मिन्निविदंदध्यान्माप्रगामपथोवयमितिपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिपथोवाएषप्रै
तियोयज्ञेमुह्यतिमायज्ञादिंद्रसोमिनइतियज्ञादेवतंनप्रच्यवतेमातस्थुर्नोअरातयइत्यरातीयतएवतदपहंतियोयज्ञस्यप्र
साधनस्तंतुर्देवेष्वाततः ॥ तमाहुतंनशीमहीतिप्रजावैतंतुःप्रजामेवास्माऽएतत्संतनोतिमनोन्वाहुवामहेनाराशंसेनसो
मेनेतिमनसावैयज्ञस्तायतेमनसाक्रियतेसैवतत्रप्रायश्चित्तिःप्रायश्चित्तिः ॥ ११ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥

देवविशःकल्पयितव्याऽइत्याहुश्छंदश्छंदसिप्रतिष्ठाप्यमितिशोंसावोमित्याह्वयतेप्रातःसवनेत्र्यक्षरेणशंसामोदैवो
मित्यध्वर्युःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणतदष्टाक्षरंसंपद्यतेऽष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्रीमेवतत्पुरस्तात्प्रातःसवनेचीक्लृपतामुक्थं
वाचीत्याहशस्त्वाचतुरक्षरमोमुक्थशाइत्यध्वर्युश्चतुरक्षरंतदष्टाक्षरंसंपद्यतेऽष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्रीमेवतदुभयतःप्रा ॥ २३ ॥
तःसवनेचीक्लृपतामध्वर्योशोंसावोमित्याह्वयतेमध्यंदिनेषळक्षरेणशंसामोदैवोमित्यध्वर्युःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणतदेका
दशाक्षरंसंपद्यतेऽएकादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रिष्टुभमेवतत्पुरस्तान्मध्यंदिनेचीक्लृपतामुक्थंवाचींद्रायेत्याहशस्त्वासप्ताक्षरं

मोमुक्थशाइत्यध्वर्युश्चतुरक्षरँतदेकादशाक्षरंसंपद्यतंएकादशाक्षरावैत्रिष्टुंप्त्रिष्टुभमेवतदुभयतौंमध्यंदिनेचीक्लृपतांमध्वर्योंशोशोंसावोमित्याह्वयतेंतृतीयसवनेसप्ताक्षरेणंशंसामोदैवोमित्यध्वर्युःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणंतद्द्वादशाक्षरंसंपद्यतेंद्वादशाक्षरावैजगतींजगतीमेवतत्पुरस्तात्तृतीयसवनेचीक्लृपतांमुक्थंवाचींद्रायदेवेभ्यइत्याहंशस्त्वैकादशाक्षरंमोमित्यध्वर्युरेकाक्षरँतद्द्वादशाक्षरंसंपद्यतेंद्वादशाक्षरावैजगतींजगतीमेवतदुभयतंस्तृतीयसवनेचीक्लृपतांतदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचंयद्गायत्रेअधिगायत्रमाहितंत्रैष्टुभाद्वात्रैष्टुभंनिरतक्षत। यद्वाजगज्जगत्याहितँपदँयइत्तद्विदुस्तेअमृतत्वमानशुरित्यैतद्वैतच्छंदश्छंदसिप्रतिष्ठापयतिंकल्पयतिदेवविशोयएवंवेद॥१२॥प्रजापतिर्वैयज्ञंछंदांसिदेवेभ्योभागधेयानिव्यभजंत्सगायत्रीमेवाग्नयेवसुभ्यःप्रातःसवनेभजंत्रिष्टुभमिंद्रायरुद्रेभ्योमध्यंदिनैंजगतींविश्वेभ्योदेवेभ्यंआदित्येभ्यस्तृतीयसवनैंऽथास्ययत्स्वंछंदआसीदनुष्टुप्तामुदंतमभ्युदौहंदच्छावाकीयामभिंसैनमब्रवीदनुष्टुप्त्वंन्वेवदेवानांपापिष्ठोसिंयस्यतेहंस्वंछंदोसिंयांमोदंतमभ्युदौहींरच्छावाकीयामभीतितदजानांत्सस्वंसोममाहरंत्सस्वेसोमेग्रंमुखमभिपर्याहरदनुष्टुभँतस्मादनुष्टुबग्रिंयामुख्या[1]युज्यतेंसर्वेषांसवनानामग्रियोमुख्योभवतिंश्रेष्ठतामश्नुतेयएवंवेदंस्वेवैसतत्सोमेकल्पयंत्तस्माद्यत्रक्वचयजमानवशोभवतिंकल्पतएवयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेंयत्रैवंविद्वान्यजमानोवशीयजते ॥१३॥ अग्निर्वैदे

---

[1] 'वग्र्यामुख्या' इतिभाष्यपाठः।

वानाहोतासीत्तंमृत्युर्बहिष्पवमानेसीदंत्सोनुष्टुभाज्यंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामंत्तमाज्येसीदंत्सप्रउगेणप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामंत्तंमाध्यंदिनेपवमानेसीदंत्सोनुष्टुभामरुत्वतीयंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामंत्तंमाध्यंदिनेबृहतीषुनाशक्नोत्सत्तुंप्राणावैबृहत्यःप्राणानेवतन्नाशक्नोद्व्यवैतुंतस्मान्मध्यंदिनेहोतांबृहतीषुस्तोत्रियेणैवप्रतिपद्यतैंप्राणावैबृहत्यःप्राणानेवतदभिप्रतिपद्यतैंतंतृतीयपवमानेसीदंत्सोनुष्टुभावैश्वदेवंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामंत्तंयज्ञायज्ञीयेसीदंत्सवैश्वानरीयेणाग्निमारुतंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामंद्वज्रोवैवैश्वानरीयंप्रतिष्ठायज्ञायज्ञीयंवज्रेणैवतत्प्रतिष्ठायामृत्युंनुदतैंससर्वान्पाशान्त्सर्वान्त्स्थाणून्मृत्योरतिमुच्यंस्वस्त्येवोदमुच्यतंस्वस्त्येवहोतोन्मुच्यतैंसर्वायुःसर्वायुत्वायंसर्वमायुरेतियऽएवंवेद ॥ १४ ॥ इंद्रोवैवृत्रंहत्वानास्तृषीतिमन्यमानःपराःपरावतोगच्छंत्सपरमामेवपरावतमगच्छंदनुष्टुब्वैपरमापरावंद्वाग्वाअनुष्टुंप्सवाचंप्रविश्याशयंत्तंसर्वाणिभूतानिविभज्यान्वैच्छंस्तंपूर्वेद्युःपितरोविंदन्नुत्तरमहर्देवास्तस्मात्पूर्वेद्युःपितृभ्यःक्रियतंउत्तरमहर्देवान्यजंतैंतेब्रुवन्नभिषुणवामैवंतथावावनआशिष्ठमागमिष्यतीतितथेतितेभ्यषुण्वंस्तआत्वारथंयथोतयंइत्येवैनमावर्तयंन्निदंवसोसुतमंधंइत्येवैभ्यःसुतकीर्त्यामाविरभवांदिंद्रनेदीयएदिहींत्येवैनंमध्यंप्रापादयंतांगतेंद्रेणयज्ञेनयजतैंसेंद्रेणयज्ञेनराध्नोतियऽएवंवेद ॥ १५ ॥ इंद्रंवैवृत्रंजघ्निवांसंनास्तृतेतिमन्यमानाःसर्वादेवताअजहुंस्तंमरुतएवस्वापयोनाजहुःप्राणावैमरुतःस्वापयःप्राणाहैवैनंतंनाजहुंस्तस्मादेषोच्युतःस्वापिमान्प्रगाथः

शस्यत॑आस्वापेस्वापिभिरिँत्यपिहयद्यैंद्रमेवा॑तऊर्ध्वँछंदःशस्यतेतद्धसर्वँमरुत्वतीयंभवं॑त्येषचेदच्युतःस्वापिमान्प्रगाथःशस्यत॑आस्वापेस्वापिभिरिति ॥ १६ ॥ ब्राह्मणस्पत्यंप्रगाथंशंसतिँबृहस्पतिपुरोहितावैदेवा॑अजयन्स्वर्गँलोकँव्यस्मिँल्लोकेजयंत॑तथैवैतद्यजमानोँबृहस्पतिपुरोहितएवजयतिँस्वर्गँलोकंव्यस्मिँल्लोकेजयतेँतौवाएतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादायंशस्येतेँतदाहुर्यन्नकिंचनास्तुतंस॑त्पुनरादायंशस्यतेऽथकस्मादेतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादायंशस्येतेइतिँपवमानोकथंवाएतद्यन्मरुत्वतीयँषट्सुवाअत्रगायत्रीषुस्तुवतेँषट्सुबृहतीषुतिसृषुत्रिष्टुप्सु॑सवाएषत्रिच्छंदाःपंचदशोँमाध्यंदिनःपवमानँस्तदाहुःकथंतएषत्रिच्छंदाँःपंचदशोमाध्यंदिनँःपवमानोनुशस्तोभवतीतिँयएवगायत्र्याउत्तरेप्रतिपदौयोगायत्रोनुचर॑स्ताभिरेवास्यगायत्र्योनुशस्ताभवँत्येताभ्यामेवास्यप्रगाथाभ्याँबृहत्योनुशस्ताभवंतिँतासुवाएतासुबृहतीषुसामगा॑रौरवयौधाजयाभ्यांपुनरादायंस्तुवतेँतस्मादेतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादायंशस्येतेँतच्छस्त्रेणस्तोत्रमन्वैतिँयएवत्रिष्टुभौधाय्यैँयत्रैष्टुभंनिविद्धानँताभिरेवास्यत्रिष्टुभोनुशस्ताभवँत्येवमुहास्यैषत्रिच्छंदाँःपंचदशोमाध्यंदिनँःपवमानोनुशस्तोभवतियएवंवेद ॥१७॥ धाय्याःशंसतिँधाय्याभिर्वैप्रजापतिरिमाँल्लोकानधय॑द्यंयंकाममकामयतंतथैवैतद्यजमानोँधाय्याभिरेवेमाँल्लोकान्धयतिँयंयंकामंकामयतेँयएवंवेदयदेवधाय्या३ः ॥ यत्रयत्रवैदेवायज्ञस्यच्छिद्रंनिरजानंस्तद्धाय्याभिरपिदधु॑स्तद्धाय्यानांधाय्यात्वंमच्छिद्रेणहास्ययज्ञेनेष्टंभवतिँयएवंवेदयद्धेवधाय्या३ः ॥ स्यूमहैतद्यज्ञस्ययद्धाय्या॑स्त

द्यथासूच्यावासःसंदधदियादेवमेवैताभिर्यज्ञस्यच्छिद्रंसंदधदेतियएवंवेदयद्वेवधाय्या३ः॥तान्युवाएतान्युपसदामेवो
क्थानियद्धाय्याअग्निर्नेतेत्याग्नेयीप्रथमोपसत्तस्याएतदुक्थंत्वंसोमक्रतुभिरितिसौम्याद्वितीयोपसत्तस्याएतदुक्थंपिन्वं
त्यपइतिवैष्णवीतृतीयोपसत्तस्याएतदुक्थंयावंतंहवैसौम्येनाध्वरेणेष्ट्वालोकंजयतितमतएकैकयोपसदाजयतियएवंवेद
यश्चैवंविद्वान्धाय्याःशंसतितद्धैकआहुस्तान्वोमहइतिशंसेदेतांवाववयंभरतेषुशस्यमानामभिव्यजानीमइतिवदंतस्तत्त
न्नादृत्यंयदेतांशंसेदीश्वरःपर्जन्यो[1]व्रष्टौःपिन्वंत्यपइत्येवशंसेद्वृष्टिवनिपदंमरुतइतिमारुतंमत्यंनमिहेविनयंतीतिविनीत
वंयद्विनीतवत्तद्विक्रांतवंयद्विक्रांतवत्तद्वैष्णवंवाजिनमितींद्रोवैवाजीतस्यांवाएतस्यांचत्वारिपदानिवृष्टिवनिमारुतंवै
ष्णवमैंद्रंसावाएषातृतीयसवनभाजनासतीमध्यंदिनेशस्यतेतस्माद्धेदंभरतानांपशवःसायंगोष्ठाःसंतोमध्यंदिनेसंगविनी
मायंतिसोजगतींजागताहिपशवआत्मायजमानस्यमध्यंदिनंस्तद्यजमानेपशून्दधाति ॥ १८ ॥ मरुत्वतीयंप्रगाथंशंसति
पशवोवैमरुतःपशवःप्रगाथःपशूनामवरुध्यैजनिष्ठाउग्रःसहसेतुरायेतिसूक्तंशंसतितद्वाएतद्यजमानजननमेवसूक्तंयज
मानंहवाएतेनयज्ञाद्देवयोन्यैप्रजनयतितत्संजयंभवतिसंचजयतिविचजयतएतद्गौरिवीतंगौरिवीतिर्हवैशाक्त्योनेदिष्ठं
स्वर्गस्यलोकस्यागच्छत्सएतत्सूक्तमपश्यत्तेनस्वर्गंलोकमजयत्तथैवैतद्यजमानएतेनसूक्तेनस्वर्गंलोकंजयतितस्याधाःश

---

[1] ‘न्योवर्ष्टौः’ इतिभाष्यपाठः । वर्ष्टौः वृष्टेः ईश्वरो मेघ इति तत्रार्थः ।

स्वार्धाःपरिशिष्यंमध्येनिविदंदधातिंस्वर्गस्यहैषलोकस्यरोहोयन्निविंत्स्वर्गस्यहैतल्लोकस्याक्रमणंयन्निविंत्तामाक्रममाणइवशंसेंदुपैवयजमानंनिगृह्णीतंयोस्यप्रियःस्यादितिनुस्वर्गकामस्यांथाभिचरतोयःकामयेतंक्षत्रेणविशंहन्यामितिंत्रिस्तर्हिंनिविदासूक्तंविशंसेंत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तँक्षत्रेणैवतद्विशंहंतिंयःकामयेतविशाक्षत्रंहन्यामितिंत्रिस्तर्हिंसूक्तेननिविदंविशंसेंत्क्षत्रंनिविद्विट्सूक्तँविशैवतत्क्षत्रंहंतिंयउकामयेतोभयतंएनंविशःपर्यवच्छिनदानींत्युभयतस्तर्हिंनिविदंव्याह्वयीतौभयतएवैनंतद्विशःपर्यवच्छिनत्तीतिन्वभिचरतंइतरथात्वेवस्वर्गकामस्यंवयःसुपर्णाउपसेदुरिंद्रमित्युत्तमयापरिदधातिंप्रियमेधाऋषयोनाधमानाः॥ अपध्वांतमूर्णुहीतिंयेनतमसाप्रावृतोमन्येतंतन्मनसागच्छैंदपहैवास्मात्तल्लुप्यतेंपूर्धिंचक्षुरितिचक्षुषीमरीमृज्येतांजरसंहचक्षुष्मान्भवतियएवंवेदंमुमुग्ध्यस्मान्निधयेवबद्धानितिंपाशावैनिधामुमुग्ध्यस्मान्पाशादिवबद्धानित्येवतदाह॥१९॥ इंद्रोवैवृत्रंहनिष्यन्सर्वादेवताअब्रवींदनुमोपतिष्ठध्वमुपमाह्वयध्वमितितथेतिंतंहनिष्यंतआद्रवंन्त्सोवेन्मांवैहनिष्यंतआद्रवंतिंहंतेमान्भीषयाइतितानभिप्राश्वसींत्तस्यश्वसथादीषमाणाविश्वेदेवाअद्रवंन्मरुतोहैनंनाजहुंःप्रहरभगवोजहिवीरयस्वैत्येवैनमेतांवाचंवदंतउपातिष्ठंतंतदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचंवृत्रस्यत्वाश्वसथादीषमाणांविश्वेदेवाअजहुर्येसखायः॥ मरुद्भिरिंद्रसख्यंतेअस्त्वंथेमाविश्वाःपृतनाजयासीतिंसोवेदिमेवैकिलमेसचिवांइमेमाकामयंतंहंतेमानस्मिन्नुक्थआभजाइतिंतानेतस्मिन्नुक्थआभजंदथहैतेतर्ह्युभेएवंनिष्केवल्येउक्थेआस

तुंर्मरुत्वतीयंग्रहंगृह्णातिंमरुत्वतीयंप्रगाथंशंसतिंमरुत्वतीयंसूक्तंशंसतिंमरुत्वतीया॑निविदंदधातिमरुतासाभाक्तंर्मरुत्व
तीयमुक्थंशस्त्वा॑मरुत्वतीययायजातिंयथाभागंतद्देवताःप्रीणातिंयेत्वाहिहत्येमघवन्नवर्धंन्येशाबरेंहरिवोयेगविष्टौ ॥
येत्वानूनमनुमदंतिविप्राःपिबेंद्रसोमंसगणोमरुद्भिरितिंयत्रयत्रैवैभिर्व्यजयत॑यत्रयत्रवीर्यमकरोत्तदेवैतत्समनुवेद्येंद्रेणै
नान्त्ससोमपीथान्करोति ॥ २० ॥ इंद्रोवैवृत्रंहत्वा॑सर्वा॑विजितीर्विजित्या॑ब्रवीत्प्रजापतिमहमेतदसानि॑यत्त्वमहंमहान
सानीतिंसप्रजापतिरब्रवीदथकोहमितिंयदेवैतदवोचइत्यब्रवी॑त्ततोवैकोनामप्रजापतिरभव॑त्कोवैनामप्रजापतिंर्यन्म
हानिंद्रोभव॑त्तन्महेंद्रस्यमहेंद्रत्वं॑समहान्भूत्वादेवताऽअब्रवी॑दुद्धारंमउद्धरतेतिंयथाप्येतर्हींच्छातिंयोवैभवतियःश्रेष्ठ
तामश्नुतेसमहान्भवतिंतंदेवाअब्रुवन्त्स्वयमेवब्रूष्वंयत्तेभविष्यतीतिंसएतंमाहेंद्रंग्रहमब्रूतंमाध्यंदिनंसवनाना॑निष्केव
ल्यमुक्थानां॑त्रिष्टुभंछंदसां॑पृष्ठंसाम्नाँ॑तमस्माउद्धारमुदहर॑न्नुदस्माउद्धारंहरंतियएवंवेद॑तंदेवाअब्रुवन्त्सर्वंवाअवोचथा
अपिनोत्रास्त्वितिंसनेत्यब्रवीत्कथंवोपिस्यादितिंतमब्रुवन्नप्येवनोस्तुमघवन्नितितानीक्षतैव ॥ २१ ॥ तेदेवाअब्रुव॑न्नियं
वाइंद्रस्यप्रियाजाया॑वावाताप्रासहानामा॑स्यामेवेच्छामहाइतिंतथेतितस्यामै च्छंत॑सैनानब्रवीत्प्रातर्वःप्रतिवक्तास्मीतिं
तस्मात्स्त्रियःपत्याविच्छंतैतस्मादुस्त्र्यनुरात्रंपत्याविच्छतैता॑प्रातरुपायन्त्सैतदेवप्रत्यपद्यत॑यद्वावानपुरुतमंपुराषा॑ळावृ
त्रहेंद्रोनामान्यप्राः॥ अचेतिप्रासहस्पतिस्तुविष्मा॑नितींद्रोवैप्रासहस्पतिस्तुविष्मा॑न्यदीमुश्मसिकर्तवेकरत्तदितिंयदेवै

तदवोचामा॑करत्तदित्येवैनांस्तदब्रवी॑त्तेदेवाअब्रुवन्नप्यस्याइहास्तु॑यानोस्मिन्नवैकमविददितितथेति॑तस्याअप्यत्राकुर्वं
स्त॑स्मादेषात्रापिशस्यते॑यद्वावानपुरुतमंपुराषाळिति॑सेनावाइंद्रस्यप्रियाजाया॑वावाताप्रासहानाम॑कोनामप्रजापतिःश्व
शुर॑स्तद्यास्यकामेसेनाजये॑त्तस्याअर्धा॑त्तिष्ठंस्तृणमुभयतःपरिच्छिद्ये॑तरांसेनामभ्यस्ये॑त्प्रासहेकस्त्वापश्यतीति॑तद्यथैवा
दःस्नुषा॑श्वशुराल्लज्जमानानिलीयमानै॑त्येवमेवसासेना॑भज्यमानानिलीयमानै॑ति॑यत्रैवं॑विद्वांस्तृणमुभयतःपरिच्छिद्ये॑त
रांसेनामभ्यस्यति॑प्रासहेकस्त्वापश्यतीति॑तानिंद्रउवाचापिवोत्रास्त्विति॑तेदेवाअब्रुवन्विराड्याज्यास्तु॑निष्केवल्यस्य
यात्रय॑स्त्रिंशदक्षरा ॥ त्रय॑स्त्रिंशद्वैदेवाअष्टौवसव॑एकादशरुद्राद्वादशादित्या॑ःप्रजापतिश्चवषट्कारश्च॑देवताअक्षरभा
जःकरो॑त्यक्षरमक्षरमेव॑तद्देवताअनुप्रपिबंति॑देवपात्रेणै॑वतद्देवास्तृप्यंति॑यंकामयेतानायतनवान्त्स्यादित्यविराजास्यय
जे॑द्गायत्र्यावात्रिष्टुभावा॑न्येनवाछंदसावषट्कुर्यादँनायतनवंतमेवैनंतत्करोति॑यंकामयेतायतनवान्त्स्यादितिविराजा
स्ययजे॑त्पिबासोममिंद्रमंदतुत्वेत्येतया॑यतनवं॑तमेवैनंतत्करोति ॥२२॥ ऋक्चवाइदमग्रेसामचास्ताँसैवनामऋगासीद
मोनामसाम॑सावाऋक्सामोपावद॑न्मिथुनंसंभवावप्रजात्याइति॑नेत्यब्रवीत्साम॑ज्यायान्वाअतोमममहिमेति॑तेद्वेभूत्वोपा
वदतां॑तेनप्रतिचनसमवदत॑तास्तिस्रोभूत्वोपावदँस्तत्तिसृभिःसमभवद्य॑त्तिसृभिःसमभवं॑स्तस्मात्तिसृभिःस्तुवंति॑तिसृ
भिरुद्गायंति॑तिसृभिर्हि॑सामसंमितँतस्मादेकस्यबह्वयोजायाभवंति॑नैकस्यैबहवःसहपतयो॑यद्वैतत्साचामश्चसमभवतां

तत्सामाभवत्तत्साम्नःसामत्वँसामन्भवतियएवंवेदंयोवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेंससामन्भवत्यसामन्यइतिहिनिंदंतिते
वैपंचान्यद्भूत्वापंचान्यद्भूत्वाकल्पेतांमाहावश्चहिंकारश्चप्रस्तावश्चप्रथमाचर्गुद्गीथश्चमध्यमाचंप्रतिहारश्चोत्तमाचंनि
धनंचवषट्कारश्चंतेयत्पंचान्यद्भूत्वापंचान्यद्भूत्वाकल्पेतांतस्मादाहुःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवइतियदुविराजंदशिनीमभि
समपद्येतांतस्मादाहुर्विराजियज्ञोदशिन्यांप्रतिष्ठितइत्यात्मावैस्तोत्रियःप्रजानुरूपःपत्नीधाय्यापशवःप्रगाथोगृहाःसूक्तं
सवाअस्मिंश्चलोकेमुष्मिंश्चप्रजयाचपशुभिश्चगृहेषुवसतियएवंवेद ॥ २३ ॥ स्तोत्रियंशंसत्यात्मावैस्तोत्रियस्तंमध्यम
यावाचाशंसत्यात्मानमेवतत्संस्कुरुतेंनुरूपंशंसतिप्रजावाअनुरूपःसउच्चैस्तरामिवानुरूपःशंस्तव्यःप्रजामेवतच्छ्रेयसी
मात्मनःकुरुतेंधाय्यांशंसतिपत्नीवैधाय्यासानीचैस्तरामिवधाय्याशंस्तव्याऽप्रतिवादिनीहास्यगृहेषुपत्नीभवतिंयत्रैवंवि
द्वान्नीचैस्तरांधाय्यांशंसतिंप्रगाथंशंसतिंसःस्वरवत्यावाचाशंस्तव्यःपशवोवैस्वरःपशवःप्रगाथःपशूनामवरुध्याइंद्रस्य
नुवीर्याणिप्रवोचमितिसूक्तंशंसतिंतद्वाएतत्प्रियमिंद्रस्यसूक्तंनिष्केवल्यंहैरण्यस्तूपमेतेनवैसूक्तेनहिरण्यस्तूपआंगिरसइं
द्रस्यप्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकमजयंदुपेंद्रस्यप्रियंधामगच्छतिंजयतिपरमंलोकंयएवंवेदंगृहावैप्रतिष्ठासूक्तंतत्प्रति
ष्ठिततमयावाचाशंस्तव्यंतस्माद्यद्यपिदूरइवपशूँल्लभतेंगृहानेवैनानाजिगमिषतिंगृहाहिपशूनांप्रतिष्ठाप्रतिष्ठा ॥ २४ ॥
इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सोमोवैराजामुष्मिंल्लोकआसीत्तंदेवाश्चऽऋषयश्चाभ्यध्यायन्कथमयमस्मान्त्सोमोराजागच्छेदितितेब्रुवंश्छंदांसियूयंनइमंसोमंराजानमाहरतेतितथेतितेसुपर्णाभूत्वोदपतंस्तेयत्सुपर्णाभूत्वोदपतंस्तदेतत्सौपर्णमित्याख्यानविदआचक्षतेछंदांसिवैतत्सोमंराजानमच्छाचरंस्तानिहतर्हिचतुरक्षराणिचतुरक्षराण्येवच्छंदांस्यासन्त्साजगतीचतुरक्षराप्रथमोदपतत्सापतित्वार्धमध्वनोगत्वाश्राम्यत्सापरास्यत्रीण्यक्षराण्येकाक्षराभूत्वादीक्षांचतपश्चहरंतीपुनरभ्यवापतत्तस्मात्तस्यवित्तादीक्षावित्तंतपोयस्यपशवःसंतिजागताहिपशवोजगतीहितानाहरदथत्रिष्टुबुदपतत्सापतित्वाभूयोर्धादध्वनोगत्वाश्राम्यत्सापरास्यैकमक्षरंत्र्यक्षराभूत्वादक्षिणाहरंतीपुनरभ्यवापतत्तस्मान्मध्यंदिनेदक्षिणानीयंतेत्रिष्टुभोलोकेत्रिष्टुब्भिताआहरत्॥२५॥तेदेवाअब्रुवन्गायत्रींत्वंनइमंसोमंराजानमाहरेतिसातथेत्यब्रवीत्तांवैमासर्वेणस्वस्त्ययनेनानुमंत्रयध्वमितितथेतिसोदपतत्तांदेवाःसर्वेणस्वस्त्ययनेनान्वमंत्रयंतप्रेतिचेत्येतद्वैसर्वंस्वस्त्ययनंयत्प्रेतिचेतिचेतितद्योस्यप्रियःस्यात्तमेतेनानुमंत्रयेतप्रेतिचेतिचेतिस्वस्त्येवगच्छातिस्वस्तिपुनरागच्छतिसापतित्वासोमपालान्भीषयित्वापद्भ्यांचमुखेनचसोमंराजानंसमगृभ्णाद्यानिचेतरेछंदसीअक्षराण्यजहितांतानिचोपसमगृभ्णात्तस्याअनुविसृज्यकृशानुःसोमपालःसव्यस्यपदोनखमच्छिदत्तच्छल्यकोभवत्तस्मात्सनखमिवयद्धशमस्रवत्सावशाभवत्तस्मात्साहविरिवाऽथयःशल्योयदनीकमासीत्ससर्पोनिर्दंश्यभवत्सहसस्वजोयानिपर्णानितेमंथावलायानिस्नावानितेगंडूपदायत्तेजनंसोंधाहिःसोसातथे

षुरभवत्॥२६॥सायद्दक्षिणेनपदासमगृभ्णांत्तत्प्रातःसवनमभवंत्तद्गायत्रीस्वमायतनमकुरुतंतस्मात्तत्समृद्धतमंमन्यंते
सर्वेषांसवनानामग्रियोमुख्योभवतिंश्रेष्ठतामश्नुतेयएवंवेदांऽथयत्सव्येनपदासमगृभ्णांत्तन्माध्यंदिनंसवनमभवंत्तद्धि
स्वंसततद्धिस्रस्तंनान्वाप्नोत्पूर्वंसवनंतेदेवाःप्राजिज्ञासंतंतस्मिंस्त्रिष्टुभंछंदसामदधुरिंद्रंदेवतानांतेनतत्समावद्वीर्यमभवं
त्पूर्वेणसवनेनोभाभ्यासवनाभ्यांसमावद्वीर्याभ्यांसमावज्जामीभ्यांराध्नोतियएवंवेदांऽथयन्मुखेनसमगृभ्णांत्तत्तृतीयस
वनमभवंत्तस्यपतंतीरसमधयंत्तद्धीतरसंनान्वाप्नोत्पूर्वेसवनेतेदेवाःप्राजिज्ञासंतंतत्पशुष्वपश्यंस्तद्यदाशिरमवनयंत्या
ज्येनपशुनाचरंतितेनतत्समावद्वीर्यमभवंत्पूर्वाभ्यांसवनाभ्यांसर्वैःसवनैःसमावद्वीर्यैःसमावज्जामिभीराध्नोतियएवंवेद
॥२७॥तेवाइमेइतरेछंदसींगायत्रीमभ्यवदेतांवित्तंनावक्षराण्यनुपर्यागुरितिंनेत्यब्रवीद्गायत्रींयथावित्तमेवनइतिंतेदेवेषु
प्रश्नमैतांतेदेवाअब्रुवन्यथावित्तमेववइतिंतस्माद्धाप्येतर्हिवित्याव्याहुर्यथावित्तमेवनइतिंततोवाअष्टाक्षरागायत्र्यभवं
त्र्यक्षरात्रिष्टुबेकाक्षराजगतींसाष्टाक्षरागायत्रींप्रातःसवनमुदयच्छंन्नाशक्नोत्त्रिष्टुप्त्र्यक्षरांमाध्यंदिनंसवनमुद्यंतुंतागाय
त्र्यब्रवीदायान्यपिमेत्रास्त्वितिंसातथेत्यब्रवीत्त्रिष्टुंप्तांवैमैतैरष्टाभिरक्षरैरुपसंधेहीतिंतथेतितामुपसमदधांदेतद्धैतद्गायत्र्यै ॥ २८
मध्यंदिनेयन्मरुत्वतीयस्योत्तरैप्रतिपदोयश्चानुचरःसैकादशाक्षराभूत्वांमाध्यंदिनंसवनमुदयच्छंन्नाशक्नोज्जगत्येकाक्षरां
तृतीयसवनमुद्यंतुंतांगायत्र्यब्रवींदायान्यपिमेत्रास्त्वितिंसातथेत्यब्रवीज्जगतींतांवैमैतैरेकादशभिरक्षरैरुपसंधेहीतिंतथे

तितामुपसमदधांदेतद्वैतद्गायत्र्यैतृतीयसवनैंयद्वैश्वदेवस्योत्तरंप्रतिपदोयश्चानुचरंःसाद्वादशाक्षराभूत्वातृतीयसवनमु
दयच्छंत्ततोवाअष्टाक्षरागायत्र्यभवंदेकादशाक्षरात्रिष्टुब्द्वादशाक्षराजगतींसर्वैश्छंदोभिःसमावद्वीर्यैःसमावज्जामिभी
राप्नोतियएवंवेदैकंवैसत्त्रेधाभवत्तस्मादाहुर्दातव्यमेवंविदुषइत्येकंहिसत्त्रेधाभवत् ॥२८॥ तेदेवाअब्रुवन्नादित्यां
न्युष्माभिरिदंसवनमुद्यच्छामेतितथेतितस्मादादित्यारंभणंतृतीयसवनंमादित्यग्रहःपुरस्तात्तस्ययजंत्यादित्यासोअदि
तिर्मादयंतामितिमद्वत्यारूपसमृद्धयामद्वद्वैतृतीयसवनस्यरूपंनानुवषट्करोतिनभक्षयतिसंस्थावाऽएषायदनुवषट्कारःसं
स्थाभक्षःप्राणाऽआदित्यानेत्प्राणान्त्संस्थापयानीतितआदित्याअब्रुवन्त्सवितारंत्वयेदंसहसवनमुद्यच्छामेतितथेतित
स्मात्सावित्रीप्रतिपद्भवतिवैश्वदेवस्यसावित्रग्रहःपुरस्तात्तस्ययजतिदमूनादेवःसवितावरेण्यइतिमद्वत्यारूपसमृद्धया
मद्वद्वैतृतीयसवनस्यरूपंनानुवषट्करोतिनभक्षयतिसंस्थावाएषायदनुवषट्कारःसंस्थाभक्षःप्राणःसवितानेत्प्राणंसंस्थाप
यानीत्युभेवाएषएतेसवनेविपिबतियत्सवितांप्रातःसवनंचतृतीयसवनंचतद्यत्पिबवत्सावित्र्यैनिविदःपदंपुरस्ताद्भव
तिमद्वदुपरिष्टादुभयोरेवैनंतत्सवनयोराभजतिप्रातःसवनेचतृतीयसवनेचबह्व्यःप्रातर्वायव्याःशस्यंतएकातृतीयसव
नेतस्मादूर्ध्वाःपुरुषस्यभूयांसःप्राणायच्चावांचोद्यावापृथिवीयंशंसतिद्यावापृथिवीवैप्रतिष्ठेइयमेवेहप्रतिष्ठासावमुत्रतद्य
द्द्यावापृथिवीयंशंसतिप्रतिष्ठयोरेवैनंतत्प्रतिष्ठापयति॥२९॥आर्भवंशंसत्यृभवोवैदेवेषुतपसासोमपीथमभ्यजयंस्तेभ्यः

प्रातःसवनेवाचिकल्पयिषँस्तानग्निर्वसुभिःप्रातः सवनादनुदतंतेभ्योमाध्यंदिनेसवनेवाचिकल्पयिषँस्तानिंद्रोरुद्रैर्माध्यं
दिनात्सवनादनुदतंतेभ्यस्तृतीयसवनेवाचिकल्पयिषँस्तान्विश्वेदेवाअनोनुद्यंतंनेहपास्यंतिनेहेतिंसप्रजापतिरब्रवीत्स
वितारँतववाइमेंतेवासास्त्वमेवैभिःसंपिबस्वेतिंसतथेत्यब्रवीत्सवितातान्वैत्वमुभयतःपरिपिबेतिंतान्प्रजापतिरुभयतः
पर्यपिबंत्तेएतेधाय्येअनिरुक्तेप्राजापत्येशस्येतेअभितआर्भवंसुरूपकृत्नुमूतयेऽयंवेनश्चोदयत्पृश्निगर्भाइतिंप्रजापतिरेवै
नांस्तदुभयतःपरिपिबतिंतस्मादुश्रेष्ठीपात्रेरोचयत्येवंयंकामयतेतंतेभ्योवैदेवाअपैवाबीभत्संतमनुष्यगंधात्तएतेधाय्येअं
तरदधतंयेभ्योमातैवापित्रइति॥ ३०॥वैश्वदेवंशंसतियथावैप्रजाएवंवैश्वदेवंतद्यथांतरंजनताएवंसूक्तानियथारण्यान्ये
वंधाय्यास्तदुभयतोधाय्यांपर्याह्वयतेतस्मात्तान्यरण्यानिसंत्यनरण्यानिमृगैश्चवयोभिश्चेतिहस्माहयथावैपुरुषएवंवैश्व
देवंतस्ययथावांतरमंगान्येवंसूक्तानियथापर्वाण्येवंधाय्यास्तदुभयतोधाय्यांपर्याह्वयतेतस्मात्पुरुषस्यपर्वाणिशिथिराणि
संतिदृढानिब्रह्मणाहितानिधृतानिमूलंवाएतद्यज्ञस्यंयद्धाय्याश्चयाज्याश्चतद्यदन्याअन्याधाय्याश्चयाज्याश्चकुर्युँरुन्मू
लमेवतद्यज्ञंकुर्युँस्तस्मात्ताःसमान्यएवस्युःपांचजन्यंवाएतदुक्थंयद्वैश्वदेवँसर्वेषांवाएतत्पंचजनानामुक्थँदेवमनुष्या
णांगंधर्वाप्सरसाँसर्पाणांचपितृणांचैतेषांवाएतत्पंचजनानामुक्थँसर्वएनंपंचजनाविदुरेनंपंचिन्यैजनतायैहविनोगच्छं
तियएवंवेदसर्वदेवत्योवाएषहोतायोवैश्वदेवंशंसतिसर्वादिशोध्यायेच्छंसिष्यंन्तसर्वास्वेवतद्दिक्षुरसंदधातियस्यामस्य

दिशिद्वेष्यःस्यान्नतांध्यायेंदनुहायैवास्यतद्वीर्यमादत्तेंऽदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमित्युत्तमयापरिदधातीयंवाअदितिरियंद्यौरियमंतरिक्षमदितिर्मातासपितासपुत्रइतीयंवैमातेयंपितेयंपुत्रोविश्वेदेवाअदितिःपंचजनाइत्यस्यांवैविश्वेदेवाअस्यांपंचजनाअदितिर्जातमदितिर्जनित्वमितीयंवैजातमियंजनित्वंद्विःपच्छःपरिदधातिचतुष्पादावैपशवःपशूनामवरुध्यैसकृदर्धर्चशःप्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमेवतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतिसदैवपंचजनीययापरिदध्यात्तंदुपस्पृशन्भूमिंपरिदध्यात्तद्यस्यामेवयज्ञंसंभरतितस्यामेवैनंतदंततःप्रतिष्ठापयतिविश्वेदेवाःशृणुतेमंहवंमइतिवैश्वदेवमुक्थंशस्त्वावैश्वदेव्यायजतियथाभागंतद्देवताःप्रीणाति॥२१॥आग्नेयीप्रथमाघृतयाज्यासौमीसौम्ययाज्यावैष्णवीघृतयाज्यात्वंसोमपितृभिःसंविदानइतिसौम्यस्यपितृमत्यायजतिघ्नंतिवाऽएतत्सोमंयदभिषुण्वंतितस्यैतामनुस्तरणींकुर्वंतियत्सौम्यःपितृभ्योवाअनुस्तरणीतस्मात्सौम्यस्यपितृमत्यायजंत्यवधिषुर्वाएतत्सोमंयदभ्यसुषवुस्तदेनंपुनःसंभावयंतिपुनराप्याययंत्युपसदांरूपेणौपसदांकिलवैतद्रूपंयदेतादेवताअग्निःसोमोविष्णुरितिप्रतिगृह्यसौम्यंहोतापूर्वश्छंदोगेभ्योवेक्षेतंतंहैकेपूर्वंछंदोगेभ्योहरंतितत्तथानकुर्याद्वषट्कर्ताप्रथमःसर्वभक्षान्भक्षयतीतिहस्माहतेनैवरूपेणतस्माद्वषट्कर्तैवपूर्वोवेक्षेताथैनंछंदोगेभ्योहरंति॥२२॥प्रजापतिर्वैस्वांदुहितरमभ्यध्यायद्दिवमित्यन्यआहुरुषसमित्यन्येतामृश्योभूत्वारोहितंभूतामभ्यैत्तंदेवाअपश्यन्नकृतंवैप्रजापतिःकरोतीतितेतमैच्छन्यएनमा

रिष्यंत्येतमन्योन्यस्मिन्नाविंदंस्तेषांयाएवघोरतमास्तन्वआसँस्ताएकधासमभरँस्ताःसंभृताएषदेवोभवंत्तदस्यैतद्भूतवन्नामभवतिवैंसयोस्यैतदेवंनामवेदंतंदेवाअब्रुवन्नयंवैप्रजापतिरकृतमकरिमंविद्ध्येतिंसतथेत्यब्रवीत्सवैवोवरंवृणाइतिवृणीष्वेतिंसएतमेववरमवृणीतपशूनामाधिपत्यँतदस्यैतत्पशुमन्नामंपशुमान्भवतियोस्यैतदेवंनामवेदंतमभ्यायत्याविध्यंत्सविद्धऊर्ध्वउदप्रपतंत्तमेतंमृगइत्याचक्षतैंयउएवमृगव्याधंःसउएवसयारोहित्सारोहिणींयोएवेषुस्त्रिकांडांसोएवेषुस्त्रिकांडांतद्वाइदंप्रजापतेरेतःसिक्तमधावत्तत्सरोभवंत्तेदेवाअब्रुवन्मेदंप्रजापतेरेतोदुषदितिंयदब्रुवन्मेदंप्रजापतेरेतोदुषदितिंतन्मादुषमभवंत्तन्मादुषस्यमादुषत्वँमादुषंहवैनामैतद्यन्मानुषँतन्मादुषंसन्मानुषमित्याचक्षतेपरोक्षेणंपरोक्षप्रियाइवहिदेवाः॥३३॥तदग्निनापर्यादधुस्तन्मरुतोधून्वँस्तदग्निर्नप्राच्यावयंत्तदग्निनावैश्वानरेणपर्यादधुंस्तन्मरुतोधून्वँस्तदग्निर्वैश्वानरःप्राच्यावयंत्तस्ययद्रेतसःप्रथममुददीप्यतंतदसावादित्योभवंद्यद्द्वितीयमासीत्तद्भृगुरभवंत्तंवरुणोन्यगृह्णीतंतस्मात्सभृगुर्वारुणिरथयत्तृतीयमदीदेदिवंतआदित्याअभवंन्येंगाराआसंस्तेंगिरसोभवंन्यदंगाराःपुनरवशांताउददीप्यंतंतद्बृहस्पतिरभवंद्यानिपरिक्षाणान्यासंस्तेकृष्णाःपशवोभवंन्यालोहिनीमृत्तिकातेरोहिताअथयद्भस्मासीत्तत्परुष्यंव्यसर्पद्गौरोगवयऋश्यउष्ट्रोगर्दभइतिंयेचैतेरुणाःपशवस्तेचंतान्वाएषदेवोभ्यवदतंममवाइदंममवैवास्तुहमितिंतमेतयर्चानिरवादयंतंयैषारौद्रीशस्यतंआतेपितर्मरुतांसुम्नमेतुमानःसूर्यस्यसंदृशोयुयोथाः ॥ त्वंनोवीरोअर्वतिक्षमे

थाइतिब्रूयान्नाभिनइत्यंनभिमानुकोहैषदेवःप्रजाभवतिंप्रजायेमहिरुद्रियप्रजाभिरितिब्रूयान्नरुद्रेत्येतस्यैवनाम्नःपरि
हृत्यैतदुखलुशंनःकरतीत्येवशंसैच्छमितिप्रतिपद्यतैंसर्वस्माएवशांत्यैंनृभ्योनारिभ्योगवइतिंपुमांसोवैनरःस्त्रियोनार्यैः
सर्वस्माएवशांत्यैसोनिरुक्तारौद्रीशांतासर्वायुःसर्वायुत्वायंसर्वमायुरेतियएवंवेदसोगायत्रीब्रह्मवैगायत्रींब्रह्मणैवैनंतन्न
मस्यति॥३४॥वैश्वानरीयेणाग्निमारुतंप्रतिपद्यतैंवैश्वानरोवाएतद्रेतःसिक्तंप्राच्यावयंत्तस्माद्वैश्वानरीयेणाग्निमारुतंप्रति
पद्यतैऽनवानंप्रथमऋक्शंस्तव्याग्नीन्वाऽएषोर्चींष्यशांतान्प्रसीदन्नेतिंयआग्निमारुतंशंसतिंप्राणेनैवतदग्नींस्तरत्यंधीय
न्नुपहन्यादन्यंविवक्तारमिच्छेत्तमेवतत्सेतुंकृत्वातरतितस्मादाग्निमारुतेनव्युच्यमेष्टव्योविवक्तामारुतंशंसतिंमरुतोह
वाएतद्रेतःसिक्तंधून्वंतःप्राच्यावयंस्तस्मान्मारुतंशंसतिंयज्ञायज्ञावोअग्नयेंदेवोवोद्रविणोदाइतिंमध्येयोनिंचानुरूपंच
शंसतिंतद्यन्मध्येयोनिंचानुरूपंचशंसतिंतस्मान्मध्येयोनिर्धृतायदुद्वेसूक्तेशस्त्वाशंसतिप्रतिष्ठयोरेवतदुपरिष्टात्प्रजननं
दधातिंप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेद॥३५॥जातवेदस्यंशंसतिप्रजापतिःप्रजाअसृजततंताःसृष्टाःपराच्यएवाय
न्नव्यावर्ततंताअग्निनापर्यगच्छंत्ताअग्निमुपावर्ततंतमेवाद्याप्युपावृत्ताःसोब्रवीज्जातावैप्रजाअनेनाविदमितियदब्रवीज्जा
तावैप्रजाअनेनाविदमितितज्जातवेदस्यमभवत्तज्जातवेदसोजातवेदस्त्वंताअग्निनापरिगतानिरुद्धाःशोचत्योदीध्यत्यो
तिष्ठंस्ताअद्भिरभ्यषिंचत्तस्मादुपरिष्टाज्जातवेदस्यस्यापोहिष्ठीयंशंसतितस्मात्तच्छमयतेवशंस्तव्यंताअद्भिरभिषिच्यंनि

जास्यैवामन्यतंतासुवाअहिनांबुध्न्येनपरोक्षात्तेजोदधांदेषहवाअहिर्बुध्न्योंयदग्निर्गार्हपत्योंऽग्निनैवासुतद्गार्हपत्येनंपरो
॥ १२ ॥ क्षात्तेजोदधातिंतस्मादाहुर्जुह्वदेवांजुह्वतोवसीयानिति ॥३६॥ देवानांपत्नीःशंसंत्यनूचीरग्निंगृहपतिंतस्मादनूचीपत्नी
गार्हपत्यमास्तैंतदाहूराकांपूर्वांशंसैंज्जाम्यैवैपूर्वपेयमितितत्तन्नादृत्यंदेवानामेवपत्नीःपूर्वाःशंसैंदेषहवाएतत्पत्नीषुरेतोद
धातिंयदग्निर्गार्हपत्योंऽग्निनैवासुतद्गार्हपत्येनंपत्नीषुप्रत्यक्षाद्रेतोदधातिंप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदंतस्मा
त्समानोदर्यास्वसान्योदर्यायैंजायायाअनुजीविनीजीवतिंराकांशंसतिंराकाहवाएतांपुरुषस्यसेवनींसीव्यतिंयैषाशिं[1]श्ने
धिंपुमांसोस्यपुत्राजायंतेयएवंवेदंपावीरवींशंसतिंवाग्वैसरस्वतीपावीरवींवाच्येवतद्वाचंदधातिंतदाहुर्यामींपूर्वांशंसे३
त् ॥ पि[2]त्र्याँ३इति ॥ यामीमेवपूर्वांशंसैंदिमंयमप्रस्तरमाहिसीदेतिंराज्ञोवैपूर्वपेयंतस्माद्यामीमेवपूर्वांशंसैन्मातलीकव्यै
र्यमोअंगिरोभिरितिंकाव्यानामनूचींशंसंत्यवरेणैववैदेवान्काव्याःपरेणैवपितॄंस्तस्मात्काव्यानामनूचींशंसंत्युदीरताम
वरउत्परासइतिपित्र्याःशंसंत्युन्मध्यमाःपितरःसोम्यासइतिंयेचैवावमायेचपरमायेचमध्यमास्तान्त्सर्वाननंतरायंप्री ॥ ४१ ॥
णांत्याहंपितॄन्त्सुविदत्राँअवित्सीतिंद्वितीयांशंसतिंबर्हिषदोयेस्वधयासुतस्यैंत्येतद्धवाएषांप्रियंधामयद्बर्हिषदइतिंप्रिये

---

[1] भाष्ये ‘ शिश्नेधि ’ इतिपाठः । शिश्नेऽधि शिश्नस्योपरीतितदर्थः । [2] भाष्ये ‘ पित्र्याऽ३मिति ’ इतिपाठः ।

णैवैनं[1]स्तद्धाम्नासमर्धयतिंप्रियेणधाम्नासमृध्यतेयएवंवेदेदंपितृभ्योनमोअस्त्वद्येतिंनमस्कारवतीमंततःशंसतिंतस्मादं ततःपितृभ्योनमस्क्रियतेंतदाहुर्व्याहावंपित्र्याःशंसे३त्॥अव्या[2]हावाँ३इति ॥ व्याहावमेवशंसेदसंस्थितंवैपितृयज्ञस्य साध्वसंस्थितंवाएषपितृयज्ञंसंस्थापयतिंयोव्याहावंशंसतिंतस्माद्व्याहावमेवशंस्तव्यं ॥२७॥ स्वादुष्किलायंमधुमाँउतायमितींद्रस्यैंद्रीरनुपानीयाःशंसंत्येताभिर्वाइंद्रस्तृतीयसवनमन्वपिबंत्तदनुपानीयानामनुपानीयात्वंमाद्यंतीववैतर्हिंदेवतांयदेताहोताशंसतिंतस्मादेतासुमद्वत्प्रतिगीर्यंययोरोजसास्कभितारजांसीतिंवैष्णुवारुणीमृचंशंसतिंविष्णुर्वैयज्ञस्यदुरिष्टंपातिवरुणःस्विष्टंतयोरुभयोरेवशांत्यैविष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचमितिवैष्णवींशंसतिंयथावैमत्यमेवंयज्ञस्यविष्णुंस्तद्यथादुष्कृष्टंदुर्मतीकृतंसुकृष्टंसुमतीकृतंकुर्वन्नियादेवमेवैतद्यज्ञस्यदुःष्टुतंदुःशस्तंसुष्टुतंसुशस्तंकुर्वन्नेतिंयदेतांहोताशंसतिंतंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विहीतिंप्राजापत्यांशंसतिंप्रजावैतंतुःप्रजामेवास्माएतत्संतनोतिंज्योतिष्मतःपथोरक्षधियाकृतानितिंदेवयानावैज्योतिष्मंतःपंथानंस्तानेवास्माएतद्वितनोत्यनुल्बणंवयतजोगुवामपोमनुर्भवजनयादैव्यंजनमिंत्येवैनंतन्मनोःप्रजयासंतनोतिंप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदैंवानइंद्रोमघवाविरप्शीत्युत्तमयापरिदधातींयंवाइंद्रोमघवाविरप्शीकरत्सत्याचर्षणीधृदनर्वेतींयंवैसत्याचर्षणीधृदनर्वा ॥ त्वंराजाजनुषांधेह्यस्मेइतींयंवैराजा

---

१ 'एनांस्तद्धाम्ना' इतिभाष्यपाठः। एनान्पितॄनितितदर्थः। एनानित्यर्थे एनंस्तदितिछांदसं। २ भाष्ये 'अव्याहावा३तिमि' पाठः।

जनुषामधिश्रवोमाहिनंयज्जरित्रइतीयंवैमाहिनंयज्ञश्रवोयजमानोजरितायजमानायैवैतामाशिषमाशास्तेतदुपस्पृश
न्भूमिंपरिदध्यात्तद्यस्यामेवयज्ञंसंभरतितस्यामेवैनंतदंततःप्रतिष्ठापयंत्यग्नेमरुद्भिःशुभयद्भिर्ऋक्वभिरित्याग्निमारुतमु
क्थंशस्त्वाग्निमारुत्यायजतियथाभागंतद्देवताःप्रीणातिप्रीणाति ॥३८॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥

देवावाअसुरैर्युद्धमुपप्रायन्विजयायतानग्निर्नान्वकामयतैतुंतंदेवाअब्रुवन्नपित्वमेह्यस्माकंवैत्वमेकोसीतिसनास्तुतो
न्वेष्यामीत्यब्रवीत्स्तुतनुमेति तथेतितंतेसमुत्क्रम्योपनिवृत्त्यास्तुवंस्तान्त्स्तुतोनुप्रैत्सत्रिःश्रेणिर्भूत्वात्र्यनीकोऽसुरान्यु
द्धमुपप्रायद्विजयायत्रिःश्रेणिरितिच्छंदांस्येवश्रेणीरकुरुतत्र्यनीकइतिसवनान्येवानीकानितानसंभाव्यंपराभावयत्त
तोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदसावाएषागायत्र्येवयदग्निष्टोमश्चतुर्विं
शत्यक्षरावैगायत्रीचतुर्विंशतिरग्निष्टोमस्यस्तुतशस्त्राणितद्वैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिगायत्रीवैतन्न
हवैगायत्रीक्षमारमतऊर्ध्वाहवाएषायजमानमादायस्वरेतीत्यग्निष्टोमोवैतंनहवाऽअग्निष्टोमःक्षमारमतऊर्ध्वोहवाएषय
जमानमादायस्वरेतिसवाएषसंवत्सरएवयदग्निष्टोमश्चतुर्विंशत्यर्धमासोवैसंवत्सरश्चतुर्विंशतिरग्निष्टोमस्यस्तुतशस्त्राणि
तंयथासमुद्रंस्रोत्याएवंसर्वेयज्ञक्रतवोपियंति ॥३९॥ दीक्षणीयेष्टिस्तायतेतामेवानुयाःकाश्चेष्टयस्ताःसर्वाअग्निष्टोममपि
यंतीळामुपह्वयतइळाविधावैपाकयज्ञाइळामेवानुयेकेचपाकयज्ञास्तेसर्वेग्निष्टोममपियंतिसायंप्रातरग्निहोत्रंजुह्वतिसायं

प्रातर्व्रतंप्रयच्छंतिंस्वाहाकारेणाग्निहोत्रंजुह्वतिंस्वाहाकारेणव्रतंप्रयच्छंतिंस्वाहाकारमेवान्वग्निहोत्रमग्निष्टोममप्येतिंपंचदशप्रायणीयेसामिधेनीरन्वाहंपंचदशदर्शपूर्णमासयोःप्रायणीयमेवानुंदर्शपूर्णमासावग्निष्टोममपीतंःसोमंराजानंक्रीणंत्यौषधोवैसोमोराजौषधिभिस्तंभिषज्यंतिंयंभिषज्यंतिसोममेवंराजानंक्रीयमाणमनुंयानिकानिचभेषजानिंतानिसर्वाण्यग्निष्टोममपियँत्यग्निमातिथ्येमंथंत्यग्निंचातुर्मास्येष्वातिथ्यमेवानुंचातुर्मास्यान्यग्निष्टोममपियंतिंपयसाप्रवर्ग्येंचरंतिपयसादाक्षायणयज्ञेंप्रवर्ग्यमेवानुंदाक्षायणयज्ञोग्निष्टोममप्येतिंपशुरुपवसथेभवतिंतमेवानुयेकेचपशुबंधास्तेसर्वेंग्निष्टोममपियंतीळादधोनामयज्ञक्रतुस्तंदध्नाचरंतिंदध्नादधिघर्मेंदधिघर्ममेवान्विळादधोग्निष्टोममप्येति ॥ ४० ॥ इतिनुपुरस्तादथोपरिष्टात्पंचदशोक्थ्यस्यस्तोत्राणिंपंचदशशस्त्राणिसमासौंमासधासंवत्सरोविहितःसंवत्सरोग्निर्वैश्वानरोग्निरग्निष्टोमःसंवत्सरमेवानूंक्थ्योग्निष्टोममप्येत्युक्थ्यमपियंतमनुंवाजपेयोप्येत्यत्युक्थ्योहिसभवतिंद्वादशरात्रेःपर्यायाःसर्वेंपंचदशास्तैद्वौद्वौसंपद्यात्रिंशंदेकविंशंषोळशिसामंत्रिवृत्संधिःसात्रिंशत्समासंस्त्रिंशन्मासस्यरात्रयौमासधासंवत्सरोविहितःसंवत्सरोग्निर्वैश्वानरोग्निरग्निष्टोमःसंवत्सरमेवान्वतिरात्रोग्निष्टोममप्येत्यतिरात्रमपियंतमन्वप्तोर्यामोप्येत्यत्यतिरात्रोहिसभवत्येतद्वैयेचपुरस्ताद्येचोपरिष्टाद्यज्ञक्रतवस्तेसर्वेंग्निष्टोममपियंतितस्यसंस्तुतस्यनवतिशतंस्तोत्रियाःसायानवतिस्तेदशत्रिवृतोऽथयानवतिस्तेदशाऽथयादशतासामेकास्तोत्रियोदेतिंत्रिवृत्परिशिष्यतेसोसावेकविंशोध्याहितस्तप

ति॑विषुवान्वाएषस्तोमानां॑दशवाएतस्मादवाचस्त्रिवृतोदशपरांचौ॑मध्यएषएकविंश॑उभयतोध्याहितस्तपति॑तद्यासौस्तो
त्रियोदेति॑सैतस्मिन्नध्यूह्ळां॑सयजमानस्तद्दै॑वंक्षत्रंसहोबलं॑मश्नुतेहवैदैवंक्षत्रंसहोबलं॑मेतस्यहसायुज्यंसरूपतां॑सलोकताम
श्नुतेयएवंवेद॥४१॥देवावाअसुरैर्विजिग्यानां॑ऊर्ध्वाः॑स्वर्गंलोकमायं॑न्त्सोग्निर्दि॑विस्पृगूर्ध्व॑उदश्रयत॑सः॑स्वर्गस्यलोकस्यद्वा
रमवृणो॑दग्निर्वै॑स्वर्गस्यलोकस्याधिपति॑स्तंवसवःप्रथमाआगच्छं॑स्तएनमब्रुवं॑न्नतिनोर्जस्याकाशंनःकुर्वि॑ति॑सनास्तुतोतिस्र
क्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेति॑तंतेत्रिवृतास्तोमेनास्तुवं॑स्तान्स्तुतोत्यार्ज॑तं॑तेयथालोकमगच्छं॑स्तंरुद्राआगच्छं॑स्तएनमब्रुव
न्नतिनोर्जस्याकाशंनःकुर्वि॑ति॑सनास्तुतोतिस्रक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेति॑तंतेपंचदशेनस्तोमेनास्तुवं॑स्तान्त्स्तुतोत्यार्ज
तं॑तेयथालोकमगच्छं॑स्तमादित्याआगच्छं॑स्तएनमब्रुवन्नतिनोर्जस्याकाशंनःकुर्वि॑ति॑सनास्तुतोतिस्रक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनु
मेतितथेति॑तंतेसप्तदशेनस्तोमेनास्तुवं॑स्तान्त्स्तुतोत्यार्ज॑तं॑तेयथालोकमगच्छं॑स्तंविश्वेदेवाआगच्छं॑स्तएनमब्रुवन्नं॑तिनोर्ज
स्याकाशंनःकुर्वि॑ति॑सनास्तुतोतिस्रक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेति॑तंतएकविंशेनस्तोमेनास्तुवं॑स्तान्त्स्तुतोत्यार्ज॑तं॑तेयथा
लोकमगच्छं॑न्नेकैकेनवैतंदेवाःस्तोमेनास्तुवं॑स्तान्त्स्तुतोत्यार्ज॑तं॑तेयथालोकमगच्छं॑न्नथहैनमेषएतैःसर्वैःस्तोमैःस्तौतियोय ॥ ४३ ॥
जते॑यश्चैनमेवंवेदातीतुत[1]मर्जां॑ता॑अतिहवाएनमर्जते॑स्वर्गंलोकमभियएवंवेद॥४२॥सवाएषोग्निरेवयदग्निष्टोमं॑स्तंयदस्तुवं

---

१ भाष्ये 'मर्जते' इतिपाठः मर्जतएव प्रापयत्येवेतितदर्थः ।

स्तस्मादग्निस्तोमंस्तमग्निस्तोमंसंतंमग्निष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणंपरोक्षप्रियाइवहिदेवांस्तंयच्चतुष्टयादेवांश्चतुर्भिःस्तोमैरस्तुवँस्तस्माच्चतुःस्तोमंस्तंचतुःस्तोमंसंतँचतुःष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणंपरोक्षप्रियाइवहिदेवांअथयदेनमूर्ध्वंसंतंज्योतिर्भूतमस्तुवंस्तस्माज्ज्योतिस्तोमस्तंज्योतिस्तोमंसंतँज्योतिष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणंपरोक्षप्रियाइवहिदेवाःसवाएषोपूर्वोंनपरोयज्ञक्रतुर्यथारथचक्रमनंतमेवंयदग्निष्टोमंस्तस्ययथैवप्रायणंतथोदयनँतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यदस्यपूर्वमपरंतदस्यंयद्वस्यापरंतद्वस्यपूर्वं॥अहेरिवसर्पणंशाकलस्यंनविजानंतियतरत्परस्तादितिंयथाह्येवास्यप्रायणमेवंमुदयनमसदितिंतदाहुर्यंत्रिवृत्प्रायणमेकविंशमुदयनँकेनतेसमेइतिंयोवाएकविंशस्त्रिवृद्धैसोँऽथोयदुभौतृचौतृचिनावितिब्रूयात्तेनेति॥४३॥

योवाएषतपत्येषोग्निष्टोमएषसाह्नस्तंसहैवाह्नासंस्थापयेयुःसाह्नोवैनामंतेनासंत्वरमाणाश्चरेयुर्यथैवप्रातःसवनंएवंमाध्यंदिनएवंतृतीयसवनंएवमुहयजमानोप्रमायुकोभवतिंयद्धवाइदंपूर्वयोःसवनयोरसंत्वरमाणाश्चरंतिंतस्माद्धेदंप्राच्योग्रामताबहुलाविष्टांअथयद्धेदंतृतीयसवनेसंत्वरमाणाश्चरंतिंतस्माद्धेदंप्रत्यंचिदीर्घारण्यानिभवंतिंतथाहयजमानःप्रमायुकोभवतिंतेनासंत्वरमाणाश्चरेयुर्यथैवप्रातःसवनएवंमाध्यंदिनंएवंतृतीयसवनंएवमुहयजमानोप्रमायुकोभवतिंसएतमेवशस्त्रेणानुपर्यावर्तेतंयदावाएषप्रातरुदेत्यथमंद्रंतपतिंतस्मान्मंद्रयावाचाप्रातःसवनेशंसेदथयदाभ्येत्यथबलीयस्तपतिंतस्माद्बलीयस्यावाचामध्यंदिनेशंसेदथयदाभितरामैत्यथबलिष्ठतमंतपतिंतस्माद्बलिष्ठतमयावाचातृतीयसवनेशंसेदेवं

शंसेद्यदिवाचईशीतंवाग्घिशस्त्रैंययातुवाचोत्तरोत्तरिण्योत्सहेत॑समापनायतयाप्रतिपद्येतैंतत्सुशस्ततममिवभवतिंसवा
ऽएषनकदाचनास्तमेतिनोदेतिंतंयदस्तमेतीतिमन्यंतैंह्नएवतदंतमित्वा॑ऽथात्मानंविपर्यस्यतैंरांत्रीमेवावस्तात्कुरुतेहःपर
स्तां॑दथयदेनंप्रातरुदेतीतिमन्यंतैंरात्रेरेवतदंतमित्वा॑थात्मानंविपर्यस्यतैंहरेवावस्तात्कुरुते[1]रात्रींपरस्ता॑त्सवाएषनकदाच
ननिम्रोचतिंनहवैकदाचननिम्रोचंत्येतस्यहसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेंयएवंवेदयएवंवेद।४४।इतिचतुर्थोध्यायः४

यज्ञोवैदेवेभ्योन्नाद्यमुदक्रामं॑त्तेदेवाअब्रुवं॑न्यज्ञोवैनोन्नाद्यमुदक्रमींदन्विमंयज्ञमन्नमन्विच्छामेतिंतेब्रुवन्कथमन्विच्छा
मेतिंब्राह्मणेनचच्छंदोभिश्चेत्यब्रुवँस्तेब्राह्मणंछंदोभिरदीक्षयँस्तस्यांतंयज्ञमतन्वता॑पिपत्नीःसमयाजयँस्तस्माद्धाप्येतर्हिँदी
क्षणीयायामिष्टां॑वांतमेवयज्ञंतन्वतैंऽपिपत्नीःसंयाजयंतितमनुन्यायमन्ववायँस्तेप्रायणीयमतन्वत॑तंप्रायणीयेननेदीयो
न्वागच्छँस्तेकर्मभिःसमत्वरंत॑तच्छंय्वंतमकुर्वँस्तस्माद्धाप्येतर्हिँप्रायणीयंशंय्वंतमेवभवतितमनुन्यायमन्ववायँस्तआति
थ्यमतन्वत॑तमातिथ्येननेदीयोन्वागच्छँस्तेकर्मभिःसमत्वरंत॑तदिळांतमकुर्वँस्तस्माद्धाप्येतर्ह्यातिथ्यमिळांतमेवभवतित
मनुन्यायमन्ववायँस्तउपसदोतन्वत॑तमुपसद्भिर्नेदीयोन्वागच्छँस्तेकर्मभिःसमत्वरंत॑तेतिस्रःसामिधेनीरनूच्यं॑तिस्रोदेव
ताऽअयजँस्तस्माद्धाप्येतर्ह्युपसत्सुतिस्रऽएवसामिधेनीरनूच्यं॑तिस्रोदेवतायजंतितमनुन्यायमन्ववायँस्तउपवसथमतन्व ॥ ४४ ॥

---

[1] 'रात्रिंपरस्तात्' इति भाष्ये ।

तं॑तमुपवसथ्येहन्याप्नुवँस्तमाप्त्वातंयज्ञमतन्वता॑पिपत्नीःसमयाजयँस्तस्माद्धाप्येतर्ह्यु॑पवसथआतमेवयज्ञंतन्वते॑पिपत्नीःसंयाजयंति॑तस्मादेतेषुपूर्वे॑षुकर्म॑सु॑शनैस्तरां॑शनैस्तरामिवानुब्रूया॑दनूत्सारमिवहितेतमायँस्तस्मादुपवसथेयावत्यावाचा॑कामयीततावत्यानुब्रूया॑दाप्नोहिसतर्हि॑भवतीति॑तमाप्त्वाब्रुवँस्तिष्ठस्वनोन्नाद्याये॑ति॑सनेत्यब्रवीत्कथंवस्तिष्ठेये॑ति॑तानीक्षतैवतमब्रुवन्ब्राह्मणेनचनश्छंदोभिश्चसयुग्भूत्वान्नाद्यायतिष्ठस्वेतितथे॑ति॑तस्माद्धाप्येतर्हि॑यज्ञःसयुग्भूत्वा॑देवेभ्योहव्यंवहति॑ब्राह्मणेनचच्छंदोभिश्च॥४५॥त्रीणिहवैयज्ञेक्रियंते॑जग्धंगीर्णंवांतं॑तद्धैतदेवजग्धंयदाशंसमानमार्त्विज्यंकारयतं॑उतवामेदद्यादुतवामावृणीतेति॑तद्धतत्पराङिवयथाजग्धंनहैवतद्यजमानंभुनक्त्यथहैतदेवगीर्णंयद्बिभ्यदार्त्विज्यंकारयतं॑उतवामानबाधेतो॑तवामेनयज्ञवेशसंकुर्या॑दिति॑तद्धतत्पराङिवयथागीर्णंनहैवतद्यजमानंभुनक्त्यथहैतदेववांतंयदभिशस्यमानमार्त्विज्यंकारयते॑यथाहवाइदंवांतान्मनुष्यावीभत्संतं॑एवंतस्माद्देवा॑स्तद्धतत्पराङिवयथावांतंनहैवतद्यजमानंभुनक्तिसएतेषांत्रयाणामाशांनेया॑त्तंयद्येतेषांत्रयाणा॑मेकंचिदकाममभ्याभवे॑त्तस्यास्तिवामदेव्यस्य॑स्तोत्रेप्रायश्चित्तिरिदं[1]वाइदंवामदेव्यंयजमानलोकोमृतलोकःस्वर्गोलोकस्तत्रिभिरक्षरैर्न्यूनंतस्यस्तोत्रउपसृप्य॑त्रेधात्मानंविगृह्णीयात्पुरुषइति॑सएतेषुलोकेष्वात्मानंदधा॑त्यस्मिन्यजमानलोके॑स्मिन्नमृतलोके॑स्मिन्त्स्वर्गेलोके॑ससर्वांदुरिष्टिमत्ये॑त्यपियदिसमृद्धाइवऋत्विजः

---

१ भाष्ये ‘ रिदंवामदेवां ’ इत्येवपाठः द्वितीयमिदंवेतिनास्ति ।

स्युरितिहस्माहाथहैतज्जपेदेवेति ॥ ४६ ॥ छंदांसिवैदेवेभ्योहव्यमूढ्वाश्रांतानिजघनार्धेयज्ञस्यतिष्ठंतियथाश्वोवाश्वतरो
वोहिवांस्तिष्ठेदेवंतेभ्यएतंमैत्रावरुणंपशुपुरोळाशमनुदेविकाहवींषिनिर्वपेद्धात्रेपुरोळाशंद्वादशकपालँयोधातासवषट्का
रोनुमत्यैचरुँयानुमतिःसागायत्रीराकायैचरुँयाराकासात्रिष्टुप्सिनीवाल्यैचरुँयासिनीवालीसाजगतीकुह्वैचरुँयाकुहूःसा
नुष्टुबेतानिवावसर्वाणिच्छंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतएतैर्हवाअस्यच्छं
दोभिर्यजतःसर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदतद्वैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिच्छंदांसिवैतत्सुधायांह
वाएनंछंदांसिदधत्यननुध्यायिनँलोकंजयतियएवंवेदतद्धैकआहुर्धातारमेवसर्वासांपुरस्तात्पुरस्तादाज्येनपरियजेत्तदा
सुसर्वासुमिथुनंदधातीतितदुवाआहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतेयत्रसमानीभ्यामृग्भ्यांसमानेहन्यजतीतियदिहवाअपिव
ह्वयइवजायाःपतिर्वावतासांमिथुनँतद्यदासांधातारंपुरस्ताद्यजतितदासुसर्वासुमिथुनंदधातीतिनुदेविकानां॥४७॥ अ
थदेवीनांसूर्यायपुरोळाशमेककपालँयःसूर्यःसधातासउएववषट्कारोदिवेचरुँयाद्यौःसानुमतिःसोऽएवगायत्र्युषसेचरुँयो
षाःसाराकासोएवत्रिष्टुब्गवेचरुँयागौःसासिनीवालीसोएवजगतीपृथिव्यैचरुँयापृथिवीसाकुहूःसोएवानुष्टुबेतानिवावस ॥ ४५ ॥
र्वाणिच्छंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतएतैर्हवाअस्यच्छंदोभिर्यजतःसर्वै
श्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदतद्वैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिच्छंदांसिवैतत्सुधायांहवाएनंछंदांसिदध

त्यंननुध्यायिनंलोकंजयतियएवंवेदं तद्धैकआहुंःसूर्यमेवसर्वासांपुरस्तात्पुरस्तादाज्येनपरियजेत्तदासुसर्वासुमिथुनंदधा
तीतिंतदुवाआहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतैयत्रसमानीभ्यामृग्भ्यांसमानेहन्यजतीतिंयदिहवाअपिबह्व्यइवजायांःपतिर्वा
वतासांमिथुनंतद्यदासांसूर्यंपुरस्ताद्यजतिंतदासुसर्वासुमिथुनंदधातिंतायाइमास्ताअमूर्याअमूस्ताइमांअन्यतराभिर्वा
वतंकाममाप्नोतिंयएतासूभयीषुंताउभयीर्गतःश्रियंःप्रजातिकामस्यसंनिर्वपैन्नेत्वेषिष्यमाणस्यंयदेनाएषिष्यमाणस्यसं
निर्वपैंदीश्वरोहास्यवित्तेदेवाअरंतोर्यद्वाअयमात्मनेलममंस्तोतिंताहशुचिवृक्षोगौपालायनौवृद्धद्युम्नस्याभिप्रतारिणस्यौ
भयीर्यज्ञेसंनिरुवापंतस्यहरथगृत्संगाहमानंदृष्ट्वोवाचैत्थमहमस्यराजन्यस्यंदेविकाश्चदेवीश्चोभयीर्यज्ञेसममादयंयदस्ये
त्थंरथगृत्सोगाहतइतिंचतुःषष्टिंकवचिनंःशश्वद्धास्यतेपुत्रनप्तारआसुः ॥ ४८ ॥ अग्निष्टोमंवैदेवाअश्रयंतोक्थान्यसुरां
स्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्तंतंतान्भरद्वाजऋषीणामपश्यंदिमेवाअसुराउक्थेषुश्रितांस्तानेषांनकश्चनपश्यतीतिंसोग्नि
मुदह्वयंतेह्यूषुब्रवाणितेंग्नइत्थेतरागिरइत्यंसुर्याहवाइतरागिरंःसोग्निरुपोत्तिष्ठन्नब्रवीत्किंस्विदेवमह्यंकृशोदीर्घःपलितो
वक्ष्यतीतिंभरद्वाजोहवैकृशोदीर्घःपलितआसंसोब्रवीदिमेवाअसुराउक्थेषुश्रितांस्तान्वोनकश्चनपश्यतीतिंतानग्निरश्वो
भूत्वाभ्यत्यद्रवंद्यदग्निरश्वोभूत्वाभ्यत्यद्रवंत्तत्साकमश्वंसामाभवंत्तत्साकमश्वस्यसाकमश्वत्वंतदाहुःसाकमश्वेनोक्था
निप्रणयेंदप्रणीतानिवावतान्युक्थानिंयान्यन्यत्रसाकमश्वादितिंप्रमंहिष्ठीयेनप्रणयेदित्याहुंःप्रमंहिष्ठीयेनवैदेवाअसुरानु

कथेभ्यःप्राणुदंतंतत्प्राहैवप्रमंहिष्ठीयेननयेत्प्रसाकमश्वेन ॥ ४९ ॥ तेवाअसुरामैत्रावरुणस्योक्थमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रःक
श्चाहंचेमांनितोऽसुरान्नोत्स्यावहाइंत्यहंचेत्यब्रवीद्वरुणंस्तस्मादैंद्रावरुणंमैत्रावरुणस्तृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्वरुण
श्चततोनुदेतांतेवैततोपहताअसुरांब्राह्मणाच्छंसिनउक्थमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमांनितोसुरान्नोत्स्यावहाइंत्यहंचे
त्यब्रवीद्बृहस्पतिंस्तस्मादैंद्राबार्हस्पत्यंब्राह्मणाच्छंसींतृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्बृहस्पतिश्चततोनुदेतांतेवैततोपहता
असुराअच्छावाकस्योक्थमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमांनितोसुरान्नोत्स्यावहाइत्यंहंचेत्यब्रवीद्विष्णुंस्तस्मादैंद्रावैष्णव
मच्छावाकंस्तृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्विष्णुश्चततोनुदेतांद्वंद्वमिंद्रेणदेवताःशस्यंतेद्वंद्वंवैमिथुनंतस्माद्वंद्वान्मिथुनंप्र
जायतेंप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाथहैतेपोत्रीयाश्चनेष्ट्रीयाश्चंचत्वारऋतुयाजाःषळृचःसाविराड्दशिनींत
द्विराजियज्ञंदशिन्यांप्रतिष्ठापयंतिप्रतिष्ठापयंति ॥ ५० ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतितृतीयपंचिकासमाप्ता ॥३॥

॥ इतितृतीयपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथचतुर्थपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ देवावैप्रथमेनाहेंद्रायवज्रंसमभरंस्तंद्वितीयेनाह्नासिंचंस्तंतृतीयेनाह्नाप्रायच्छंस्तंचतुर्थेहन्प्राहरंत्तस्माच्चतुर्थेहन्षोळशिनंशंसतिवज्रोवाएषयत्षोळशींतद्यच्चतुर्थेहन्षोळशिनंशंसतिवज्रमेवतत्प्रहरतिद्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवैवज्रोवैषोळशीपशवउक्थानितंपरस्तादुक्थानांपर्यस्यशंसतितंयत्परस्तादुक्थानांपर्यस्यशंसतिवज्रेणैवतत्षोळशिनांपशून्परिगच्छतितस्मात्पशवोवज्रेणैवषोळशिनांपरिगतामनुष्यानभ्युपावर्तंतेतस्मादश्वोवापुरुषोवांगौर्वांहस्तीवापरिगतएवंस्वयमात्मनेतएवंवाचाभिषिद्धउपावर्ततेंवज्रमेवषोळशिनंपश्यन्वज्रेणैवषोळशिनापरिगतोंवाग्घिवज्रोवाक्षोळशींतदाहुःकिंषोळशिनःषोळशित्वमितिंषोळशःस्तोत्राणांषोळशःशस्त्राणांषोळशभिरक्षरैरादत्तेंषोळशभिःप्रणौतिंषोळशपदांनिविदंदधातितत्षोळशिनःषोळशित्वंद्वेवाअक्षरेअतिरिच्येतेंषोळशिनोनुष्टुभमभिसंपन्नस्यंवाचोवावतौस्तनौसत्यानृतेवावतेअवत्येनंसत्यंनैनमनृतंहिनस्तियएवंवेद। १।गौरिवीतंषोळशिसामकुर्वीतंतेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगौरिवीतंतेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतियएवंविद्वान्गौरिवीतंषोळशिसामकुरुतेनानदंषोळशिसामकर्तव्यमित्याहुरिंद्रोवैवृत्रायवज्रमुदयच्छंत्तमस्मैप्राहरत्तमभ्यहनंत्सोभिहतोव्यनदंद्यद्व्यनदत्तन्नानदंसामाभवत्तन्नानदस्यनानदत्वंमभ्रातृव्यंवाएतद्भ्रातृव्यहासामंयन्नानदमभ्रातृव्योभ्रातृव्यहाभवतियएवंविद्वान्नानदंषोळशिसामकुरुतेतद्यदिनानदंकुर्युरविहृतःषोळशीशंस्तव्योऽविहृतासुहितासुस्तुवतेंयदिगौरिवीतंविहृतःषो

ळशीशंस्तव्यौविहृतासुहितासुस्तुवते॥२॥अथातश्छंदांस्येवव्यतिषजंत्यात्वावहंतुहरयंउपोषुशृणुहीगिरइतिंगायत्रीश्च
पंक्तीश्चव्यतिषजतिंगायत्रोवैपुरुषःपांक्ताःपशवंःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिंपशुषुप्रतिष्ठापयतिंयदुगायत्रीचपंक्ति
श्चंतेद्वेअनुष्टुभौतेनोवाचोरूपांदनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैतिंयदिंद्रपृतनाज्येऽयंतेअस्तुहर्यतइत्युष्णिहश्चबृहतीश्चव्यतिष
जंत्यौष्णिहोवैपुरुषोवाहर्ताःपशवंःपुरुषमेवतत्पुशुभिर्व्यतिषजतिंपशुषुप्रतिष्ठापयतिंयदुष्णिक्चबृहतीचंतेद्वेअनुष्टुभौ
तेनोवाचोरूपांदनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैत्याधूर्ष्वस्मैब्रह्मन्वीरब्रह्मकृतिंजुषाणइतिंद्विपदांचत्रिष्टुभंचव्यतिषजतिंद्विपाद्वै
पुरुषोवीर्यंत्रिष्टुप्पुरुषमेवतद्वीर्येणव्यतिषजतिंवीर्येप्रतिष्ठापयतिंतस्मात्पुरुषोवीर्येप्रतिष्ठितंःसर्वेषांपशूनांवीर्यवत्तमोंयदु
द्विपदाचविंशत्यक्षरात्रिष्टुप्चंतेद्वेअनुष्टुभौतेनोवाचोरूपांदनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैत्येषब्रह्मांप्रतेमहेविदथेशंसिषंहरीइ
तिंद्विपदाश्चजगतीश्चव्यतिषजतिंद्विपाद्वैपुरुषोजागताःपशवंःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिंपशुषुप्रतिष्ठापयतिंतस्मा
त्पुरुषःपशुषुप्रतिष्ठितोंत्तिचैनानधिचतिष्ठतिवशेचास्यंयदुद्विपदाचषोळशाक्षराजगतीचंतेद्वेऽअनुष्टुभौतेनोवाचोरूपा
दनुष्टुभोरूपाद्वज्ररूपान्नैतिंत्रिकद्रुकेषुमहिषोयवाशिरं ॥ प्रोष्वस्मैपुरोरथमित्यतिच्छंदसःशंसतिंच्छंदसांवैयोरसोत्यक्ष
रंत्सोतिच्छंदसमभ्यत्यक्षरंत्तदतिच्छंदसोतिच्छंदस्त्वंसर्वेभ्योवाएषच्छंदोभ्यंःसंनिर्मितोयत्षोळशीतद्यदतिच्छंदसःशंस
तिंसर्वेभ्यएवैनंतच्छंदोभ्यःसंनिर्मिमीतेंसर्वेभ्यश्छंदोभ्यःसंनिर्मितेनंषोळशिनाराध्नोतियएवंवेद ॥ ३ ॥ महानाम्नीना

मुपसर्गानुपसृजंत्ययंवैलोकःप्रथमामहानाम्न्यंतरिक्षलोकोद्वितीयासौलोकस्तृतीयासर्वेभ्योवाएषलोकेभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशींतद्यन्महानाम्नीनामुपसर्गानुपसृजतिंसर्वेभ्यएवैनंतल्लोकेभ्यःसंनिर्मिमीतेंसर्वेभ्योलोकेभ्यःसंनिर्मितेनंषोळशिनाराध्नोतियएवंवेदंप्रप्रवस्त्रिष्टुभमिषंमर्चतप्रार्चत॥योऽव्यतीँरफाणयदितिंप्रज्ञाताअनुष्टुभःशंसतितद्यथेहचेहचापथेनचरित्वापंथानंपर्यवेयात्तादृक्तंद्यत्प्रज्ञाताअनुष्टुभःशंसतिंसयोव्याप्नोगतश्रीरिवमन्येताविहृतंषोळशिनंशंसयेन्नेच्छंदसांकृच्छ्रादवपद्याइत्यथयःपाप्मानमपजिघांसुःस्याद्विहृतंषोळशिनंशंसयेद्व्यतिषक्तइववैपुरुषःपाप्मनाव्यतिषक्तमेवास्मैतत्पाप्मानंशमलमपहँत्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदोद्यद्ब्रध्नस्यविष्टपमित्युत्तमयापरिदधातिंस्वर्गोवैलोकोब्रध्नस्यविष्टपंस्वर्गमेवतल्लोकंयजमानंगमयंत्यपाःपूर्वेषांहरिवःसुतानामितियजतिंसर्वेभ्योवाएषसवनेभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशींतद्यदपाःपूर्वेषांहरिवःसुतानामितियजतिंपीतवद्वैप्रातःसवनँप्रातःसवनादेवैनंतत्संनिर्मिमीतेंऽथोइदंसवनंकेवलंतइतिंमाध्यंदिनंवैसवनंकेवलँमाध्यंदिनादेवैनंतत्सवनात्संनिर्मिमीतेंममद्धिसोमंमधुमंतमिंद्रेतिंमद्वद्वैतृतीयसवनँतृतीयसवनादेवैनंतत्संनिर्मिमीतेंसत्रावृषंजठरआवृषस्वेतिंवृषण्वद्वैषोळशिनोरूपँसर्वेभ्योवाएषसवनेभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशींतद्यदपाःपूर्वेषांहरिवःसुतानामितियजतिंसर्वेभ्यएवैनंतत्सवनेभ्यःसंनिर्मिमीतेंसर्वेभ्यःसवनेभ्यःसंनिर्मितेनषोळशिनाराध्नोतियएवंवेदंमहानाम्नीनांपंचाक्षरानुपसर्गानुपसृजंत्येकादशाक्षरेषुपादेषुसर्वेभ्योवाएषच्छंदोभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशींतद्यन्महाना ॥ ४८ ॥

क्तीनांपंचाक्षरानुपसर्गानुपसृजंत्येकादशाक्षरेषुपादेषुंसर्वेभ्यऽएवैनंतच्छंदोभ्यःसंनिर्मिमीतैंसर्वेभ्यश्छंदोभ्यःसंनिर्मिते नंषोळशिनाराप्नोतियएवंवेद ॥ ४ ॥ अहवैदेवाअश्रयंतरात्रीमसुरास्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्तंतसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमांनितोसुरान्रात्रीमन्ववेष्यावइतिसदेवेषुनप्रत्यविंदद्बिभयूरात्रेस्तमसोमृत्योस्तस्माद्धाप्येतर्हिनक्तंयावन्मात्रमिवैवापक्रम्यबिभेतितमइवहिरात्रिर्मृत्युरिव ॥ तंवैछंदांस्येवान्ववायँस्तंयच्छंदांस्येवान्ववायँस्तस्मादिंद्रश्चैवच्छंदांसिचरात्रींवहंतिननिविच्छस्यतेनपुरोरुङ्धाय्यांनान्यादेवतेंद्रश्चह्येवंच्छंदांसिचरात्रींवहंतितान्वैपर्यायैरेपर्यायमनुदंतंयत्पर्यायैःपर्यायमनुदंततत्पर्यायाणांपर्यायत्वंतान्वैप्रथमेनैवपर्यायेणपूर्वरात्रादनुदंतमध्यमेनमध्यरात्रादुत्तमेनापररात्रादपिशर्वर्याअनुस्मसीत्यब्रुवन्नापिशर्वराणिखलुवाएतानिच्छंदांसीतिहस्माहैतानिहींद्रंरात्रेस्तमसोमृत्योर्बिभ्यतमत्यपारयँस्तदपिशर्वराणामपिशर्वरत्वं ॥ ५ ॥ पांतमावोअंधसइत्यंधस्वत्यानुष्टुभारात्रींप्रतिपद्यतंआनुष्टुभीवैरात्रिरेतद्रात्रिरूपंमंधस्वत्यःपीतवत्योमद्वत्यस्त्रिष्टुभोयाज्याभवंत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंप्रथमेनपर्यायेणस्तुवतैंप्रथमान्येवपदानिपुनराददतैंयदेवैषामश्वागावआसँस्तदेवैषांतेनाददतैंमध्यमेनपर्यायेणस्तुवतैंमध्यमान्येवपदानिपुरानददतैंयदेवैषामनोरथाआसँस्तदेवैषांतेनाददतंउत्तमेनपर्यायेणस्तुवतंउत्तमान्येवपदानिपुनराददतैंयदेवैषांवासोहिरण्यंमणिरध्यात्ममासीत्तदेवैषांतेनाददतंआद्विषतोवसुदत्तेनिरेनमेभ्यःसर्वेभ्योलोकेभ्योनुदतेयएवंवेदपवमानवदहरित्याहुर्नरात्रिःपव

मानवतींकथमुभेपवमानवतीभवतंःकेनतेसमावद्भाजौभवतइतिंयदेवेंद्रायमद्वनेसुतंमिदंवसोसुतमंधइदंह्यन्वोजसासुतमितिंस्तुवंतिचशंसंतिचंतेनरात्रिःपवमानवतींतेनोभेपवमानवतीभवतंस्तेनतेसमावद्भाजौभवतंःपंचदशस्तोत्रमहरित्याहुंर्नरात्रिःपंचदशस्तोत्रांकथमुभेपंचदशस्तोत्रेभवतंःकेनतेसमावद्भाजौभवतइतिंद्वादशस्तोत्राण्यपिशर्वराणिंतिसृभिर्देवताभिःसंधिनाराथंतरेणस्तुवतेंतेनरात्रिःपंचदशस्तोत्रांतेनोभेपंचदशस्तोत्रेभवतंस्तेनतेसमावद्भाजौभवतंःपरिमितंस्तुवंत्यपरिमितमनुशंसतिंपरिमितंवैभूतंमपरिमितंभव्यंमपरिमितस्यावरुद्ध्याइंत्यतिशसंतिस्तोत्रंमतिवैप्रजात्मानमतिपशवंस्तद्यत्स्तोत्रमतिशंसतिंयदेवास्यात्यात्मानंतदेवास्यैतेनावरुंधेवरुंधे ॥ ६ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

प्रजापतिर्वैसोमायराज्ञेदुहितरंप्रायच्छत्सूर्यांसावित्रींतस्यैसर्वेदेवावराआगच्छंस्तस्याएतत्सहस्रंवहतुमन्वाकरोंद्यदेतदाश्विनमित्याचक्षतेंनाश्विनंहैवतद्यदर्वाक्सहस्रंतस्मात्तत्सहस्रंवैवशंसेंद्भूयोवाप्राश्यघृतंशंसेंद्यथाहवाइदमनोवारथोवाक्तोवर्ततंएवंहैवाक्तोवर्ततेंशकुनिरिवोत्पतिष्यन्नाह्वयीतंतस्मिन्देवानसमजानतंममेदमस्तुममेदमस्त्वितिंतेसंजानानाअब्रुवंन्नाजिमस्यायामहैंसयोनउज्जेष्यतितस्येदंभविष्यतीतिंतेग्नेरेवाधिगृहपतेंरादित्यंकाष्ठामकुर्वंतंतस्मादाग्नेयीप्रतिपद्भवत्यांश्विनस्याग्निर्होतागृहपतिःसराजेतिंतद्धैकआहुंरग्निंमन्येपितरमग्निमापिमित्येतयाप्रतिपद्येतंदिविशुक्रंयजतंसूर्यस्येतिंप्रथमयैवऋचाकाष्ठामाप्नोतीतितत्तन्नादृत्यंयएनंतत्रब्रूयादग्निंमग्निमितिवैप्रत्यपाद्यग्निमापत्स्यतीतिशश्वत्तथा

स्यांत्तस्मादग्निर्होतागृहपतिःसराजैंत्येतयैवप्रतिपद्येतंगृहपतिवतीप्रजातिमतीशांतांसर्वायुःसर्वायुत्वायंसर्वमायुरेतियएवंवेद ॥ ७ ॥ तासांवैदेवतानांमाजिंधावंतीनामभिसृष्टानांमग्निर्मुखंप्रथमःप्रत्यपद्यतंतमश्विनावन्वागच्छताँतमब्रूतामपोदिह्यावांवाइदंजेष्यावइतिंसतथेत्यब्रवींत्तस्यवैममेहाप्यस्त्वितितथेतितस्माअप्यत्राकुरुताँतस्मादाग्नेयमाश्विनेशस्यतैंताउषसमन्वागच्छतांतामब्रूतामपोदिह्यावांवाइदंजेष्यावइतिंसातथेत्यब्रतींत्तस्यैवैममेहाप्यस्त्वितितथेतितस्याअप्यत्रांकुरुताँतस्मादुषस्यमाश्विनेशस्यतैंताविंद्रमन्वागच्छताँतमब्रूतामावांवाइदंमघवन्जेष्यावइतिंनहतंदधृषतुरमोदिहीतिवक्तुँसतथेत्यब्रवींत्तस्यवैममेहाप्यस्त्वितितथेतितस्माअप्यत्राकुरुताँतस्मादैंद्रमाश्विनेशस्यतैंतदश्विनाउदजयेतामश्विनावाश्नुवाताँयदश्विनाउदजयतांमश्विनावाश्नुवाताँतस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षतेंऽश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेदंतदाहुर्यच्छस्यतंआग्नेयंशस्यतउषस्यंशस्यतऐंद्रंमथकस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षतइत्यश्विनौहितदुदजयतांमश्विनावाश्नुवाताँयदश्विनाउदजयतामश्विनावाश्नुवाताँतस्मादेतदाश्विनमित्याचक्षतेंऽश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेद॥ ८॥अश्वतरीरथेनाग्निराजिमधावंत्तासांप्राजमानोयोनिमकूलयंत्तस्मात्तानविजायंतेंगोभिररुणैरुषाआजिमधावंत्तस्मादुषस्यागतायांमरुणमिवैवप्रभात्युषसोरूपंमश्वरथेनेंद्रआजिमधावंत्तस्मात्सउच्चैर्घोषउपब्दिमान्क्षत्रस्यरूपंमैंद्रोहिसगर्दभरथेनाश्विनाउदजयतांमश्विनावाश्नुवाताँयदश्विनाउदजयतांमश्विनावाश्नुवाताँतस्मात्ससृतजवोदुग्धदोहःसर्वेषामेतर्हिवा

हनानामनाशिष्ठोरेतसंस्त्वस्यवीर्यंनाहरतांतस्मात्सद्धिरेतावाजींतदाहुःसप्तसौर्याणिच्छंदांसिशंसेद्यथैवाग्नेयंयथोषस्यं
यथाश्विनंसप्तवैदेवलोकाःसर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतीतितत्तन्नादृत्यंत्रीण्येवशंसेत्त्रयोवाऽइमेत्रिवृतोलोकाऽएषामेवलोका
नामभिजित्यैतदाहुरुदुत्यंजातवेदसमितिसौर्याणिप्रतिपद्येतेतितत्तन्नादृत्यंयथैवगत्वाकाष्ठामपराध्नुयात्तादृक्तत्सूर्योनो
दिवस्पात्वित्येतेनैवप्रतिपद्येतंयथैवगत्वाकाष्ठामभिपद्येततादृक्तदुदुत्यंजातवेदसमितिद्वितीयंशंसतिचित्रंदेवानामुद
गादनीकमितित्रैष्टुभंमसौवावचित्रंदेवानामुदेतितस्मादेतच्छंसतिनमोमित्रस्यवरुणस्यचक्षसऽइतिजागतंतद्वाशीःपद
माशिषमेवैतेनाशास्तेऽआत्मनेचयजमानायच ॥ ९ ॥ तदाहुःसूर्योनातिशस्योबृहतीनातिशस्यांयत्सूर्यमतिशंसेद्ब्रह्मव
र्चसमतिपद्येतंयद्बृहतीमतिशंसेत्प्राणानतिपद्येतेतींद्रक्रतुंनऽआभरेत्यैंद्रंप्रगाथंशंसतिशिक्षाणोअस्मिन्पुरुहूतयामनि
जीवाज्योतिरशीमहीत्यसौवावज्योतिस्तेनसूर्यंनातिशंसतियदुबार्हतःप्रगाथस्तेनबृहतींनातिशंसत्यभित्वाशूरनोनुम
ऽइतिराथंतरींयोनिंशंसतिराथंतरेणवैसंधिनाश्विनायःस्तुवतेतद्यद्राथंतरींयोनिंशंसतिरथंतरस्यैवसयोनित्वायैशानम
स्यजगतःस्वर्दृशमित्यसौवावस्वर्दृक्तेनसूर्यंनातिशंसतियदुबार्हतःप्रगाथस्तेनबृहतींनातिशंसतिबहवःसूरचक्षसऽइतिमै
त्रावरुणंप्रगाथंशंसत्यहर्वैमित्रोरात्रिर्वरुणंऽउभेवाऽएषोहोरात्रेऽआरभतेयोतिरात्रमुपैतितद्यन्मैत्रावरुणंप्रगाथंशंसत्य
होरात्रयोरेवैनंतत्प्रतिष्ठापयतिसूरचक्षसऽइतितेनसूर्यंनातिशंसतियदुबार्हतःप्रगाथस्तेनबृहतींनातिशंसतिमहीद्यौःपृ

थिवीचन॑स्तेहिद्यावापृथिवीविश्वशंभुवेतिंद्यावापृथिवीयेशंसतिंद्यावापृथिवीवैप्रतिष्ठेऽइयमेवेह॑प्रतिष्ठासावमु॑त्रंतद्यद्द्या
वापृथिवीयेशंसतिंप्रतिष्ठयोरेवैनंत॑त्प्रतिष्ठापयतिंदेवोदेवीधर्मणासूर्यःशुचिरितिंतेनसूर्यँनातिशंसतिंयदुगायत्रीचजग
तीचतेद्वेबृहत्यौंतेनबृहतींनातिशंसतिंविश्वस्यदेवीमृचयस्यजन्मनौंनयारोषातिनग्रभदितिंद्विपदांशंसतिंचितैधमुक्थ
मितिहस्मवाऽएतदाचक्षतेंयदेतदाश्विनंनिर्ऋतिंर्हस्मपाशिन्युपास्तेंयदैवहोतापरिधास्य॑त्यथपाशान्प्रतिमोक्ष्यामीतिंत
तोवाएतांबृहस्पतिर्द्विंपदामपश्य॑न्नयारोषातिनग्रभदितिंतयानिर्ऋत्याःपाशिन्या॑ऽअधराचःपाशानपास्यत्तद्यदेतांद्विप
दांहोताशंसतिनिर्ऋत्याऽएवतत्पाशिन्या॑ऽअधराचःपाशानपास्यतिंस्वस्त्येवहोतोन्मुच्यतेंसर्वायुःसर्वायुत्वायंसर्वमायुरे
तियऽएवं॑वेदंमृचयस्यजन्मनऽइत्य॑सौवावमर्चंयतीव॑तेनसूर्यंनातिशंसतिंयदुद्विपदापुरुषच्छंदसँसासर्वाणिच्छंदांस्य
भ्याप्तांतेनबृहतींनातिशंसति॥१०॥ब्राह्मणस्पत्ययापरिदधातिंब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मण्येवैनंतदंततःप्रतिष्ठापय॑त्येवापित्रे
विश्वदेवायवृष्णइत्येतयापरिदध्या॑त्प्रजाकामःपशुकामौंबृहस्पतेसुप्रजावीरवंतइतिंप्रजयावैसुप्रजावीरवा॑न्वयंस्यामपत
योरयीणामितिंप्रजावान्पशुमान्रयिमान्वीरवान्भवतिंयत्रैवंविद्वानेतयापरिदधातिंबृहस्पतेअतियदर्योंअर्हांदित्येतया
परिदध्या॑त्तेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामौंतीववान्यान्ब्रह्मवर्चसमर्हतिद्युमदितिंद्युमदिववैब्रह्मवर्चसंविभातीतिंवीववैब्रह्मव
र्चसंभातिंयदीदयच्छवसऋतप्रजातेतिंदीदायेववैब्रह्मवर्चसँतदस्मासुद्रविणंधेहिचित्रमितिंचित्रमिवैवब्रह्मवर्चसँब्रह्मव

र्चसीब्रह्मयशसीभवतियत्रैवंविद्वानेतयापरिदधातितस्मादेवंविद्वानेतयैवपरिदध्याद्ब्राह्मणस्पत्यांतेनसूर्यंनातिशंसतिय
दुत्रिष्टुभंत्रिःशंसतिसासर्वाणिच्छंदांस्यभ्याप्तातेनबृहतींनातिशंसतिगायत्र्याचत्रिष्टुभाचवषट्कुर्याद्ब्रह्मवैगायत्रीवीर्यं
त्रिष्टुब्ब्रह्मणैवतद्वीर्यंसंदधातिब्रह्मवर्चसीब्रह्मयशसीवीर्यवान्भवतियत्रैवंविद्वान्गायत्र्याचत्रिष्टुभाचवषट्करोत्यश्विनावा
युनायुवंसुदक्षौभापिबतमश्विनेतिगायत्र्याचविराजाचवषट्कुर्याद्ब्रह्मवैगायत्र्यन्नंविराड्ब्रह्मणैवतदन्नाद्यंसंदधातिब्रह्म
वर्चसीब्रह्मयशसीभवतिब्रह्माद्यमन्नमत्तियत्रैवंविद्वान्गायत्र्याचविराजाचवषट्करोतितस्मादेवंविद्वान्गायत्र्याचैवविरा
जाचवषट्कुर्यात्प्रवामंधांसिमद्यान्यस्थुरुभापिबतमश्विनेत्येताभ्यां॥११॥चतुर्विंशमेतदहरुपयंत्यारंभणीयमेतेनवैसंव
त्सरमारभंतएतेनस्तोमांश्चच्छंदांसिचैतेनसर्वादेवताअनारब्धंवैतच्छंदोऽनारब्धासादेवतायदेतस्मिन्नहनिनारभंतेत
दारंभणीयस्यारंभणीयत्वंचतुर्विंशस्तोमोभवतितच्चतुर्विंशस्यचतुर्विंशत्वंचतुर्विंशतिर्वाअर्धमासाअर्धमासशएवतत्संव
त्सरमारभंतउक्थ्योभवतिपशवोवाउक्थानिपशूनामवरुद्ध्यैतस्यपंचदशस्तोत्राणिभवंतिपंचदशशस्त्राणिसमासोमास
शएवंतत्संवत्सरमारभंतेतस्यषष्टिश्चत्रीणिचशतानिस्तोत्रियास्तावंतिसंवत्सरस्याहान्यहःशएवतत्संवत्सरमारभंतेग्निष्टो
मएतदहःस्यादित्याहुरग्निष्टोमोवैसंवत्सरोनवाएतदन्योग्निष्टोमादहर्दाधारनविव्याचेतिसयद्यग्निष्टोमःस्यादष्टाचत्वारिं
शास्त्रयःपवमानाःस्युश्चतुर्विंशानीतराणिस्तोत्राणितदुषष्टिश्चैवत्रीणिचशतानिस्तोत्रियास्तावंतिसंवत्सरस्याहान्यहःश

एवतत्संवत्सरमारभंतउक्थ्यएवस्यात्पशुसमृद्धोयज्ञःपशुसमृद्धंसत्रंसर्वाणिचतुर्विंशानिस्तोत्राणिप्रत्यक्षाद्ध्येतदहश्चतुर्विंशंतस्मादुक्थएवस्यात् ॥ १२॥ बृहद्रथंतरेसामनीभवतएतेवैयज्ञस्यनावौसंपारिण्यौयद्बृहद्रथंतरेताभ्यामेवतत्संवत्सरंतरंतिपादौवैबृहद्रथंतरेशिरएतदहःपादाभ्यामेवतच्छ्रियंशिरोभ्यायंतिपक्षौवैबृहद्रथंतरेशिरएतदहःपक्षाभ्यामेवतच्छ्रियंशिरोभ्यायुवतेतेउभेनसमवसृज्येयउभेसमवसृजेयुर्यथैवच्छिन्नानौर्बंधनात्तीरंतीरमृच्छंतीप्लवेतैवमेवतेसत्रिणस्तीरंतीरमृच्छंतःप्लवेरन्यउभेसमवसृजेयुस्तद्यदिरथंतरमवसृजेयुर्बृहतैवोभेअनवसृष्टेअथयदिबृहदवसृजेयूरथंतरेणैवोभेअनवसृष्टेयद्वैरथंतरंतद्वैरूपंयद्बृहत्तद्वैराजंयद्रथंतरंतच्छाक्वरंयद्बृहत्तद्रैवतमेवमेतेउभेअनवसृष्टेभवतोयेवाएवंविद्वांसएतदहरुपयंत्याप्त्वावैतेहःशःसंवत्सरमाप्त्वार्धमासशआप्त्वामासशंआप्त्वास्तोमांश्चच्छंदांसिचाप्त्वासर्वादेवतास्तपएवतप्यमानाःसोमपीथंभक्षयंतःसंवत्सरमभिषुण्वंतआसतेयेवाअतऊर्ध्वंसंवत्सरमुपयंतिगुरुंवैतेभारमभिनिदधते[1]संवैगुरुर्भारःशृणात्यथयएनंपरस्तात्कर्मभिराप्त्वाऽवस्तादुपैतिसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुते ॥१३॥यद्वैचतुर्विंशंतन्महाव्रतंबृहद्दिवेनात्रहोतारेतःसिंचतितददोमहाव्रतीयेनाह्नाप्रजनयतिसंवत्सरेसंवत्सरेवैरेतःसिक्तंजायतेतस्मात्समानंबृहद्दिवोनिष्केवल्यंभवत्येषहवाएनंपरस्तात्कर्मभिराप्त्वाऽवस्तादुपैतियएवंविद्वानेतदहरुपैतिस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवे

---

[1] ' सवैगुरुः ' इतिभाष्यपाठः ।

दं॑योवैसंवत्सरस्यावारंचपारंचवे॑दंसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेँऽतिरात्रोवाअस्यप्रायणीयोऽवारं॑मुदयनीयःपारँस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवे॑दंयोवैसंवत्सरस्यावरोधनंचोद्रोधनंचवे॑दंसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेँऽतिरात्रोवाअस्यप्रायणीयोवरोधनं॑मुदयनीयउद्रोधनँस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवे॑दंयोवैसंवत्सरस्यप्राणोदानौवे॑दंसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेँऽतिरात्रोवाअस्यप्रायणीयःप्राणं॑ऽउदानउदयनीयं॑ःस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतैंयएवंवेदयएवंवेद ॥ १४ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ज्योतिर्गौरायुरितिस्तोमेभिर्यँत्य॑यंवैलोकोज्योतिरंतरिक्षंगौरसौलोकआयुं॑ःसएवैषउत्तरस्त्र्यहोँज्योतिर्गौरायुरितित्रीण्यहानिर्गौरायुर्ज्योतिरितित्रीण्ययंवैलोकोज्योतिरसौलोकोज्योतिस्तेएतेज्योतिषीउभयतःसंल्लोकेतेंतेनैतेनोभयतोज्योतिषाषळहेनयंतितद्यदेतेनोभयतोज्योतिषाषळहेनयँत्यनयोरेवतल्लोकयोरुभयतःप्रतितिष्ठंतोयंत्यस्मिंश्चलोकेमुष्मिँश्चोभयोःपरिंयद्वाएतद्देवचक्रंयदभिप्लवःषळहं॑स्तस्ययावभितोग्निष्टोमौतौप्रधीयेँचत्वारोमध्यउक्थ्यास्तन्नभ्यँगच्छतिवैवर्तमानेनयत्रकामयतेतत्स्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवे॑दंयोवैतद्वेदयत्प्रथमःषळहं॑ःसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतैयस्तद्वेदयद्द्वितीयोँयस्तद्वेदयत्तृतीयोँयस्तद्वेदयच्चतुर्थोँयस्तद्वेदयत्पंचमः ॥१५॥ प्रथमंषळहमुपयंतिषळहानिभवंतिषड्वाऋतवं॑ऋतुशएवतत्संवत्सरमाप्नुवंत्यृतुशःसंवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतिद्वितीयंषळहमुपयंतिद्वादशाहानिभवंतिद्वादशवैमासा ॥ ५२ ॥

मासशएवतत्संवत्सरमाप्नुवंतिमासशःसंवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतितृतीयंषळहमुपयँत्यष्टादशाहानिभवंतितानिद्वेधानवा न्यानिनवान्यानिंनववैप्राणानवस्वर्गालोका॑ःप्राणांश्चैवतत्स्वर्गांश्चलोकानाप्नुवंतिप्राणेषुचैवतत्स्वर्गेषुचलोकेषु॑प्रतितिष्ठं तोयंतिचतुर्थंषळहमुपयंतिचतुर्विंशतिरहानिभवंतिचतुर्विंशतिर्वा॑अर्धमासा॑अर्धमासशएवतत्संवत्सरमाप्नुवँत्यर्धमास शःसंवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतिपंचमंषळहमुपयंतित्रिंशदहानिभवंतित्रिंशदक्षरावैविराड्विराळन्नाद्यँविराजमेवतन्मासिमा स्यभिसंपादयंतोयँत्यन्नाद्यकामाःखलुवैसत्रमासतं॑तद्यद्विराजंमासिमास्यभिसंपादयंतोयँत्यन्नाद्यमेवतन्मासिमास्यवरुं धानायँत्यस्मैचलोकायामुष्मैचोभाभ्यां ॥१६॥ गवामयनेनयंतिगावोवाआदित्या॑आदित्यानामेवतदयनेनयंतिगावो वैसत्रमासतं॑शफान्छृंगाणिसिषासत्यं॑स्तासां॑दशमेमासिशफाःशृंगाण्यजायंतं॑ताअब्रुवन्यस्मैकामाया॑दीक्षामह्यापामतमु त्तिष्ठामेतितायाउदतिष्ठंस्ताएताःशृंगिण्योऽथयाःसमापयिष्यामःसंवत्सरमित्यासतं॑तासामश्रद्धयाशृंगाणिप्रावर्तंत॑ता एतास्तूपराऊर्जंत्वसुन्वँस्तस्मादुताःसर्वानृतून्प्राप्त्वोत्तरमुत्तिष्ठँत्यूर्जंह्यसुन्वन्तसर्वस्यवैगावःप्रेमाणँसर्वस्यचारुतांगताः सर्वस्यप्रेमाणँसर्वस्यचारुतांगच्छतियएवंवेदा॑दित्याश्चहवाअंगिरसश्च॑स्वर्गेलोकेऽस्पर्धंत॑वयंपूर्वएष्यामोवयमितितेहादि त्याःपूर्वेंस्वर्गलोकंजग्मुः॑पश्चेवांगिरसःषष्ट्यांवावर्षेषु॑यथावाप्रायणीयोतिरात्रं॑श्चतुर्विंशउक्थ्यं॑ःसर्वेभिप्लवाःषळहा॑आक्ष्यं त्यन्यान्यहानितदादित्यानामयनँप्रायणीयोतिरात्रश्चतुर्विंशउक्थ्यं॑ःसर्वेपृष्ठ्याःषळहा॑आक्ष्यंत्यन्यान्यहानितदंगिरसाम

यनैसायथास्रुतिरंजसायंन्येवमभिप्लवःषळहःस्वर्गस्यलोकस्यांथयथामहापथःपर्याणएवंपृष्ठ्यःषळहःस्वर्गस्यलोकस्यंतद्य
दुभाभ्यांयँत्युभाभ्यांवैयन्नरिष्यंत्युभयोःकामयोरुपाप्त्यैयश्चाभिप्लवेषळहेयश्चपृष्ठ्ये ॥ १७ ॥ एकविंशमेतदहरुपयंति
विषुवंतंमध्येसंवत्सरस्यैतेनवैदेवाएकविंशेनादित्यंस्वर्गायलोकायोदयच्छंन्तसएषइतएकविंशस्तस्यदशावस्तादहानिंदि
वाकीर्त्यस्यभवंतिदशपरस्तान्मध्यऽएषऽएकविंशउभयतोविराजिप्रतिष्ठितंउभयतोहिवाएषविराजिप्रतिष्ठितंस्तस्मादे
षोंतरेमाँल्लोकान्यन्नव्यथतेंतस्यवैदेवाआदित्यस्यंस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंत्रिभिःस्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्रत्युत्तभ्नुवं
न्स्तोमावैत्रयःस्वर्गालोकास्तस्यपराचोतिपातादबिभयुस्तंत्रिभिःस्वर्गैर्लोकैःपरस्तात्प्रत्यस्तभ्नुवंन्स्तोमावैत्रयःस्वर्गालो
कास्तत्रयोऽवस्तात्सप्तदशाभवंतित्रयःपरस्तान्मध्यएषएकविंशउभयतःस्वरसामभिर्धृतंउभयतोहिवाएषःस्वरसामभि
र्धृतंस्तस्मादेषोंतरेमाँल्लोकान्यन्नव्यथतेंतस्यवैदेवाआदित्यस्यंस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंपरमैःस्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्र
त्युत्तभ्नुवंन्स्तोमावैपरमाःस्वर्गालोकास्तस्यपराचोतिपातादबिभयुस्तंपरमैःस्वर्गैर्लोकैःपरस्तात्प्रत्यस्तभ्नुवंन्स्तोमावैप
रमाःस्वर्गालोकास्तत्रयोवस्तात्सप्तदशाभवंतित्रयःपरस्तात्तेद्वौद्वौसंपद्यत्रयश्चतुस्त्रिंशाभवंतिचतुस्त्रिंशोवैस्तोमानामुत्त
मस्तेषुवाएषएतदध्याहितस्तपतितेषुहिवाएषएतदध्याहितस्तपतिसवाएषउत्तरोस्मात्सर्वस्माद्भूताद्भविष्यतःसर्वमेवेद
मतिरोचतेयदिदंकिंचोत्तरोभवतियस्मादुत्तरोबुभूषतितस्मादुत्तरोभवतियएवंवेद॥१८॥स्वरसाम्नउपयंतीमेवैलोकाःस्व

रसामानंइमान्वैलोकान्त्स्वरसामभिरस्पृण्वंस्तत्स्वरसाम्नांस्वरसामत्वंतद्यत्स्वरसाम्नउपयंत्येष्वेवैनंतल्लोकेष्वाभजंतिते षांवैदेवाःसप्तदशानांप्रव्लयादबिभयुःसमाइववैस्तोमाअविगूह्ळाऽइवेमेहनप्रव्लियेरन्नितितान्त्सर्वैःस्तोमैरवस्तात्पर्यौषं न्त्सर्वैःपृष्ठैःपरस्तात्तद्यदभिजित्सर्वस्तोमोवस्ताद्भवतिविश्वजित्सर्वपृष्ठःपरस्तात्तत्सप्तदशानुभयतःपर्यृषंतिधृत्याअप्र व्लयायतस्यवैदेवाआदित्यस्यस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंपंचभीरश्मिभिरुदवयन्[1]॥रश्मयोवैदिवाकीर्त्यानिमहादि वाकीर्त्यंपृष्ठंभवतिविकर्णंब्रह्मसामभासमग्निष्टोमसामोभेबृहद्रथंतरेपवमानयोर्भवतस्तदादित्यंपंचभीरश्मिभिरुद्वयंति धृत्याअनवपातायोदितआदित्येप्रातरनुवाकमनुब्रूयात्सर्वंह्येवैतदहर्दिवाकीर्त्यंभवतिसौर्यंपशुमन्यंगश्वेतंसवनीयस्योपा लंभ्यमालभेरन्त्सूर्यदेवत्यंह्येतदहरेकविंशतिंसामिधेनीरनुब्रूयात्प्रत्यक्षाद्ध्येतदहरेकविंशमेकपंचाशतंद्विपंचाशतंवाश स्त्वामध्येनिविदंदधातितावतीरुत्तराःशंसतिशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधाति ॥ १९ ॥

दूरोहणंरोहतिस्वर्गोवैलोकोदूरोहणंस्वर्गमेवतल्लोकंरोहतियएवंवेदयदेवदूरोहणां ३ ॥ असौवैदूरोहोयोसौतपतिक श्चिद्वाअत्रगच्छतिसयद्दूरोहणंरोहत्येतमेवतद्रोहतिहंसवत्यारोहतिहंसःशुचिषदित्येषवैहंसःशुचिषद्वसुरंतरिक्षसदित्ये षवैवसुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदित्येषवैहोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसदित्येषवाअतिथिर्दुरोणसन्नृषदित्येषवैनृषद्वरसदित्ये

---

[1] अत्र ‘ रुदवयन्रश्मयो ’ इत्यत्रावसानाभावोभाष्ये ।

षवैवरस॑द्वरंवाएतत्सद्मनांयस्मिन्नेषआसन्नस्तप॑त्यृतसदित्येषवैसत्यस॑द्व्योमसदित्येषवैव्योमस॑द्व्योमवाएतत्सद्मनांयस्मि
न्नेषआसन्नस्तप॑त्यब्जाइत्येषवाअब्जा॑अद्भ्योवाएषप्रातरुदेत्यपःसायंप्रविशति॑गोजाइत्येषवैगोजा॑ऋतजाइत्येषवैसत्यजा॑
अद्रिजाइत्येषवाअद्रिजा॑ऋतमित्येषवैसत्य॑मेषएतानिसर्वाण्येषाहवाअस्यच्छंदःसु॑प्रत्यक्षतमादिवरूपं॑तस्माद्यत्रक्वचदूरो
हणंरोहे॑द्धंसवत्यैवरोहे॑त्तार्क्ष्ये॑स्वर्गकामस्यरोहे॑त्तार्क्ष्यो॑हवाएतंपूर्वो॑ध्वानमै॑द्यत्रादोगायत्री॑सुपर्णो॑भूत्वासोममाहर॑त्तद्यथा
क्षेत्रज्ञमध्वनःपुरएतारंकुर्वीत॑तादृक्तद्यदेवतार्क्ष्ये॑यंवैतार्क्ष्यो॑योयंपवत॑एषःस्वर्गस्यलोकस्याभिवोढा॑त्यमूषुवाजिनंदेवजू
तमित्येषवैवाजीदेवजूत॑ःसहावानंतरुतारंरथानामित्येषवैसहावांस्तरुतैषहीमांल्लोकान्त्सद्यस्तर॑त्यरिष्टनेमिंपृतनाजमाशु
मित्येषवाअरिष्टनेमिःपृतनाजिदाशु॑ःस्वस्तयइतिस्वस्तितामाशास्ते॑तार्क्ष्यमिहाहुवेमेति॑ह्वयत्येवैनमेत॑दिंद्रस्येवरातिमा
जोहुवाना॑ःस्वस्तयइतिस्वस्तितामेवाशास्ते॑नावमिवारुहेमेति॑समेवैनमेतदधिरोहति॑स्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यै॑संपत्त्यैसंग
त्या॑उर्वीनपृथ्वीबहुलेगभीरे॑मावामेतौ॑मापरेतौ॑रिषामेती॑मेएवैतदनुमंत्रयत॑आचपराचमेष्य॑न्त्सद्यश्चिद्यःशवसापंचकृष्टीः
सूर्यइवज्योतिषापस्ततानेति॑प्रत्यक्षं॑सूर्यमभिवदति॑सहस्रसाःशतसाअस्यरंहि॑र्नस्मावरंतेयुवतिंनशर्या॑मित्याशिषमेवैतेना
शास्त॑आत्मनेचयजमानेभ्यश्च ॥ २० ॥ आहूयदूरोहणंरोहति॑स्वर्गो॑वैलोकोदूरोहणंवागाहावोब्रह्मवैवाक्स॑यदाह्वयेतत
द्ब्रह्मणाऽऽहावेनस्वर्गंलोकंरोहति॑सपच्छःप्रथमंरोहती॑मंतंलोकमाप्नोत्यथार्धर्चशो॑ंतरिक्षंतदाप्नोत्यथत्रिपद्यमुंतल्लोकमा

ग्नौत्यथकेवल्यातदेतस्मिन्प्रतितिष्ठतियएषतपातैंत्रिपद्याप्रत्यवरोहतिंयथाशाखाधारयमाणंस्तदमुष्मिँल्लोकेप्रतितिष्ठंत्य
र्धर्चंशोंतरिक्षैंपच्छोस्मिँल्लोकआह्वैवतंत्स्वर्गंलोकंयजमानांअस्मिँल्लोकेप्रतितिष्ठंत्यथयएककामाःस्युःस्वर्गकामाःपरांच
मेवतेषांरोहेंत्तेजयेयुर्हैवस्वर्गंलोकंनेत्वेवास्मिँल्लोकेज्योगिववसेयुर्मिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचंमिथु
नंवैपशवःपशवश्छंदांसिपशूनामवरुध्यै ।२१।यथावैपुरुषएवंविषुवांस्तस्ययथादक्षिणोर्धएवंपूर्वोर्धोविषुवतोयथोत्तरोर्ध
एवमुत्तरोर्धोविषुवतस्तस्मादुत्तरइत्याचक्षतेप्रबाहुक्सतःशिरएवविषुवान्विदल[1]संहितइववैपुरुषस्तद्धापिस्यूमेवमध्येशी
र्ष्णोविज्ञायतेतदाहुर्विषुवत्यैवैतदहःशंसेद्विषुवान्वाएतदुक्थानामुक्थंविषुवान्विषुवानितिहविषुवंतोभवंतिश्रेष्ठताम
श्नुवतइतितत्तन्नादृत्यंसंवत्सरएवशंसेद्रेतोवाएतत्संवत्सरंदधतोयंतियानिवैपुरासंवत्सराद्रेतांसिजायंतेयानिपंचमास्या
नियानिषण्मास्यानिस्त्रीव्यंतिवैतानिनवैतैर्भुंजतेऽथयान्येवदशमास्यानिजायंतेयानिसांवत्सरिकाणितैर्भुंजतेतस्मात्संव
त्सरएवैतदहःशंसेत्संवत्सरोह्येतदहराप्नोतिसंवत्सरंह्येतदहराप्नुवंत्येषहवैसंवत्सरेणपाप्मानमपहतएषविषुवतांगेभ्योहैव
मासैःपाप्मानमपहतेशीर्ष्णोविषुवतापसंवत्सरेणपाप्मानंहतेपविषुवतायएवंवेदवैश्वकर्मणमृषभंसवनीयस्योपालभ्यमा
लभेरंन्द्विरूपमुभयतएतंमहाव्रतीयेहनींद्रोवैवृत्रंहत्वाविश्वकर्माभवत्प्रजापतिःप्रजाःसृष्ट्वाविश्वकर्माभवत्संवत्सरोवि

---

[1] ‘ न्विदल ’ इतिभाष्यपाठः ।

श्वकर्मैंद्रमेवंतदात्मानंप्रजापतिंसंवत्सरंविश्वकर्माणमाप्नुवंतींद्रएवतदात्मनिप्रजापतौसंवत्सरेविश्वकर्मण्यंततःप्रतिति
ष्ठंतिप्रतितिष्ठतिंयएवंवेदयएवंवेद ॥ २२ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥

प्रजापतिरकामयतंप्रजायेयभूयान्त्स्यामितिंसतपोतप्यतसतपस्तप्त्वैमंद्वादशाहमपश्यंदात्मनएवांगेषुचप्राणेषुचंत
मात्मनएवांगेभ्यश्चप्राणेभ्यश्चंद्वादशधानिरमिमीतंतमाहरत्तेनायजतंततोवैसोभवदात्मनांप्रप्रजयापशुभिरजायतभव
त्यात्मनांप्रप्रजयापशुभिर्जायतेयएवंवेदंसोकामयतकथंनुगायत्र्यांसर्वतोद्वादशाहंपरिभूयंसर्वामृद्धिमृध्नुयामितिंतंवैते
जसैवपुरस्तात्पर्यभवंच्छंदोभिर्मध्यतोक्षरैरुपरिष्टाद्गायत्र्यासर्वतोद्वादशाहंपरिभूयंसर्वामृद्धिमाध्नौंत्सर्वामृद्धिमृध्नोति
यएवंवेदंयोवैगायत्रींपक्षिणींचक्षुष्मतींज्योतिष्मतींभास्वतींवेदंगायत्र्यापक्षिण्याचक्षुष्मत्यांज्योतिष्मत्याभास्वत्यास्व
र्गंलोकमेत्यैषावैगायत्रीपक्षिणीचक्षुष्मतींज्योतिष्मतीभास्वतीयद्वादशाहंस्तस्ययावभितोतिरात्रौतौपक्षौयावंतराग्निष्टो
मौतेचक्षुषींयेष्टौमध्यउक्थ्याःसआत्मांगायत्र्यापक्षिण्याचक्षुष्मत्यांज्योतिष्मत्याभास्वत्यांस्वर्गंलोकमेतियएवंवेद।२३।
त्रयश्चवाएतेत्र्यहाआदशममहंराद्वावतिरात्रौयद्वादशाहौद्वांदशाहानिदीक्षितोभवातिंयज्ञियएवतैर्भवतिंद्वादशरात्रीरु
पसदउपैतिंशरीरमेवताभिर्धूंनुतेद्वादशाहंप्रसुतोभूत्वाशरीरंधूत्वांशुद्धःपूतोदेवताअप्येतियऽएवंवेदंषट्त्रिंशदहोवाएष
यद्वादशाहःषट्त्रिंशदक्षरावैबृहतींबृहत्यावाएतदयनंयद्वादशाहोबृहत्यावैदेवाइमाँल्लोकानाश्नुवतंतेवैदशभिरेवाक्षरैरि

मंलोकमाश्नुवतंदशभिरंतरिक्षंदशभिर्दिवंचतुर्भिश्चतस्रोदिशोद्वाभ्यामेवास्मिल्लोकेप्रत्यतिष्ठन्प्रतितिष्ठतियएवंवेदतदाहुर्यदन्यानिच्छंदांसिवर्षीयांसिभूयोक्षरतराण्यथकस्मादेतांबृहतीत्याचक्षतइत्येतयाहिदेवाइमाँल्लोकानाश्नुवततेवैदशभिरेवाक्षरैरिमंलोकमाश्नुवतंदशभिरंतरिक्षंदशंभिर्दिवंचतुर्भिश्चतस्रोदिशोद्वाभ्यामेवास्मिँल्लोकेप्रत्यतिष्ठँस्तस्मादेतांबृहतीत्याचक्षतेऽश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेद ॥२४॥ प्रजापतियज्ञोवाएषयद्वादशाहःप्रजापतिर्वाएतेनाग्रेयजतद्वादशाहेनसोब्रवीदृतूंश्चमासांश्चयाजयतमाद्वादशाहेनेतितंदीक्षयित्वानपक्रमंगमयित्वाब्रुवन्देहिनुनोथत्वायाजयिष्यामइतितेभ्यइषमूर्जंप्रायच्छत्सैषोर्गृतुषुचमासेषुचनिहितादददतंवैतेतमयाजयँस्तस्माद्दद्याज्यःप्रतिगृह्णंतोवैतेतमयाजयँस्तस्मात्प्रतिगृह्णतायाज्यमुभयेराश्नुवंतियएवंविद्वांसोयजंतेचयाजयंतिचतेवाइमऋतवश्चमासाश्चगुरवइवामन्यंतद्वादशाहंप्रतिगृह्यतेब्रुवन्प्रजापतिंयाजयनोद्वादशाहेनेतिसतथेत्यब्रवीत्तेवैदीक्षध्वमितितेपूर्वपक्षाःपूर्वेदीक्षंततेपाप्मानमपाहततस्मात्तेदिवेवदिवेवह्यपहतपाप्मानोपरपक्षाअपरेदीक्षंततेनतरांपाप्मानमपाहततस्मात्तेतमइवतमइवह्यनपहतपाप्मानस्तस्मादेवंविद्वान्दीक्षमाणेषुपूर्वःपूर्वएवदिदीक्षिषेतापपाप्मानंहतेयएवंवेदसवाअयंप्रजापतिःसंवत्सरऋतुषुचमासेषुचप्रत्यतिष्ठत्तेवाइमऋतवश्चमासाश्चप्रजापतावेवसंवत्सरेप्रत्यतिष्ठँस्तएतेन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठिताएवंहवावसऋत्विजिप्रतितिष्ठतियोद्वादशाहेनयजतेतस्मादाहुर्नपापःपुरुषोयाज्योद्वादशाहेननेदयंमयिप्रतितिष्ठादितिज्येष्ठयज्ञोवाएष

यद्द्वादशाहःसवैदेवानांज्येष्ठोयएतेनाग्रेयजतश्रेष्ठयज्ञोवाएषयद्द्वादशाहःसवैदेवानांश्रेष्ठोयएतेनाग्रेयजतज्येष्ठःश्रेष्ठोय
जेतकल्याणीहसमाभवतिनपापःपुरुषोयाज्योद्वादशाहेननेदयंमयिप्रतितिष्ठादितींद्रायवैदेवाज्यैष्ठ्यायश्रैष्ठ्यायनाति
ष्ठंतंसोब्रवीद्बृहस्पतिंयाजयमाद्वादशाहेनेतितमयाजयत्ततोवैतस्मैदेवाज्यैष्ठ्यायश्रैष्ठ्यायातिष्ठंततिष्ठंतेस्मैस्वाज्यैष्ठ्याय
श्रैष्ठ्यायसमस्मिन्त्स्वाश्रेष्ठतायांजानतेयएवंवेदोर्ध्वोवैप्रथमस्त्र्यहस्तिर्यङ्मध्यमोर्वाङुत्तमःसयदूर्ध्वःप्रथमस्त्र्यहस्तस्माद
यमग्निरूर्ध्वउद्दीप्यतऊर्ध्वाह्येतस्यदिग्यत्तिर्यङ्मध्यमस्तस्मादयंवायुस्तिर्यङ्पवतेतिरश्चीरापोवहंतितिरश्चीह्येतस्यदिग्य
दर्वाङुत्तमस्तस्मादसावर्वाङ्तपत्यर्वाङ्वर्षत्यर्वांचिनक्षत्राण्यर्वाचीह्येतस्यदिक्सम्यंचोवाइमेलोकाःसम्यंचएतेत्र्यहाः
सम्यंचोस्माइमेलोकाःश्रियैदीद्यतियएवंवेद ॥ २५ ॥ दीक्षावैदेवेभ्योपाक्रामत्तांवासंतिकाभ्यांमासाभ्यामन्वयुंजततां
वासंतिकाभ्यांमासाभ्यांनोदाप्नुवंस्तांग्रैष्माभ्यांतांवार्षिकाभ्यांतांशारदाभ्यांतांहैमंतिकाभ्यांमासाभ्यामन्वयुंजततां
हैमंतिकाभ्यांमासाभ्यांनोदाप्नुवंस्तांशैशिराभ्यांमासाभ्यामन्वयुंजततांशैशिराभ्यांमासाभ्यामाप्नुवन्नाप्नोतियमीप्स
तिनैनंद्विषन्नाप्नोतियएवंवेदतस्माद्यंसत्रियादीक्षोपनमेदेतयोरेवशैशिरयोर्मासयोरागतयोर्दीक्षेतसाक्षादेवतद्दीक्षाया
मागतायांदीक्षतेप्रत्यक्षाद्दीक्षांपरिगृह्णातितस्मादेतयोरेवशैशिरयोर्मासयोरागतयोर्येचैवग्राम्याःपशवोयेचारण्या[1]अणि

---

[1] 'आणिमानं' इति भाष्येपाठःकृशत्वंतदर्थः ।

माणमेवतत्परुषिमाणंनियंतिदीक्षारूपमेवतदुपनिप्लवंतेसपुरस्ताद्दीक्षायाःप्राजापत्यंपशुमालभंतेतस्यसप्तदशसामिधेनीरनुब्रूयात्सप्तदशोवैप्रजापतिःप्रजापतेराप्त्यैतस्याप्रियोजामदग्न्योभवंतितदाहुर्यदन्येषुपशुषुयथऋष्याप्रियोभवंत्यथकस्मादस्मिन्त्सर्वेषांजामदग्न्यएवेतिसर्वरूपावैजामदग्न्यःसर्वसमृद्धाःसर्वरूपएषपशुःसर्वसमृद्धस्तद्यज्जामदग्न्योभवंतिसर्वरूपतायैसवसमृद्ध्यैतस्यवायव्यःपशुपुरोळाशोभवतितदाहुर्यदन्यदेवत्यउतपशुर्भवत्यथकस्माद्वायव्यःपशुपुरोळाशःक्रियतइतिप्रजापतिर्वैयज्ञोयज्ञस्यायातयामतायाइतिब्रूयाद्यद्धुवायव्यस्तेनप्रजापतेर्नैतिवायुर्ह्येवप्रजापतिस्तदुक्तमृषिणापवमानःप्रजापतिरितिसत्रमुचेत्सन्युष्याग्नीन्यजेरन्त्सर्वेदीक्षेरन्त्सर्वेसुनुयुर्वसंतमभ्युदवस्यंत्यूर्ग्वैवसंतइषमेवतदूर्जमभ्युदवस्यति॥२६॥छंदांसिवाअन्योन्यस्यायतनमभ्यध्यायन्गायत्रीत्रिष्टुभश्चजगत्यैचायतनमभ्यध्यायन्त्रिष्टुब्गायत्र्यैचजगत्यैचजगतीगायत्र्यैचत्रिष्टुभश्चततोवाएतंप्रजापतिर्व्यूह्यच्छंदसंद्वादशाहमपश्यत्तमाहरत्तेनायजततेनससर्वान्कामांश्छंदांस्यगमयत्सर्वान्कामान्गच्छतियएवंवेदच्छंदांसिव्यूहत्ययातयामतायैछंदांस्येवव्यूहतितद्यथादोश्वैर्वानडुद्भिर्वान्यैरन्यैरश्रांततरैरश्राततरैरुपविमोकंयांत्येवमेवैतच्छंदोभिरन्यैरन्यैरश्रांततरैरश्रांततरैरुपविमोकंस्वर्गंलोकंयंतियच्छंदांसिव्यूहतीमौवैलोकौसहास्तांतौव्यैतांनावर्षन्नसमतपत्तेपंचजनानसमजानतंतौदेवाःसमनयंस्तौसंयंतावेतंदेवविवाहंव्यवहेतांरथंतरेणैवेयममूंजिन्वतिबृहतासाविमांनौधसेनैवेयममूंजिन्वतिश्यैतेनासाविमांधूमे

नैवेयममूंजिन्वतिवृष्ट्यासाविमांदेवयजनमेवेयममुष्यामदधांत्पशूनसावस्यांमेतद्वाइयममुष्यांदेवयजनमदधांद्यदेत
च्चंद्रमसिकृष्णमिव ॥ तस्मादापूर्यमाणपक्षेषुयजंतंएतदेवोपेप्संतऊषानसावस्यांतद्वापितुरःकावषेयउवाचोंषःपोषो
जनमेजयकेतितस्माद्धाप्येतर्हिगव्यंमीमांसमानाःपृच्छंतिसंतितत्रोषा३ःइति ॥ ऊषोहिपोषोसौवैलोकंइमंलोकमभि
पर्यावर्तंततोवैद्यावापृथिवीअभवतांनद्यावांतरिक्षान्नांतरिक्षाद्भूमिः ॥ २७॥ बृहच्चवाइदमग्रेरथंतरंचास्तांवाक्चवैत
न्मनश्चास्तांवाग्वैरथंतरंमनोबृहंत्तद्बृहत्पूर्वंससृजानंरथंतरमत्यमन्यतंतद्रथंतरंगर्भमधत्तंतद्वैरूपमसृजततेद्वेभूत्वांरथं
तरंचवैरूपंचंबृहदत्यमन्येतांतद्बृहद्गर्भमधत्तंतद्वैराजमसृजतंतेद्वेभूत्वाबृहच्चवैराजंचंरथंतरंचवैरूपंचात्यमन्येतांतद्रथं
तरंगर्भमधत्तंतच्छाक्करमसृजतंतानित्रीणिभूत्वांरथंतरंचवैरूपंचशाक्करंचंबृहच्चवैराजंचात्यमन्यंतंतद्बृहद्गर्भमधत्तंत
द्रैवतमसृजतंतानित्रीण्यन्यानित्रीण्यन्यानिषट्पृष्ठान्यासँस्तानिहतर्हित्रीणिच्छंदांसिषट्पृष्ठानिनोदाप्नुवंन्त्सागायत्री
गर्भमधत्तंसानुष्टुभमसृजतंत्रिष्टुब्गर्भमधत्तंसापंक्तिमसृजतंजगतीगर्भमधत्तंसातिच्छंदसमसृजतंतानित्रीण्यन्यानित्री
ण्यन्यानिषट्छंदांस्यासन्षट्पृष्ठानिंतानितथाकल्पंतंकल्पतेयज्ञोपितस्मैजनतायैकल्पतेयत्रैवमेतांछंदसांचपृष्ठानांचं
क्लृप्तिंविद्वान्दीक्षतेदीक्षते ॥ २८ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥

अग्निर्वैंदेवताप्रथममहर्वहतिंत्रिवृत्स्तोमोरथंतरंसामंगायत्रीछंदोयथादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नो

तियएवंवेदंयद्वाएतिचप्रेतिचंतत्प्रथमस्याह्नोरूपंयद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यत्पिबवद्यत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतौंयदयंलोकोभ्युदितौंयद्राथंतरंयद्गायत्रंयत्करिष्यदेतानिवैप्रथमस्याह्नोरूपाण्युपप्रयंतोअध्वरमितिंप्रथमस्याह्नआज्यंभवतिप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंवायवायाहिदर्शतेतिप्रउगमेतिंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमात्वारथंयथोतयइदंवसोसुतमंधइतिंमरुत्वतीयस्यप्रतिपदनुचरौरथवच्चापिबवच्चंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमिंद्रनेदीयएदिहीतींद्रनिहवःप्रगाथःप्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतैंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरितिब्राह्मणस्पत्यःप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपइतिधाय्याःप्रथमेषुपदेषुदेवतानिरुच्यंतैंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंप्रवइंद्रायबृहतइतिंमरुत्वतीयःप्रगाथःप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमायात्विंद्रोवसउपनइतिसूक्तमेतिंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमभित्वाशूरनोनुमोंभित्वापूर्वपीतयइतिंरथंतरंपृष्ठंभवतिराथंतरेहनिंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंयद्वावानपुरुतमंपुराषाळितिधाय्यांवृत्रहेंद्रोनामान्यप्राइत्येतिंप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंपिबासुतस्यरसिनइतिसाम़प्रगाथःपिबवान्प्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्यंपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिंस्वस्त्ययनंवैताक्ष्यःस्वस्तितायैस्वस्त्ययनमेवतत्कुरुतैंस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेद ॥ २९ ॥ आनइंद्रोदूरादानआसादितिसूक्तमेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंसंपातौभवतौंनिष्केवल्यमरुत्वतीययोर्निविद्धानैंवामदेवोवाइमाँल्लोकानपश्यंत्तान्त्संपातैःसमपतंद्यत्संपातैःस

मपतंस्तत्संपातानांसंपातत्वंतद्यत्संपातौप्रथमेहनिशंसतिस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंगत्यैतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्या
नोदेवसवितरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंयुंजतेमनउतयुंजतेधियइतिसावित्रंयु
क्तवत्प्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंप्रद्यावायज्ञैःपृथिवीऋतावृधेतिद्यावापृथिवीयंप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपमिहेहवो
मनसाबंधुतानरइत्यार्भवंयद्वाएतिचप्रेतिचतत्प्रथमस्याह्नोरूपंतद्यत्प्रेतिसर्वमभविष्यत्प्रैष्यन्नेवास्माल्लोकाद्यजमानाइ
तितद्यदिहेहवोमनसाबंधुतानरइत्यार्भवंप्रथमेहनिशंसत्ययंवैलोकइहेहास्मिन्नेवैनांस्तल्लोकेरमयतिदेवान्हुवेबृहच्छ्रवसः
स्वस्तयइतिवैश्वदेवंप्रथमेपदेदेवतानिरुच्यंतेप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंमहांतंवाएतेऽध्वानमेष्यंतोभवंतियेसंवत्सरंवा
द्वादशाहंवासतेतद्यद्देवान्हुवेबृहच्छ्रवसःस्वस्तयइतिवैश्वदेवंप्रथमेहनिशंसतिस्वस्तितायैस्वस्त्ययनमेवतत्कुरुतेस्वस्ति
संवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदयेषांचैवंविद्वानेतद्धोतादेवान्हुवेबृहच्छ्रवसःस्वस्तयइतिवैश्वदेवंप्रथमेहनिशंसतिवैश्वा
नरायपृथुपाजसेविपइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंप्रत्वक्षसःप्रतवसोवि
रप्शिनइतिमारुतंप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्यांपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिस्वस्त्य
यनंवैजातवेदस्यास्वस्तितायैस्वस्त्ययनमेवतत्कुरुतेस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदप्रतव्यसींनव्यसींधीतिमग्नयइ
तिजातवेदस्यंप्रेतिप्रथमेहनिप्रथमस्याह्नोरूपंसमानमाग्निमारुतंभवतियच्चाग्निष्टोमेयद्वैयज्ञेसमानंक्रियतेतत्प्रजाअनुस

मनंतितस्मात्समानमाग्निमारुतंभवति ॥ ३० ॥ इंद्रोवैदेवताद्वितीयमहर्वहतिंपंचदशःस्तोमोबृहत्सामंत्रिष्टुप्छंदोय
थादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदयद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितैंतद्द्वितीयस्याह्नोरूपँयदूर्ध्ववद्यत्प्र
तिवंद्यदंतर्वंद्यद्वृषण्वद्यद्वृधन्वंद्यन्मध्यमेपदेदेवतानिरुच्यतैंयदंतरिक्षमभ्युदितैंयद्बार्हतंयत्त्रैष्टुभंयत्कुर्वदेतानिवैद्विती
यस्याह्नोरूपाण्यग्निंदूतंवृणीमहइतिंद्वितीयस्याह्नआज्यंभवतिंकुर्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपँवायोयेतेसहस्रिणइति
प्रउगँसुतःसोमऋतावृधेतिंवृधन्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपँविश्वानरस्यवस्पतिंमिंद्रइत्सोमपाएकइतिंमरुत्वतीय
स्यप्रतिपदनुचरौवृधन्वच्चांतर्वच्चंद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंमिंद्रनेदीयएदिहीत्यच्युतःप्रगाथंउत्तिष्ठब्रह्मणस्पतइ
तिब्राह्मणस्पत्यंऊर्ध्ववान्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंमग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपइतिधाय्याअच्युताबृहदिं
द्रायगायतेतिंमरुत्वतीयःप्रगाथौयेनज्योतिरजनयन्नृतावृधइतिवृधन्वान्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंमिंद्रसोमंसोम
पतेपिबेममितिसूक्तँसजोषारुद्रैस्तृपदावृषस्वेतिंवृषण्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपँत्वामिद्धिहवामहेत्वंह्येहिचेरवइति
बृहत्पृष्ठंभवतिंबार्हतेहनिद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपँयद्वावानेतिधाय्याच्युतौभयंशृणवच्चनइतिसामप्रगाथौयच्चेदम
द्ययदुचह्यआसीदितिबार्हतेहनिंद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपँत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योंच्युतः ॥ ३१ ॥ या
तऊतिरवमायापरमेतिसूक्तँजहिवृष्ण्यानिकृणुहीपराचइतिंवृषण्वद्द्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपँविश्वोदेवस्यनेतुंस्तत्स

वितुर्वरेण्यंमाविश्वदेवंसत्पतिमितिंवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौवार्हंतेहनिंद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंमुदुष्यदेवःसविताहिरण्ययेतिसावित्रंमूर्ध्वंवद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंतेहिद्यावापृथिवीविश्वशंभुवेतिद्यावापृथिवीयंसुजन्मनीधिषणेअंतरीयतइंत्यंतर्वद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंतक्षन्रथंसुवृतंविद्मनापसइत्यार्भवंतक्षन्हरीइंद्रवाहावृषण्वसूइतिंवृषण्वद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंयज्ञस्यवोरथ्यंविश्पतिंविशामितिवैश्वदेवंवृषाकेतुर्यजतोद्यामशायतेतिंवृषण्वद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंतदुशार्यातमंगिरसोवैस्वर्गायलोकायसत्रमासतंतेहस्मद्वितीयंद्वितीयमेवाहरागत्यमुह्यंतिंतान्वाएतच्छार्यातोमानवोद्वितीयेहनिसूक्तमशंसयत्ततोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गंलोकंतद्यदेतत्सूक्तंद्वितीयेहनिशंसतियज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यैपृक्षस्यवृष्णोअरुषस्यनूसहइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपंद्वृषण्वद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंवृषणेशर्धायसुमखायवेधसइतिमारुतंवृषण्वद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिंजातवेदस्याच्युतायज्ञेनवर्धतंजातवेदसमितिजातवेदस्यंवृधन्वद्वितीयेहनिद्वितीयस्याह्नोरूपमह्नोरूपं ॥ ३२ ॥ पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतिचतुर्थपंचिकासमाप्ता ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिचतुर्थपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथपंचमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिःॐ॥ विश्वेवैदेवादेवतास्तृतीयमहर्वहंतिसप्तदशस्तोमोवैरूपंसामंजगतीछंदोयथादेवतमेनेनं
यथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदयद्वैसमानोदर्कंतत्तृतीयस्याह्नोरूपँयदश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुन
र्निनृत्तँयद्रतवद्यत्पर्यस्तवद्यत्त्रिवद्यदंतरूपँयदुत्तमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदसौलोकोभ्युदितोयद्वैरूपंयज्जागतंयत्कृतमेता
निवैतृतीयस्याह्नोरूपाणियुक्ष्वाहिदेवहूतमाँऽअश्वाँऽअग्नेरथीरिवेतितृतीयस्याह्नआज्यंभवतिदेवावैतृतीयेनाह्नास्वर्गं
लोकमायंस्तानसुरारक्षांस्यन्ववारयंतंतेविरूपाभवतंविरूपाभवतेतिभवंतआयँस्तेयद्विरूपाभवतंविरूपाभवतेतिभवंत
आयँस्तद्वैरूपंसामाभवंस्तद्वैरूपस्यवैरूपत्वंविरूपःपाप्मनाभूत्वापाप्मानमपहतेयएवंवेदतान्हस्मान्वेवागच्छंतिससेवसृ
ज्यंतेतानश्वाभूत्वापद्भिरपाघ्नंतंयदश्वाभूत्वापद्भिरपाघ्नंतंतदश्वानामश्वत्वमश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेदतस्मादश्वःपशू
नांजविष्ठस्तस्माद्धश्वःप्रत्यङ्पदाहिनस्त्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदतस्मादेतदश्ववदाज्यंभवतितृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपं
वायवायाहिवीतयेवायोयाहिशिवादिवंइंद्रश्चवायवेषांसुतानांमामित्रेवरुणेवयंमश्विनावेहगच्छतंमायाह्यद्रिभिःसुतंस
जूर्विश्वेभिर्देवेभिरुतनःप्रियाप्रियास्वित्यौष्णिहंप्रउगंसमानोदर्कंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतंतमिद्राधसेमहैंत्रयइंद्र
स्यसोमाइतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदनुचरौनिनृत्तवत्त्रिवत्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंमिंद्रनेदीयएदिहीत्यच्युतःप्रगाथः
प्रनूनंब्रह्मणस्[illegible]तीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपं[illegible]पइतिधा

य्याअच्युतानकिःसुदासोरथंपर्यासनरीरमदितिमरुत्वतीयःप्रगाथःपर्यस्तवास्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंत्र्यर्यमामनुषोदेवतातेतिसूक्तंत्रिवत्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंयद्द्यावइंद्रतेशतंयदिंद्रयावतस्त्वमितिवैरूपंपृष्ठंभवतिराथंतरेहनितृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युताऽभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिराथंतरंह्येतदहरायतनेनेंद्रत्रिधातुशरणमितिसामप्रगाथस्त्रिवांस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योंच्युतः ॥ १ ॥ योजातएवप्रथमोमनस्वानितिसूक्तंसमानोदर्कंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतदुसजनीयमेतद्वाइंद्रस्येंद्रियंयत्सजनीयंमेतस्मिन्वैशस्यमानंइंद्रमिंद्रियमाविशतितद्वाप्याहुश्छंदोगास्तृतीयेहनिबह्वृचाइंद्रस्येंद्रियंशंसंतीतितदुगार्त्समदमेतेनवैगृत्समदंइंद्रस्यप्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकमजयंदुपेंद्रस्यप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदंतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेवसवितरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनितृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतद्देवस्यसवितुर्वार्यंमहदितिसावित्रंमंतोवैमहदंतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंघृतेनद्यावापृथिवीअभीवृतेइतिद्यावापृथिवीयंघृतश्रियाघृतपृचाघृतावृधेतिपुनरावृत्तंपुनर्निनृत्तंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंमनश्वोजातोअनभीशुरुक्थ्यइत्यार्भवंरथस्त्रिचक्रइतित्रिवत्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंपरावतोयेदिधिषंतआप्यमितिवैश्वदेवंमंतोवैपरावतोंतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतदुगायमेतेनवैगयःप्लातोविश्वेषांदेवानांप्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकजयंदुपविश्वेषांदेवा

नांप्रियंधामगच्छतिंजयतिपरंमलोकंयएवंवेदंवैश्वानरायधिषणामृतावृधइंत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदंतोवैधिषणांतस्तृती
यमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपँधारावरामरुतोधृष्ण्वोजसइतिमारुतँबह्वभिव्याहृत्यमंतोवैबह्वंतस्तृतीयमहस्तृतीये
हनितृतीयस्याह्नोरूपँजातवेदसेसुनवामसोममितिंजातवेदस्याच्युतांत्वमग्नेप्रथमोअंगिराऋषिरितिंजातवेदस्यंपुरस्ता
दुदर्कँतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपँत्वंत्वमित्युत्तरंत्र्यहमभिवदतिंसंतत्यैसंततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतिंयएवंविद्वांसोयंति
॥ २ ॥ आप्यंतेवैस्तोमाआप्यंतेछंदांसितृतीयेहन्येतदेवततउच्छिष्यतेंवागित्येवतदेतदक्षरंत्र्यक्षरँवागित्येकमक्षरमं
क्षरमितित्र्यक्षरँसएवैषउत्तरस्त्र्यहोवागेकंगौरेकंद्यौरेकँततोवैवागेवचतुर्थमहर्वहतिंतद्यच्चतुर्थमहन्यूँखयँत्येतदेवतदक्ष
रमभ्यायच्छंत्येतद्वर्धयंत्येतत्प्रविभावयिषंतिंचतुर्थस्याह्न उद्यत्यांअन्नंवैन्यूंखोयदेलवाअभिगेष्णाश्वरैँत्यथान्नाद्यंप्रजाय
तैंतद्यच्चतुर्थम हन्यूँखयँत्यन्नमेवतत्प्रजनयंत्यन्नाद्यस्यप्रजात्यैँतस्माच्चतुर्थमहर्जातवद्भवतिंचतुरक्षरेणन्यूंखयेदित्याहुंश्च
तुष्पादावैपशवःपशूनामवरुध्यैँत्र्यक्षरेणन्यूंखयेदित्याहुस्त्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्याएकाक्षरे
णन्यूंखयेदितिहस्माहलांगलायनोब्रह्मामौद्गल्यंएकाक्षरावैवागेषवावसंप्रतिन्यूंखंन्यूंखयतिंयएकाक्षरेणन्यूंखयतीतिद्व्य
क्षरेणैवन्यूंखयेत्प्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवौयजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतिं

---

१ ' यदेलवा ' इतिभाष्यपाठः । इलाशब्दोन्नवाचीतद्येषांकर्षकाणामस्तितेहलवाइतितत्रव्याख्या ।

तस्माद्व्यक्षरेणैवन्यूंखयन्मुखतःप्रातरनुवाकेन्यूंखयतिमुखतोवैप्रजाअन्नमदंतिमुखतएवतदन्नाद्यस्ययजमानदधाति मध्यतआज्येन्यूंखयतिमध्यतोवैप्रजाअन्नंधिनोतिमध्यतएवतदन्नाद्यस्यंयजमानंदधातिमुखतोमध्यंदिनेन्यूंखयतिमुखतोवैप्रजाअन्नमदंतिमुखतएवतदन्नाद्यस्ययजमानंदधातितदुभयतोन्यूंखंपरिगृह्णातिसवनाभ्यामन्नाद्यस्यपरिगृहीत्यै॥३॥ वाग्वैदेवताचतुर्थमहर्वहत्येकविंशःस्तोमोवैराजंसामानुष्टुप्छंदोयथादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदंयद्वाएतिचप्रेतिचंतच्चतुर्थस्याह्नोरूपंयद्ध्येवप्रथममहंस्तदेतत्पुनर्यंच्चतुर्थंयद्युक्तवद्यद्रथवंद्यदाशुमद्यत्पिबवंद्यत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेंयदयंलोकोभ्युदितौंयज्जातवद्यद्धववंद्यच्छुक्रवद्यद्वाचोरूपंयद्वैमदंयद्विरिफितंयद्विच्छंदायदूनारिरितिक्तैंयद्वैराजंयदानुष्टुभंयत्करिष्यंद्यत्प्रथमस्याह्नोरूपंमेतानिवैचतुर्थस्याह्नोरूपाण्याग्निनस्ववृक्तिभिरितिचतुर्थस्याह्नआज्यंभवतिंवैमदंविरिफितंविरिफितस्यऋषैश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंमष्टचंपाक्तंपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशूनामवरुध्यैताउदशजगत्यौजगत्प्रातःसवनएषत्र्यहंस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंताउपंचदशानुष्टुभंआनुष्टुभंह्येतदहंस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविंशतिर्गायत्र्यंःपुनःप्रायणीयंह्येतदहंस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंतदेतदस्तुतमशस्तंमयातयामसूक्तंयज्ञएवसाक्षांत्तद्यदेतच्चतुर्थस्याह्नआज्यंभवतियज्ञादेवतद्यज्ञंतन्वतेंवाचमेवतत्पुनरुपयंतिसंतत्यैसंततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंतिवायोशुक्रोअयामितैंविहिहोत्राअवीतांवायोशतंहरीणामिंद्रश्चवायवेषांसोमानांमाचिकितानशुक्र

तूंआनोविश्वाभिरूतिभिंस्त्यमुवोअप्रहणमंपत्यंवृजिनंरिपुंमंवितमेनदीतमइत्यानुष्टुभंप्रउगंमेतिचप्रेतिचशुक्रवच्चंचतु
र्थेंहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतंत्वायज्ञेभिरीमहइतिंमरुत्वतीयस्यप्रतिपदीमहंइत्यभ्यायाम्यभिवैतदहंस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपं
मिदंवसोसुतमंधइंद्रनेदीयएदिहिंप्रैतुब्रह्मणस्पतिंरग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिंःपिन्वंत्यपःप्रवइंद्रायबृहतइतिंप्रथमेनाह्नास
मानआतानंश्चतुर्थेंहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंश्रुधीहवमिंद्रमारिषण्यइतिसूक्तंहववच्चतुर्थेंहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंमरुत्वाँइंद्रवृष
भोरणायेतिसूक्तंमुग्रंसहोदामिहतंहुवेमेतिंहववच्चतुर्थेंहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधाराय
तनांदेवैतेननप्रच्यवतंइमंनुमायिनंहुवइतिपर्यासोहववांश्चतुर्थेंहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवांएतस्यत्र्य
हस्यमध्यंदिनंवहंतिंतद्वैतच्छंदोवहतिंयंस्मिन्निविद्धीयतेंतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातिंपिबासोममिंद्रमंदतुत्वांश्रुधीहवं
विपिपानस्याद्रेरितिंवैराजंपृष्ठंभवतिबार्हतेहनिंचतुर्थेंहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंयद्धावानेतिधाय्याच्युतांत्वामिद्धिहवामहइ
तिंबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिंबार्हतंह्येतदरायतनेनंत्वमिंद्रप्रतूर्तिंष्वितिसामप्रगाथौंशस्तिहाजनितेतिजातवांश्चतुर्थेंह
निचतुर्थस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितितार्क्ष्योंच्युतः ॥ ४ ॥ कुहश्रुतइद्रंःकस्मिन्नद्येतिसूक्तंवैमदंविरिफितं
विरिफितस्यऋषेश्चतुर्थेंहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंयुध्मस्यतेवृषभस्यस्वराजइतिसूक्तंमुरुंगभीरंजनुषाभ्युग्रमितिजातवच्चतुर्थें
हनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनांदेवैतेननप्रच्यवतैंत्यमुवःसत्रासाहमितिपर्यासौं

विश्वासुगीर्ष्वोंयतामित्यभ्यायाम्यमिवैतदहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहं
तिंतद्धैतच्छंदोवहतिंयस्मिन्निविद्धीयतैंतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातिंविश्वोदेवस्यनेतुंस्तत्सवितुर्वरेण्यंमाविश्वदेवंस
त्पतिमितिंवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौबार्हतेहनिंचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंमादेवोयातुसवितासुरत्नइतिसावित्रंमेतिच
तुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंप्रद्यावायज्ञैःपृथिवीनमोभिरितिंद्यावापृथिवीयंप्रेतिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंप्रऋभुभ्योदूत
मिववाचमिष्यइत्यार्भवंप्रेतिचवाचमिष्यइतिचंचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंप्रशुक्रैतुदेवीमनीषेतिवैश्वदेवंप्रेतिचशुक्रव
च्चंचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसंःसंतिद्विपदाःसंतिचतुष्पदांस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंवैश्वानरंस्यसुमतौस्यामें
त्याग्निमारुतस्यप्रतिपंदितोजातइतिजातवंच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंकईव्यक्तानरःसनीळाइतिमारुतंनकिर्ह्येषांजनूं
षिवेदेतिजातवंच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसंःसंतिद्विपदाःसंतिचतुष्पदांस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंजातवेदसे
सुनवामसोममितिंजातवेदस्याच्युतांग्निंनरोदीधितिभिररण्योरितिजातवेदस्यंहस्तच्युतीजनयंतेतिजातवंच्चतुर्थेहनि
चतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसंःसंतिविराजःसंतित्रिष्टुभंस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपमह्नोरूपं ॥ ५ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः॥१॥

गौर्वैदेवतापंचममहर्वहतिंत्रिणवःस्तोमःशाक्वरंसामंपंक्तिश्छंदोयथादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नो
तियएवंवेदंयद्धैनेतिनप्रेतियत्स्थितंतत्पंचमस्याह्नोरूपंयद्ध्येवद्वितीयमहंस्तदेतत्पुनर्यत्पंचमंयदूर्ध्ववद्यत्प्रतिवंद्यदंतर्वद्य

द्वृषण्वद्यद्वृधन्वंद्यन्मध्यमेपदेदेवतानिरुच्यतेंयदंतरिक्षमभ्युदितँयद्दुग्धवद्यदूधर्वंद्यद्धेनुमद्यत्पृश्निमंद्यन्मद्वद्यत्पशुरूपँय
दध्यासवद्विक्षुद्राइवहिपशवोंयज्जागतंजागताहिपशवोंयद्वार्हतंबार्हताहिपशवोंयत्पांक्तंपांक्ताहिपशवोंयद्वामंवामंहिप
शवोंयद्धविष्मद्धविर्हिंपशवोंयद्वपुष्मद्वपुर्हिंपशवोंयच्छाक्वरंयत्पांक्तंयत्कुर्वंद्यद्द्वितीयस्याह्नोरूपंमेतानिवैपंचमस्याह्नोरूपा
णींममूषुवोअतिथिमुषर्बुधमितिंपंचमस्याह्नआज्यंभवतिंजागतमध्यासवत्पशुरूपँपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंमानोयज्ञं
दिविस्पृशंमानोवायोमहेतनेंरथेनपृथुपाजसांवहवःसूरचक्षसंइमाउवांदिविष्टयंःपिबासुतस्यरसिनोंदेवंदेवंवोवसेंदेवंदेवं
बृहदुगायिषेवचइतिबार्हतंप्रउगंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपँयत्पांचजन्ययाविशेतिंमरुत्वतीयस्यप्रतिपत्पांचजन्ययेतिं
पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंमिंद्रइत्सोमपाएकंइंद्रनेदीयएदिंह्युत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेंऽग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिंःपिन्वंत्यपोबृहदिं
द्रायगायतेतिंद्वितीयेनाह्नासमानआतानंःपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंमवितासिसुन्वतोवृक्तबर्हिंषइतिसूक्तँमद्वत्पांक्तंपं
चपदंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंमित्थाहिसोमइन्मदइतिसूक्तंमद्वत्पांक्तंपंचपदंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंमिंद्रपिबतुभ्यं
सुतोमदायेतिसूक्तंमद्वत्त्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनांदेवैतेननप्रच्यवतेंमरुत्वाँइंद्रमीढ्वइतिपर्यासोनेतिन ॥ ६३ ॥
प्रेतिंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपँताउगायत्र्योगायत्र्योवांएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतिंतद्वैतच्छंदोवहतिंयस्मिन्निविद्धी
यतेंतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधाति ॥ ६ ॥ महानाम्नीष्वत्रस्तुवतेंशाक्वरेणसाम्नाराथंतरेहनिपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपं

मिंद्रोवाएताभिर्महानात्मानंनिरमिमीततस्मान्महानाम्न्योऽथोइमेवैलोकामहानाम्न्यऽइमेमहांतंइमान्वैलोकान्प्रजापतिःसृष्ट्वेदंसर्वमशक्नोद्यदिदंकिंचंयदिमाँल्लोकान्प्रजापतिःसृष्ट्वेदंसर्वमशक्नोद्यदिदंकिंचंतच्छक्वर्योभवँस्तच्छक्वरीणांशक्वरीत्वँताऊर्ध्वाःसीम्नोभ्यसृजतंयदूर्ध्वाःसीम्नोभ्यसृजततत्सिमाअभवँस्तत्सिमानांसिमात्वँस्वादोरित्थाविषूवतंउपनोहरिभिःसुतमिंद्रंविश्वाअवीवृधन्नित्यनुरूपौवृषण्वान्पृश्निमान्मद्वान्वृधन्वान्पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपँयद्वावानेतिधाय्याच्युतांऽभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिराथंतरंह्येतदहरायतनेनमोषुत्वावाघतश्चनेतिसामप्रगाथौऽध्यासवान्पशुरूपँपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपँत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्यौंच्युतः ॥ ७ ॥ प्रेदंब्रह्मवृत्रतूर्येष्वाविथेतिसूक्तँपांक्तंपंचपदँपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिंद्रोमदायवावृधइतिसूक्तँमद्वत्पांक्तँपंचपदँपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपँसत्रामदासस्तवविश्वजन्याइतिसूक्तँमद्वत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेतामिंद्रंवाजयामसीतिपर्यासःसवृषावृषभोवदितिपशुरूपँपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपँताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातितत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेवसवितरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमुदुष्यदेवःसवितादमूनाइतिसावित्रमादाशुषेसुवतिभूरिवाममितिवामंपशुरूपँपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपँमहीद्यावापृथिवीइहज्येष्ठेइतिद्यावापृथिवीयँरुवद्धोक्षेतिपशुरूपँपंचमेहनि

पंचमस्याह्नोरूपंमृभुर्विभ्वावाजइंद्रोनोअच्छेत्यार्भवंवाजोवैपशवःपशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंस्तुषेजनंसुव्रतंनव्य
सीभिरितिवैश्वदेवंमध्यासवत्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंहविष्पांतमजरंस्वर्विदीत्याग्निमारुतस्यप्रतिपद्धविष्मत्पं
चमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंवपुर्नुतच्चिकितुषेचिदस्त्वितिमारुतंवपुष्मत्पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोम
मितिजातवेदस्याच्युताऽग्निर्होतागृहपतिःसराजेतिजातवेदस्यंमध्यासवत्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपं ॥ ८ ॥
देवक्षेत्रंवाएतद्यत्षष्ठमहर्देवक्षेत्रंवाएतआगच्छंतियेषष्ठमहरागच्छंतिनवैदेवाअन्योन्यस्यगृहेवसंतिनर्तुर्ऋतोर्गृहेवसती
त्याहुस्तद्यथायथमृत्विजंऋतुयाजान्यजंत्यसंप्रदायंतद्यथर्त्वृतून्कल्पयंतियथायथंजनतास्तदाहुर्नर्तुप्रैषैःप्रेषितव्यंनर्तुप्रैषै
र्वषट्कृत्यंवाग्वाऋतुप्रैषाऽआप्यतेवैवाक्षष्ठेहनीतियदृतुप्रैषैःप्रेष्येयुर्यदृतुप्रैषैर्वषट्कुर्युर्वाचमेवतदाप्तांश्रांतामृक्णवहींवह
राविणीमृच्छेयुर्यद्द्वेभिर्नप्रेष्येयुर्यद्द्वेभिर्नवषट्कुर्युरच्युताद्यज्ञस्यच्यवेरन्यज्ञात्प्राणात्प्रजापतेःपशुभ्योजिह्माईयुस्तस्मा
दृग्मेभ्यएवाधिप्रेषितव्यंमृग्मेभ्योधिवषट्कृत्यंतन्नवाचमाप्तांश्रांतामृक्णवहींवहराविणीमृच्छंतिनाच्युताद्यज्ञस्यच्य
वंतेनयज्ञात्प्राणात्प्रजापतेःपशुभ्योजिह्मायंति॥९॥पारुच्छेपीरुपदधतिपूर्वयोःसवनयोःपुरस्तात्प्रस्थितयाज्यानांरोहि
तंवैनामैतच्छंदोयत्पारुच्छेपंमेतेनवाइंद्रःसप्तस्वर्गांल्लोकानरोहद्रोहतिसप्तस्वर्गांल्लोकान्यएवंवेदतदाहुर्यत्पंचपदाएवंपंच

मस्याह्नोरूपँषट्पदाःषष्ठस्याथकस्मात्सप्तपदाःषष्ठेहन्छस्यंतइतिषड्भिरेवपदैःषष्ठमहराप्नुवंत्यपच्छिद्यैवैतदहर्यत्सप्तमँ
तदेवसप्तमेनपदेनाभ्यारभ्यवसंतिवाचमेवतत्पुनरुपयंतिसंतत्यैसंततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंति॥१०॥
देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंत॑तेवैदेवाःषष्ठेनैवाह्नैभ्योलोकेभ्योसुरान्प्राणुदंत॑तेषांयान्यंतर्हस्तीनानिवसून्यासँस्तान्या
दायसमुद्रंप्रौप्यंत॑तएतेनैवच्छंदसानुहायांतर्हस्तीनानिवसून्याददत॑तद्यदेतत्पदंपुनःपदँसएवांकुशआसंजनायाद्विषतो
वसुदत्तेनिरेन॑मेभ्यःसर्वेभ्योलोकेभ्योनुदतेयएवंवेद ॥ ११ ॥ द्यौर्वैदेवताषष्ठमहर्वहतित्रयस्त्रिंशस्तोमोरैवतंसामाति
च्छंदा॑श्छंदोयथादेवतमेनेन॑यथास्तोमंयथासाम॑यथाछंदसंराध्नोतियएवंवेद॑यद्वैसमानोदर्कंतत्षष्ठस्याह्नोरूपँयद्ध्येवतृती
यमह॑स्तदेतत्पुनर्यत्षष्ठँयदश्ववद्यदंतव॑द्यत्पुनरावृत्तंयत्पुनर्निनृत्तँयद्रतवद्यत्पर्यस्तव॑द्यत्त्रिवद्यदंतरूपँयदुत्तमेपदेदेवतानि
रुच्यतेँयदसौलोकोभ्युदितोँयत्पारुच्छेपंयत्सप्तपदँयन्नाराशंसंयन्नाभानेदिष्ठँयद्रैवतंयदतिच्छंदा॑यत्कृतंयत्तृतीयस्याह्नो
रूप॑मेतानिवैषष्ठस्याह्नोरूपा॑ण्ययंजायतमनुषोधरीमणीतिषष्ठस्याह्नआज्यंभवतिपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदँषष्ठेहनिषष्ठ
स्याह्नोरूपँस्तीर्णँबर्हिरुपनोयाहिवीतय॑आवा॑रथोनियुत्वान्वक्षदवसँसुषुमायातमद्रिभिर्युवांस्तोमेभिर्देवयंतोऽअश्विना॑व
र्महइंद्रवृषन्निंद्रास्तुश्रौ॑षळोषूणोअग्नेश्रृणुहित्वमीळितोँयेदेवासोदिव्येकादशस्थँयमददाद्रभसमृणच्युतमितिप्रउगंपारु

---

१ ‘ अपच्छिद्यैव ’ इतिभाष्यपाठः । अपच्छिद्यैवपृथक्त्वेनतस्यविच्छेदंकृत्वैवइतितदर्थः ।

च्छेपमतिच्छेदाःसप्तपदंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंसपूर्व्योंमहानामितिंमरुत्वतीयस्यप्रतिपदंतोवैमहदंतःषष्ठमहंःषष्ठेहनिषष्ठ
स्याह्नोरूपंत्रयइंद्रस्यसोमाइंद्रनेदीयएदिहिंप्रनूनंब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपोनकिःसुदासोरथमितिं
तृतीयेनाह्नासमानआतानंःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंयंत्वंरथमिंद्रमेधसातयइतिसूक्तंपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदंषष्ठेहनिष
ष्ठस्याह्नोरूपंसयोवृषावृष्ण्येभिःसमोकाइतिसूक्तंसमानोदर्कंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंमिंद्रमरुत्वइहपाहिसोममितिसूक्तंते
भिःसाकंपिबतुवृत्रखादइत्यंतोवैखादोंतःषष्ठमहंःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनां
देवैतेननप्रच्यवतेयंहयेनवाइदमितिपर्यासंःस्वर्मरुत्वताजितमित्यंतोवैजितमंतः षष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंताउगा
यत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातिरेवती
र्नःसधमादेरेवाँइंद्रेवतःस्तोतेतिरैवतंपृष्ठंभवतिबार्हतेहनिंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युतात्वामिद्धिहवा
महइतिबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिबार्हतंह्येतदहरायतनेनैंद्रमिदेवतातयइतिसामप्रगाथोनिनृत्तवान्षष्ठेहनिषष्ठस्याह्नो
रूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योंच्युतः ॥ १२ ॥ ऐंद्रयाह्युपनःपरावतइतिसूक्तंपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदंषष्ठेह
निषष्ठस्याह्नोरूपंप्रघान्वस्यमहतोमहानीतिसूक्तंसमानोदर्कंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंमभूरेकोरयिपतेरयीणामितिसूक्तंरथ
मातिष्ठतुविनृम्णभीमामित्यंतोवैस्थितमंतःषष्ठमहंःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायत

नादेवैतेननप्रच्यवतउपनोहरिभिःसुतमितिपर्यासःसमानोदर्कःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्धैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधात्यभित्यंदेवंसवितारमोण्योरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदतिच्छंदाःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंतत्सवितुर्वरेण्यंदोषोआगादित्यनुचरोंतोवैगतमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपमुदुष्यदेवःसवितासवायेतिसावित्रंशश्वत्तमंतदपावह्निरस्थादित्यंतोवैस्थितमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंक्तरापूर्वाकतरापरायोरितिद्यावापृथिवीयंसमानोदर्कंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंकिमुश्रेष्ठःकिंयविष्ठोनआजगन्नुपनोवाजाअध्वरमृभुक्षाइत्यार्भवंनाराशंसंत्रिर्वत्षष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपमिदमित्थारौद्रंगूर्तवचायेयज्ञेनदक्षिणयासमक्ताइतिवैश्वदेवं ॥ १३ ॥ नाभानेदिष्ठंशंसतिनाभानेदिष्ठंवैमानवंब्रह्मचर्यंवसन्तंभ्रातरोनिरभजंन्त्सोब्रवीदेत्याकिंमह्यमभाक्तैत्येतमेवनिष्ठावंमववदितारमित्यब्रुवंस्तस्माद्धाप्येतर्हिपितरंपुत्रानिष्ठावोववदितेत्येवाचक्षतेसपितरमेत्याब्रवीत्त्वांहवावमह्यं[1]तताभाक्षुरितितंपिताब्रवीन्मापुत्रकतदादृथाअंगिरसोवाइमेस्वर्गायलोकायसत्रमासतेतेषष्ठंषष्ठमेवाहरागत्यमुह्यंतितानेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसयतेषांयत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतत्तेस्वर्यंतोदास्यंतीतितथेतितानुपैत्प्रतिगृभ्णीतमानवंसुमेधसइतितमब्रुवन्किंकामोवदसीतीदमेववःषष्ठमहःप्रज्ञापयानीत्यब्रवीदथयद्वएतत्सहस्रसंत्रपरिवेषणंतन्मेस्वर्यंतोदत्ते

---

[1] ‘ताताभाक्षुः’. इतिभाष्येदृश्यतेतथापिततशब्दस्यैवतातवाचित्वात्तताभाक्षुरितिवैदिकपाठ एवसुवचः ।

तितथेतिंतानेतेसूक्तेषष्ठेहन्यशंसयंस्ततोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गंलोकंतद्यदेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसतियज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्यैतंस्वर्यंतोब्रुवन्नेतत्तेब्राह्मणसहस्रमितितदेनंसमाकुर्वाणंपुरुषःकृष्णशवास्युत्तरतउपोत्थायाब्रवीन्मम
वाइदंममवैवास्तुहमितिसोब्रवीन्मह्यंवाइदमदुरितितमब्रवीत्तद्वैनौतवैवपितरिप्रश्नइतिसपितरमैत्तंपिताब्रवीन्ननुतेपु
त्रकादू३रित्यदुरेवमइत्यब्रवीत्तत्तुमेपुरुषःकृष्णशवास्युत्तरतउपोदतिष्ठन्ममवाइदंममवैवास्तुहमित्यादितेतितंपिताब्र
वीत्तस्यैवपुत्रकतंत्तत्तुसतुभ्यंदास्यतीतिसपुनरेत्याब्रवीत्तवहवावकिलभगवइदमितिमेपिताहेतिसोब्रवीत्तदहंतुभ्यमे
वददामियएवसत्यमवादीरितितस्मादेवंविदुषासत्यमेववदितव्यंसएषसहस्रसनिर्मंत्रोयन्नाभानेदिष्ठउपैनंसहस्रंनमति
प्रषष्ठेनाह्नास्वर्गंलोकंजानातियऽएवंवेद ॥ १४ ॥ तान्येतानिसहचराणीत्याचक्षतेनाभानेदिष्ठंवालखिल्यावृषाकपि
मेवयामरुतंतानिसहैवशंसेद्यदेषामंतरियात्तद्यजमानस्यांतरियाद्यदिनाभानेदिष्ठंरेतोस्यांतरियाद्यदिवालखिल्याःप्रा
णानस्यांतरियाद्यदिवृषाकपिमात्मानमस्यांतरियाद्यद्येवयामरुतंप्रतिष्ठायाएनंच्यावयेद्दैव्यैचमानुष्यैचनाभानेदिष्ठेनै
वरेतोसिंचत्तद्वालखिल्याभिर्व्यकरोत्सुकीर्तिनाकाक्षीवतेनयोनिंव्यहापयदुरौयथातवशर्मन्मदेमेतितस्माज्ज्यायान्त्स
न्गर्भःकनीयांसंसंतंयोनिंनहिनस्तिब्रह्मणाहिसक्लृप्तएवयामरुतैतवैकरोतितेनेदंसर्वमेतवैकृतमेतियदिदंकिंचाहश्चकृष्ण
महरर्जुनंचेत्यग्निमारुतस्यप्रतिपदंहश्चाहश्चेतिपुनरावृत्तंपुनर्निनृत्तंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंमध्वोवोनाममारुतंयजत्राइति

मारुतंवह्वभिव्याहृत्यमंतोवैवह्वतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युतांसप्रत्नथासहसाजायमानइतिजातवेदस्यंसमानोदर्कंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंधारयन्धारयन्निनितिशंसतिप्रस्त्रंसाद्वाअंतस्यविभार्यंतद्यथापुनराग्रंथंपुनर्निग्रंथमंतंबध्नीयान्मयूखंवांततोधारणायनिहन्यात्तादृक्तंयद्धारयन्धारयन्निनितिशंसतिसंतत्यैसंततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंतियंति ॥ १५ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥

यद्वाएतिचप्रेतिचतत्सप्तमस्याह्नोरूपंयद्ध्येवप्रथममहस्तदेवैतत्पुनर्यत्सप्तमंयद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यत्पिबवद्यत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदयंलोकोभ्युदितोयज्जातवद्यदनिरुक्तंयत्करिष्यद्यत्प्रथमस्याह्नोरूपमेतानिवैसप्तमस्याह्नोरूपाणिसमुद्रादूर्मिर्मधुमाँउदारदितिसप्तमस्याह्नआज्यंभवत्यनिरुक्तंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंवाग्वैसमुद्रोनवैवाक्क्षीयतेनसमुद्रःक्षीयतेतद्यदेतत्सप्तमस्याह्नआज्यंभवतियज्ञादेवतद्यज्ञंतन्वतेवाचमेवतत्पुनरुपयंतिसंतत्यैसंततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोथैत्याप्यंतेवैस्तोमाआप्यंतेछंदांसिषष्ठेहनितद्यथैवादआज्येनावदानानिपुनःप्रत्यभिघारयंत्ययातयामतायांएवमेवैतत्स्तोमांश्चच्छंदांसिचंपुनःप्रत्युपयंत्ययातयामतायैयदेतत्सप्तमस्याह्नआज्यंभवतितदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषत्र्यहंआवायोभूषशुचिपाउपनःप्रयाभिर्यासिदाश्वांसमच्छाऽनोनियुद्भिःशतिनीभिरध्वरंप्रसोताजीरोअध्वरेष्वस्थांद्येवायवइंद्रमादनासोयावांशतंनियुतोयाःसहस्रंप्रयद्वांमित्रावरुणास्पूर्धन्नागोमतानासत्यारथेनानोदेवशवसा

याहिशुष्मिन्प्रवोयज्ञेषुदेवयंतोअर्चन्प्रक्षोदसाधायसासस्रएषेतिप्रउगंमेतिचप्रेतिचसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँतदुत्रैष्टु
भंत्रिष्टुप्प्रातःसवनऽएषत्र्यहंआत्वारथंयथोतयइदंवसोसुतमंधइंद्रनेदीयएदिहिंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतात्वंसोमक्रतु
भिःपिन्वंत्यपःप्रवइंद्रायबृहतइतिप्रथमेनाह्नासमानआतानःसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँकयाशुभासवयसःसनीळाइति
सूक्तंनजायमानोनशतेनजातइतिजातवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँतदुकयाशुभीयमेतद्वैसंज्ञानंसंतनिसूक्तंयत्कयाशु
भीयंमेतेनहवाइंद्रोगस्त्योमरुतस्तेसमजानतंतद्यत्कयाशुभीयंशंसतिसंज्ञात्याएवतद्वायुष्यंतद्योस्यप्रियःस्यात्कुर्यादेवा
स्यकयाशुभीयँतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेत्यंसुमेषंमहयास्वर्विदमितिसूक्तमत्यंन
वाजंहवनस्यदंरथमितिरथवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदो
वहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवः
पशवश्छंदोमाःपशूनामवरुध्यैत्वामिद्धिहवामहेत्वंह्येहिचेरवइतिबृहत्पृष्ठंभवतिसप्तमेहनियदेवषष्ठस्याह्नस्तद्यद्वैरथंतरं
तद्वैरूपँयद्बृहत्तद्वैराजंयद्रथंतरंतच्छाक्वरँयद्बृहत्तद्रैवतँतद्यद्बृहत्पृष्ठंभवतिबृहतैवतद्बृहत्प्रत्युत्तभ्नुवंत्यस्तोमकृंतत्रायद्रथं
तरंस्यात्कृंतत्रंस्यात्तस्माद्बृहदेवकर्तव्यँयद्वावानेतिधाय्याच्युताऽभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिरा
थंतरंह्येतदह[illegible]सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँ[illegible]जितंदेवजूतमि

तितार्क्ष्योच्युतः।१६।इंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमितिसूक्तँप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनांदेवैतेननप्रच्यवतेऽभित्यंमेषंपुरुहूतमृग्मियमितिसूक्तँयद्वावप्रेतितदभीतिंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँतदुजागतंजगत्योवांएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचंमिथुनंवैपशवंःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेवसवितरितिंवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंमभित्वादेवसवितरितिसावित्रंयद्वावप्रेतितदभीतिंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँप्रेतांयज्ञस्यशंभुवेतिद्यावापृथिवीयँप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंमयंदेवायजन्मनइत्यार्भवँजातवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंमायाहिवनसासहेतिद्विपदाःशंसतिंद्विपाद्वैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवंःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतद्यद्विपदाःशंसतिंयजमानमेवतद्विप्रतिष्ठँचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयंत्यैभिरग्नेदुवोगिरइतिवैश्वदेवंमेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँतान्युगायत्राणिंगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहोंवैश्वानरोअजीजनदिंत्याग्निमारुतस्यप्रतिपज्जातवंत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँप्रयद्वस्त्रिष्टुभमिषमितिमारुतँप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युतांदूतंवोविश्ववेदसमितिजातवेदस्यमनिरुक्तँसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपँतान्युगायत्राणिंगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहः।१७।यद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितँतदष्टमस्याह्नोरूपँयद्ध्येवद्वितीयमहंस्तदेवैतत्पुनर्यदष्टमंयदूर्ध्वंव

द्यत्प्रतिवंद्यदंतर्वंद्यद्वृषण्वद्यद्वृधन्वंद्यन्मध्यमेपदेदेवतानिरुच्यतेंयदंतरिक्षमभ्युदितंयद्धव्यग्नियन्महद्वंद्यद्विहूतवद्यत्पुन
र्वंद्यत्कुर्वंद्यद्द्वितीयस्याह्नोरूपंमेतानिवाअष्टमस्याह्नोरूपाण्यग्निंवोदेवमग्निभिःसजोषाइत्यष्टमस्याह्नआज्यंभवतिंह्यद्दय
ष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपँतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुंप्प्रातःसवनएषत्र्यहःकुविदंगनमसायेवृधासःपीवोऽअन्नाँरयिवृधःसुमेधांउच्छन्नु
षसःसुदिनाअरिप्रांउशंतादूतानदभायगोपांयावत्तरस्तन्वोयावदोजःप्रतिवांसूरउदितेसूक्तैर्धेनुःप्रत्नस्यकाम्यंदुहानांब्र
ह्माणइंद्रोपयाहिविद्वांनूर्ध्वोअग्निःसुमतिंवस्वोअश्रेंदुतस्यानःसरस्वतीजुषाणेतिप्रउगंप्रतिवदंतर्वद्विहूतवदूर्ध्ववंदष्टमेह
न्यष्टमस्याह्नोरूपँतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुंप्प्रातःसवनएषत्र्यहोविश्वानरस्यवस्पतिमिंद्रइत्सोमपाएकंऽइंद्रनेदीयएदिंह्युत्तिष्ठब्र
ह्मणस्पतेऽग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपोबृहदिंद्रायगायतेतिद्वितीयेनाह्नासमानआतानोऽष्टमेहन्यष्टमास्याह्नोरूपँ
शंसामहामिंद्रंयस्मिन्विश्वाइतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंमहश्चित्त्वमिंद्रयतएतानितिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्ट
मस्याह्नोरूपँपिबासोममभियमुग्रतर्दइतिसूक्तंमूर्वँगव्यंमहिगृणानइंद्रेतिमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंमहाँइंद्रोनृवदाच
र्षणिप्राइतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपँतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेंतमस्य
द्यावापृथिवीसचेतसेतिसूक्तंयदैत्कृण्वानोमहिमानमिंद्रियमितिमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपँतदुजागतंजगत्योवाएत
स्यंत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशंस्यंते

त्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैमहद्वंतिसूक्तानिशस्यंतेमहद्वाअंतरिक्षंस्याष्ट्यैपंचसूक्तानिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्याअभित्वाशूरनोनुमोऽभित्वापूर्वपीतयइतिरथंतरंपृष्ठंभवत्यष्टमेहनियद्वावानेतिधाय्याच्युतात्वामिद्धिहवामहइतिबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिबार्हतंह्येतदहरायतनेनोभयंशृणवच्चनइतिसामप्रगाथोयच्चेदमद्ययदुचह्यआसीदितिबार्हतेहन्यष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितितार्क्ष्योच्युतः ॥१८॥ अपूर्व्यापुरुतमान्यस्माइतिसूक्तंमहेवीरायतवसेतुरायेतिमहद्वदष्टमेहन्यष्टस्याह्नोरूपंतांसुतेकीर्तिंमघवन्महित्वेतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंत्वंमहाँइंद्रयोहशुष्मैरितिसूक्तंमहद्वष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंत्वंमहाँइंद्रतुभ्यंहक्षाइतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनांदेवैतेननप्रच्यवतेदिवश्चिदस्यवरिमाविपप्रथइतिसूक्तमिंद्रंनमहेतिमहद्वंदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैमहद्वंतिसूक्तानिशस्यंतेमहद्वाअंतरिक्षमंतरिक्षस्याष्ट्यैपंचपंचसूक्तानिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतानिद्वेधापंचान्यानिपंचान्यानिदशसंपद्यंतेसादशिनीविराळन्नंविराळन्नंपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैविश्वोदेव

स्यनेतुंस्तत्सवितुर्वरेण्यंमाविश्वदेवंसत्पतिमितिंवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौवार्हंतेहंन्यष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपँहिरण्यपाणिमूतयइतिसावित्रंमूर्ध्वंवदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंमहीद्यौःपृथिवीचनइतिद्यावापृथिवीयँमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपँयुवानापितरापुनरित्यार्भवंपुनर्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंमिमानुकंभुवनासीषधामेतिंद्विपदाःशंसतिंद्विपाद्वैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतद्यद्द्विपदाःशंसतियजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतिंदेवानामिदवोमहदितिवैश्वदेवंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतान्युगायत्राणिंगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहंऋतावानंवैश्वानरमित्याग्निमारुतस्यप्रतिपंदग्निर्वैश्वानरोमहानितिंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंक्रीळंवःशर्धोमारुतमितिमारुतंजंभेरसस्यवावृधइतिवृधन्वंदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिंजातवेदस्याच्युतांग्नेमृळमहाँअसीतिजातवेदस्यंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतान्युगायत्राणिंगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहः॥१९॥इतितृतीयोऽध्यायः॥३॥

यद्वैसमानोदर्कंतन्नवमस्याह्नोरूपंयद्ध्येवतृतीयमहस्तदेवैतत्पुनर्यन्नवमंयदश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुनर्निनृत्तंयद्रतवद्यत्पर्यस्तवंद्यत्त्रिवद्यदंतरूपंयदुत्तमेपदेदेवतानिरुच्यतेंयदसौलोकोभ्युदितोंयच्छुचिवद्यत्सत्यवंद्यत्क्षेतिवद्यद्गतवद्यदोकवंद्यत्कृतंयत्तृतीयस्याह्नोरूपंमेतानिवैनवमस्याह्नोरूपाण्यगन्ममहानमसायविष्ठमितिंनवमस्याह्नआज्यंभवतिंगतवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषत्र्यहंःप्रवीरयाशुचयोदद्रिरेवैंतेसत्येनमनसादीध्यानादिवि

क्षयंतारजसःपृथिव्यामाविश्ववाराश्विनागतंनोयंसोमइंद्रतुभ्यंसुन्वेआतुप्रब्रह्माणोअंगिरसोनक्षंतसरस्वतींदेवयंतोहवंतंआनोदिवोबृहतःपर्वतादासरस्वत्यभिनोनेषिवस्यइतिप्रउगंशुचिवत्सत्यवत्क्षेतिवद्गतवंदोकवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषत्र्यहस्तंतमिद्राधसेमहैत्रयइंद्रस्यसोमाइंद्रनेदीयएदिहिंप्रनूनंब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपोनकिःसुदासोरथमितितृतीयेनाह्नासमानआतानोंनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपमिंद्रःस्वाहापिवतुयस्यसोमइतिसूक्तंमंतोवैस्वाहाकारोंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंगायत्सामनभन्यंयथावेरितिसूक्तंमर्चामतद्वावृधानंस्वर्वदित्यंतोवैस्वरंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतिष्ठाहरीरथआयुज्यमानेतिसूक्तंमंतौवैस्थितमंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपमिमाउत्वापुरुतमस्यकारोरितिसूक्तंधियोरथेष्ठामित्यंतोवैस्थितमंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेप्रमंदिनेपितुमदर्चतावचइतिसूक्तंसमानोदर्कंनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैपंचसूक्तानिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःवशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैत्वामिद्धिहवामहेत्वंह्येहिचेरवइतिबृहत्पृष्ठंभवतिनवमेहानियद्वावानेतिधाय्याच्युताऽभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयति

राथंतरंह्येतदहरायतनेनैंद्रत्रिधातुशरणमितिसामप्रगाथंस्त्रिवान्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिता
क्ष्योंच्युतः॥२०॥संचत्वेजग्मुर्गिरइंद्रपूर्वीरितिसूक्तंगतवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंकदाभुवन्नथक्षयाणिब्रह्मेतिसूक्तंक्षेति
वदंतरूपंक्षेतीववा अंतंगत्वानवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंमासत्योयातुमघवाँऋजीषीतिसूक्तंसत्यवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरू
पंतत्तइंद्रियंपरमंपराचैरितिसूक्तंमंतोवैपरममंतोनवममहर्नवमेहनिनव मस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदा
धारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेऽहंभुवंवसुनःपूर्व्यस्पतिरितिसूक्तमहंधनानिसंजयामिशश्वतइत्यंतोवैजितमंतोनवममहं
र्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतिंयस्मिन्निविद्धीयतेंतस्मा
ज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यै
पंचपंचसूक्तानिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतानिद्वेधापंचान्यानिपंचा
न्यानिदशसंपद्यंतेसादशिनीविराळन्नंविराळन्नंपशवःपशवच्छंदोमाःपशूनावरुद्ध्यैतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेवसवित
रितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिंनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंदोषोआगादितिसावित्रंमंतोवैगतमंतोनवममहर्न
वमेहनिनवमस्याह्नोरूपंप्रवांमहिद्यवीअभीतिद्यावापृथिवीयंशुचीउपप्रशस्तयइतिशुचिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंमिं
द्रइषेददातुनंस्तेनोरत्नानिधत्तनेत्यार्भवंत्रिरासाप्तानिसुन्वतइतित्रिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंबभ्रुरेकोविषुणःसूनरो

युवेतिद्विपदाःशंसतिंद्विपाद्वैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतद्यद्विपदाःशंसतिंयजमानमेवतद्वि
प्रतिष्ठँचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतिंयेत्रिंशतित्रयस्परइतिवैश्वदेवँत्रिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपँतान्युगायत्राणिगायत्र
तृतीयसवनएषत्र्यहोवैश्वानरोनऊतयइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपंदाप्रयातुपरावतइत्यंतोवैपरावतोंतोंनवममहर्नवमेहनिन
वमस्याह्नोरूपँमरुतोयस्यहिक्षयइतिमारुतँक्षेतिवदंतरूपँक्षेतीववाअंतंगत्वानवमेहनिनवमस्याह्नोरूपँजातवेदसेसुनवा
मसोममितिंजातवेदस्याच्युताप्राग्नयेवाचमीरयेतिजातवेदस्यंसमानोदर्कँनवमेहनि नवमस्याह्नोरूपँसनःपर्षदतिद्विषः
सनःपर्षदतिद्विषइतिशंसतिंबहुवाएतस्मिन्नवरात्रेंकिंचकिंचवारणंक्रियतेशांत्याएवंतद्यत्सनःपर्षदतिद्विषःसनःपर्षद
द्विषइतिशंसतिंसर्वस्मादेवैनांस्तदेनसःप्रमुंचतिंतान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहः ॥२१॥ पृष्ठ्यंषळहमुपयंतिं
यथावैमुखमेवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरंमुखस्यजिह्वातालुदंताएवंछंदोमाअथयेनैववाचंव्याकरोतिंयेनस्वादुचास्वादुचवि
जानातितद्दशममहर्यथावैनासिकेएवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरंनासिकयोरेवंछंदोमाअथयेनैवगंधान्विजानातितद्दशमम
हर्यथावाअक्ष्येवंपृष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरमक्ष्णःकृष्णमेवंछंदोमाअथयैवकनीनिकायेनपश्यतितद्दशममहर्यथावैकर्णएवंपृ
ष्ठ्यःषळहस्तद्यथांतरंकर्णस्यैवंछंदोमाअथयेनैवशृणोतितद्दशममहःश्रीवैंदशममहःश्रियंवाएतआगच्छंतिंयेदशममहरा
गच्छंतितस्माद्दशममहरविवाक्यंभवतिंमाश्रियोववादिष्मेतिंदुरववदंहिश्रेयसस्तेततःसर्पंतितेमार्जयंतेतेपत्नीशालां

संप्रपद्यंतेंतेषांयएतामाहुतिंविद्वांत्सब्रूयात्समन्वारभध्वमितिंसजुहुयादिहरमेहरमध्वंमिहधृतिरिहस्वधृतिंरग्नेवाट्स्वा
हावाळितिंसयदिहरमेत्याहांस्मिन्नेवैनांस्तल्लोकेरमयतींहरमध्वमितियदाहंप्रजामेवैषुतद्रमयतींहधृतिरिहस्वधृतिरिति
यदाहंप्रजांचैवतद्वाचंचयजमानेषुदधांत्यग्नेवाळितिरथंतरँस्वाहावाळितिबृहंद्देवानांवाएतन्मिथुनंयद्बृहद्रथंतरेंदेवाना
मेवतन्मिथुनेनमिथुनमवरुंधतेंदेवानांमिथुनेनमिथुनंप्रजायंतेंप्रजात्यैप्रजायतेंप्रजयापशुभिर्यएवंवेदंतेततःसर्पंतितेमा
र्जयंतेंतआग्नीध्रंसंप्रपद्यंतेंतेषांयएतामाहुतिंविद्वांत्सब्रूयात्समन्वारभध्वमितिसजुहुयांदुपसृजंधरुणँमातरंधरुणोधयन्
रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासुदीधरत्स्वाहेतिंरायस्पोषमिषमूर्जमवरुंधंआत्मनेचयजमानेभ्यश्चंयत्रैवंविद्वानेतामाहुतिंजुहो
ति ॥ २२॥ तेततःसर्पंतितेसदःसंप्रपद्यंतेंयथायथमन्यऋत्विजोऽव्युत्सर्पंतिंसंसर्पंत्युद्गातारस्तेसर्पराज्ञाऋक्षुस्तुवतइयंवै
सर्पराज्ञीयंहिसर्पतोराज्ञीयंवाअलोमिकेवाग्रआसीत्सैतंमंत्रमपश्यंदायंगौःपृश्निरक्रमीदितिंतामयंपृश्निर्वर्णआविशंन्ना
नारूपोयंयंकाममकामयतंयदिदंकिंचौषधयोवनस्पतयंःसर्वाणिरूपाणिंपृश्निरेनंवर्णआविशतिंनानारूपोयंयंकामंकाम
यतेयएवंवेदंमनसाप्रस्तौतिमनसोद्गायतिंमनसाप्रतिहरतिवाचाशंसतिंवाक्चवैमनश्चदेवानांमिथुनंदेवानामेवतन्मिथु
नेनमिथुनमवरुंधतेंदेवानांमिथुनेनमिथुनंप्रजायंतेंप्रजात्यैप्रजायतेंप्रजयापशुभिर्यएवंवेदांथचतुर्होतॄन्होताव्याचष्टेंत
देवतत्स्तुतमनुशंसतिंदेवानांवाएतद्यज्ञियँगुह्यंनामयच्चतुर्होतांरस्तद्यच्चतुर्होतॄन्होताव्याचष्टेंदेवानामेवतद्यज्ञियँगुह्यंना

मप्रकाशंगमयतितदेनंप्रकाशंगतंप्रकाशंगमयतिगच्छतिप्रकाशंयएवंवेदयंब्राह्मणमनूचानंयशोनर्च्छेदितिहस्माहारण्यं
परेत्यदर्भस्तंबानुद्ग्रथ्यदक्षिणतोब्रह्माणमुपवेश्यचतुर्होतॄन्व्याचक्षीतदेवानांवाएतद्यज्ञियंगुह्यंनामयच्चतुर्होतारस्तद्यच्च
तुर्होतॄन्व्याचक्षीतदेवानामेवतद्यज्ञियंगुह्यंनामप्रकाशंगमयतितदेनंप्रकाशंगतंप्रकाशंगमयतिगच्छतिप्रकाशंयएवंवेद
॥ २३ ॥ अथौदुंबरींसमन्वारभंतइषमूर्जमन्वारभइत्यूर्ग्वाअन्नाद्यमुदुंबरोयद्वैतद्देवाइषमूर्जंव्यभजंतंततउदुंबरःसम
भवत्तस्मात्सत्रिःसंवत्सरस्यपच्यतेतद्यदौदुंबरींसमन्वारभंतइषमेवतदूर्जमन्नाद्यंसमन्वारभंतेवाचंयच्छंतिवाग्वैयज्ञोय
ज्ञमेवतद्यच्छंत्यहर्नियच्छंत्यहर्वैस्वर्गोलोकःस्वर्गमेवतल्लोकंनियच्छंतिनदिवावाचंविसृजेरन्यद्दिवावाचंविसृजेरन्नहर्भ्रा
तृव्यायपरिशिंष्युर्ननक्तंवाचंविसृजेरन्यन्नक्तंवाचंविसृजेरन्रात्रींभ्रातृव्यायपरिशिंष्युःसमयाविषितःसूर्यःस्यादथवाचं
विसृजेरंस्तावंतमेवतद्द्विषतेलोकंपरिशिंषंत्यथोखल्वस्तमितएववाचंविसृजेरंस्तमोभाजमेवतद्द्विषंतंभ्रातृव्यंकुर्वंत्याहव
नीयंपरीत्यवाचंविसृजेरन्यज्ञोवाआवहनीयःस्वर्गोलोकआहवनीयोयज्ञेनैवतत्स्वर्गेणलोकेनस्वर्गल्लोकंयंतियदिहोनम
कर्मयदत्यरीरिचाम ॥ प्रजापतिंतत्पितरमप्येत्वितिवाचंविसृजंतेप्रजापतिंवैप्रजाअनुप्रजायंतेप्रजापतिरूनातिरिक्तयोः
प्रतिष्ठानैनानूनंनातिरिक्तंहिनास्तिप्रजापतिमेवोनातिरिक्तान्यभ्यत्यर्जंतियएवंविद्वांसएतेनवाचंविसृजंतेतस्मादेवंवि

द्वांसएतेनैववाचंविसृजेरन् ॥२४॥ अध्वर्योइत्याह्वयतेचतुर्होतृषुवदिष्यमाणस्तदाहावस्यरूपमोंहोतस्तथाहोतारित्यध्वर्युःप्रतिगृणात्यवसितेवसितेदशसुपदेषुतेषांचित्तिःस्रुगासी३त् ॥ चित्तमाज्यमासी३त् ॥ वाग्वेदिरासी३त् ॥ आधीतंबर्हिरासी३त् ॥ केतोऽअग्निरासीत् ॥ विज्ञातमग्नीदासी३त् ॥ प्राणोहविरासीत् ॥ सामाध्वर्युरासी३त् ॥ वाचस्पतिर्होतासी३त् ॥ मनउपवक्तासी३त् ॥ तेवाएतंग्रहणमगृह्णत ॥ वाचस्पतेविधेनामन् ॥ विधेमतेनाम ॥ विधेस्त्वमस्माकंनाम्नाद्यांगच्छ ॥ यांदेवाःप्रजापतिगृहपतयऋद्धिमराध्नुवंस्तामृद्धिंरात्स्यामोऽथप्रजापतेस्तनूरनुद्रवतिब्रह्मोद्यंचान्नादाचान्नपत्नीचान्नादातदग्निरन्नपत्नीतदादित्योभद्राचकल्याणीचभद्रातत्सोमःकल्याणीतत्पशवोनिलयाचापभयाचानिलयातद्वायुर्नह्येषकदाचनेलयत्यपभयातन्मृत्युःसर्वंह्येतस्माद्बीभायानाप्ताचानाप्याचानाप्तातत्पृथिव्यनाप्यातद्द्यौरनाधृष्याचाप्रतिधृष्याचानाधृष्यातदग्निरप्रतिधृष्यातदादित्योपूर्वाचाभ्रातृव्याचापूर्वातन्मनोभ्रातृव्यातत्संवत्सरंएतावावद्वादशप्रजापतेस्तन्वंएषकृत्स्नःप्रजापतिस्तत्कृत्स्नंप्रजापतिमाप्नोतिदशममहंरथब्रह्मोद्यंवदंत्यग्निर्गृहपतिरितिहैकआहुःसोस्यलोकस्यगृहपतिर्वायुर्गृहपतिरितिहैकआहुःसोंतरिक्षलोकस्यगृहपतिरसौवैगृहपतिर्योसौतपत्येषपतिर्ऋतवोगृहाः ॥ येषांवैगृहपतिंदेवंविद्वान्गृहपतिर्भवतिराध्नोतिसगृहपतीराध्नुवंतितेयजमानाः ॥ येषांवाअपहतपा

---

१ ‘ अध्वर्यवित्याह्वयते ’ इतिससंधिपाठोभाष्ये ।

प्मानंदेवंविद्वान्गृहपतिर्भवत्यपसगृहपतिःपाप्मानंहतेऽपतेयजमानाःपाप्मानंघ्नतेऽध्वर्योअरात्स्मारात्स्म ॥ २५ ॥

इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

उद्धराहवनीयमित्यपराह्णआहंयदेवाह्नासाधुकरोतिंतदेवतत्प्राङुद्धृत्यतदभयेनिधत्तंउद्धराहवनीयमितिप्रातराहंयदेवरात्र्यासाधुकरोतिंतदेवतत्प्राङुद्धृत्यतदभयेनिधत्तेंयज्ञोवाआहवनीयंःस्वर्गोंलोकआहवनीयोंयज्ञएवतत्स्वर्गेलोकेंस्वर्गेंलोकंनिधत्तेयएवंवेदंयोवाअग्निहोत्रंवैश्वदेवंषोळशकलंपशुषुप्रतिष्ठितंवेदंवैश्वदेवेनाग्निहोत्रेणंषोळशकलेनपशुषुप्रतिष्ठितेनराध्नोतिंरौद्रंगविसद्वायव्यमुपावसृष्टमाश्विनंदुह्यमानंसौम्यंदुग्धंवारुणमधिश्रितंपौष्णंसमुदयंतंमारुतंविष्यदमानंवैश्वदेवंबिंदुमन्मैत्रंशरोगृहीतंद्यावापृथिवीयमुद्वासितंसावित्रंप्रक्रांतंवैष्णवंह्रियमाणंबार्हस्पत्यमुपसन्नमग्नेःपूर्वाहुतिःप्रजापतेरुत्तरैंद्रंहुतमेतद्वाअग्निहोत्रंवैश्वदेवंषोळशकलंपशुषुप्रतिष्ठितंवैश्वदेवेनाग्निहोत्रेणषोळशकलेनंपशुषुप्रतिष्ठितेनराध्नोतियएवंवेद॥२६॥यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानोपविशेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंतामभिमंत्रयेतंयस्माद्भीषानिषीदसिततोनोअभयंकृधि॥ पशून्नःसर्वान्गोपायंनमोरुद्रायमीढुषइतितामुत्थापयेदुदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधात् ॥ इंद्रायकृण्वतीभागंमित्रायवरुणायचेत्यथास्याउदपात्रमूधसिचमुखेचोपगृह्णीयांदथैनांब्राह्मणायदद्यात्सातत्रप्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानावाश्येतंकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यशनायांहवाएषायंजमानस्यप्रतिख्यायवा

श्यतैंतामन्नमप्यादयेच्छांत्यैशातैर्वाअन्नैंसूयवसाद्भगवतीहिभूयाइतिंसातत्रप्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टांदुह्यमा
नास्पंदेतंकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसायत्तत्रस्कंदयेत्तदभिमृश्यजपेद्यदद्यदुग्धंपृथिवीमसृप्तंयदोषधीरत्यसृपद्यदापः ॥ प
योगृहेषुपयोअघ्न्यायांपयोवत्सेषुपयोअस्तुतन्मयीतितत्रयत्परिशिष्टंस्यात्तेनजुहुयाद्यद्यलंहोमायस्याद्यद्युवैसर्वंसिक्तं
स्यादथान्यामाहूयतांदुग्ध्वातेनजुहुयादात्वेवश्रद्धायैहोतव्यंसातत्रप्रायश्चित्तिःसर्वंवाअस्यवर्हिष्यंसर्वंपरिगृहीतंयएवं
विद्वानग्निहोत्रंजुहोति॥२७॥असौवाअस्यादित्योयूपःपृथिवीवेदिरोषधयोवर्हिर्वनस्पतयइध्माआपःप्रोक्षण्योदिशःपरि
धयोयद्धवाअस्यकिंचनश्यतियन्म्रियतेयदपाजंतिसर्वंहैवैनंतदमुष्मिंल्लोकेयथावर्हिषिदत्तमागच्छेदेवमागच्छतियएवं
विद्वानग्निहोत्रंजुहोत्युभयान्वाएषदेवमनुष्यान्विपर्यासंदक्षिणानयतिसर्वंचेदंयदिदंकिंचमनुष्यान्वाएषसायमाहुत्या
देवेभ्योदक्षिणानयतिसर्वंचेदंयदिदंकिंचतएतेप्रलीनान्योकसइवशेरेमनुष्यादेवेभ्योदक्षिणानीतादेवान्वाएषप्रातरा
हुत्यामनुष्येभ्योदक्षिणानयतिसर्वंचेदंयदिदंकिंचतएतेविविदानाइवोत्पतंत्यदोहंकरिष्येदोहंगमिष्यामीतिवदंतोयावं
तंहवैसर्वमिदंदत्त्वालोकंजयतितावंतंहलोकंजयतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्यग्नयेवाएषसायमाहुत्याश्विनमुपाकरो
तितद्वाक्प्रतिगृणातिवाग्वागित्यग्निनाहास्यरात्र्याश्विनंशस्तंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्यादित्यायवाएषप्रातराहु
त्यामहाव्रतमुपाकरोतितत्प्राणःप्रतिगृणात्यन्नमन्नमित्यादित्येनहास्याह्नामहाव्रतंशस्तंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहो

ति॑तस्यवाएतस्याग्निहोत्रस्य॑सप्तचशतानिविंशतिश्च॑संवत्सरेसायमाहुतय॑ःसप्तचोएवशतानिविंशतिश्च॑संवत्सरेप्रात॑राहु
तय॑स्तावत्योग्नेर्यजुष्मत्यइष्टका॑ःसंवत्सरेणहास्याग्निनाचित्येनेष्टंभवति॑यएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोति॥२८॥वृषशुष्मोहवा
तावतउवाचजातूकण्यो॑वक्तास्मोवाइदंदेवेभ्यो॑यद्वैतदग्निहोत्रमुभयेद्युरहूयता॑ऽन्येद्युर्वा॑वतदेतर्हि॑हूयतइ॑त्येतदुहैवोवा
चकुमारीगंधर्वगृहीता॑वक्तास्मोवाइदंपितृभ्यो॑यद्वैतदग्निहोत्र॑मुभयेद्युरहूयतान्येद्युर्वा॑वतदेतर्हि॑हूयत॑इत्येतद्वाअग्निहोत्र
मन्येद्युर्हूयते॑यदस्तमितेसायंजुहोत्यनुदितेप्रात॑रथैतदग्निहोत्रमुभयेद्युर्हूयते॑यदस्तमितेसायंजुहोत्युदितेप्रात॑स्तस्मादुदिते
होतव्यंचतुर्विंशेहवैसंवत्सरे॑ऽनुदितहोमीगायत्रीलोकमाप्नोति॑द्वादशउदितहोमी॑सयदाद्वौ॑संवत्सरावनुदितेजुहो॑त्यथहा
स्यैकोहुतोभव॑त्यथयउदितेजुहोति॑संवत्सरेणैवसंवत्सरमाप्नोति॑यएवंविद्वानुदितेजुहोति॑तस्मादुदितेहोतव्यं॑मेषहवाअ
होरात्रयोस्तेजसिजुहोति॑योस्तमितेसायंजुहोत्युदितेप्रात॑रग्निनावैतेजसारात्रिस्तेजस्व॑त्यादित्येनतेजसाहस्तेजस्व॑दहोरात्र
योर्हा॑स्यतेजसिहुतंभवति॑यएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यं॥२९॥ एतेहवैसंवत्सरस्यचक्रेयदहोरात्रे॑ताभ्या
मेवतत्संवत्सरमेति॑सयोनुदितेजुहोति॑यथैकतश्चक्रेणयायात्तादृक्त॑दथयउदितेजुहोति॑यथोभयतश्चक्रेणया॑न्क्षिप्रमध्वा
नंसमश्नुवीततादृक्त॑त्तदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ बृहद्रथंतराभ्यामिदमेतियुक्तै॑यद्भूतंभविष्यच्चापिसर्वं ॥ ताभ्यामि
यादग्नीनाधायधीरो॑दिवैवान्यज्जुहुयान्न॑क्तमन्यदिति॑राथंतरीवैरात्र्यहर्बा॑र्हतंमग्निर्वैरथंतरमादित्योबृह॑देतेहवाएनं

देवतेब्रध्नस्यविष्टपंस्वर्गंलोकंगमयतौंयएवंविद्वानुदितेजुहोतिंतस्मादुदितेहोतव्यंतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यथाहवा
स्थूरिणैकेनयायांदकृत्वान्यदुपयोजनाय॥एवंयंतितेबहवोजनासंःपुरोदयाज्जुह्वतियेग्निहोत्रमितिंतांवाएतांदेवतांप्रय
तींसर्वमिदमनुप्रैतियदिदंकिंचैतस्यैहीदंदेवतायांअनुचरंसर्वंयदिदंकिंचंसैषानुचरवतीदेवतांविंदतेहवाअनुचरंभवंत्य
स्यानुचरोयएवंवेदंसवाएषएकातिथिंःसएषजुह्वत्सुवसतिंतद्यददोगाथाभवंत्यनेनसमेनसा सोभिशस्तांदेनस्वतोवापह
रादेनः ॥ एकातिथिमपसायंरुणद्धिबिसानिस्तेनोअपसोजहारेंत्येषहवैसएकातिथिंःसएषजुह्वत्सुवसंत्येतांवावसदेवता
मपरुणद्धियोलमग्निहोत्रायसन्नाग्निहोत्रंजुहोतिंतमेषादेवतापरुद्धांपरुणद्ध्यस्माच्चलोकादमुष्माच्चोभाभ्यांयोलमग्निहो
त्रायसन्नाग्निहोत्रंजुहोतिंतस्माद्योलमग्निहोत्रायस्याज्जुहुयांत्तस्मादाहुर्नसायमतिथिरपरुद्ध्यइंत्येतद्धस्मवैतद्विद्वान्नगरी
जानश्रुतेयंऽउदितहोमिनमैकादशाक्षंमानुतंतव्यमुवाचंप्रजायामेनंविज्ञातास्मौंयदिविद्वान्वाजुहोत्यविद्वान्वेतिंतस्यो
हैकादशाक्षैराष्ट्रमिवप्रजाबभूवंराष्ट्रमिवहवाअस्यप्रजाभवतिंयएवंविद्वानुदितेजुहोतिंतस्मादुदितेहोतव्यं ॥ ३० ॥ उ
द्यन्नुखलुवाआदित्यंआहवनीयेनरश्मीन्त्संदधातिंसयोनुदितेजुहोतिंयथाकुमारायवावत्सायवांजातायस्तनंप्रतिदध्या
त्तादृक्तंदथयउदितेजुहोतिंयथाकुमारायवावत्सायवांजातायस्तनंप्रतिदध्यात्तादृक्तंत्तमस्मैप्रतिधीयमानमुभयोर्लोक
योरन्नाद्यमनुप्रतिधीयतेऽस्माच्चलोकादमुष्माच्चोभाभ्यांसयोनुदितेजुहोतिंयथापुरुषायवाहस्तिनेवांप्रयतेहस्तआदध्या

त्तादृक्तदथयउदितेजुहोतिंयथापुरुषायवाहस्तिनेवाप्रयतेहस्तआदध्यात्तादृक्त्तमेषएतेनैवहस्तेनोर्ध्वंहृत्वास्वर्गेलोक
आदधातिंयएवंविद्वानुदितेजुहोतिंतस्मादुदितेहोतव्यंमुद्यन्नुखल्वाआदित्यःसर्वाणिभूतानिप्रणयतिंतस्मादेनंप्राणइ
त्याचक्षतेप्राणेहास्यसंप्रतिहुतंभवतिंयएवंविद्वानुदितेजुहोतिंतस्मादुदितेहोतव्यंमेषहवैसत्यंवदन्त्सत्येजुहोतिंयोस्तमि
तेसायंजुहोत्युदितेप्रातर्भूर्भुवःस्वरो३मग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरितिसायंजुहोतिंभूर्भुवःस्वरों३सूर्योंज्योतिर्ज्योतिःसूर्यइ
तिप्रातःसत्यंहास्यवदतःसत्येहुतंभवतिंयएवंविद्वानुदितेजुहोतिंतस्मादुदितेहोतव्यंतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ प्रातः
प्रातरनृतंतेवदंतिंपुरोदयाज्जुह्वतियेग्निहोत्रं॥ दिवाकीर्त्यमदिवाकीर्तयंतःसूर्योज्योतिर्नतदाज्योतिरेषामिति॥२१॥प्रजा
पतिरकामयतप्रजायेयभूयान्स्यामितिंसतपोतप्यतसतपस्तप्त्वेमाँल्लोकानसृजतपृथिवीमंतरिक्षंदिवंताँल्लोकानभ्यतपत्ते
भ्योभितप्तेभ्यस्त्रीणिज्योतींष्यजायंताग्निरेवपृथिव्याअजायतवायुरंतरिक्षादादित्योदिवस्तानिज्योतींष्यभ्यतपत्तेभ्यो
भितप्तेभ्यस्त्रयोवेदाअजायंतऋग्वेदएवाग्नेरजायतयजुर्वेदोवायोःसामवेदऽआदित्यात्तान्वेदानभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्य
स्त्रीणिशुक्राण्यजायंतभूरित्येवऋग्वेदादजायतभुवइतियजुर्वेदात्स्वरितिसामवेदात्तानिशुक्राण्यभ्यतपत्तेभ्योभितप्ते
भ्यस्त्रयोवर्णाअजायंताकारउकारोमकारइतितानेकधासमभरत्तदेतदो३मितितस्मादोमोमितिप्रणौत्योमितिवैस्वर्गो
लोकओमित्यसौयोसौतपतिसप्रजापतिर्यज्ञमतनुततमाहरत्तेनायजतसऋचैवहौत्रमकरोद्यजुषाध्वर्यवंसाम्नोद्गीथंयदेत

त्रय्यैविद्यायैशुक्रंतेनब्रह्मत्वमकरोत्सप्रजापतिर्यज्ञंदेवेभ्यःसंप्रायच्छंत्तेदेवायज्ञमतन्वततमाहरंतंतेनायजंततऋचैवहौ
त्रमकुर्वन्यजुषाध्वर्यवंसाम्नोद्गीथंयदेवैतत्रय्यैविद्यायैशुक्रंतेनब्रह्मत्वमकुर्वंस्तेदेवाअब्रुवन्प्रजापतिंयदिनोयज्ञऋक्तआ
र्तिःस्याद्यदियजुष्टोयदिसामतोयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वाकाप्रायश्चित्तिरितिसप्रजापतिरब्रवीद्देवान्यदिवोयज्ञऋक्तआति
र्भवतिभूरितिगार्हपत्येजुहवाथयदियजुष्टोभुवइत्याग्नीध्रीयेऽन्वाहार्यपचनेवाहविर्यज्ञेषुयदिसामतःस्वरित्याहवनीयेय
द्यविज्ञातासर्वव्यापद्वाभूर्भुवःस्वरितिसर्वाअनुद्रुत्याहवनीयएवजुहवाथेत्येतानिहवैवेदानामंतःश्लेषणानियदेताव्याहृ
तयस्तद्यथात्मनात्मानंसंदध्याद्यथापर्वणापर्वयथाश्लेष्मणाचर्मण्यंवान्यद्वाविश्लिष्टंसंश्लेषयेदेवमेवैताभिर्यज्ञस्यविश्लि
ष्टंसंदधातिसैषासर्वप्रायश्चित्तिर्यदेताव्याहृतयस्तस्मादेषैवयज्ञेप्रायश्चित्तिःकर्तव्या॥३२॥तदाहुर्महावदा३ः॥ यदृचैवहौ
त्रंक्रियतेयजुषाध्वर्यवंसाम्नोद्गीथंव्यारब्धात्रयीविद्याभवत्यथकेनब्रह्मत्वंक्रियतइतित्रय्याविद्ययेतिब्रूयादयंवैयज्ञोयो
यंपवतेतस्यवाक्चमनश्चवर्तन्यौवाचाचहिमनसाचयज्ञोवर्ततइयंवैवागदोमनस्तद्वाचात्रय्याविद्ययैकंपक्षंसंस्कुर्वंतिमन
सैवब्रह्मासंस्करोतितेहैकेब्रह्माणउपाकृतेप्रातरनुवाकेस्तोमभागान्जपित्वाभाषमाणाउपासतेतद्धैतदुवाचब्राह्मणउपा
कृतेप्रातरनुवाकेब्रह्माणंभाषमाणंदृष्ट्वार्धमस्ययज्ञस्यांतरगुरितितद्यथैकपात्पुरुषोयन्नेकतश्चक्रोवारथोवर्तमानोभ्रेषन्ये
त्येवमेवसयज्ञोभ्रेषन्येतियज्ञस्यभ्रेषमनुयजमानोभ्रेषन्येतितस्माद्ब्रह्मोपाकृतेप्रातरनुवाकेवाचंयमस्यादोपांश्वंतर्याम

योहोंमादुपाकृतेषुपवमानेष्वोद्दचोऽथयानिस्तोत्राणिसशस्त्राण्यातेषांवषट्काराद्वाचंयमएवस्यात्तद्यथोभयतःपात्पुरुषोयन्नुंभयतश्चक्रोवारथोवर्तमानोनरिष्यंत्येवमेवसयज्ञोनरिष्यतियज्ञस्यारिष्टिमनुयजमानोनरिष्यति॥३३॥तदाहुर्यद्ब्रह्मान्मेग्रहीत्प्राचारीन्मआहुतीर्मेहौषीदित्यध्वर्यवेदक्षिणानीयंतउदगासीन्मइत्युद्गात्रेऽन्ववोचन्मेशंसीन्मेयाक्षीन्मइतिहोत्रेकिंस्विदेवचक्रुषेब्रह्मणेदक्षिणानीयंतेकृत्वाहोस्विदेवहरताइतियज्ञस्यहैषभिषग्यद्ब्रह्मायज्ञायैवतद्भेषजंकृत्वाहरंत्यथोयद्भूयिष्ठेनैवब्रह्मणांछंदसांरसेनार्त्विज्यंकरोतियद्ब्रह्मातस्माद्ब्रह्मार्धभाग्घवाएषंइतरेषामृत्विजामग्रआसंयद्ब्रह्मार्धमेवब्रह्मणआसार्धमितरेषामृत्विजांतस्माद्यदियज्ञऋक्तआर्तिःस्याद्यदियजुष्टोयदिसामतोयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वाब्रह्मणएवनिवेदयंतेतस्माद्यदियज्ञऋक्तआर्तिर्भवतिभूरितिब्रह्मागार्हपत्येजुहुयाद्यदियजुष्टोभुवइत्याग्नीध्रीयेऽन्वाहार्यपचनेवाहविर्यज्ञेषुयदिसामतःस्वरित्याहवनीयेयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वाभूर्भुवःस्वरितिसर्वाअनुद्रुत्याहवनीयएवजुहुयात्सप्रस्तोतोपाकृतेस्तोत्रआहब्रह्मन्स्तोष्यामःप्रशास्तरितिसभूरितिब्रह्माप्रातःसवनेब्रूयादिंद्रवंतःस्तुध्वमितिभुवइतिमाध्यंदिनेसवनेब्रूयादिंद्रवंतःस्तुध्वमितिस्वरितितृतीयसवनेब्रूयादिंद्रवंतःस्तुध्वमितिभूर्भुवःस्वरित्युक्थ्येवातिरात्रेवाब्रूयादिंद्रवंतःस्तुध्वमितिसयदाहेंद्रवंतःस्तुध्वमित्यैंद्रोवैयज्ञइंद्रोयज्ञस्यदेवतासैंद्रमेवतदुद्गीथंकरोतींद्रान्मागादिंद्रवंतःस्तुध्वमित्येवैनाँस्तदाहतदाह ॥ ३४ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतिपंचमपंचिकासमाप्ता ॥५॥ ॥ ॥

॥ इतिपंचमपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथषष्ठपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीवेदपुरुषायनमः ॥ हरिःॐ ॥ देवाहवैसंवचरौसत्रंनिषेदुस्तेहपाप्मानंनापजघ्निरेंतान्होवाचार्बुदःकाद्रवेयःसर्पऋषिर्मंत्रकृदेकावैवोहोत्राकृतातांवोहंकरवाण्यथपाप्मानमपहनिष्यध्वइतिंतेहतथेत्यूचुंस्तेषांहस्मसमध्यंदिनेंमध्यंदिनएवोपोदासर्पद्ग्राव्णोभिष्टौतिंतस्मान्मध्यंदिनेमध्यंदिनएवंग्राव्णोभिष्टुवंतिंतदनुकृतिसहस्मयेनोपोदासर्पत्तद्धाप्येतदर्बुदोदासर्पणीनामप्रपदस्तिंतान्हराजामदयांचकारंतेहोचुराशीविषोवैनोराजानमवेक्षतेंहंतास्योष्णीषेणाक्ष्यावपिनह्यामेतितथेतिंतस्यहोष्णीषेणाक्ष्यावपिनह्युस्तस्मादुष्णीषमेवपर्यस्यग्राव्णोभिष्टुवंतिंतदनुकृतितान्हराजामदयामेवचकारंतेहोचुःस्वेनवैनोमंत्रेणंग्राव्णोभिष्टौतिहंतास्यान्याभिर्ऋग्भिर्मंत्रमापृणचामेतितथेतिंतस्यहान्याभिर्ऋग्भिर्मंत्रमापपृचुंस्ततोहैनान्नमदयांचकारंतद्यदस्यान्याभिर्ऋग्भिर्मंत्रमापृंचंतिशांत्याएवंतेहपाप्मानमपजघ्निरेंतेषामन्वपहतिंसर्पाःपाप्मानमपजघ्निरेंतएतेपहतपाप्मानोहित्वांपूर्वांजीर्णांत्वचंनवयैवप्रयंत्यपपाप्मानंहतेयएवंवेद ॥ १ ॥ तदाहुःकियतीभिरभिष्टुयादितिंशतेनेत्याहुःशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधातित्रयस्त्रिंशत्यावेत्याहुस्त्रयस्त्रिंशतोवैसदेवानांपाप्मनोपाहँस्त्रयस्त्रिंशद्वैतस्यदेवाइत्यपरिमिताभिरभिष्टुयादपरिमितोवैप्रजापतिःप्रजापतेर्वाएषाहोत्रायद्ग्रावस्तोत्रीयातस्यांसर्वेकामाअवरुध्यंतेंसयदपरिमिताभिरभिष्टौतिंसर्वेषांकामानामवरुध्यैसर्वान्कामानवरुंधेयएवंवेदंतस्मादपरिमिताभिरेवाभिष्टुयात्तदाहुःकथमभिष्टुयादित्यक्षरशा३ः ॥ चतुरक्षरशा३ः ॥ पच्छा३ः ॥ अ

र्धर्चंशा ३:॥ऋक्शा ३:इति॥तद्यदृक्शोनतदवकल्पतेंऽथयत्पच्छोनो एवतदवकल्पतेंऽथयदक्षरशश्चतुरक्षरशोंवितथाछंदांसिलुप्येरंन्बहूनितथाक्षराणिहीयेरंन्नर्धर्चंशएवाभिष्टुयात्प्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषंश्चतुष्पादाःपशवोंयजमानमेवतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतिंतस्मादर्धर्चंशएवाभिष्टुयांत्तदाहुर्यन्मध्यंदिनेंमध्यंदिनएवग्रांव्णोभिष्टौतिंकथमस्येतरयोःसवनयोरभिष्टुतंभवतीतिंयदेवगायत्रीभिरभिष्टौतिंगायत्रंवैप्रातःसवनंतेनप्रातःसवनेंऽथयज्जगतीभिरभिष्टौतिंजागतंवैतृतीयसवनंतेनतृतीयसवनंएवमुहास्यमध्यंदिनेंमध्यंदिनएवग्रांव्णोभिष्टुवतःसर्वेषुसवनेष्वभिष्टुतंभवतियएवंवेदंतदाहुर्यदध्वर्युरेवांन्यानृत्विजःसंप्रेष्यंत्यथकस्मादेषएतांमसंप्रेषितःप्रतिपद्यतइतिंमनोवैग्रावःस्तोत्रीयांसंप्रेषितंवाइदंमनंस्तस्मादेषएतामसंप्रेषितःप्रतिपद्यते॥ २ ॥ वाग्वैसुब्रह्मण्यांतस्यैसोमोराजावत्सः सोमेराजनिक्रीतेसुब्रह्मण्यामाह्वयंतिंयथाधेनुमुपह्वयेत्तेनवत्सेनंयजमानायसर्वान्कामान्दुहेंसर्वान्हास्मैकामान्वाग्दुहेयएवंवेदंतदाहुःकिंसुब्रह्मण्यायैसुब्रह्मण्यात्वमितिंवागेवेतिब्रूयांद्वाग्वैब्रह्मचसुब्रह्मचेतिंतदाहुरथकस्मादेनंपुमांसंसंतंस्त्रीमिवाचक्षतइतिंवाग्घिसुब्रह्मण्येतिब्रूयात्तेनेतिंतदाहुर्यदंतर्वेदीतरऋत्विजंआर्त्विज्यंकुर्वंतिबहिर्वेदिसुब्रह्मण्यांकथमस्यांतर्वेद्यार्त्विज्यंकृतंभवतीतिंवेदेर्वाउत्करमुत्किरंतिंयदेवोत्करेतिष्ठंन्नाह्वयतीतिब्रूयात्तेनेतिंतदाहुरथकस्मादुत्करेतिष्ठंन्त्सुब्रह्मण्यामाह्वयतीत्यृषयोवैसत्रमासतंतेषांयोवर्षिंष्ठआसीत्तमब्रुवंन्त्सुब्रह्मण्यामाह्वयंत्वंनोनेदिष्ठाद्देवान्ह्वयिष्यसीतिंवर्षिंष्ठमेवैनंतत्कुर्वंत्यथोवे

दिमेवतत्सर्वांप्रीणातितदाहुःकस्मादस्माऋषभंदक्षिणामभ्याजतीतिवृषावाऋषभोयोषासुब्रह्मण्यातन्मिथुनंतस्यमिथुन
स्यंप्रजात्याइत्युपांशुंपात्नीवतस्याग्नीध्रोयजतिरेतोवैपात्नीवतंउपांश्विववैरेतसःसिक्तिर्नानुवषट्करोतिसंस्थावाएषायदनु
वषट्कारोनेद्रेतःसंस्थापयानीत्यसंस्थितंवैरेतसःसमृद्धंतस्मान्नानुवषट्करोतिनेष्टुरुपस्थआसीनोभक्षयतिपत्नीभाजनंवैने
ष्टाऽग्निःपत्नीषुरेतोदधातिप्रजात्याअग्निनैवतत्पत्नीषुरेतोदधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेददक्षिणाअनुसु
ब्रह्मण्यासंतिष्ठतेवाग्वैसुब्रह्मण्यान्नंदक्षिणान्नाद्यएवतद्वाचियज्ञमंततःप्रतिष्ठापयंतिप्रतिष्ठापयंति२इतिप्रथमोऽध्या० १

देवावैयज्ञमतन्वततांस्तन्वानानसुराअभ्यायंन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइतितान्दक्षिणतउपायंन्यतएषांयज्ञस्यतनि
ष्ठममन्यंततेदेवाःप्रतिबुध्यंमित्रावरुणौदक्षिणतःपर्यौहंस्तेमित्रावरुणाभ्यामेवदक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नतं
तथैवैतद्यजमानामित्रावरुणाभ्यामेवदक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नतेतस्मान्मैत्रावरुणंमैत्रावरुणःप्रातःसवनेशं
सतिमित्रावरुणाभ्यांहिदेवादक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततेवैदक्षिणतोपहताअसुरामध्यतोयज्ञंप्राविशंस्तेदे
वाःप्रतिबुध्येंद्रंमध्यतोदधुस्तइंद्रेणैवमध्यतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाइंद्रेणैवमध्यतःप्रातःसवनेऽ
सुररक्षांस्यपघ्नतेतस्मादैंद्रंब्राह्मणाच्छंसीप्रातःसवनेशंसतींद्रेणहिदेवामध्यतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततेवैमध्यतोप
हताअसुराउत्तरतोयज्ञंप्राविशंस्तेदेवाःप्रतिबुध्येंद्राग्नीउत्तरतःपर्यौहंस्तइंद्राग्निभ्यामेवोत्तरतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपा

घ्नतंतथैवैतद्यजमानाइंद्राग्निभ्यामेवोत्तरतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नतैंतस्मादैंद्राग्नमच्छावाकःप्रातःसवनेशंसतींद्राग्निभ्यांहिदेवाउत्तरतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नतंतेवाउत्तरतोपहताअसुराःपुरस्तात्पर्यद्रवन्त्समनीकतंस्तेदेवाःप्रतिबुध्याग्निंपुरस्तात्प्रातःसवनेपर्यौहँस्तेग्निनैवपुरस्तात्प्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नतंतथैवैतद्यजमानाअग्निनैवपुरस्तात्प्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नतैंतस्मादाग्नेयंप्रातःसवनमपपाप्मानंहतेयएवंवेदतेवैपुरस्तादपहताअसुराःपश्चात्परीत्यप्राविशँस्तेदेवाःप्रतिबुध्यविश्वान्देवानात्मानंपश्चात्तृतीयसवनेपर्यौहँस्तेविश्वैरेवदेवैरात्मभिःपश्चात्तृतीयसवनेऽसुरक्षांस्यपाघ्नतंतथैवैतद्यजमानाविश्वैरेवदेवैरात्मभिःपश्चात्तृतीयसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नतैंतस्माद्वैश्वदेवंतृतीयसवनमपपाप्मानंहतेयएवंवेदतेवैदेवाअसुरानेवमपाघ्नतसर्वस्मादेवयज्ञात्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदतेदवाएवंक्लृप्तेनयज्ञेनाऽपासुरान्पाप्मानमघ्नताजयन्त्स्वर्गंलोकमपहवैद्विषंतंपाप्मानंभ्रातृव्यंहतेजयतिस्वर्गंलोकंयएवंवेदयश्चैवंविद्वान्त्सवनानिकल्पयति॥४॥ स्तोत्रियंस्तोत्रियस्यानुरूपंकुर्वंतिप्रातःसवनेऽहरेवतदह्नोनुरूपंकुर्वंत्यवरेणैवतदह्नापरमहरभ्यारभंतेऽथतथानमध्यंदिनेश्रीवैपृष्ठानितानितस्मैनतत्स्थानानियत्स्तोत्रियंस्तोत्रियस्यानुरूपंकुर्युस्तयैवविभक्त्यातृतीयसवनेनस्तोत्रियंस्तोत्रियस्यानुरूपंकुर्वंति॥५॥अथातआरंभणीयाएवंऋजुनीतीनोवरुणइतिमैत्रावरुणस्यमित्रोनयतुविद्वानितिप्रणेतावाएषहोत्रकाणांयन्मैत्रावरुणस्तस्मादेषाप्रणेतृमतीभवतींद्रंवोविश्वतस्परी

तिब्राह्मणाच्छंसिनौहवामहेजनेभ्यइतींद्रमेवैतयाहरहर्निह्वयंतेंनहैषांविहवेन्यइंद्रंवृंक्तेयत्रैवंविद्वान्ब्राह्मणाच्छंस्येतामह
रहःशंसतियत्सोमआसुतेनरइत्यच्छावाकस्यैंद्राग्नीअजोहवुरितींद्राग्नीएवैतयाहरहर्निह्वयंतेंनहैषांविहवेन्यइंद्राग्नीवृंक्ते
यत्रैवंविद्वानच्छावाकएतामहरहःशंसतिंतावाएताःस्वर्गस्यलोकस्यनावःसंपारिण्यःस्वर्गमेवैताभिर्लोकमभिसंतरंति६।
अथातःपरिधानीयाएवंतेस्यामदेववरुणेतिमैत्रावरुणस्यैषंस्वश्चधीमहीत्ययंवैलोकइषमित्यसौलोकःस्वरित्युभावेवैतया
लोकावारभंतेंव्यंतरिक्षमतिरदितिब्राह्मणाच्छंसिनोविवत्तृचंस्वर्गमेवैभ्यएतयालोकंविवृणोतिमदेसोमस्यरोचना॥इंद्रो
यदभिनद्वलमितिंसिषासवोवाएतेयद्दीक्षितास्तस्मादेषाबलवतीभवत्युद्गाआजदंगिरोभ्यआविष्कृण्वन्गुहासतीः॥अ
र्वांचंनुनुदेवलमितिंसनिमेवैभ्यएतयावरुंधइंद्रेणरोचनादिवइतिस्वर्गोवैलोकइंद्रेणरोचनादिवोदृह्वानिदृंहितानिच ॥
स्थिराणिनपराणुदइतिंस्वर्गएवैतयालोकेऽहरहःप्रतितिष्ठंतोयंत्याहंसरस्वतीवतोरित्यच्छावाकस्यंवाग्वैसरस्वतींवाग्व
तोरितिहैतदाहैंद्राग्न्योरवोवृणइत्यैतद्धवाइंद्राग्न्योःप्रियंधामयद्वागितिप्रियेणैवैनौतद्धाम्नासमर्धयतिंप्रियेणधाम्नासमृ
द्ध्यतेयएवंवेद ॥ ७ ॥ उभय्यःपरिधानीयाभवंतिहोत्रकाणांप्रातःसवनेचमाध्यंदिनेचाहीनाश्चैकाहिकाश्चततऐकाहिका
भिरेवंमैत्रावरुणःपरिदधातिंतेनास्माल्लोकान्नप्रच्यवतेंऽहीनाभिरच्छावाकःस्वर्गस्यलोकस्याप्त्याउभयीभिर्ब्राह्मणाच्छं
सींतेनोसउभौव्यन्वारभमाणऽएतींमंचामुंचलोकंमथोमैत्रावरुणंचाच्छावाकंचाथोअहीनंचैकाहंचाथोसंवत्सरंचाग्नि

ष्टोमंचैवमुसउभौव्यन्वारभमाणएत्यथततऐकाहिकाएवंतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिप्रतिष्ठावाएकाहःप्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयंत्यमवानंप्रातःसवनेयजेदेकाह्नेनस्तोममतिशंसेत्तद्यथाभिहेषतेपिपासतेक्षिप्रंप्रयच्छेत्तादृक्तंदथोक्षिप्रंदेवेभ्योऽन्नाद्यंसोमपीथंप्रयच्छानीतिक्षिप्रंहास्मिंल्लोकेप्रतितिष्ठत्यपरिमिताभिरुत्तरयोःसवनयोरपरिमितोवैस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्याप्त्यैकामंतद्धोताशंसेद्यद्धोत्रकाःपूर्वेद्युःशंसेयुर्यद्वाहोतातद्धोत्रकाःप्राणोवैहोतांगानिहोत्रकाःसमानोवाअयंप्राणोंगान्यनुसंचरतितस्मात्तत्कामंहोताशंसेद्यद्धोत्रकाःपूर्वेद्युःशंसेयुर्यद्वाहोतातद्धोत्रकाःसूक्तांतैर्होतापरिदधदेत्यथसमान्यएवतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंत्यात्मावैहोतांगानिहोत्रकाःसमानावाइमेंगानामंतास्तस्मात्समान्यएवतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिभवंति ॥ ८ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥

आत्वावहंतुहरयइतिप्रातःसवनउन्नीयमानेभ्योन्वाहवृषण्वतीःपीतवतीःसुतवतीर्मद्वतीरूपसमृद्धाऐंद्रीरन्वाहैंद्रोवैयज्ञोगायत्रीरन्वाहगायत्रंवैप्रातःसवनंनवन्यूनाःप्रातःसवनेन्वाहन्यूनेवैरेतःसिच्यतेदशमध्यंदिनेन्वाहन्यूनेवैरेतःसिक्तंमध्यंस्त्रियैप्राप्यस्थविष्ठंभवतिनवन्यूनास्तृतीयसवनेन्वाहन्यूनाद्वैप्रजाःप्रजायंतेतद्यदेतानिकेवलसूक्तान्यन्वाहयजमानमेवतद्गर्भंभूतंप्रजनयतियज्ञाद्देवयोन्यैतेहैकेसप्तसप्तान्वाहुःसप्तप्रातःसवनेसप्तमाध्यंदिनेसप्ततृतीयसवनेयावत्योवैपुरोनुवाक्यास्तावत्योयाज्याःसप्तवैप्रांचोयजंतिसप्तवषट्कुर्वंतितासामेताःपुरोनुवाक्याइतिवदंतस्तथानकुर्याद्यजमा

नस्यहतेरेतोविलुंपेत्यथोयजमानमेवंयजमानोहिसूक्तंनवभिर्वाएतंमैत्रावरुणोऽस्माल्लोकादंतरिक्षलोकमभिप्रवहतिदशभिरंतरिक्षलोकादमुंलोकमंभ्यंतरिक्षलोकोहिज्येष्ठोनवभिरमुष्माल्लोकात्स्वर्गंलोकमभिनहवैतेयजमानंस्वर्गंलोकमभिवोढुमर्हंतियेसप्तसप्तान्वाहुस्तस्मात्केवलशऽएवसूक्तान्यनुब्रूयात् ॥ ९ ॥ अथाहयदैंद्रोवैयज्ञोऽथकस्माद्द्वावेवप्रातःसवनेप्रस्थितानांप्रत्यक्षादैंद्रीभ्यांयजतोहोताचैवब्राह्मणाच्छंसीचेदंतेसोम्यंमध्वितिहोतायजतींद्रत्वावृषभंवयमितिब्राह्मणाच्छंसीनानादेवत्याभिरितरैकथंतेषामैंद्र्योभवंतीतिमित्रंवयंहवामहइतिमैत्रावरुणोयजतिवरुणंसोमपीतयइतियद्वैकिंचपीतवत्पदंतदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणातिमरुतोयस्यहिक्षयइतिपोतायजतिससुगोपातमोजनइतींद्रोवैगोपास्तदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणात्यग्नेपत्नीरिहावहेतिनेष्टायजतित्वष्टारंसोमपीतयइतींद्रोवैत्वष्टातदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणात्युक्षान्नायवशान्नायेत्याग्नीध्रोयजतिसोमपृष्ठायवेधसइतींद्रोवैवेधास्तदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणातिप्रातर्यावभिरागतंदेवेभिर्जेन्यावसू ॥ इंद्राग्नीसोमपीतयइतिस्वयंसमृद्धाच्छावाकस्यैवमुहैताऐंद्र्योभवंतियन्नानादेवत्यास्तेनान्यादेवताःप्रीणातियदुगायत्र्यस्तेनाग्नेय्यंएतदुहैताभिस्त्रयमुपाप्नोति ॥ १० ॥ असाविदेवंगोऋजीकमंधइतिमध्यंदिनउन्नीयमानेभ्योन्वाहवृषण्वतीःपीतवतीःसुतवतीर्मद्वतीरूपसमृद्धाऐंद्रीरन्वाहैंद्रोवैयज्ञस्त्रिष्टुभोन्वाहत्रैष्टुभंवैमाध्यंदिनंसवनंतदाहुर्यत्तृतीयसवनस्यैवरूपंमद्वदथकस्मान्मध्यंदिनेमद्वतीरनुचाहयजंतिचाभिरितिमाद्यंतीववैमध्यंदिनेदेवताःसमेवतृतीयसवनेमादयंतेतस्मान्मध्यंदिनेमद्व

तीरनुचाहयजंतिचाभिंस्तेवैखलुसर्वएवमाध्यंदिनैप्रस्थितानांप्रत्यक्षादैंद्रीभिर्यजंत्यभितृण्णवतीभिरेकैंपिबासोममभियमुग्रतर्दइतिहोतायजतिसईंपाहियऋजीषीतरुत्रइतिमैत्रावरुणोयजंत्येवापाहिप्रत्नथामंदतुत्वेतिब्राह्मणाच्छंसीयजंत्यर्वाङेहिसोमकामंत्वाहुरितिपोतायजतितवायंसोमस्त्वमेह्यर्वाङितिनेष्टायजतींद्रायसोमाःप्रदिवोविदानाइत्यच्छावाकोयजंत्यापूर्णोअस्यकलशःस्वाहेत्याग्नीध्रोयजतितासामेताअभितृण्णवत्योभवंतींद्रोवैप्रातःसवनेनव्यजयतंसएताभिरेवमाध्यंदिनंसवनमभ्यतृणद्यदभ्यतृणत्तस्मादेताअभितृण्णवत्योभवंति॥११॥इहोपयातशवसोनपातइतितृतीयसवनउन्नीयमानेभ्योन्वाहवृषण्वतीःपीतवतीःसुतवतीर्मद्वतीरूपसमृद्धास्ताऐंद्रार्भव्योभवंतितदाहुर्यन्नार्भवीषुस्तुवतेऽथकस्मादार्भवःपवमानइत्याचक्षतइतिप्रजापतिर्वैपितऋभून्मर्त्यान्त्सतोमर्त्यान्कृत्वातृतीयसवनआभजंत्तस्मान्नार्भवीषुस्तुवतेऽथार्भवःपवमानइत्याचक्षतेऽथाहयद्यथाछंदसंपूर्वयोःसवनयोरन्वाहगायत्रीःप्रातःसवनैत्रिष्टुभोमाध्यंदिनैऽथकस्माज्जागतेसतितृतीयसवनैत्रिष्टुभोन्वाहेतिधीतरसंवैतृतीयसवनमथैतदधीतरसंशुक्रियंछंदोयत्त्रिष्टुप्सवनस्यसरसतायाऽइतिब्रूयादथोइंद्रमेवैतत्सवनेन्वाभजतीत्यथाहयदैंद्रार्भवंवैतृतीयसवनमथकस्मादेषएवतृतीयसवनेप्रस्थितानांप्रत्यक्षादैंद्रार्भव्यायजतींद्रऋभुभिर्वाजवद्भिःसमुक्षितमितिहोतैवंनानादेवत्याभिरितरैःकथंतेषामैंद्रार्भव्योभवंतीतींद्रावरुणासुतपाविमंसुतमितिमैत्रावरुणोयजतियुवोरथोअध्वरंदेववीतयइतिबहूनिवाहतद्भूम्णोरूपमिंद्रश्चसोमंपिबतं

बृहस्पतइतिंब्राह्मणाच्छंसीयजंत्यावांविशांत्विंदवःस्वाभुवइतिंबहूनिवाहतद्दभूणांरूपंमावोवहंतुसप्तयोरघुष्यदइतिपोतायजतिंरघुपत्वानःप्रजिगातबाहुभिरितिंबहूनिवाहतद्दभूणांरूपंममेवनःसुहवाआहिगंतनेतिंनेष्टायजतिगंतनेतिंबहूनिवाहतद्दभूणांरूपंमिंद्राविष्णूपिबतंमध्वोऽअस्यैत्यच्छावाकोयजंत्यावामंधांसिमदिराण्यग्मन्नितिंबहूनिवाहतद्दभूणांरूपंमिमंस्तोममर्हतेजातवेदसइत्याग्नीध्रोयजतिंरथमिवसंमहेमामनीषयेतिंबहूनिवाहतद्दभूणांरूपंमेवमुहैताऐंद्रार्भव्योभवंतिंयन्नानादेवत्यास्तेनान्यादेवताःप्रीणातिंयदुजगत्प्रासाहाजागतंवैतृतीयसवनंतृतीयसवनस्यैवसमृद्ध्यै ॥१२॥अथाहयदुक्थिन्योन्याहोत्राअनुक्थाअन्याःकथमस्यैताउक्थिन्यःसर्वाःसमाःसमृद्धाभवंतीतिंयदेवैनाःसंप्रगीर्यहोत्राइत्याचक्षतेतेनसमायदुक्थिन्योन्याहोत्राअनुक्थाअन्यास्तेनोविषमाएवमुहास्यैताउक्थिन्यःसर्वाःसमाःसमृद्धाभवंत्यथाहशंसंतिप्रातःसवनेशंसंतिमाध्यंदिनेहोत्रकाःकथमेषांतृतीयसवनेशस्तंभवतीतिंयदेवमाध्यंदिनेद्वेद्वेसूक्तेशंसंतीतिब्रूयात्तेनेत्यथाहयद्व्युक्थोहोताकथंहोत्रकाद्व्युक्थाभवंतीतिंयदेवद्विदेवत्याभिर्यजंतीतिब्रूयात्तेनेति ॥१३॥ अथाहयदेतास्तिस्रउक्थिन्योहोत्राःकथमितराउक्थिन्योभवंतीत्याज्यमेवाग्नीध्रीयायाउक्थंमरुत्वतीयंपोत्रीयायैवैश्वदेवंनेष्ट्रीयायैतावाएताहोत्राएवंन्यंगाएवभवंत्यथाहयदेकप्रैषाअन्येहोत्रकाअथकस्माद्द्विप्रैषःपोताद्विप्रैषोनेष्टेतिंयत्रादोगायत्रीसुपर्णोभूत्वासोममाहरत्तदेतासांहोत्राणामिंद्रउक्थानिपरिलुप्यहोत्रेप्रददौयूयंमाभ्यह्वयध्वंयूयमस्यावेदिष्ठेतितेहोचुर्देवावाचेमेहो

त्रेप्रभावयामेतिंतस्मात्तेद्विप्रैषेभवतंऋचाग्नीध्रीयांप्रभावयांचक्रुंस्तस्मात्तस्यैकयर्चाभूयस्योयाज्याभवंत्यथाहयद्धोतायक्षद्धोतायक्षदितिंमैत्रावरुणोहोत्रेप्रेष्यंत्यथकस्मादहोतृभ्यंःसञ्ज्योहोत्राशंसिभ्योंहोतायक्षद्धोतायक्षदितिप्रेष्यतीतिंप्राणोवैहोताप्राणःसर्वंऋत्विजःप्राणोयक्षत्प्राणोयक्षदित्येवतदाहांथाहास्त्युद्गातॄणांप्रैषणा३ः।नाँ३इति।अस्तीतिब्रूयाद्यदेवैतत्प्रशास्तांजपंजपित्वास्तुध्वमित्याहसऽएषांप्रैषोंऽथाहास्त्यच्छावाकस्यप्रवरा३ः॥नाँ३इति॥अस्तीतिब्रूयाद्यदेवैनंमध्वर्युंराहाच्छावाकवदस्वंयत्तेवाद्यमित्येषोस्यप्रवरोंऽथाहयदैंद्रावरुणंमैत्रावरुणस्तृतीयसवनेशंसंत्यथकस्मादस्याग्नेयौंस्तोत्रियानुरूपौभवतईत्यग्निनावैमुखेनदेवाअसुरानुक्थेभ्योनिर्जघ्नुस्तस्मादस्याग्नेयौंस्तोत्रियानुरूपौभवतोंऽथाहयदैंद्राबार्हस्पत्यंब्राह्मणाच्छंसीतृतीयसवनेशंसंत्यैंद्रावैष्णवमच्छावाकःकथमेनयोरैंद्राःस्तोत्रियानुरूपाभवंतीतींद्रोहस्मवाअसुरानुक्थेभ्यःप्रजिगायंसोब्रवीत्कश्चाहंचेत्यहंचाहंचेतिंहस्मदेवताऽअन्ववयंतिंसयदिंद्रःपूर्वःप्रजिगायंतस्मादेनयोरैंद्राःस्तोत्रियानुरूपाभवंतिंयद्वहंचाहंचेतिंहस्मदेवताऽअन्ववयुंस्तस्मान्नानादेवत्यानिशंसतः॥१४॥अथाहयद्वैश्वदेवंवैतृतीयसवनंमथकस्मादेतान्यैंद्राणिजागतानिसूक्तानिंतृतीयसवनआरंभणीयानिशस्यंतईतींद्रमेवैतैरारभ्ययंतीतिब्रूयांदथोयज्जागतंवैतृतीयसवनंतज्जगत्काम्यैवतंद्यात्किंचातऊर्ध्वंछंदःशस्यतेंतद्धसर्वंजागतंभवंत्येतानिचेदैंद्राणिजागतानिसूक्तानितृतीयसवनआरंभणीयानिशस्यंतेंऽथैतत्त्रैष्टुभमच्छावाकोंततःशंसतिसंवांकर्मणेत्तियदेवपनाय्यंकर्मंतदेतदभिव

दतिंसमिषेत्यन्नंवाइषोऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्याअरिष्टैर्नःपथिभिःपारयंतेतिस्वस्तितायाएवैतदहरहःशंसत्यथाहयज्जागतंवैतृतीयसवनंमथकस्मादेषांत्रिष्टुभःपरिधानीयाभवतीतिवीर्यंवैत्रिष्टुब्वीर्यएवतदंततःप्रतितिष्ठंतोयंतीयमिंद्रंवरुणमष्टमेगीरितिमैत्रावरुणस्यंबृहस्पतिर्नःपरिपातुपश्चादितिब्राह्मणाच्छंसिनउभाजिग्यथुरित्यच्छावाकस्योभौहितौजिग्यतुर्नपराजयेथेनपराजिग्यइतिनहितयोःकतरश्चनपराजिग्यइंद्रश्चविष्णोयदपस्पृधेथांत्रेधासहस्रंवितदैरयेथामितींद्रश्चहवैविष्णुश्चासुरैर्युयुधातेतान्हस्मजित्वोचतुःकल्पामहाइतितेहतथेत्यसुराऊचुःसोब्रवीदिंद्रोयावदेवायंविष्णुस्त्रिर्विक्रमतेतावदस्माकमथयुष्माकमितरदितिसइमाँल्लोकान्विचक्रमेऽथोवेदानथोवाचंतदाहुःकिंतत्सहस्रमितीमेलोकाइमेवेदाअथोवागितिब्रूयादैरयेथामैरयेथामित्यच्छावाकउक्थ्येभ्यस्यतिसहितत्रांत्योभवत्यग्निष्टोमेहोतातिरात्रेचसहितत्रांत्योभवत्यभ्यस्येत्षोळशिनी३॥नाभ्यस्ये३त्इति॥अभ्यस्येदित्याहुःकथमन्येष्वहःस्वभ्यस्यतिकथमत्रनाभ्यस्येदितितस्मादभ्यस्येत्॥१५॥अथाहयन्नाराशंसंवैतृतीयसवनंमथकस्मादच्छावाकोंततःशिल्पेष्वनाराशंसीःशंसतीतिविकृतिवैनाराशंसंकिमिवचवैकिमिवचरेतोविक्रियतेतत्तदाविकृतंप्रजातंभवत्यथैतन्मृद्धिवच्छंदःशिथिरंयन्नाराशंसमथैषोंत्योयदच्छावाकंस्तदृढतायैदृह्वेप्रतिष्ठास्यामइतितस्मादच्छावाकोंततःशिल्पेष्वनाराशंसीःशंसतिदृढतायैदृह्वेप्रतिष्ठास्यामइतिदृह्वेप्रतिष्ठास्यामइति ॥ १६ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥

यःश्वःस्तोत्रियस्तमनुरूपंकुर्वंतिप्रातःसवनेहीनसंतत्यैयथावाएकाहःसुतएवमहीन॑स्तद्यथैकाहस्यसुतस्य॑सवनानिसंतिष्ठमानानियँत्येवमेवाहीनस्याहानिंसंतिष्ठमानानियंतितद्यच्छ्वःस्तोत्रियमनुरूपंकुर्वंतिप्रातःसवनेहीनसंतत्या॑अहीनमेवतत्संतन्वंतितेवैदेवाश्चऋषयश्चाद्रियंत॑समानेनयज्ञंसंतनवामेतितएतत्समानंयज्ञस्यापश्य॑न्त्समानान्प्रगाथा॑न्त्समानीःप्रतिपद॑ःसमानानिसूक्ता॑न्योकःसारीवाइंद्रौयत्रवाइंद्रःपूर्वंगच्छ॑त्यैवतत्रापरंगच्छतियज्ञस्यैवसेंद्रतायै॥१७॥तान्वाएतान्त्संपाता॑न्विश्वामित्रःप्रथममपश्य॑त्तान्विश्वामित्रेणदृष्टा॑न्वामदेवोसृजतैवात्वामिंद्रवज्रिन्नत्र॑यन्नइंद्रोजुजुषेयच्चवष्टिंकथामंहामवृधत्कस्यहोतुरितितान्क्षिप्रंसमपतंद्यत्क्षिप्रंसमपतत्तत्संपातानांसंपातत्वंसहेक्षांचक्रेविश्वामित्रौयान्वाअहंसंपातानपश्य॑न्तान्वामदेवोसृष्टकानिन्वहंसूक्तानिसंपातांस्तत्प्रतिमान्त्सृजेयेतिसएतानिसूक्तानिसंपातांस्तत्प्रतिमानसृजत॑सद्योहजातोवृषभःकनीन॑इंद्रःपूर्भिदातिरद्दासमर्कैरिमामूषुप्रभृतिंसातयेधा॑इच्छंतित्वासोम्यासःसखायःशासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगा॑दभितष्टेवदीधयामनीषामितियएकइद्धव्यश्चर्षणीनामितिभरद्वाजौयस्तिग्मशृंगोवृषभोनभीम॑उदुब्रह्माण्यैरतश्रवस्येतिवसिष्ठौऽस्माइदुप्रतवसेतुरायेतिनोधा॑स्तएतेप्रातःसवनैंषळहःस्तोत्रियान्छस्त्वा॑माध्यंदिनेहीनसूक्तानिशंसंतितान्येतान्यहीनसूक्ता॑न्यासत्योयातुमघवाँऋजीषीतिसत्यवन्मैत्रावरुणौऽस्माइदुप्रतवसेतुरायैंद्रायब्रह्माणिराततमा ॥ इंद्रब्रह्माणिगोतमासोअक्रन्नितिब्रह्मण्वद्ब्राह्मणाच्छंसीशासद्वह्निर्जनयंतवह्निमितिवह्निवदच्छावाक॑स्तदाहुः

कस्मादच्छावाकौवह्निवदेतत्सूक्तमुभयत्रशंसतिपराचिषुचैवाहस्स्वभ्यावर्तिषुचेतिवीर्यवान्वाएषबह्वृचौवह्निवदेतत्सू
क्तंवहतिहवैवह्निर्धुरोयासुयुज्यतेतस्मादच्छावाकौवह्निवदेतत्सूक्तमुभयत्रशंसतिपरांचिषुचैवाहस्स्वभ्यावतिषुचंता
निपंस्वहस्सुभवंतिंचतुर्विंशेभिजितिंविषुवतिविश्वजितिमहाव्रतेऽहीनानिहवाएतान्यहानिंनह्येषुकिंचनहीयतेपरांची
निहवाएतान्यहान्यभ्यावर्तीनितस्मादेनान्येतेष्वहस्सुशंसंतिंयदेनानिशंसंत्यहीनान्स्वर्गाँल्लोकान्त्सर्वरूपान्त्सर्वसमृ
द्धानवाप्नवामेतिंयदेवैनानिशंसंतींद्रमेवैतैर्निह्वयंतेयथऽऋषभंवाशितायैयद्वेवैनानिशंसंत्यहीनस्यसंतत्याअहीनमेवत
त्संतन्वंति ॥१८॥ ततोवाएतांस्त्रीन्त्संपातान्मैत्रावरुणौविपर्यासमेकैकमहरहःशंसंत्येवात्वामिंद्रवज्रिन्नत्रेतिप्रथमेह
निंयन्नइंद्रोजुजुषेयच्चवष्टीतिद्वितीयेकथामहामवृधत्कस्यहोतुरितितृतीयेत्रीनेवसंपातान्ब्राह्मणाच्छंसीविपर्यासमेकैकम
हरहःशसंतींद्रःपूर्भिदातिरद्दासमर्कैरितिप्रथमेहनिंयएकइद्धव्यश्चर्षणीनामितिद्वितीयेयस्तिग्मशृंगोवृषभोनभीमइति
तृतीयेत्रीनेवसंपातानच्छावाकोविपर्यासमेकैकमहरहःशंसतीमामूषुप्रभृतिंसातयेधाइतिप्रथमेहनींच्छंतित्वासोम्यासः
सखायइतिद्वितीयेशासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगादितितृतीयेतानिवाएतानिनवत्रीणिचाहरहःशस्यानितानिद्वादशसंपद्यंते
द्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञस्तत्संवत्सरंप्रजापतिंयज्ञमाप्नुवंतितत्संवत्सरेप्रजापतौयज्ञेऽ
हरहःप्रतितिष्ठंतोयंतितान्यंतरेणावापमावपेरन्नन्यूंख्याविराजोवैमदीश्चचतुर्थेहनिपंक्तीःपंचमेपारुच्छेपीःषष्ठेऽथयान्य

हानिमहास्तोमानिस्युःकोद्यनयोर्देवकामइतिमैत्रावरुणआवपेतवनेनवायोन्यधायिचाकन्नितिब्राह्मणाच्छंस्यायाह्यर्वा
ङुपवंधुरेष्ठाइत्यच्छावाकएतानिवाआवपनान्येतैर्वाआवपनैर्देवाःस्वर्गंलोकमजयन्नेतैर्ऋषयस्तथैवैतद्यजमानाएतैराव
पनैःस्वर्गंलोकंजयंति ॥१९॥ सद्योहजातोवृषभःकनीनइतिमैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसतितदेतत्सूक्तंस्वर्ग्यं
मेतेनवैसूक्तेनदेवाःस्वर्गंलोकमजयन्नेतेनऋषयस्तथैवैतद्यजमानाएतेनसूक्तेनस्वर्गंलोकंजयंतितदुवैश्वामित्रंविश्वस्यहवै
मित्रंविश्वामित्रआसविश्वंहास्मैमित्रंभवतियएवंवेदयेषांचैवंविद्वानेतन्मैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसतितदृष
भवत्पशुमद्भवतिपशूनामवरुध्यैतत्पंचर्चंभवतिपंचपदापंक्तिःपंक्तिर्वाअन्नंमन्नाद्यस्यावरुद्ध्याउदुब्रह्माण्यैरतश्रवस्येति
ब्राह्मणाच्छंसीब्रह्मण्वत्समृद्धंसूक्तमहरहःशंसतितदेतत्सूक्तंस्वर्ग्यमेतेनवैसूक्तेनदेवाःस्वर्गंलोकमजयन्नेतेनऋषयस्तथैवैत
द्यजमानाएतेनसूक्तेनस्वर्गंलोकंजयंतितदुवासिष्ठमेतेनवैवसिष्ठइंद्रस्यप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपेंद्रस्यप्रियं
धामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदतद्वैषळृचंषड्वाऋतवऋतूनामाप्त्यैतदुपरिष्टात्संपातानांशंसत्याप्त्वैवतत्स्वर्गंलोकंय
जमानाऽअस्मिल्लोकेप्रतितिष्ठंत्यभितष्टेवदीधयामनीषामित्यच्छावाकोहरहःशंसत्यभिवत्तत्यैरूपमभिप्रियाणिमर्मृशत्प
राणीतियान्येवपराण्यहानितानिप्रियाणितान्येवतदभिमर्मृशतोयंत्यभ्यारभमाणाःपरोवाअस्माल्लोकात्स्वर्गोलोकस्तमे
वतदभिवदतिकवीँऽरिच्छामिसंदृशेसुमेधाइतियेवैतेनऋषयःपूर्वेप्रेतास्तेवैकवयस्तानेवतदभ्यतिवदतितदुवैश्वामित्रं

विश्वस्यहवैमित्रंविश्वामित्रआसविश्वंहास्मैमित्रंभवतिएवंवेदतदनिरुक्तंप्राजापत्यंशंसंत्यनिरुक्तोवैप्रजापतिःप्रजापते
राप्त्यैसकृदिंद्रंनिराहतेनैंद्राद्रूपान्नप्रच्यवतेतद्वैदशर्चंदशाक्षराविराळन्नंविराळन्नाद्यस्यावरुध्यैयदेवदशर्चा३॥ दशवैप्रा
णाःप्राणानेवतदाप्नुवंतिप्राणानात्मन्दधतेतदुपरिष्टात्संपातानांशंसंत्याप्त्वैवतत्स्वर्गंलोकंयजमानाअस्मिँल्लोकेप्रतितिष्ठं
ति॥२०॥कस्तमिंद्रत्वावसुंकन्नव्योऽअतसीनां॥कदून्वस्याकृतमितिकद्वंतःप्रगाथाआरंभणीयाअहरहःशस्यंतेकोवैप्रजा
पतिःप्रजापतेराप्त्यैयदेवकद्वंता३ः॥ अन्नंवैकमन्नाद्यस्यावरुध्यैयद्वेवकद्वंता३ः॥ अहरहर्वाएतेशांतान्यहीनसूक्तान्युपप्र
युंजानायंतितानिकद्वद्भिःप्रगाथैःशमयंतितान्येभ्यःशांतानिकंभवंतितान्येनान्छांतानिस्वर्गंलोकमभिवहंतित्रिष्टुभःसू
क्तप्रतिपदःशंसेयुस्ताहैकेपुरस्तात्प्रगाथानांशंसंतिधाय्याइतिवदंतस्तात्तथानकुर्यात्क्षत्रंवैहोताविशोहोत्राशंसिनःक्षत्रा
यैवतद्विशंप्रत्युद्यामिनींकुर्युःपापवस्यसंत्रिष्टुभोमइमाःसूक्ताप्रतिपदइत्येवविद्यात्तद्यथासमुद्रंप्रप्लवेरन्नेवंहैवतेप्रप्लवंतेये
संवत्सरंवाद्वादशाहंवासतेतद्यथासैरावतींनावंपारकामाःसमारोहेयुरेवमेवैतास्त्रिष्टुभःसमारोहंतिनहवाएतच्छंदोगम
यित्वास्वर्गंलोकमुपावर्ततेवीर्यवत्तमंहिताभ्योनव्याह्वयीतसमानंहिच्छंदोऽथोनेद्धाय्याःकरवाणीतियदेनाःशंसंतिप्रज्ञा
ताभिःसूक्तंप्रतिपद्भिःसूक्तानिसमारोहामेतियदेवैनाःशंसंतींद्रमेवैताभिर्निह्वयंतेयथऽऋषभंवाशितायैयद्वेवैनाःशंसंत्य
हीनस्यसंतत्याअहीनमेवतत्संतन्वंति ॥२१॥ अपप्राचइंद्रविश्वाँअमित्रानितिमैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसं

त्यपापाचोअभिभूतेनुदस्व ॥ अपोदीचोअपशूराधराचंउरौंयथातवशर्मन्मदेमेत्यभयस्यरूपंमभयमिवहियन्निच्छतिं
ब्रह्मणातेब्रह्मयुजायुनज्मीतिंब्राह्मणाच्छंस्यहरहःशंसतिंयुनज्मीतियुक्तवतींयुक्तइवह्यहीनोहीनस्यरूपंमुरुंनोलोकमनु
नेषिविद्वानिंत्यच्छावाकोहरहःशंसंत्यनुनेषुत्येतीवह्यहीनोहीनस्यरूपंनेषीतिसत्रायणरूपंतावाएताअहरहःशस्यंतेंसमा
नीभिःपरिदध्युंरोकःसारीहैषामिंद्रोयज्ञंभवतीं॥ यथऋषभोवाशितांयथावागौःप्रज्ञातंगोष्ठमेवंहैषामिंद्रोयज्ञमैवग
च्छतिंनशुनंहुवीययाहीनस्यपरिदध्यांत्क्षत्रियोहराष्ट्राच्च्यवतैंयोहैवपरोभवतितमभिह्वयति ॥२२॥ अथातोऽहीनस्ययु
क्तिश्चविमुक्तिश्चंव्यंतरिक्षमतिरदित्यहीनंयुंक्तंएवेदिंद्रमितिविमुंचंत्याहंसरस्वतीवतोंर्नूनंसातइत्यहीनंयुंक्तेंतेस्यामदेव
वरुणनूष्टुतइतिविमुंचंत्येषहवाअहीनंतंतुमर्हतिंयएनंयोक्तुंचविमोक्तुंचवेदंतद्यच्चतुर्विंशेहन्युज्यंतेसायुक्तिरथयत्पुरस्ता
दुदयनीयस्यांतिरात्रस्यविमुच्यंतेसाविमुक्तिस्तद्यच्चतुर्विंशेहन्नैकाहिकाभिःपरिदध्युरत्राहैवयज्ञंसंस्थापयेयुर्नाहीनकर्म
कुर्युंरथयदहीनपरिधानीयाभिःपरिदध्युर्यथाश्रांतोविमुच्यमानउत्कृत्येतैवंयजमानाउत्कृत्येरन्नुभयीभिःपरिदध्युस्त
द्यथादीर्घाध्वउपविमोकंयायात्तादृक्तत्संततोहैषांयज्ञोभवतीं ३॥ व्यूमुंचंतएकांह्नैनद्वयोःसवनयोःस्तोममतिशंसेद्दी
र्घारण्यानिहवैभवंतियत्रबह्वीभिःस्तोमोतिशस्यतेंऽपरिमिताभिस्तृतीयसवनेंऽपरिमितोवैस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्या
प्त्यैसंततोहास्याभ्यारब्धोविस्रस्तोऽहीनोभवतिंयएवंविद्वानहीनंतनुते॥२३॥देवावैवलंगाःपर्यपश्यंस्तायज्ञेनैवेप्सं

स्ताःषष्ठेनाह्नाप्नुवंस्तेप्रातःसवनेनभाके॑नवलमनभयंस्तंयदनभया३न् ॥ अश्रथयन्नेवैनंतत्तउतृतीयसवनैंवज्रेणवालखिल्याभिर्वा॑चःकूटेनैकपदया॑वलंविरुज्यगाउदाजँस्तथैवैतद्यजमानाःप्रातःसवनेनभाके॑नवलंनभयंतितंयंनभयंतीँ३॥ श्रथयंत्येवैनंत॑त्तस्माद्धोत्रकाःप्रातःसवनैंनाभाकांस्तृचान्छंसंति॑यःककुभोनिधारयइतिमैत्रावरुण॑ःपूर्वीष्टइंद्रोपमातयइतिब्राह्मणाच्छंसी॑ताहिमध्यंभराणामित्यच्छावा॑कस्तउतृतीयसवनैंवज्रेणवालखिल्याभिर्वा॑चःकूटेनैकपदया॑वलंविरुज्यगाआप्नुवं॑ति॑पच्छःप्रथमंषड्वालखिल्यानां॑सूक्तानिविहरं॑त्यर्धर्चशोद्वितीयमृक्शस्तृतीयँसपच्छोविहरन्प्रगाथेप्रगाथएवैकपदादध्यात्सवाचःकूटं॑स्ताएताःपंचैकपदाश्चतस्रो॑दशमादह्नएकामहाव्रता॑दथाष्टाक्षराणिमाहानामनानिपदानि॑तेषांयावद्भिःसंपद्येतं॑तावंतिशंसेन्नेतराण्याद्रियेता॑थार्धर्चशोविहरँस्ताश्चैवैकपदाःशंसेँत्तानिचैवाष्टाक्षराणि॑माहानामनानिपदा॑न्यथऋक्शोविहरँस्ताश्चैवैकपदाःशंसेँत्तानिचैवाष्टाक्षराणि॑माहानामनानिपदानि॑सयत्प्रथमंषड्वालखिल्यानां॑सूक्तानिविहरति॑प्राणंचतद्वाचंचविहरति॑यद्द्वितीयंचक्षुश्चतन्मनश्चविहरति॑यत्तृतीयंश्रोत्रंचतदात्मानंचविहरति॑तदुपाप्तोविहारेकाम॑उपाप्तोवज्रेवालखिल्यासु॑पाप्तोवाचःकूटं॑एकपदायामुपाप्त॑ःप्राणक्लृप्स्यामविहृतानेवंचतुर्थंप्रगाथान्छंसतिपशवोवैप्रगाथा॑ःपशूनामवरुध्यैनात्रैकपदांव्यवदध्या॑द्यदत्रैकपदांव्यवदध्या॑द्वाचःकूटेनयजमाना॑त्पशून्निर्हण्याद्यएनंतत्रब्रू

यांद्वाचःकूटेनयजमानात्पशून्निरवधीरपशुमेनमकरितिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्तत्रैकपदांनव्यवदध्याद्वे[1]वोत्तमेसूक्तेपर्यस्यतिंसएवतयोर्विहारंस्तदेतत्सौवलायंसर्पिर्वात्सिःशशंससहोवाचभूयिष्ठानहंयजमानेपशून्पर्यग्रहैषमकनिष्ठाउमामागमिष्यंतीतितस्मैहयथामहद्भ्यंऋत्विग्भ्यएवंनिनायतदेतत्पशव्यंचस्वर्ग्यंचशस्त्रंतस्मादेतच्छंसति॥२४॥दूरोहणंरोहतितस्योक्तंब्राह्मणमैंद्रेपशुकामस्यरोहेदैंद्रावैपशवस्तज्जागतंस्याज्जागतावैपशवस्तन्महासूक्तंस्याद्भूयिष्ठेष्वेवतत्पशुषुयजमानंप्रतिष्ठापयतिंवरौरोहेत्तन्महासूक्तंचजागतंचैंद्रावरुणेप्रतिष्ठाकामस्यरोहेदेतद्देवतावाएषाहोत्रैतत्प्रतिष्ठांयदैंद्रावरुणातदेनत्स्वायामेवंप्रतिष्ठायामंततःप्रतिष्ठापयतिंयदेवैंद्रावरुणा३इ॥ एषाहवाअत्रनिर्विंन्निविदावैकामाआप्यंतेंसयद्यैंद्रावरुणेरोहेत्सौपर्णेरोहेत्तदुपाप्तऐंद्रावरुणेकामउपाप्तःसौपर्णे॥२५॥ तदाहुःसंशंसेत्षष्ठेहा३न्॥ नसंशंसे३त्इति॥ संशंसेदित्याहुःकथमन्येष्वहःसुसंशंसतिकथमत्रनसंशंसेदित्यथोखल्वाहुर्नैवसंशंसेत्स्वर्गोवैलोकःषष्ठमहरसमायीवैस्वर्गोलोकःकश्चिद्वैस्वर्गेलोकेसमेतीतिसयत्संशंसेत्समानंतत्कुर्यादथयन्नसंशंसतीँ३॥ तत्स्वर्गस्यलोकस्यरूपंतस्मान्नसंशंसेद्यदेवनसंशंसतीँ३॥ आत्मावैस्तोत्रियःप्राणावालखिल्याःसयत्संशंसेदेताभ्यांदेवताभ्यांयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयादेताभ्यांदेवताभ्यांयजमानस्यप्राणान्व्यगात्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नसंशंसेत्सयदीक्षेतांशंसि

---

१ ‘ द्वेएवोत्तमे ’ इतिभाष्यपाठः ।

षंवालखिल्याहंतपुरस्ता॑द्दूरोहणस्यसंशंसानीतिंनोएवतस्याशामिया॑त्तंयदिदर्पएवविंदैंदुपरिष्टाद्दूरोहणस्या॑पिबहूनिश
तानिशंसैद्यस्योतत्कामायतथाकुर्यांदत्रैवतदुपाप्तमैंद्रोवालखिल्या॑स्तासांद्वादशाक्षराणिपदा॑नितत्रसकामउपाप्तोयऐंद्रे
जागतैंऽथेदमैंद्रावरुणंसूक्तंमैंद्रावरुणीपरिधानीया॑तस्मान्नसंशंसैत्तदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंविहृतावालखिल्याःश
स्यंतेंविहृ[1]तांस्तोत्रां ३ ॥ अविहृताँ३इति ॥ विहृतमितिब्रूयादष्टाक्षरेणंद्वादशाक्षरमितितदाहुर्यथावावशस्त्रमेवंयाज्या॑
तिस्रोदेवताःशस्यंतेऽग्निरिंद्रोवरुणइत्यथैंद्रावरुण्यायजतिकथमग्निरनंतरितइतिंयोवाअग्निःसवरुणस्तदप्येतदृषिणोक्तं
त्वमग्नेवरुणोजायसेयदितितद्यंदेवैंद्रावरुण्यायजतितेनाग्निरनंतरितोनंतरितः ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

शिल्पानिशंसंतिदेवशिल्पा॑न्येतेषांवैशिल्पानामनुकृतीहंशिल्पमधिगम्यतैंहस्तीकंसोवासौंहिरण्यमश्वतरीरथःशिल्पं
शिल्पंहास्मिन्नधिगम्यतैंयएवंवेदवदेवशिल्पानी३ँ ॥ आत्मसंस्कृतिर्वा॑वशिल्पा॑निच्छंदोमयंवाएतैर्यजमा॑नआत्मानंसं
स्कुरुतैंनाभानेदिष्ठंशंसतिंरेतोवैनाभानेदिष्ठौंरेतस्तत्सिंचतितमनिरुक्तंशंसत्यनिरुक्तंवैरेतौंगुहायोन्यांसिच्यतेंसरेतोमि
श्रोभवतिंक्ष्मयारेतःसंजग्मानोनिषिंचदितिंरेतःसमृद्ध्याएवंतंसनाराशंसंशंसतिंप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजास्वेवतद्वाचंद
धातितस्मादिमाःप्रजावदत्योजायंतैंतंहैकेपुरस्ताच्छंसंतिंपुरस्तादायतनावागितिवदंतउपरिष्टादेकंउपरिष्टादायतनावा

---

[1] 'विहृतंस्तोत्रां३' इतिभाष्यपाठः । विहृतमविहृतंचस्तोत्रभेदः ।

गितिवदंतोमध्यएवशंसैन्मध्यायतनावाइयंवागुपरिष्टान्नेदीयसीवोपरिष्टान्नेदीयसीववाइयंवाक्तंहोतारेतोभूतंसिक्त्वा मैत्रावरुणायसंप्रयच्छत्यैतस्यत्वंप्राणान्कल्पयेति ॥ २७॥ वालखिल्याःशंसतिप्राणावैवालखिल्याःप्राणानेवास्यतत्कल्पयतिताविहृताःशंसतिविहृतावाइमेप्राणाःप्राणेनापानोपानेनव्यानःसपच्छःप्रथमेसूक्तेविहरत्यर्धर्चशोद्वितीयेऋक्शस्तृतीयेसयत्प्रथमेसूक्तेविहरतिप्राणंचतद्वाचंचविहरतियद्वितीयेचक्षुश्चन्मनश्चविहरतियत्तृतीयेश्रोत्रंचतदात्मानंचविहरतितेहैकसहबृहत्यौँसहसतोबृहत्यौविहरंतितदुपाप्तोविहारेकामोंनेत्तुप्रगाथाःकल्पंतेँऽतिमर्शमेवविहरेँत्तथावैप्रगाथाःकल्पंतेप्रगाथावैवालखिल्यास्तस्मादतिमर्शमेवविहरेँद्यदेवातिमर्शाँ३ ॥ आत्मावैबृहतीप्राणाःसतोबृहतीँसबृहतीमशंसीत्सआत्मांऽथसतोबृहतींतेप्राणांअथबृहतीमथसतोबृहतीँतदात्मानंप्राणैःपरिबृहन्नेतितस्मादतिमर्शमेवविहरेँद्यद्वेवातिमर्शाँ३ ॥ आत्मावैबृहतीपशवःसतोबृहतीँसबृहतीमशंसीत्सआत्मांऽथसतोबृहतींतेपशवोंऽथबृहतीमथसतोबृहतींतदात्मानंपशुभिःपरिबृहन्नेतितस्मादतिमर्शमेवविहरेँद्व्ये[1]वोत्तमेसूक्तेपर्यस्यतिसएवतयोर्विहारस्तस्यमैत्रावरुणःप्राणान्कल्पयित्वांब्राह्मणाच्छंसिनेसंप्रयच्छत्येतंत्वंप्रजनयेति ॥ २८ ॥ सुकीर्तिंशंसतिदेवयोनिर्वैसुकीर्तिस्तद्यज्ञाद्देवयोन्यैयजमानंप्रजनयतिवृषाकपिंशंसत्यात्मावैवृषाकपिरात्मानमेवास्यतत्कल्पयतितन्न्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखस्तदस्मैजातायान्ना

---

[1] 'द्वेएवोत्तमे' इतिभाष्यपाठः ।

द्यंप्रतिदधातिंयथाकुमारायस्तनंसपाक्तोभवतिंपाक्तोयंपुरुषः पंचधाविहितौंलोमानित्वङ्मांसमस्थिमज्जांसयावानेवपुरु
षंस्तावंतंयजमानंसंस्करोतिंतंब्राह्मणाच्छंसीजनयित्वांऽच्छावाकायसंप्रयच्छंत्येतस्यत्वंप्रतिष्ठांकल्पयेति ॥ २९ ॥
एवयामरुतंशंसतिंप्रतिष्ठावाएवयामरुंत्प्रतिष्ठामेवास्यतत्कल्पयतिंतन्न्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखोंऽन्नाद्यमेवास्मिंस्तद्दधातिंस
जागतोवातिजागतोवांसर्वंवाइदंजागतंवातिंजागतंवासउमारुतंआपोवैमरुतआपोन्नंमभिपूर्वमेवास्मिंस्तदन्नाद्यंदधाति
तान्येतानिसहचराणीत्याचक्षतेंनाभानेदिष्ठंवालखिल्यांवृषाकपिमेवयामरुतंतानिसहवाशंसेत्सहवानशंसेद्यदेनानिना
नाशंसेद्यथापुरुषंवारेतोवाविच्छिंद्यात्तादृक्तंत्तस्मादेतानिसहवाशंसेत्सहवानशंसेंत्सहबुलिलआश्वतरंआश्विर्वैश्वजितो
होतासन्नीक्षांचक्रंएषांवाएषांशिल्पानांविश्वजितिसांवत्सरिकेंद्वैंमध्यंदिनमभिप्रत्येतोहंताहंमित्थमेवयामरुतंशंसया
नीतिंतद्धतथाशंसयांचकारंतद्धतथाशस्यमानेंगौश्लआजगामसहोवाचंहोतःकथातेशस्त्रंविचक्रंप्लवतइतिंकिंह्यभूदित्ये
वयामरुदंयमुत्तरतःशस्यतइतिंसहोवाचैंद्रोवैमध्यंदिनंःकथैंद्रंमध्यंदिनान्निनीषसीतिंनैंद्रंमध्यंदिनान्निनीषामीतिहोवा
चंच्छंदस्त्विदममध्यंदिनसांच्ययंजागतोवातिजागतोवांसर्वंवाइदंजागतंवातिजागतंवांसउमारुतोमैवशंसिष्टेतिंसहोवा
चारमाच्छावाकैंत्यथहास्मिन्ननुशासनमीषेंसहोवाचैंद्रमेषविष्णुंन्यंगंशंसंत्वथत्वमेतंहोतरुपरिष्टाद्रौद्र्यैधाय्यायैपुरस्तां
न्मारुतस्याप्यस्याथाइतिंतद्धतथाशंसयांचकारंतदिदमप्येताहिंतथैवशस्यते॥ ३० ॥ तदाहुर्यदस्मिन्विश्वजिंत्यतिरा

त्रएवंषष्ठेहनिंकल्पतेयज्ञःकल्पतैंयजमानस्यप्रजातिंःकथमत्राशस्तएवंनाभानेदिष्ठोभवंत्यथमैत्रावरुणौंवालखिल्याःशं
सतिंतेप्राणारेतोवाअग्रेथप्राणांएवंब्राह्मणाच्छंस्यशस्तएवंनाभानेदिष्ठोभवंत्यथवृषाकपिंशंसतिंसआत्मारेतोवाअग्रेथा
त्मांकथमत्रयजमानस्यप्रजातिंःकथंप्राणाअविक्लृप्ताभवंतीतिंयजमानंहवाएतेनसर्वेंणयज्ञक्रतुनासंस्कुर्वंतिंसयथागर्भो
योन्यामंतरेवंसंभवन्छेतेंनवैसकृदेवाग्रेसर्वःसंभवंत्येकैकंवाअंगंसंभवतःसंभवतीतिंसर्वाणिचेत्समानेहन्क्रियेरंन्कल्पत
एवयज्ञंःकल्पतेयजमानस्यप्रजातिंरथैतंहोतैवयामरुतंतृतीयसवनेशंसतिंतद्वास्यप्रतिष्ठांतस्यामेवैनंतदंततःप्रतिष्ठाप
यति ॥ ३१ ॥ छंदसांवैषष्ठेनाह्नाप्तानांरसोत्यनेदत्सप्रजापतिरबिभेंत्पराङ्यंछंदसांरसौंलोकानत्येष्यतीतिंतंपरस्ता
च्छंदोभिःपर्यगृह्णांन्नाराशंस्यागायत्र्यारैभ्यात्रिष्टुभंःपारिक्षित्याजगत्याःकारव्ययानुष्टुभंस्तत्पुनश्छंदःसुरसमदधांत्सर
सैर्हास्यच्छंदोभिरिष्टंभवतिंसरसैश्छंदोभिर्यज्ञंतनुतेयऽएवंवेदंनाराशंसीःशंसतिंप्रजावैनरोवाक्शंसंःप्रजास्वेवतद्वाचंद
धातिंतस्मादिमाःप्रजावदत्योजायंतैंयएवंवेदयदेवनाराशंसी३ः ॥ शंसंतोवैदेवाश्चऋषयश्चस्वर्गंलोकमायंस्तथैवैतद्यज
मानाःशंसंतएवस्वर्गंलोकंयंतिंताःप्रग्राहंशंसतिंयथावृषाकपिंवार्षाकपंहिंवृषाकपेस्तन्व्यायमेतिंतासुनन्यूंखयैन्नीवीवनदें
त्सहितासांन्यूंखोंरैभीःशंसतिंरेभंतोवैदेवाश्चऋषयश्चस्वर्गंलोकमायंस्तथैवैतद्यजमानारेभंतएवस्वर्गंलोकंयंतिंताःप्रग्राहं
शंसतिंयथावृषाकपिंवार्षाकपंहिंवृषाकपेस्तन्व्यायमेतिंतासुनन्यूंखयैन्नीवीवनदेंत्सहितासांन्यूंखंःपारिक्षितीःशंसत्यग्नि

वैंपरिक्षिंदग्निर्हीमाःप्रजाःपरिक्षेंत्यग्निंहीमाःप्रजाःपरिक्षियंत्यग्नेरेवसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयएवंवेदंयदेवपारिक्षिती३ः ॥ संवत्सरोवैपरिक्षित्संवत्सरोहीमाःप्रजाःपरिक्षेतिंसंवत्सरंहीमाःप्रजाःपरिक्षियंतिंसंवत्सरस्यैवसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयएवंवेदंताःप्रग्राहंशंसतिंयथावृषाकपिंवार्षाकपंहिंवृषाकपेस्तच्छ्यायमेतिंतासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्सहितासांन्यूंखःकारव्याःशंसतिंदेवावैयत्किंचकल्याणंकर्माकुर्वंस्तत्कारव्याभिरवाप्नुवंस्तथैवैतद्यजमानायत्किंचकल्याणंकर्मकुर्वंतितत्कारव्याभिराप्नुवंतिताःप्रग्राहंशंसतियथावृषाकपिंवार्षाकपंहिंवृषाकपेस्तच्छ्यायमेतिंतासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्सहितासांन्यूंखोदिशांक्लृप्तीःशंसतिंदिशएवतत्कल्पयंतिताःपंचशंसतिंपंचवाइमादिशश्चतस्रस्तिरश्च्यएकोर्ध्वांतासुनन्यूंखयेन्नैवचनिनर्देन्नेदिमादिशोन्यूंखयानीतिंताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवंजनकल्पाःशंसतिंप्रजावैजनकल्पांदिशएवतत्कल्पयित्वांतासुप्रजाःप्रतिष्ठापयतिंतासुनन्यूंखयेन्नैवचनिनर्देन्नेदिमाःप्रजान्यूंखयानीतिंताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायावैंद्रगाथाःशंसतींद्रगाथाभिर्वैदेवाअसुरानभिगायाथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानांइंद्रगाथाभिरेवाप्रियंभ्रातृव्यमभिगायाथैनमतियंतिंताअर्धर्चशः शंसतिप्रतिष्ठायाएव॥ ३२॥ ऐतशप्रलापंशंसत्यैतशोहवैमुनिरग्नेरायुर्ददर्शयज्ञस्यायातयाममितिहैकआहुःसोब्रवीत्पुत्रान्पुत्रकाअग्नेरायुरदर्शंतदभिलपिष्यामियत्किंचवदामितन्मेमापरिगातेतिंसप्रत्यपद्यतैताअश्वाआप्लवंतेंप्रतीपंप्रातिसत्वनमितिंतस्याभ्यग्निरैतशायनएत्याकालेभिहायमुखमप्यगृह्णाददृपन्नःपिते

तितंहोवाचापेह्यलसोभूयोंमेवाचमवधीःशतायुंगामकरिष्यंसहस्रायुंपुरुषंपापिष्ठांतेप्रजांकरोमिंयोमेत्थमसक्थाइतिंत
स्मादाहुरभ्यग्नयऐतशायनाऔर्वाणांपापिष्ठाइतिंतंहैकेभूयांसंशंसंतिंसननिषेधेद्यावत्कामंशंसेत्येवब्रूयादायुर्वाऐतशप्र
लापंआयुरेवंतद्यजमानस्यप्रतारयतियएवंवेदंयदेवैतशप्रलापा३ः ॥ छंदसांहैषरसोयदैतशप्रलापंश्छंदस्स्वेवतद्रसं
दधातिंसरसैर्हास्यच्छंदोभिरिष्टंभवतिंसरसैश्छंदोभिर्यज्ञंतनुतैएववंवेदयद्धेवैतशप्रलापा३ः ॥ अयातयामावाअक्षिति
रैतशप्रलापौंयातयामामेयज्ञैसदक्षितिर्मेयज्ञेसदितिंतंवाएतमैतशप्रलापंशंसतिंपदावग्राहंयथानिविदंतस्योत्तमेनपदेन
प्रणौतिंयथानिविदःप्रवह्लिकाःशंसतिंप्रवह्लिकाभिर्वैदेवाअसुरान्प्रवह्लयाथैनानत्यायँस्तथैवैतद्यजमानाःप्रवह्लिकाभिरे
वाप्रियँभ्रातृव्यंप्रवह्लयाथैनमतियंतिंताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवांऽजिज्ञासेन्याःशंसंत्याजिज्ञासेन्याभिर्वैदेवाअ
सुरानाज्ञायांऽथैनानत्यायँस्तथैवैतद्यज मानाआजिज्ञासेन्याभिरेवाप्रियंभ्रातृव्यमाज्ञायाथैनमतियंतिंताअर्धर्चशःशंस
तिप्रतिष्ठायांएवंप्रतिराधंशंसतिंप्रतिराधेनवैदेवांऽअसुरान्प्रतिराध्याथैनानत्यायँस्तथैवैतद्यजमानाःप्रतिराधेनैवाप्रि
यंभ्रातृव्यँप्रतिराध्याथैनमतियंत्यतिवादंशंसंत्यतिवादेनवैदेवाअसुरानत्युद्याथैनानत्यायँस्तथैवैतद्यजमानाअतिवादे
नैवाप्रियंभ्रातृव्यंमत्युद्याथैनमतियंतिंतमर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएव ॥ ३२ ॥ देवनीथंशंसंत्यादित्याश्चहवाअंगि
रसश्चंस्वर्गेलोकेस्पर्धंतवयंपूर्वएष्यामोवयमितिंतेहांगिरसःपूर्वेश्वःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यददृशुस्तेग्निंप्रजिघ्युरंगिरसांवा

एकोऽग्निःपरेह्यादित्येभ्यःश्वःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यप्रब्रूहीतिंतेहादित्याअग्निमेवदृष्ट्वांसद्यःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यददृशुंस्ता
नेत्याब्रवींच्छ्वःसुत्यांवःस्वर्गस्यलोकस्यप्रब्रूमइतिंतेहोचुरथवयंतुभ्यँसद्यःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यप्रब्रूमंस्त्वयैववयंहोत्राःस्व
र्गंलोकमेष्यामइतिंसतथेत्युक्त्वाप्रत्युक्तःपुनराजगामंतेहोचुःप्रावोचा३ःईंति ॥ प्रावोचमितिहोवाचांथोमेप्रतिप्रावो
चन्नितिंनोहिनप्रत्यज्ञास्था३ःइति ॥ प्रतिवाअज्ञासमितिहोवाचंयशसावाएषोभ्यैतिंयआर्त्विज्येनतंयःप्रतिरुंधैंद्यशः
सप्रतिरुंधैंत्तस्मान्नप्रत्यरौत्सीतिंयदित्वस्मादपोज्जिगांसैद्यज्ञेनास्मादपोदियात् ॥ यदित्वयाज्यःस्वयमपोदितंतस्मात्
॥ ३४ ॥ तेहादित्यानंगिरसोयाजयँस्तेभ्योयाजयद्भ्यइमाँपृथिवींपूर्णांदक्षिणानामददुंस्तानियंप्रतिगृहीतातपत्तान्यवृं
जंन्त्सासिंहीभूत्वाविजृंभंतीजनानचरंत्तस्याःशोचत्याइमेप्रदराःप्रादीर्यंतंयेस्याइमेप्रदरांःसमेवहैवततःपुरातस्मादा
हुंर्नेनिवृत्तदक्षिणांप्रतिगृह्णीयांन्नेन्माशुचाविद्धाशुचाविद्ध्यादितिंयदित्वेनांप्रतिगृह्णीयांदप्रियायैनांभ्रातृव्यायदद्यात्प
राहैवभवत्यथयोसौतपतीँ३ ॥ एषोश्वःश्वेतोरूपंकृत्वांऽश्वाभिधान्यपिहितेनात्मनाप्रतिचक्रमंइमंवोनयामइतिंसए
षदेवनीथोनूच्यतंआदित्याहजरितरंगिरोभ्योंदक्षिणामनयन् ॥ तांहजरितर्नप्रत्यायन्नितिंनहितइमांप्रत्यायँस्तामुह
जरितःप्रत्यायन्नितिंप्रतिहितेमुमायँस्तांहजरितर्नप्रत्यगृभ्णन्नितिंनहितइमांप्रत्यगृभ्णँस्तामुहजरितःप्रत्यगृभ्णन्नितिंप्र

---

१ 'इतिप्रोवाचमिति' अत्रावसानंनभाष्यकाराभिमतं ।

तिहितेमुमगृभ्णंन्नहानेतसंनविचेतनानींत्येषहवाअह्नांविचेतयितांजज्ञानेतसन्नपुरोगवासइतिंदक्षिणावैयज्ञानांपुरोग
वींयथाहवाइदमनोपुरोगवंरिष्यंत्येवंहैंवयज्ञोदक्षिणोरिष्यतिंतस्मादाहुर्दांतव्यैवयज्ञेदक्षिणाभवंत्यप्यल्पिकाप्युतश्वेत
आशुपत्वा ॥ उतोपद्याभिर्जविष्ठः ॥ उतेमाशुमानंपिपर्ति ॥ आदित्यारुद्रावसवस्त्वेळते ॥ इदंराधःप्रतिगृभ्णीह्यं
गिरइतिंप्रतिग्रहमेवतद्राधसऐच्छंन्निदंराधोबृहत्पृथु ॥ देवाददत्वावरं ॥ तद्वोअस्तुसुचेतनं ॥ युष्मेअस्तुदिवेदिवे ॥
प्रत्येवगृभायतेतिंप्रत्येवैनमेतदजग्रभैषंतंवाएतंदेवनीथंशंसतिंपदावग्राहंयथानिविदंतस्योत्तमेनपदेनप्रणौतियथानिवि
दः ॥ ३५ ॥ भूतेच्छदःशंसतिंभूतेच्छद्भिर्वैदेवाअसुरानुपासचंतोंतेवयुद्धेनोतेवमाययातेषांवैदेवाअसुराणांभूतेच्छ
द्भिरेवभूतंछादयित्वांथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानांभूतेच्छद्भिरेवाप्रियस्यभ्रातृव्यस्यंभूतंछादयित्वाथैनमतियंतिंता
अर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवांऽहनस्याःशंसंत्याहनस्याद्वैरेतःसिच्यतेंरेतसःप्रजाःप्रजायंतेंप्रजातिमेवतद्दधातिंतादश
शंसतिंदशाक्षराविराळंन्नंविराळन्नाद्रेतःसिच्यतेंरेतस ःप्रजाःप्रजायंतेंप्रजातिमेवतद्दधातिंतान्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखोंन्नाद्रे
तःसिच्यतेंरेतसःप्रजाःप्रजायंतेंप्रजातिमेवतद्दधातिंदधिक्राव्णोअकारिषमितिदाधिक्रींशंसतिंदेवपवित्रंवैदधिक्रांइदं
वाइदंव्याहनस्यांवाचमवादींत्तद्देवपवित्रेणवाचंपुनीतेंसानुष्टुब्भवतिंवाग्वाअनुष्टुप्तत्स्वेनच्छंदसावाचंपुनीतेंसुतासोम
धुमत्तमाइतिंपावमानीःशंसतिंदेवपवित्रंवैपावमान्यंइदंवाइदंव्याहनस्यांवाचमवादींत्तद्देवपवित्रेणैववाचंपुनीतेंताअ

नुष्टुभोभवंतिवाग्वा अनुष्टुप्तत्स्वेनैवच्छंदसावाचंपुनीतेऽवद्रप्सोअंशुमतीमतिष्ठदित्यैंद्राबार्हस्पत्यंतृचंशंसतिविशोअदे
वीरभ्याचरंतीर्बृहस्पतिनायुजेंद्रःससाहइत्यसुरविशंहवैदेवानभ्युदाचार्यआसीत्सइंद्रोबृहस्पतिनैवयुजाऽसुर्यंवर्णमभि
दासंतमपाहंस्तथैवैतद्यजमानोइंद्राबृहस्पतिभ्यामेवयुजाऽसुर्यंवर्णमभिदासंतमपघ्नतेतदाहुःसंशंसेत्षष्ठेहा ३ न् ॥ नसं
शंसे३त्इति ॥ संशंसेदित्याहुःकथमन्येष्वहःसुसंशंसतिकथमत्रनसंशंसेदित्यथोखल्वाहुर्नैवसंशंसेत्स्वर्गोवैलोकःषष्ठम
हःसमायीवैस्वर्गोलोकःकश्चिद्वैस्वर्गेलोकेसमेतीतिसयत्संशंसेत्समानंतत्कुर्यादथयन्नसंशंसतीँ३ ॥ तत्स्वर्गस्यलोकस्यरू
पंतस्मान्नसंशंसेद्यदेवनसंशंसतीँ३ ॥ एतानिवाअत्रोक्थानिनाभानेदिष्ठोवालखिल्यावृषाकपिरेवयामरुत्सयत्संशंसेद
पैवसएतेषुकामंराध्नुयादैंद्रोवृषाकपिःसर्वाणिच्छंदांस्यैतशप्रलापस्तत्रसकाममुपाप्नोत्यैंद्रेजागतेऽथेदमैंद्राबार्हस्पत्यंसूक्त
मैंद्राबार्हस्पत्यापरिधानीयातस्मान्नसंशंसेन्नसंशंसेत् ॥ ३६ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ॥

॥ इतिषष्ठपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथसप्तमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिःॐ ॥ अथातःपशोर्विभक्तिस्तस्यविभागंवक्ष्यामोहनूसजिह्वेप्रस्तोतुःश्येनंवक्षऽउद्गातुःकंठःकाकुद्रःप्रतिहर्तुर्दक्षिणाश्रोणिर्होतुःसव्याब्रह्मणोदक्षिणंसक्थिमैत्रावरुणस्यसव्यंब्राह्मणाच्छंसिनोदक्षिणंपार्श्वंसांसमध्वर्योःसव्यमुपगातृणांसव्योंसःप्रतिप्रस्थातुर्दक्षिणंदोर्नेष्टुःसव्यंपोतुर्दक्षिणऊरुरच्छावाकस्यसव्यआग्नीध्रस्यदक्षिणोबाहुरात्रेयस्यसव्यःसदस्यस्यसदंचानूकंचगृहपतेर्दक्षिणौपादौगृहपतेर्व्रतप्रदस्यसव्यौपादौगृहपतेर्भार्यायैव्रतप्रदस्यौष्ठएनयोःसाधारणोभवतितंगृहपतिरेवप्रशिंष्याज्जाघनींपत्नीभ्योहरंतितांब्राह्मणायदद्युःस्कंध्याश्चमणिकास्तिस्रश्चकीकसांग्रावस्तुतस्तिस्रश्चैवकीकसांअर्धंचवैकर्तस्योन्नेतुरर्धंचैववैकर्तस्यंक्लोमाचशमितुस्तद्ब्राह्मणायदद्याद्यद्यब्राह्मणःस्याच्छिरःसुब्रह्मण्यायैयःश्वःसुत्यांप्राहतस्याजिनमिळासर्वेषांहोतुर्वातावाएताःषट्त्रिंशतमेकपदायज्ञंवहंतिषट्त्रिंशदक्षरावैबृहतीबार्हताःस्वर्गालोकाःप्राणांश्चैवतत्स्वर्गांश्चलोकानाप्नुवंतिप्राणेषुचैवतत्स्वर्गेषुचलोकेषुप्रतितिष्ठंतोयंतिसएषःस्वर्ग्यःपशुर्यएनमेवंविभजंत्यथयेतोन्यथातद्यथासेलगावा[1]पापकृतोवापशुंविमथ्नीरंस्तादृक्तत्तांवाएतांपशोर्विभक्तिंश्रौतऋषिर्देवभागोविदांचकारतामुहाप्रोच्यैवास्माल्लोकादुच्चक्रामतामुहगिरिजायबाभ्रव्यायामनुष्यःप्रोवाचततोहैनामेतदर्वाङ्मनुष्याऽअधीयतेधीयते ॥ १ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

---

[1] 'सेलगावा' इतिभाष्ये । इलाशब्देनान्नं सेलमत्रवहुलोदेशस्तंगच्छतीतिसेलगाइतितत्रार्थः ।

तदाहुर्यआहिताग्निरुपवसथेम्रियेतंकथमस्ययज्ञःस्यादितिनैनंयाजयेदित्याहुरनभिप्राप्तोहियज्ञंभवतीतितदाहुर्य
आहिताग्निरधिश्रितेग्निहोत्रेसान्नाय्येवाहविःषुवाम्रियेतंकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यत्रैवैनान्यनुपर्यादध्याद्यथासर्वाणिसंद
ह्येरन्त्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निरासन्नेषुहविःषुम्रियेतंकातत्रप्रायश्चित्तिरितियाभ्यएवतानिदेवताभ्योहवीं
षिगृहीतानिभवंतिताभ्यःस्वाहेत्येवैनान्याहवनीयेसर्वहुंतिजुहुयात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निःप्रवसन्म्रियेतं
कथमस्याग्निहोत्रंस्यादित्यभिवान्यवत्सायाःपयसाजुहुयादन्यदिवैतत्पयोयदभिवान्यवत्सायाअन्यदिवैतदग्निहोत्रंय
त्प्रेतस्यापिवायतएवंकुतश्चपयसाजुहुयुरथाप्याहुरेवमेवैनानजस्रानजुह्वतंइंधीरन्नाशरीराणामाहर्तोरितियदिशरीराणि
नविद्येरन्पर्णशरःषष्टिस्त्रीणिचशतान्याहृत्यतेषांपुरुषरूपकमिवकृत्वातस्मिंस्तामावृतंकुर्युरथैनान्छरीरैराहृतैःसंस्पर्श्यो
द्वासयेयुरध्यर्धशतंकायेसक्थिनीद्विपंचाशेचविंशेचोरूद्विपंचविंशेशेषंतुशिरस्युपरिदध्यात्सातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ २ ॥

तदाहुर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानोपविशेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितितामभिमंत्रयेतयस्माद्भीषानिषीदसिततोनोअभ
यंकृधि ॥ पशून्नःसर्वान्गोपायनमोरुद्रायमीढुषइतितामुत्थापयेदुदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधात् ॥ इंद्रायकृण्व
तीभागंमित्रायवरुणायचेत्यथास्याउदपात्रंमूधसिचमुखेचोपगृह्णीयादथैनांब्राह्मणायदद्यात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्य
स्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानावाश्येतकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यशनायांहवाएषायजमानस्यप्रतिख्यायवाश्यतेतामन्नम

प्यादयेच्छांत्यैशांतिर्वाऽअन्नंसूयवसाद्भगवतीहिभूयाइतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टांदुह्यमानास्पंदेतंकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसायत्तत्रस्कंदयेत्तदभिमृश्यजपेंद्यदद्यदुग्धंपृथिवीमसृप्तंयदोषधीरत्यसृपद्यदापः ॥ पयोगृहेषुपयोअघ्न्यायांपयोवत्सेषुपयोअस्तुतन्मयीतिंतत्रयत्परिशिष्टंस्यात्तेनजुहुयांद्यद्यलंहोमायस्यांद्यद्युवैसर्वंसिक्तंस्यांदथान्यामाहूयतांदुग्ध्वातेनजुहुयांदात्वेवश्रद्धायैहोतव्यंसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥३॥ तदाहुर्यस्यसायंदुग्धंसान्नाय्यंदुष्येद्वापहरेद्वांकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंप्रातर्दुग्धंद्वैधंकृत्वांतस्यान्यतरांभक्तिमातच्यतेनयजेतंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्यप्रातर्दुग्धंसान्नाय्यंदुष्येद्वापहरेद्वांकातत्रप्रायश्चित्तिरिंत्यैंद्रंवामाहेंद्रंवापुरोळाशंतस्यस्थानेनिरुप्यतेनयजेतंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्यसर्वमेवंसान्नाय्यंदुष्येद्वापहरेद्वांकातत्रप्रायश्चित्तिरिंत्यैंद्रंवामाहेंद्रंवेतिसमानंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्यसर्वाण्येवहवींषिंदुष्येयुर्वापहरेयुर्वांकातत्रप्रायश्चित्तिरिंत्याज्यस्यैनानियथादेवतंपरिकल्प्यंतयाज्यहविषेष्ट्यायजेतांतोन्यामिष्टिमनुल्बणांतन्वीतंयज्ञोयज्ञस्यप्रायश्चित्तिः ॥ ४ ॥ तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितंममेध्यमापद्येतंकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसर्वमेवैनत्स्रुच्यभिपर्यासिच्यंप्राङुदेत्याहवनीयैंहैतांसमिधमभ्यादधांत्यथोत्तरतआहवनीयस्यौष्णंभस्मनिरूह्यजुहुयांन्मनसावाप्राजापत्ययावर्चांतद्धुतंचाहुतंचंसयद्येकस्मिन्नुन्नीतेंयदिद्वयोरेषएवकल्पंस्तच्चेद्व्यपनयितुंशक्नुयांन्निषिच्यैतद्दुष्टमदुष्टमभिपर्यासिच्यंतस्ययथोन्नीतीस्यात्तथाजुहुयांत्सातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितं

स्कंदतिवाविष्यंदतेवांकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंतदद्भिरुपनिनयेच्छांत्यैशांतिर्वाआपोऽथैनद्दक्षिणेनपाणिनाभिमृश्यजप
तिंदिवंतृतीयंदेवान्यज्ञोगांत्ततोमाद्रविणमाष्टाँतरिक्षंतृतीयंपितॄन्यज्ञोगांत्ततोमाद्रविणमाष्टंपृथिवींतृतीयंमनुष्यान्य
ज्ञोगांत्ततोमाद्रविणमाष्टंययोरोजसास्कभितारजांसीतिंवैष्णुवारुणीमृचंजपतिंविष्णुर्वैयज्ञस्यदुरिष्टंपातिवरुणःस्विष्टंत
योरुभयोरेवशांत्यैसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितंप्राङ्ङुदायन्स्खलतेवापिवाभ्रंशतैंकातत्रप्रायश्चित्तिरि
तिंसयद्युपनिवर्तयेंत्स्वर्गाल्लोकाद्यजमानमावर्तयेंदत्रैवास्माउपविष्टायैंतमग्निहोत्रपरीशेषमाहरेयुंस्तस्ययथोन्नीतीस्यात्त
थाजुहुयांत्सातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुरथयदिस्रुग्भिद्येतंकातत्रप्रायश्चित्तिरिंत्यन्यांस्रुचमाहृत्यजुहुयादंथैनांस्रुचंभिन्नांमा
हवनीयेभ्यादध्यांत्प्राग्दंडांप्रत्यक्पुष्करांसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्याहवनीयेहाग्निर्विंद्येतांथगार्हपत्यउपशाम्येंत्कात
त्रप्रायश्चित्तिरितिंसयदिप्रांचमुद्धरेंत्प्रायतनाच्च्यवेतंयत्प्रत्यंचमसुरवद्यज्ञंतन्वीतंयन्मंथेद्भ्रातृव्यंयजमानस्यजनयेंद्यद
नुगमयेत्प्राणोयजमानंजह्यांत्सर्वमेवैनंसहभस्मानंसमोप्यंगार्हपत्यायतनेनिधायांऽथप्रांचमाहवनीयमुद्धरेंत्सातत्रप्राय
श्चित्तिः ॥ ५ ॥ तदाहुर्यस्याग्नावग्निमुद्धरेयुःकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसयद्यनुपश्येदुदूह्यंपूर्वमपरंनिदध्यांद्यद्यनानुपश्यें
त्सोग्नयेग्निवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेंत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंअग्निनाग्निःसमिध्यतैंत्वंह्यग्नेअग्निनेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहु
यांदग्नयेग्निवतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्यगार्हपत्याहवनीयौंमिथःसंसृज्येयातांकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नये

वीतयेऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअग्नआयाहिवीतयेयोअग्निंदेववीतयइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयाद
ग्नयेवीतयेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्यसर्वएवाग्नयोमिथःसंसृज्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेविविचयेऽ
ष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येस्वर्णवस्तोरुषसामरोचित्वामग्नेमानुषीरीळतेविशइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहु
यादग्नयेविविचयेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्नयोन्यैरग्निभिःसंसृज्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेक्षामव
तेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअक्रंददग्निःस्तनयन्निवद्यौरधायथानःपितरःपरासइत्याहुतिंवाहवनीये
जुहुयादग्नयेक्षामवतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥६॥ तदाहुर्यस्याग्नयोग्राम्येणाग्निनासंदह्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरिति
सोग्नयेसंवर्गायाष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येकुवित्सुनोगविष्टयेमानोअस्मिन्महाधनइत्याहुतिंवाहव
नीयेजुहुयादग्नयेसंवर्गायस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्नयोदिव्येनाग्निनासंसृज्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसो
ग्नयेप्सुमतेऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअप्स्वग्नेसधिष्टवमयोदधेमेधिरःपूतदक्षइत्याहुतिंवाहवनीये
जुहुयादग्नयेप्सुमतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्नयःशवाग्निनासंसृज्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेशुचये
ऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअग्निःशुचिव्रततमउदग्नेशुचयस्तवेत्याहुतिंवाहनीयेजुहुयादग्नयेशुचये
स्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्नयआरण्येनाग्निनासंदह्येरन्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसमेवारोपयेदरणीवोल्मुकं

वामोक्षयैंद्यद्याहवनीयाद्यदिगार्हपत्या॑द्यदिनशक्नुयात्सोग्नयेसंवर्गाया॑ष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्योक्तेयाज्यानुवाक्यैंआहुतिंवाहवनीयेजुहुया॑दग्नयेसंवर्गायस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ ७ ॥ तदाहुर्यआहिताग्निरुपवसथेश्रुकुर्वीत॑कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेव्रतभृतेंऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंत्वमग्नेव्रतभृच्छुचिर्व्रतानिबिभ्रद्व्रतपाअदब्धंइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुया॑दग्नयेव्रतभृतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चितिंस्तदाहुर्यआहिताग्निरुपवसथेव्रत्यमापद्येत॑कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेव्रतपतयैंष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंत्वमग्नेव्रतपाअसियद्वोवयंप्रमिनामव्रतानीत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुया॑दग्नयेव्रतपतयेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निरमावास्यां॑पौर्णमासींवातीया॑त्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेपथिकृतेंऽष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंवेत्थाहिवेधोअध्वन॑आदेवानामपिपंथामगन्मेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुया॑दग्नयेपथिकृतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चितिंस्तदाहुर्यस्यसर्वएवाग्नयउपशाम्येर॑न्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेतपस्वतेंजनद्वतेपावकवतेंष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंआयाहितपसाजनेष्वानोयाहितपसाजनेष्वित्याहुतिंवाहवनीयेजुहुया॑दग्नयेतपस्वतेजनद्वतेंपावकतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ ८ ॥ तदाहुर्यआहिताग्निराग्रयणेनानिष्ट्वा॑नवान्नंप्राश्नीया॑त्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेवैश्वानराय॑द्वादशकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैंवैश्वानरोअजीजनत्पृष्टोदिविपृष्टोअग्निःपृथिव्या॑मित्याहुतिंवाहवनीयेजुहुया॑दग्नयेवैश्वान

रायस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिकपालंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोश्विभ्यांद्विकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैअश्विनावर्तिरस्मदागोमतानासत्यारथेनेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादश्विभ्यांस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिपवित्रंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेपवित्रवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैपवित्रंतेविततंब्रह्मणस्पतेतपोष्पवित्रंविततंदिवस्पदईत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेपवित्रवतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिहिरण्यंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेहिरण्यवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैहिरण्यकेशोरजसोविसारेआतेसुपर्णाअमिनंतँएवैरित्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेहिरण्यवतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिप्रातरस्नातोग्निहोत्रंजुहुयात्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेवरुणायाष्टापालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वान्त्सत्वंनोअग्नेवमोभवोतीत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेवरुणायस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिसूतकान्नंप्राश्नीयात्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेतंतुमतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैतंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विह्यक्षानहोनह्यतनोतसोम्याईत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेतंतुमतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यआहिताग्निर्जीवेमृतशब्दंश्रुत्वाकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेसुरभिमतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्यैअग्निर्होतान्यसीदद्यजीयान्त्साध्वीमकर्देववीतिंनोअद्यैत्याहुतिंवा

हवनीयेजुहुया॑दग्नयेसुरभिमतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यंआहिताग्निर्यस्यभार्यागौर्वा॑यमौजनयेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसो॑ग्नयेमरुत्वतेंत्रयोदशकपालंपुरोळाशंनिर्वपेंत्तस्ययाज्यानुवाक्येंमरुतोयस्यहिक्षयेंऽराइवेदचरमाअहेवेंत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुया॑दग्नयेमरुत्वतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुरपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरे३त् ॥ नाहरे३त्इति ॥ आहरेदित्याहु॑र्यदिनाहरेदनद्धापुरुषःकोनद्धापुरुषइतिंनदेवान्नपितॄन्न[1]मनुष्याइतिंतस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरेंत्तदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यजेत्सौत्रामण्या॑मपत्नीकोप्यसोमपः ॥ मातापितृभ्यामनृणार्था॑द्यजेतिवचनाच्छुतिरितितस्मात्सौम्यंयाजयेत् ॥ ९ ॥ तदाहुर्वा॑चापत्नीकोग्निहोत्रंकथमेवजुहोतिंनिविष्टेमृतापत्नीनष्टावा॑ग्निहोत्रेकथमग्निहोत्रंजुहोतिंपुत्रान्पौत्रान्नप्तृनित्याहु॑रस्मिँश्चलोकेमुष्मिँश्चा॑स्मिँल्लोकेयंस्वर्गोस्वर्गेणंस्वर्गलोकमारुरोहेंत्यमुष्यैवलोकस्यसंततिंधारयतिंयस्यैषांपत्नींनैच्छेंत्तस्मादपत्नीकस्याधानंकुर्वीत्यपत्नीकोग्निहोत्रंकथमग्निहोत्रंजुहोतिंश्रद्धापत्नीसत्यंयजमानःश्रद्धासत्यंतदित्युत्तमंमिथुनंश्रद्धयासत्येनमिथुनेन॑स्वर्गाँल्लोकान्जयतीति ॥ १० ॥ तदाहुर्यद्दर्शपूर्णमासयोरुपवसतिंनहवाअव्रतस्यदेवाहविरश्नंतिंतस्मादुपवस॑त्युतमेदेवाहविरश्नीयुरितिंपूर्वांपौर्णमासीमुपवसेदितिपैङ्ग्य॑मुत्तरामितिकौषीतकंयापूर्वापौर्णमासीसानुमतिर्योत्तरासाराका॑यापूर्वामावास्यासासिनीवाली॑योत्तरासाकुहूर्यांपयस्तमिया॑दभ्युदियादिति

---

[1] 'नमनुष्यानिति' इतिभाष्ये । मनुष्यान्अतिथीनपीतितदर्थः ।

सातिथिंःपूर्वांपौर्णमासीमुपवसेदनिर्ज्ञायंपुरस्तादमावास्यायाँचंद्रमसंयदुपैतिंयद्यजतेतेनसोमंक्रीणंतिंतेनोत्तरामुत्तरारमुपवसेंदुत्तराणिहवैसोमोयजतेसोममनुदैवतंमेतद्वैदेवसोमंयच्चंद्रमांस्तस्मादुत्तरामुपवसेत् ॥ ११ ॥ तदाहुर्यस्याग्निमनुद्धृतंमादित्योभ्युदियाद्वाभ्यस्तमियाद्वांप्रणीतोवाप्राग्घोमादुपशाम्यैत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंहिरण्यंपुरस्कृत्यसायमुद्धरेंज्ज्योतिर्वैंशुक्रंहिरण्यंज्योतिःशुक्रमसौतदेवंतज्ज्योतिःशुक्रंपश्यन्नुद्धरतिंरजतमंतर्धायप्रातरुद्धरेंदेतद्रात्रिरूपंपुरासंभेदाच्छायानांमाहवनीयमुद्धरेंन्मृत्युर्वैंतमश्छायांतेनैवतज्ज्योतिषांमृत्युंतमश्छायांतरतिंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्यगार्हपत्याहवनीयावंतरेणाऽनोवारथोवाश्वावाप्रतिपद्येतंकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंनैनन्मनसिकुर्यादित्याहुंरात्मन्यस्यहिताभवंतीतिंतच्चेन्मनसिकुर्वीतंगार्हपत्यादविच्छिन्नामुदकधारांहरेंत्तंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विहीत्याहवनीयांत्सातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुःकथमग्नीनन्वादधानोंन्वाहार्यपचनमाहारये३त् ॥ नाहारये३त्इति ॥ आहारयेदित्याहुंःप्राणान्वाएषोभ्यात्मन्धत्तैंयोग्नीनाधत्तैंतेषामेषोन्नादतमोभवतिंयदन्वाहार्यपचनंस्तस्मिन्नेतामाहुतिंजुहौंत्यग्नयेन्नादायान्नपतयेस्वाहेंत्यन्नादोहान्नपतिर्भवंत्यश्नुतेप्रजयान्नाद्यंयएवंवेदांतरेणगार्हपत्याहवनीयौंहोष्यन्त्संचरेतैंतेनहवाएनंसंचरमाणमग्नयोविदुंरयमस्मासुहोष्यतींत्येतेनहवाअस्यसंचरमाणस्यंगार्हपत्याहवनीयौंपाप्मानमपहतंःसोपहतपाप्मोर्ध्वंःस्वर्गंलोकमेतीतिवैब्राह्मणमुदाहरंतिंतदाहुःकथमग्नीन्प्रवत्स्यन्नुपतिष्ठेतंप्रोष्यवाप्रत्येत्याहरहर्वैंतितूष्णीमित्याहुंस्तूष्णींवैश्रे

यसआकांक्षंतैऽथाप्याहुरहरहर्वांएतेयजमानस्याश्रद्धयोद्वासनांप्रस्रावनाद्बिभ्यतितानुपतिष्ठेतैवांऽभयंवोभयंमेस्त्वित्यभयंहैवास्मैभवंत्यभयंहैवास्मैभवति ॥ १२ ॥ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥

हरिश्चंद्रोहवैधसऐक्ष्वाकोराजापुत्रआसंतस्यहशतंजायाबभूवुस्तासुपुत्रंनलेभेतस्यहपर्वतनारदौगृहऊषतुःसहनारदंपप्रच्छ यन्न्विमंपुत्रमिच्छंतिंयेविजानंतियेचन ॥ किंस्वित्पुत्रेणविंदतेतन्मआचक्ष्वनारदेतिंसएकयापृष्टोदशभिःप्रत्युवाच ॥ ऋणमस्मिन्त्संनयंत्यमृतत्वंचगच्छति ॥ पितापुत्रस्यजातस्यंपश्येच्चेज्जीवतोमुखं ॥ यावंतःपृथिव्यांभोगांयावंतोजातवेदसि ॥ यावंतोअप्सुप्राणिनांभूयान्पुत्रेपितुस्ततः ॥ शश्वत्पुत्रेणपितरोंऽत्यायन्बहुलंतमः ॥ आत्माहिजज्ञआत्मनंःसइरावत्यतितारिणी ॥ किंनुमलंकिमजिनंकिमुश्मश्रूणिकिंतपः ॥ पुत्रंब्रह्माणइच्छध्वंसवैलोकोवदावदः॥ अन्नंहप्राणःशरणंहवासौरूपंहिरण्यंपशवोविवाहाः ॥ सखाहजायाकृपणंहदुहिताज्योतिर्हपुत्रःपरमेव्योमन् ॥ पतिर्जायांप्रविशतिगर्भोभूत्वासमातरं ॥ तस्यांपुनर्नवोभूत्वादशमेमासिजायते ॥ तज्जायाजायाभवतिंयदस्यांजायतेपुनः ॥ आभूतिरेषाभूतिर्बीजमेतन्निधीयते ॥ देवाश्चैतामृषयश्चंतेजःसमभरन्महत् ॥ देवामनुष्यानब्रुवन्नेषावोजननीपुनः ॥ नापुत्रस्यलोकोस्तीतिंतत्सर्वेपशवोविदुः ॥ तस्मात्तुपुत्रोमातरंस्वसारंचाधिरोहति ॥ एषपंथाउरुगायःसुशेवो

यंपुत्रिणआक्रमंतेविशोकाः ॥ तंपश्यंतिपशवोवयांसिचंतस्मात्तेमात्रापिमिथुनीभवंतीतिह[1]स्माआख्याय ॥ १३ ॥

अथैनमुवाचंवरुणंराजानमुपधावंपुत्रोमेजायतांतेनत्वायजाइतितथेतिंसवरुणंराजानमुपससारंपुत्रोमेजायतांतेनत्वायजाइतितथेतिंतस्यहपुत्रोजज्ञेंरोहितोनामतंहोवाचांऽजनिवैतेपुत्रौंयजस्वमानेनेतिसहोवाचंयदावैपशुर्निर्दशोभवंत्यथसमेध्योभवतिंनिर्दशोन्वस्त्वथत्वायजाइतितथेतिंसहनिर्दशआसतंहोवाचंनिर्दशोन्वभूंद्यजस्वमानेनेतिसहोवाचंयदावैपशोर्दंताजायंतेंथसमेध्योभवंतिंदंतान्वस्यजायंतांमथत्वायजाइतितथेतिंतस्यहदंताजज्ञिरेतंहोवाचांऽज्ञतवाअस्यदंतांयजस्वमानेनेतिसहोवाचंयदावैपशोर्दंताःपद्यंतेंथसमेध्योभवतिंदंतान्वस्यपद्यंतांमथत्वायजाइतितथेतिंतस्यहदंताःपेदिरेतंहोवाचांपत्सतवाअस्यदंतांयजस्वमानेनेतिसहोवाचंयदावैपशोर्दंताःपुनर्जायंतेंथसमेध्योभवतिंदंतान्वस्यपुनर्जायंतांमथत्वायजाइतितथेतिंतस्यहदंताःपुनर्जज्ञिरेतंहोवाचांऽज्ञतवाअस्यपुनर्दंतांयजस्वमानेनेतिसहोवाचंयदावैक्षत्रियःसान्नाहुकोभवंत्यथसमेध्योभवतिंसन्नाहंनुप्राप्नौंत्वथत्वायजाइतितथेतिंसहसन्नाहंप्रापत्तंहोवाचंसन्नाहंनुप्राप्नौंद्यजस्वमानेनेतिसतथेत्युक्त्वांपुत्रमामंत्रयामासंततायंवैमह्यंत्वामददांद्धंतत्वयाहमिमंयजाइतिंसहनेत्युक्त्वांधनुरादायारण्यं[2]मपातस्थौंससंवत्सरमरण्येचचार ॥ १४ ॥ अथहैक्ष्वाकंवरुणोजग्राहंतस्यहोदरंजज्ञेंतदुहरोहितःशुश्रावंसो

---

[1] 'तीतिहास्मा' इतिभाष्यपाठः । [2] 'रण्यमुपातस्थौ' इतिभाष्यपाठः ।

रण्याद्ग्राममेयायंतमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ नानाश्रांतायश्रीरस्तींतिरोहितशुश्रुम ॥ पापोनृषद्वरोजनंइंद्रइच्चर
तःसखांचरैवेतिचरैवेतिवैंमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ द्वितीयंसंवत्सरमरण्येचचारंसोरण्याद्ग्राममेयायंतमिंद्रःपुरुषरूपे
णपर्येत्योवाच ॥ पुष्पिण्यौचरतोजंघेभूष्णुरात्माफलग्रहिः ॥ शेरेस्यसर्वेपाप्मानःश्रमेणप्रपथेहतांश्चरैवेतिचरैवेतिवैंमा
ब्राह्मणोवोचदितिह ॥ तृतीयंसंवत्सरमरण्येचचारंसोरण्याद्ग्राममेयायंतमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ आस्तेभगआ
सीनस्योर्ध्वस्तिष्ठतितिष्ठतः ॥ शेतेनिपद्यमानस्यचरातिचरतोभगश्चरैवेतिचरैवेतिवैंमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ चतुर्थंसंव
त्सरमरण्येचचारंसोरण्याद्ग्राममेयायंतमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ कलिःशयानोभवतिसंजिहानस्तुद्वापरः ॥ उत्ति
ष्ठंस्त्रेताभवतिकृतंसंपद्यतेचरंश्चरैवेतिचरैवेतिवैंमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ पंचमंसंवत्सरमरण्येचचारंसोरण्याद्ग्राममेया
यंतमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ चरन्वैमधुविंदतिचरन्स्वादुमुदुंबरं ॥ सूर्यस्यपश्यश्रेमाणंयोनतंद्रयतेचरंश्चरैवेति
च्चरैवेतिवैंमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ षष्ठंसंवत्सरमरण्येचचारंसोजीगर्तंसौयवसिमृषिमशनयापरीतमरण्यउपेयायंतस्य
॥ ५ ॥ हत्रयःपुत्राआसुःशुनःपुच्छःशुनःशेपःशुनोलांगूलइतितंहोवाचऋषेहंतेशतंददाम्यहमेषामेकेनात्मानंनिष्क्रीणाइतिंस
ज्येष्ठंपुत्रंनिगृह्णानउवाचनन्विममितिनोएवेममितिकनिष्ठंमातातौहमध्यमेसंपादयांचक्रतुःशुनःशेपेतस्यहशतंदत्त्वास
तमादायसोरण्याद्ग्राममेयायसपितरमेत्योवाचततहंताहमनेनात्मानंनिष्क्रीणाइतिसवरुणंराजानमुपससारानेनत्वाय

जाइतितथेतिंभूयान्वैब्राह्मणःक्षत्रियादितिवरुणउवाचंतस्माएतंराजसूयँयज्ञक्रतुंप्रोवाचंतमेतमभिषेचनीयेँपुरुषंपशुमालेभे॥१५॥तस्यहविश्वामित्रोहोतासीँज्जमदग्निरध्वर्युर्वसिष्ठोब्रह्मायास्यउद्गातातस्माउपाकृतायंनियोक्तारंनविविदुःसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्मह्यमपरंशतंदत्ताऽहमेनंनियोक्ष्यामीतिंतस्माअपरंशतंददुस्तंसनिनियोजंतस्माउपाकृतायंनियुक्तायाप्रीतायपर्यग्निकृतायंविशसितारंनविविदुःसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्मह्यमपरंशतंदत्ताऽहमेनंविशसिष्यामीतिंतस्माअपरंशतंददुःसोसिंनिःशानएयायाऽथहशुनःशेपईक्षांचक्रेमानुषमिववैमाविशसिष्यंतिंहंताहंदेवताउपधावामीतिंसप्रजापतिमेवप्रथमँदेवतानामुपससारंकस्यनूनंकतमस्यामृतानामित्येतयर्चांतंप्रजापतिरुवाचाग्निर्वैदेवानांनेदिष्ठस्तमेवोपधावेतिंसोग्निमुपससाराग्नेर्वयंप्रथमस्यामृतानामित्येतयर्चांतमग्निरुवाचंसवितावैप्रसवानामीशेंतमेवोपधावेतिंससवितारमुपससारांभित्वादेवसवितरित्येतेनतृचेनंतंसवितोवाचंवरुणायवैराज्ञेनियुक्तोसितमेवोपधावेतिंसवरुणंराजानमुपससारांतउत्तराभिरेकत्रिंशतांतंवरुणउवाचाग्निर्वैदेवानांमुखंसुहृदयतमस्तंनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिंसोग्निंतुष्टावांतउत्तराभिर्द्वाविंशत्यांतमग्निरुवाचंविश्वान्नुदेवान्स्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिंसविश्वान्देवांस्तुष्टावंनमोमहद्भ्योनमोअर्भकेभ्यइत्येतयर्चांतंविश्वेदेवाऊचुरिंद्रोवैदेवानामोजिष्ठोवलिष्ठःसहिष्ठःसत्तमःपारयिष्णुतमस्तंनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिंसइंद्रंतुष्टावंयच्चिद्धिसत्यसोमपाइतिचैँतेनसूक्तेनोत्तरस्यचपंचदशभिस्तस्माइंद्रःस्तूयमानःप्रीतोंमनसाहिर

ण्यरथंददौतमेतयाप्रतीयायशश्वदिंद्रइतिंतमिंद्रउवाचाश्विनौनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिंसोश्विनौतुष्टावातउत्तरेणतृ
चेनंतमश्विनाऊचतुरुषसंनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिंसउषसंतुष्टावातउत्तरेणतृचेनंतस्यहऋच्यृच्युक्तायांविपाशोमुमुचे
कनीयऐक्ष्वाकस्योदरंभवत्युत्तमस्यामेवर्च्युक्तायांविपाशोमुमुचेऽगदऐक्ष्वाकआस ॥१६॥ तमृत्विजऊचुस्त्वमेवनोस्या
ह्नःसंस्थामधिगच्छेत्यथहैतंशुनःशेपोंजःसवंददर्शतमेताभिश्चतसृभिरभिसुषावयच्चिद्धित्वंगृहेगृहइत्यथैनंद्रोणकलश
मभ्यवनिनायोच्छिष्टंचम्वोर्भरेत्येतयर्चाथहास्मिन्नन्वारब्धेपूर्वाभिश्चतसृभिःसस्वाहाकाराभिर्जुहवांचकाराथैनमवभृ
थमभ्यवनिनायंत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानित्येताभ्यामथैनमतऊर्ध्वमग्निमाहवनीयमुपस्थापयांचकारंशुनश्चिच्छेपंनिदि
तंसहस्रादित्यथहशुनःशेपौविश्वामित्रस्यांकमाससादंसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्ऋषेपुनर्मेपुत्रंदेहीतिंनेतिहोवाचविश्वा
मित्रौंदेवावाइमंमह्यमरासतेतिंसहदेवरातोवैश्वामित्रआसंतस्यैतेकापिलेयबाभ्रवाःसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिस्त्वंवे
हिविह्वयावहाइतिंसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिरांगिरसोंजन्मनास्याजीगर्तिःश्रुतःकविः ॥ ऋषेपैतामहात्तंतोर्मापगाःपुन
रेहिमामितिंसहोवाचशुनःशेपोऽदर्शुस्त्वाशासहस्तंनयच्छूद्रेष्वलप्सत ॥ गवांत्रीणिशतानिंत्वमवृणीथामदंगिरइतिंस
होवाचाजीगर्तःसौयवसिस्तद्वैमातातपतिपापंकर्ममयाकृतं ॥ तदहंनिह्नवेतुभ्यंप्रतियंतुशतागवामितिंसहोवाचशुनः
शेपोयःसकृत्पापकंकुर्यात्कुर्यादेनत्ततोपरं ॥ नापागाःशौद्रान्न्यायादसंधेयंत्वयाकृतामित्यसंधेयमितिहंविश्वामित्रउपप

पादंसहोवाचविश्वामित्रौभीमएवसौयवसिःशासेनविशिशासिषुः ॥ अस्थान्मैतस्यपुत्रोभूर्ममैवोपेहिपुत्रतामितिंसहोवा
चशुनःशेपःसवैयथानोज्ञपयांराजपुत्रतथावद ॥ यथैवांगिरसःसन्नुपेयांतन्नपुत्रतामितिंसहोवाचविश्वामित्रौज्येष्ठोमेत्वं
पुत्राणांस्यास्तवश्रेष्ठाप्रजास्यात् ॥ उपेयादैवंमेदायंतेनवैत्वोपमंत्रयइतिंसहोवाचशुनःशेपःसंज्ञानानेषुवैब्रूयात्सौहार्द्या
यमेश्रियै ॥ यथाहंभरतऋषभौपेयांतवपुत्रतामित्यथहविश्वामित्रःपुत्रानामंत्रयामासंमधुच्छंदाःशृणोतनऋषभोरेणुरष्ट
कः ॥ येकेचभ्रातरस्थनांस्मैज्यैष्ठ्यायकल्पध्वमिति ॥१७॥ तस्यहविश्वामित्रस्यैकशतंपुत्राआसुंःपंचाशदेवज्यायांसौमधु
च्छंदसःपंचाशत्कनीयांसंस्तद्येज्यायांसोनतेकुशलंमेनिरेतानन्नुव्याजहारान्तान्वःप्रजाभक्षीष्टेतितएतेंध्राःपुंड्राःशबराः
पुलिंदामूतिबाइत्युदंत्याबहवोभवंतिवैश्वामित्रादस्यूनांभूयिष्ठाःसहोवाचमधुच्छंदाःपंचाशतासार्धंयन्नःपितासंजा
नीतैतस्मिंस्तिष्ठामहेवयं ॥ पुरस्त्वासर्वेकुर्महेत्वामन्वंचोवयंस्मसीत्यथहविश्वामित्रःप्रतीतःपुत्रांस्तुष्टावतेवैपुत्राःपशुमं
तौवीरवंतोभविष्यथ ॥ येमानंमेनुगृह्णंतोवीरवंतमकर्तमा ॥ पुरएत्रावीरवंतौदेवरातेनगाथिनाः ॥ सर्वेराध्यास्थपुत्राए
षवःसद्विवाचनं ॥ एषवःकुशिकावीरौदेवरातस्तमन्वित ॥ युष्मांश्चदायंमउपेतांविद्यांयामुचविद्मसि ॥ तेसम्यंचोवैश्वा
मित्राःसर्वेसाकंसरातयः ॥ देवरातायतस्थिरेधृत्यैश्रैष्ठ्यायगाथिनाः ॥ अधीयतदेवरातौरिक्थयोरुभयोर्ऋषिः ॥ जह्नू
नांचाधिपत्येदैवेवेदेचगाथिनां ॥ तदेतत्परऋक्शतगाथंशौनःशेपमाख्यानंतद्धोताराज्ञेभिषिक्तायाचष्टेहिरण्यकशिपा

वासीनआचष्टेहिरण्यकशिपावासीनःप्रतिगृणातियशोवैहिरण्यंयशसैवैनंतत्समर्धयत्योमित्यृचःप्रतिगरंएवंतथेतिगाथायाओमितिवैदैवंतथेतिमानुषंदैवेनचैवैनंतन्मानुषेणचंपापादेनसःप्रमुंचतितस्माद्योराजाविजितीस्यादप्ययजमानआख्यापयेतैवैतच्छौनःशेपमाख्यानंनहास्मिन्नल्पंचनैनःपरिशिष्यतेसहस्रमाख्यात्रेदद्याच्छतंप्रतिगरित्रंएतेचैवासनेंश्वेतश्चाश्वतरीरथोहोतुःपुत्रकामाहाप्याख्यापयेरंल्लभंतेहपुत्रान्लभंतेहपुत्रान्॥ १८ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः॥ ३ ॥

प्रजापतिर्यज्ञमसृजतयज्ञंसृष्टमनुब्रह्मक्षत्रेअसृज्येतांब्रह्मक्षत्रेअनुद्वय्यःप्रजाअसृज्यंतहुतादश्चाहुतादश्चब्रह्मैवानुहुतादःक्षत्रमन्वहुतादएतावैप्रजाहुतादोयद्ब्राह्मणाअथैताअहुतादोयद्राजन्योवैश्यःशूद्रस्ताभ्योयज्ञउदक्रामत्तंब्रह्मक्षत्रेअन्वैतांयान्येवब्रह्मणआयुधानितैर्ब्रह्मान्वैद्यानिक्षत्रस्यतैःक्षत्रंमेतानिवैब्रह्मणआयुधानियद्यज्ञायुधान्यथैतानिक्षत्रस्यायुधानियदश्वरथःकवचइषुधन्वतंक्षत्रमनन्वाप्यन्यवर्ततायुधेभ्योहस्मास्यविजमानःपराङेवैत्यथैनंब्रह्मान्वैत्तमाप्नोत्तमाप्त्वापरस्तान्निरुध्यातिष्ठत्सआप्तःपरस्तान्निरुद्धस्तिष्ठँज्ञात्वास्वान्यायुधानिब्रह्मोपावर्ततस्माद्धाप्येतर्हियज्ञोब्रह्मण्येवब्राह्मणेषुप्रतिष्ठितोऽथैनत्क्षत्रमन्वागच्छत्तदब्रवीदुपमास्मिन्यज्ञेह्वयस्वेतितत्तथेत्यब्रवीत्तद्वैनिधायस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्तस्वेतितथेतितत्क्षत्रंनिधायस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्ततंतस्माद्धाप्येतर्हिक्षत्रियोयजमानोनिधायैवस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमु

पावर्तते॥ १९ ॥ अथातोदेवयजनस्यैवयां[१]च्ञयस्तदाहुर्यद्ब्राह्मणोराजन्योवैश्यादीक्षिष्यमाणःक्षत्रियँदेवयजनंयाचतिंकं
क्षत्रियोयाचेदितिंदैवंक्षत्रंयाचेदित्याहुंरादित्योवैदैवंक्षत्रंमादित्यएषांभूतानामधिपतिंःसयदहर्दीक्षिष्यमाणोभवतितद
हःपूर्वाह्णएवोद्यंतंमादित्यमुपतिष्ठेतेदंश्रेष्ठंज्योतिषांज्योतिरुत्तमं ॥ देवसवितर्देवयजनंमेदेहिंदेवयज्यायाइतिदेवयजनं
याचतिंसयत्तत्रयाचितउत्तरांसर्पैत्योंतथाददामीतिहैवतदाहतस्यहनकाचनरिष्टिर्भवतिंदेवेनसवित्राप्रसूतस्योत्तरोत्तरि
णींहश्रियमश्नुतेश्नुतेऽहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यंयएवमुपस्थायंयाचित्वादेवयजनमध्यवसायंदीक्षतेक्षत्रियःसन् ॥२०॥
अथातइष्टापूर्तस्यापरिज्यानिंःक्षत्रियस्ययजमानस्यंसपुरस्ताद्दीक्षायाआहुतिंजुहुयाच्चतुर्गृहीतमाज्यमाहवनीयंइष्टापूर्त
स्यापरिज्यान्यैपुनर्नइंद्रोमघवाददातु॥ ब्रह्मपुनरिष्टंपूर्तंदात्स्वाहेत्यथानूबंध्यायैसमिष्टयजुषामुपरिष्टात्पुनर्नोअग्निर्जा
तवेदाददातु॥ क्षत्रंपुनरिष्टंपूर्तंदात्स्वाहेतिंसैषेष्टापूर्तस्यापरिज्यानिःक्षत्रियस्ययजमानस्यंयदेतेआहुतीतस्मादेतेहोत
व्ये ॥२१॥ तदुहस्माहसौजातआराह्ळिरजीतपुनर्वण्यंवाएतंद्यदेतेऽआहुतीइतिंयथाहकामयेततथैतेकुर्याद्यइतोनुशासनं
कुर्यादितीमेत्वेवजुहुयाद्ब्रह्मप्रपद्येब्रह्ममाक्षत्राद्गोपायतुंब्रह्मणेस्वाहेतितत्तदितीं३ ॥ ब्रह्मवाएषप्रपद्यतेयोयज्ञंप्रपद्यतेब्र
ह्मवैयज्ञोयज्ञादुहवांएषपुनर्जायतेयोदीक्षतेतंब्रह्मप्रपन्नंक्षत्रंनपरिजिनातिंब्रह्ममाक्षत्राद्गोपायत्वित्याहयथैनंब्रह्मक्षत्रा

---

[१] 'याच्ञस्तदाहुः' इतिभाष्यपाठः ।

द्गोपायैंद्ब्रह्मणेस्वाहेतिंतदेनत्प्रीणातितदेनत्प्रीतंक्षत्राद्गोपायंत्यथानूबंध्यायैंसमिष्टयजुषामुपरिष्टात्क्षत्रंप्रपद्येक्षत्रंमाब्रह्म
णोगोपायतुंक्षत्रायस्वाहेतितत्तदितीं३॥ क्षत्रंवाएषप्रपद्यतेयोराष्ट्रंप्रपद्यतैंक्षत्रंहिराष्ट्रंतंक्षत्रंप्रपन्नंब्रह्मनपरिजिनातिंक्षत्रंमा
ब्रह्मणोगोपायत्वित्याहंयथैनंक्षत्रंब्रह्मणोगोपायैत्क्षत्रायस्वाहेतिंतदेनत्प्रीणातिंतदेनत्प्रीतंब्रह्मणोगोपायतिंसैषेष्टापूर्तस्यै
वापरिज्यानिःक्षत्रियस्ययजमानस्यंयदेतेआहुतीतस्मादेतेएवहोतव्ये ॥ २२ ॥ अथैंद्रोवैदेवतयाक्षत्रियोभवतित्रैष्टुभं
श्छंदसापंचदशस्तोमेनंसोमोराज्येनराजन्यौबंधुनासहदीक्षमाणएवंब्राह्मणतामभ्युपैतिंयत्कृष्णाजिनमध्यूहतिंयद्दीक्षि
तव्रतंचरतिंयदेनंब्राह्मणाअभिसंगच्छंतैंतस्यहदीक्षमाणस्यैंद्रएवेंद्रियमादत्तेंत्रिष्टुब्वीर्यंपंचदशःस्तोमआयुःसोमोराज्यं
पितरोयशस्कीर्तिंमन्योवाअयमस्मद्भवतिंब्रह्मवाअयंभवतिंब्रह्मवाअयमुपावर्ततइतिवदंतःसपुरस्ताद्दीक्षायाआहुतिंहु
त्वाऽहवनीयमुपतिष्ठेतंनैंद्राद्देवतायाएमिंनत्रिष्टुभश्छंदसोनपंचदशात्स्तोमान्नसोमाद्राज्ञोनपित्र्याद्बंधोर्मामइंद्रइंद्रिय
मादितंमात्रिष्टुब्वीर्यंमापंचदशस्तोमआयुर्मासोमोराज्यंमापितरोयशस्कीर्तिंसहेंद्रियेणवीर्येणायुषाराज्येनयशसाबंधु
नाग्निंदेवतामुपैमिगायत्रींछंदस्त्रिवृतंस्तोमंसोमंराजानंब्रह्मप्रपद्येब्राह्मणोभवामीतितस्यहनैंद्रइंद्रियमादत्तेनत्रिष्टुब्वीर्यं
नपंचदशःस्तोमआयुर्नसोमोराज्यंनपितरोयशस्कीर्तिंयएवमेतामाहुतिंहुत्वाहवनीयमुपस्थायदीक्षतेक्षत्रियःसन्
॥२३॥ अथाग्नेयोवैदेवतयाक्षत्रियोदीक्षितोभवतिगायत्रश्छंदसात्रिवृत्स्तोमेनंब्राह्मणोबंधुनासहोदवस्यन्नेवक्षत्रियता

मभ्युपैतिंतस्यहोदवस्यतोऽग्निरेवतेजआदत्तेंगायत्रीवीर्यंत्रिवृत्स्तोमआयुंर्ब्राह्मणाब्रह्मयशस्कीर्तिंमन्योवाअयमस्मद्भव
तिंक्षत्रंवाअयंभवतिक्षत्रंवाअयमुपावर्ततंइतिवदंतःसोनूबंध्यायैंसमिष्टयजुषामुपरिष्टाद्धुत्वाहुतिंमाहवनीयमुपतिष्ठेतं
नाग्नेर्देवतायाएमिंनगायत्र्याश्छंदसौंनत्रिवृतःस्तोमान्नब्रह्मणोबंधोर्मामेग्निस्तेजआदितंमागायत्रीवीर्यंमात्रिवृत्स्तोमआ
युंर्माब्राह्मणाब्रह्मयशस्कीर्तिंसहतेजसावीर्येणायुषांब्रह्मणायशसाकीर्त्यैंद्रंदेवतामुपैमित्रिष्टुभंछंदःपंचदशंस्तोमंसोमंरा
जानंक्षत्रंप्रपद्येक्षत्रियोभवामि ॥ देवाःपितरःपितरोंदेवायोस्मिससन्यजे ॥ स्वंमइदमिष्टंस्वंपूर्तंस्वंश्रांतंस्वंहुतं ॥ तस्यमे
यमग्निरुपद्रष्टांयंवायुरुपश्रोतांसावादित्योनुख्यातेदंमहंयएवास्मिसोस्मीतिंतस्यहनाग्निस्तेजआदत्तेंनगायत्रीवीर्यंनत्रि
वृत्स्तोमआयुंर्नब्राह्मणाब्रह्मयशस्कीर्तिंयऽएवमेतामाहुतिंहुत्वाऽऽहवनीयमुपस्थायोंदवस्यतिक्षत्रियःसन् ॥२४॥ अथा
तोदीक्षायांआवेदनस्यैवतदाहुर्यद्ब्राह्मणस्यदीक्षितस्यंब्राह्मणोदीक्षिष्टेतिंदीक्षामावेदयंतिंकथंक्षत्रियस्यावेदयेदितिंयथैवै
तद्ब्राह्मणस्यदीक्षितस्यंब्राह्मणोदीक्षिष्टेतिंदीक्षामावेदयंत्येवमेवैतत्क्षत्रियस्यावेदयेत्पुरोहितस्यार्षेयेणेतितत्तदितीं२ ॥
निधायवाएषस्वान्यायुधानिंब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणंब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्ततंतस्मात्तस्यपुरोहितस्यार्षेयेणंदीक्षामावे ॥१००॥
दयेयुःपुरोहितस्यार्षेयेणप्रवरंप्रवृणीरन् ॥२५॥ अथातोयजमानभागस्यैवतदाहुःप्राश्नीयात्क्षत्रियोयजमानभागां२ ॥ न
प्राश्नीया२त्इति ॥ यत्प्राश्नीयादहुताद्धुतंप्राश्यपापीयान्त्स्यांद्यन्नप्राश्नीयाद्यज्ञादात्मानमंतरियांद्यज्ञोवैयजमानभागः

सब्रह्मणेपरिहृत्य॑ःपुरोहितायतनंवाएतत्क्षत्रियस्य॑यद्ब्रह्मार्धात्मोहवाएषक्षत्रियस्य॑यत्पुरोहितउपाहपरोक्षेणैव॑प्राशितरूपमाप्नोति॑नास्यप्रत्यक्षंभक्षितोभवति॑यज्ञउहवाएषप्रत्यक्षंयद्ब्रह्म॑ब्रह्मणिहिसर्वो॑यज्ञःप्रतिष्ठितो॑यज्ञेयजमानो॑यज्ञएवतद्यज्ञमप्यत्यर्जे॑तियथाप्स्वा॑पोयथाग्नावग्निं॑तद्वैनातिरिच्यतेतदनंनहिनस्तितस्मात्सब्रह्मणेपरिहृत्यो॑ग्नौहैकेजुह्वति॑प्रजापतेर्विभान्नामलोकंस्तस्मिंस्त्वादधा॑मिसहयजमानेनस्वाहेति॑तत्तथानकुर्या॑द्यजमानो॑वैयजमानभागो॑यजमानंहसो॑ग्नौप्रवृणक्तियएनंतत्रब्रूया॑द्यजमानमग्नौप्रावार्क्षीःप्रास्याग्निःप्राणान्धक्ष्यति॑मरिष्यतियजमानंइतिशश्वत्तथास्या॑त्तस्मात्तस्याशांनेयादाशांनेयात् ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

विश्वंतरोहसौषद्मन॑ःश्यापर्णान्परिचक्षाणो॑विश्यापर्णंयज्ञमाजह्रे॑तद्धानुबुध्यश्यापर्णा॑स्तंयज्ञमाजग्मु॑स्तेहतदंतर्वेद्यासांचक्रिरे॑तान्हदृष्ट्वोवाच॑पापस्यवाइमेकर्मणःकर्तारआसते॑पूतायैवाचोवदितारो॑यच्छ्यापर्णाइमानुत्थापयते॑मेमेंतर्वेदिमासिषतेतितथेति॑तानुत्थापयांचक्रु॑स्तेहोत्थाप्यमानारुरुविरे॑येतेभ्योभूतवीरेभ्यो॑सितमृगाःकश्यपानां॑सोमपीथमभिजिग्युःपारिक्षितस्यजनमेजयस्य॑विकश्यपेयज्ञे॑तैस्तेतत्रवीरवंतआसुः॑कःस्वित्सो[1]स्माकास्तिवीरो॑यइमंसोमपीथमभिजेष्यतीत्ययमहमस्मिवोवीरइतिहोवाच॑रामोमार्गवेयोरामोहासमार्गवेयो॑नूचानःश्यापर्णीय॑स्तेषांहोत्तिष्ठतामुवाचा॑पिनुराजन्नि

---

१ 'त्सोस्माकमस्ति' इतिभाष्यपाठः । अस्माकंराज्ञातिरस्कृतानांमध्येइतितत्रार्थः ।

त्थंविदंवेदेरुत्थापयंतीतिंयस्त्वंकथंवेत्थब्रह्मबंधविति ॥ २७॥ यत्रेंद्रंदेवताःपर्यवृंजन्विश्वरूपंत्वाष्ट्रमभ्यमंस्तंवृत्रमस्तृ
तयतीन्त्सालावृकेभ्यःप्रादादरुर्मघानवधींर्बृहस्पतेःप्रत्यवधीदितिंतत्रेंद्रःसोमपीथेनव्यार्ध्यतैंद्रस्यानुव्यृद्धिंक्षत्रैंसोमपी
थेनव्यार्ध्यतापींद्रःसोमपीथेभवत्त्वष्टुरामुष्यसोमंतद्व्यृद्धमेवाद्यापिक्षत्रंसोमपीथेनंसयस्तंभक्षंविद्याद्यःक्षत्रस्यसोमपीथेन
व्यृद्धस्यंयेनक्षत्रंसमृध्यतैकथंतंवेदेरुत्थापयंतीतिंवेत्थब्राह्मणत्वंतंभक्षां३ ॥ वेदहीतितंवैनोब्राह्मणब्रूहीतितस्मैवैतेराज
न्नितिहोवाच ॥ २८॥ त्रयाणांभक्षाणामेकमाहरिष्यंतिंसोमंवादधिवापोवांसयदिसोमंब्राह्मणानांसभक्षोंब्राह्मणांस्तेनभ
क्षेणजिन्विष्यसिंब्राह्मणकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतंआदाय्यापाय्यावसायींयथाकामप्रयाप्योंयदावैक्षत्रियायपापंभव
तिंब्राह्मणकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवातृतीयोवांब्राह्मणतामभ्युपैतोंःसब्रह्मबंधवेनजिज्यूषितोंऽ
थयदिदधिवैश्यानांसभक्षोंवैश्याँस्तेनभक्षेणजिन्विष्यसिंवैश्यकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतैंन्यस्यवलिकृदन्यस्याद्योय
थाकामज्येयोंयदावैक्षत्रियायपापंभवतिंवैश्यकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवातृतीयोवावैश्यतामभ्यु
पैतोंःसवैश्यतयाजिज्यूषितोंथयद्यपःशूद्राणांसभक्षंःशूद्रांस्तेनभक्षेणजिन्विष्यसिंशूद्रकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतैंन्य
स्यप्रेष्यःकामोत्थाप्योंयथाकामवध्योंयदावैक्षत्रियायपापंभवतिंशूद्रकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवा
तृतीयोवांशूद्रतामभ्युपैतोंःसशूद्रतयाजिज्यूषितः ॥२९॥ एतेवैतेत्रयोभक्षांराजन्नितिहोवाचंयेषामाशांनेयांत्क्षत्रियोय

जमानोंथास्यैषस्वोभक्षोंन्यग्रोधस्यावरोधाश्चंफलानिचौदुंबराण्याश्वत्थानिप्लाक्षाण्यंभिषुणुयात्तानिभक्षयेत्सोस्यस्वोभक्षोयतोवाअधिदेवांयज्ञेनेष्ट्वास्वर्गंलोकमायँस्तत्रैतांश्चमसान्युब्जँस्तेन्यग्रोधाअभवंन्युब्जाइतिहाप्येनानेतर्ह्याचक्षतेकुरुक्षेत्रेंतेहप्रथमजांन्यग्रोधानाँतेभ्योहान्येधिजातांस्तेयन्यंचोरोहँस्तस्मान्न्यङ्रोहतिंन्यग्रोहोन्यग्रोहोवैनामंतंन्यग्रोहंसंतंन्यग्रोधइत्याचक्षतेंपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाः ॥ ३० ॥ तेषांयश्चमसानांरसोवाङैंत्तेवरोधाअभवंन्नथयऊर्ध्वस्तानिफलांन्येषहवावक्षत्रियंःस्वाद्भक्षान्नैतिंयोन्यग्रोधस्यावरोधांश्चफलानिचभक्षयंत्युपाहपरोक्षेणैवंसोमपीथमाप्नोतिंनास्यप्रत्यक्षंभक्षितोभवतिंपरोक्षमिवहवाएषंसोमोराजायन्न्यग्रोधंःपरोक्षमिवैषब्रह्मणोरूपमुपनिगच्छतिंयत्क्षत्रियःपुरोधयैवंदीक्षयैवप्रवरेणैवंक्षत्रंवाएतद्वनस्पतीनांयन्न्यग्रोधंःक्षत्रंराजन्योंनिततइवहीहक्षत्रियोराष्ट्रेवसन्भवतिंप्रतिष्ठितइवनिततइवंन्यग्रोधोवरोधैर्भूम्यांप्रतिष्ठितइवंतद्यत्क्षत्रियोयजमानोंन्यग्रोधस्यावरोधांश्चफलानिचभक्षयंत्यात्मन्येवतत्क्षत्रंवनस्पतीनांप्रतिष्ठापयतिंक्षत्रआत्मानंक्षत्रेहवैसआत्मनिंक्षत्रंवनस्पतीनांप्रतिष्ठापयतिंन्यग्रोधइवावरोधैर्भूम्यांप्रतिराष्ट्रेतिष्ठत्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवतिंयएवमेतंभक्षंभक्षयतिंक्षत्रियोयजमानः ॥ ३१ ॥ अथयदौदुंबराण्यूर्जोवाएषोन्नाद्यांद्वनस्पतिरजायतयदुदुंबरोंभौज्यंवाएतद्वनस्पतीनांमूर्जमेवास्मिंस्तदन्नाद्यँभौज्यंचवनस्पतीनांक्षत्रेदधांत्यथयदाश्व

त्थानिंतेजसोवाएषवनस्पतिरजायतयदश्वत्थःसाम्राज्यंवाएतद्वनस्पतीनांतेजएवास्मिंस्तत्साम्राज्यंचवनस्पतीनांक्षत्रे
दधात्यथयत्प्लाक्षाणियशसोवाएषवनस्पतिरजायतयत्प्लक्षःस्वाराज्यंचहवाएतद्वैराज्यंचवनस्पतीनांयशएवास्मिंस्तत्स्वा
राज्यवैराज्येचवनस्पतीनांक्षत्रेदधात्येतान्यस्यपुरस्तादुपक्लृप्तानिभवंत्यथसोमंराजानंक्रीणंतितंराज्ञएवावृतोपवसथात्प्र
तिवेशैश्चरेत्यथौपवसथ्यमहरेतान्यध्वर्युःपुरस्तादुपकल्पयेताधिषवणंचर्माधिषवणेफलकेद्रोणकलशंदशापवित्रमद्रीन्पू
तभृतंचाधवनीयंचस्थालीमुदंचनंचमसंचतद्यदेतद्राजानंप्रातरभिषुण्वंतितदेनानिद्वेधाविगृह्णीयादभ्यन्यानिसुनुया
न्माध्यंदिनायान्यानिपरिशिंष्यात् ॥ २२ ॥ तद्यत्रैतांश्चमसानुन्नयेयुस्तदेतंयजमानचमसमुन्नयेत्तस्मिन्द्वेदर्भतरुणकेप्रा
स्तेस्यातांतयोर्वषट्कृतेंतःपरिधिपूर्वंप्रास्येद्दधिक्राव्णोअकारिषमित्येतयर्चासस्वाहाकारयानुवषट्कृतेंपरमाद्धिक्राःशव
सापंचकृष्टीरितितद्यत्रैतांश्चमसानाहरेयुस्तदेतंयजमानचमसमाहरेत्तान्यत्रोद्गृह्णीयुस्तदेनमुपोद्गृह्णीयात्तद्यदेळांहोतोपह्व
येतयदाचमसंभक्षयेदथैनमेतयाभक्षयेद्यदत्रशिष्टंरसिनःसुतस्ययदिंद्रोअपिबच्छचीभिः ॥ इदंतदस्यमनसाशिवेनसोमं
राजानमिहभक्षयामीतिशिवोहवाअस्माएषवानस्पत्यःशिवेनमनसाभक्षितोभवत्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवतियएवमेतं

---

१ ‘वृत्तौपवसथा’ इतिभाष्यपाठः । औपवसथाद्दिनात्पूर्वमितितदर्थः ।

भक्षंभक्षयति॑क्षत्रियोयजमान॑ःशंनएधिहृदेपीत॑ःप्रणआयुर्जीवसेसोमतारीरि॑त्यात्मनःप्रत्यभिमर्श॑ईश्वरोहवाएषोप्रत्यभिमृष्टो॑मनुष्यस्यायुःप्रत्यवहर्तो॑रनर्हन्माभक्षयतीति॑तद्यदे॑तेनात्मानमभिमृश॑त्यायुरेवतत्प्रतिर॑तआप्यायस्वसमेतुते॑संतेपयांसिसमुयंतुवाजाइति॑चमसमाप्याययत्यभिरूपाभ्यां॑यद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धम् ॥ ३३ ॥ तद्यत्रैतांश्चमसान्त्सादयेयु॑स्तदेतंयजमानचमसंसादये॑त्तान्यत्रप्रकंपयेयु॑स्तदे॑नमनुप्रकंपये॑दथैनमाहृतंभक्षये॑न्नराशंसपीतस्य॑देवसोमतेमतिविद॑ऊमैःपितृभि॑र्भक्षितस्यभक्षयामीति॑प्रातःसवनेनाराशंसोभक्ष॑ऊर्वैरितिमाध्यंदिने॑काव्यैरितितृतीयसवन॑ऊमावैपितरःप्रातःसवन॑ऊर्वामाध्यंदिने॑काव्यास्तृतीयसवने॑तदेतात्पितॄनेवामृता॑न्त्सवनभाजःकरोति॑सर्वो॑हैवसोमृतइतिहस्माह॑प्रियव्रतःसोमापौयःकश्चसवनभागित्यमृताहवाअस्यपितरःसवनभाजोभवं॑त्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवति॑यएवमेतंभक्षंभक्षयति॑क्षत्रियोयजमान॑ःसमानआत्मनःप्रत्यभिमर्श॑ःसमानमाप्यायनंचमसस्य॑प्रातःसवनस्यैवावृता॑प्रातःसवनेचरेयुर्माध्यंदिनस्यमाध्यंदिने॑तृतीयसवनस्यतृतीयसवने॑तमेवमेतंभक्षंप्रोवाच॑रामोमार्गवेयो॑विश्वंतरायसौषद्मनाय॑तस्मिन्होवाचप्रोक्ते॑सहस्रमुहब्राह्मणतुभ्यंदद्म॑ःसश्यापर्णउमेयज्ञं॑इत्येतमुहैवप्रोवाचतुरःकावषेयो॑जनमेजयायपारिक्षिता॑यैतमुहैवप्रोचतुःपर्वतनारदौ॑सोमकायसाहदेव्याय॑सहदेवायसार्ञ्जयाय॑वभ्रवेदैवावृधाय॑भीमायवैदर्भाय॑नग्नजितेगांधारायैतमुहैवप्रोवाचाग्निःसनश्रुतायारिंदमाय॑क्रतुविदेजानकय॑एतमुहैवप्रोवाच॑वसिष्ठःसुदासेपैजवनाय॑तेहतेसर्व॑एवमहज्जग्मु॑रेतंभ

क्षंभक्षयित्वासर्वेंहैवमहाराजाआसुरादित्यइवहस्मश्रियाँप्रतिष्ठितास्तपंतिसर्वाभ्योदिग्भ्योबलिमावहंतंआदित्यइवहवैश्रियांप्रतिष्ठितस्तपतिसर्वाभ्योदिग्भ्योबलिमावहत्युग्रंहास्यराष्ट्रमव्यथ्यंभवतियएवमेतंभक्षंभक्षयतिक्षत्रियोयजमानोयजमानः ॥ ३४ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतिसप्तमपंचिकासमाप्ता ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिसप्तमपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथ अष्टमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिःॐ ॥ अथातःस्तुतशस्त्रयोरेवैकाहिकंप्रातःसवनमैकाहिकंतृतीयसवनमेतेवैशांतेक्लृप्तेप्रतिष्ठितेसवनेयदैकाहिकेशांत्यैक्लृप्त्यैप्रतिष्ठित्याअप्रच्युत्याउक्तोमाध्यंदिनःपवमानोयउभयसाम्नोबृहत्पृष्ठस्योभेहिसामनीक्रियेतेआत्वारथंयथोतयइदंवसोसुतमंधइतिराथंतरीप्रतिपद्राथंतरोनुचरःपवमानोक्थंवाएतद्यन्मरुत्वतीयंपवमानेवाअत्ररथंतरंकुर्वंतिबृहत्पृष्ठंसवीवधतायैतदिदंरथंतरंस्तुतमाभ्यांप्रतिपदनुचराभ्यामनुशंसंत्यथोब्रह्मवैरथंतरंक्षत्रंबृहद्ब्रह्मखलुवैक्षत्रात्पूर्वंब्रह्मपुरस्तान्मउग्रंराष्ट्रमव्यथ्यमसदित्यथान्नंवैरथंतरमन्नमेवास्मैतत्पुरस्तात्कल्पयंत्यथेयंवैपृथिवीरथंतरमियंखलुवैप्रतिष्ठाप्रतिष्ठामेवास्मैतत्पुरस्तात्कल्पयतिसमानइंद्रनिहवोविभक्तःसोह्नामुद्धान्ब्राह्मणस्पत्यंउभयसाम्नोरूपमुभेहिसामनीक्रियेतेसमान्योधाय्याअविभक्तास्ताअह्नामैकाहिकोमरुत्वतीयःप्रगाथः ॥ १ ॥ जनिष्ठाउग्रःसहसेतुरायेतिसूक्तमुग्रवत्सहस्वत्तत्क्षत्रस्यरूपंमंद्रओजिष्ठइत्योजस्वत्तत्क्षत्रस्यरूपंबहुलाभिमानइत्यभिवदभिभूत्यैरूपंतदेकादशचभवंत्येकादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रैष्टुभोवैराजन्यओजोवाइंद्रियंवीर्यंत्रिष्टुबोजःक्षत्रंवीर्यंराजन्यस्तदेनमोजसाक्षत्रेणवीर्येणसमर्धयतितद्गौरिवीतंभवत्येतद्वैमरुत्वतीयंसमृद्धंयद्गौरिवीतंतस्योक्तंब्राह्मणंत्वामिद्धिहवामहइतिबृहत्पृष्ठंभवतिक्षत्रंवैबृहत्क्षत्रेणैवतत्क्षत्रंसमर्धयंत्यथोक्षत्रंवैबृहदात्मायजमानस्यनिष्केवल्यंतद्यद्बृहत्पृष्ठंभवतिक्षत्रंवैबृहत्क्षत्रेणैवैनंतत्समर्धयंत्यथोज्यैष्ठ्यंवैबृहज्ज्यैष्ठ्येनैवैनंतत्समर्धयंत्यथोश्रैष्ठ्यंवैबृहच्छ्रैष्ठ्येनैवैनंतत्समर्धयंत्यभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरमनुरू

पंकुर्वैत्ययंवैलोकोरथंतरमसौलोकोबृहदस्यवैलोकस्यासौलोकोनुरूपोमुष्यलोकस्यायंलोकोनुरूपस्तद्यद्रथंतरमनुरूपंकुर्वैत्युभावेवतल्लोकौयजमानायसंभोगिनौकुर्वैत्यथोब्रह्मवैरथंतरंक्षत्रंबृहद्ब्रह्मणिखलुवैक्षत्रंप्रतिष्ठितंक्षत्रेब्रह्माथोसाम्नएवसयोनितायैयद्वावानेतिधाय्यातस्याउक्तंब्राह्मणमुभयंश्रृणवच्चनइतिसामप्रगाथउभयसाम्नोरूपमुभेहिसामनीक्रियेते ॥ २ ॥ तमुष्टुहियोअभिभूत्योजाइतिसूक्तमभिवदभिभूत्यैरूपमषाळ्हमुग्रंसहमानमाभिरित्युग्रवत्सहमानवत्तत्क्षत्रस्यरूपँतत्पंचदशर्चँभवंत्योजोवाइंद्रियंवीर्यँपंचदशओजःक्षत्रंवीर्यँराजन्यस्तदेनमोजसाक्षत्रेणवीर्येणसमर्धयतितद्भारद्वाजंभवतिभारद्वाजंवैबृहदार्षेयेणसलोमैषहवावक्षत्रिययज्ञःसमृद्धोयोबृहत्पृष्ठस्तस्माद्यत्रक्वचक्षत्रियोयजेतबृहदेवतत्रपृष्ठंस्यात्तत्समृद्धं ॥ ३ ॥ ऐकाहिकाहोत्राएतावैशांताःक्लृप्ताःप्रतिष्ठिताहोत्रायदैकाहिकाःशांत्यैक्लृप्त्यैप्रतिष्ठित्याअप्रच्युत्यैताःसर्वरूपाभवंतिसर्वसमृद्धाःसर्वरूपतायैसर्वसमृद्ध्यैसर्वरूपाभिर्होत्राभिःसर्वसमृद्धाभिःसर्वान्कामानवाप्नवामेतितस्माद्यत्रक्वचैकाहाअसर्वस्तोमाअसर्वपृष्ठाऐकाहिकाएवतत्रहोत्राःस्युस्तत्समृद्धमुक्थएवायंपंचदशःस्यादित्याहुरोजोवाइंद्रियंवीर्यंपंचदशओजःक्षत्रंवीर्यंराजन्यस्तदेनमोजसाक्षत्रेणवीर्येणसमर्धयतितस्यत्रिंशत्स्तुतशस्त्राणिभवंतित्रिंशदक्षरावैविराड्विराळन्नाद्यंविराज्येवैनंतदन्नाद्येप्रतिष्ठापयतितस्मात्तदुक्थ्यःपंचदशःस्यादित्याहुर्ज्योतिःष्टोमएवाग्निष्टोमःस्याद्ब्रह्मवैस्तोमानांत्रिवृत्क्षत्रंपंचदशोब्रह्मखलुवैक्षत्रात्पूर्वंब्रह्मपुरस्तान्मउग्रंराष्ट्रमव्यथ्यमसदितिविशःसप्तदशःशौद्रोव

णएकविंशोविंशंचैवास्मैतच्छौद्रंचवर्णमनुवर्त्मानौकुर्वंत्यथोतेजोवैस्तोमानांत्रिवृद्वीर्यंपंचदशःप्रजातिःसप्तदशःप्रतिष्ठैकविंशस्तदेनंतेजसावीर्येणप्रजात्याप्रतिष्ठयांततःसमर्धयतितस्माज्ज्योतिःष्टोमःस्यात्तस्यचतुर्विंशतिःस्तुतशस्त्राणिभवंतिचतुर्विंशत्यर्धमासोवैसंवत्सरःसंवत्सरेकृत्स्नमन्नाद्यंकृत्स्नएवैनंतदन्नाद्येप्रतिष्ठापयंतितस्माज्ज्योतिःष्टोमएवाग्निष्टोमःस्यादग्निष्टोमःस्यात् ॥ ४ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

अथातःपुनरभिषेकस्यैवंसूयतेहवाअस्यक्षत्रंयोदीक्षतेक्षत्रियःसंस्तंयदावभृथादुदेत्यानूबंध्ययेष्ट्वोदवस्यंत्यथैनमुदवसानीयायांसंस्थितायांपुनरभिषिंचंतितस्यैतेपुरस्तादेवसंभाराउपक्लृप्ताभवंत्यौदुंबर्यासंदीतस्यैप्रादेशमात्राःपादाःस्युररत्निमात्राणिशीर्षण्यानूच्यानिमौंजंविवयनंव्याघ्रचर्मास्तरणमौदुंबरश्चमसउदुंबरशाखातस्मिन्नेतस्मिंश्चमसेष्टातयानिनिषुतानिभवंतिदधिमधुसर्पिरातपवर्ष्याआपःशष्पाणिचतोक्मानिचसुरादूर्वातद्यैषादक्षिणास्फ्यवर्तनिर्वेदेर्भवतितत्रैतांप्राचीमासंदींप्रतिष्ठापयतितस्याअंतर्वेदिद्वौपादौभवतोबहिर्वेदिद्वावियंवैश्रीस्तस्याएतत्परिमितंरूपंयदंतर्वेद्यथैषभूमापरिमितोयोबहिर्वेदितद्यदस्याअंतर्वेदिद्वौपादौभवतोबहिर्वेदिद्वाउभयोःकामयोरुपाप्त्यैयश्चांतर्वेदियश्चबहिर्वेदि ॥ ५ ॥ व्याघ्रचर्मणास्तृणात्युत्तरलोम्नाप्राचीनग्रीवेणक्षत्रंवाएतदारण्यानांपशूनांयद्व्याघ्रःक्षत्रंराजन्यःक्षत्रेणैवतत्क्षत्रंसमर्धयतितांपश्चात्प्राङुपविश्याच्यजानुदक्षिणमभिमंत्रयतउभाभ्यांपाणिभ्यामालभ्याग्निष्ट्वागायत्र्यासयुक्छंदसारोह

तु॑सवितोष्णिहासोमोनुष्टुभा॑बृहस्पतिर्बृहत्यामित्रावरुणौपंक्त्यैंद्रस्त्रिष्टुभाविश्वेदेवाजगत्या॑तानहमनुराज्याय॑साम्राज्यायभौज्याय॑स्वाराज्यायवैराज्याय॑पारमेष्ठ्यायराज्याय॑माहाराज्यायाधिपत्याय॑स्वावश्यायातिष्ठायारोहामी॑त्येतामासंदीमारोहे॑द्दक्षिणेनाग्रेजानुना॑थसव्येनतत्तदितीँ ॥ २ ॥ चतुरुत्तरैर्वैदेवाश्छंदोभिःसयुग्भूत्वैतां॑श्रियमारोह॑न्यस्यामेतएतर्हि प्रतिष्ठिता॑अग्निर्गायत्र्यासवितोष्णिहा॑सोमोनुष्टुभाबृहस्पतिर्बृहत्या॑मित्रावरुणौपंक्त्यैंद्रस्त्रिष्टुभा॑विश्वेदेवाजगत्या॑तेएते अभ्यनूच्येतैंअग्नेर्गायत्र्यभवत्सयुग्वेतिंकल्पतेहवाअस्मैयोगक्षेमं॑उत्तरोत्तरिणींहश्रियमश्नुतेंश्नुतेहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यंयएवमेताअनुदेवता॑एतामासंदीमारोहतिक्षत्रियःसं॑न्नथैनमभिषेक्ष्य॑न्नपांशांतिंवाचयति॑शिवेनमाचक्षुषापश्यताप॑ः शिवयातन्वोपस्पृशतत्वचंमे ॥ सर्वाँअग्नीँरप्सुषदोहुवेवो॑मयिवर्चो॑बलमोजोनिधत्तेति॑नैतस्याभिषिषिचानस्याशांता॑ आपोवीर्यंनिर्हणन्निति ॥ ६ ॥ अथैनमुदुंबरशाखामंतर्धायाभिषिंचतीमाआपःशिवतमा॑इमाःसर्वस्यभेषजीः ॥ इमा राष्ट्रस्यवर्धनींरिमाराष्ट्रभृतोमृताः ॥ याभिरिंद्रमभ्यषिंचत्प्रजापतिःसोमंराजानंवरुणंयमंमनुं ॥ ताभिरद्भिरभिषिंचामित्वामहंराज्ञांत्वमधिराजोभवेह ॥ महांतंत्वामहीनांसम्राजंचर्षणीनां॑देवीजनित्र्यजीजनद्भद्राजनित्र्यजीजन॑द्देवस्य त्वासवितुःप्रसवेंश्विनोर्बाहुभ्यां॑पूष्णोहस्ताभ्यां॑मग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि ॥ बलायश्रियैयशसेन्नाद्याय॑भूरितियइच्छेदिममेवप्रत्यन्नमद्यादित्यथयइच्छेद्द्विपुरुषंभूर्भुवइत्यथयइच्छेत्त्रिपुरुषंवाप्रतिमंवा॑भूर्भुवःस्वरितित

ह्यैकआहुःसर्वाप्तिर्वाऽएषायदेताव्याहृतयोंतिसर्वेणहास्यपरस्मैकृतंभवतीतिंतमेतेनाभिषिंचेद्देवस्यत्वासवितुःप्रसवेंश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि ॥ बलायश्रियैयशसेन्नाद्यायेतितदुपुनःपरिचक्षतेंयदसर्वेणवाचोभिषिक्तोभवतीश्वरोहतुपुरायुषःप्रैतोरितिहस्माहसत्यकामोजाबलोयमेताभिर्व्याहृतिभिर्नाभिषिंचंतीतीश्वरोहसर्वमायुरैतोःसर्वमाप्नोद्विजयेनेत्युहस्माहोद्दालकआरुणिर्यमेताभिर्व्याहृतिभिरभिषिंचंतीतितमेतेनैवाभिषिंचेद्देवस्यत्वासवितुःप्रसवेंश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यामग्नेस्तेजसासूर्यस्यवर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि ॥ बलायश्रियैयशसेन्नाद्यायभूर्भुवःस्वरित्यथैतानिहवैक्षत्रियादीजानाद्व्युत्क्रांतानिभवंतिब्रह्मक्षत्रेऊर्गन्नाद्यमपामोषधीनांरसोब्रह्मवर्चसमिरापुष्टिःप्रजातिःक्षत्ररूपंतदथोअन्नस्यरसंओषधीनांक्षत्रंप्रतिष्ठांतद्यदेवामूपुरस्तादाहुतीर्जुहोतितदस्मिन्ब्रह्मक्षत्रेदधाति ॥ ७ ॥ अथयदौदुंबर्यासंदीभवत्यौदुंबरश्चमसउदुंबरशाखोर्ग्वाअन्नाद्यमुदुंबरंऊर्जमेवास्मिंस्तदन्नाद्यंदधात्यथयद्दधिमधुघृतंभवत्यपांसओषधीनांरसोपामेवास्मिंस्तदोषधीनांरसंदधात्यथयदातपवर्ष्याआपोभवंतितेजश्चहवैब्रह्मवर्चसंचातपवर्ष्याआपस्तेजएवास्मिंस्तद्ब्रह्मवर्चसंचदधात्यथयच्छष्पाणिचतोक्मानिचभवंतीरायैतत्पुष्ट्यैरूपमथोप्रजात्याइरामेवास्मिंस्तत्पुष्टिंदधात्यथोप्रजातिमथयत्सुराभवतिक्षत्ररूपंतदथोअन्नस्यरसःक्षत्ररूपमेवास्मिंस्तद्दधात्यथोअन्नस्यरसमथयद्दूर्वाभवतिक्षत्रंवाएतदोषधीनांयद्दूर्वाक्षत्रंराजन्योनिततइवहीहंक्षत्रियोराष्ट्रेवसन्भवतिप्रतिष्ठितइव

नितते वंदूर्वावरोधैर्भूम्यांप्रतिष्ठितेवंतद्यद्दूर्वाभवंत्योषधीनामेवास्मिंस्तत्क्षत्रंदधात्यथोप्रतिष्ठामेतानिहवैयान्यस्मादीजानांद्व्युत्क्रांतानिभवंतितान्येवास्मिंस्तद्दधातितैरेवैनंतत्समर्धयंत्यथास्मैसुराकंसंहस्तआदधातिस्वादिष्ठयामदिष्ठयापवस्वसोमधारया ॥ इंद्रायपातवेसुतइत्याधायशांतिंवाचयतिनानाहिवांदेवहितंसदस्कृतंमासंसृक्षाथांपरमेव्योमनि ॥ सुरात्वमसिशुष्मिणीसोमएषराजामैनंहिंसिष्टंस्वांयोनिमाविशंतावितिसोमपीथस्यचैषासुरापीथस्यचव्यावृत्तिःपीत्वायंरातिंमन्येततस्माएनांप्रयच्छेत्तद्धिमित्रस्यरूपंमित्रएवैनांतदंततःप्रतिष्ठापयतितथाहिमित्रेप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठतियएवंवेद ॥ ८ ॥ अथोदुंबरशाखामभिप्रत्यवरोहत्यूर्ग्वाअन्नाद्यमुदुंबरऊर्जमेवतदन्नाद्यमभिप्रत्यवरोहत्युपर्येवासीनोभूमौपादौप्रतिष्ठाप्यप्रत्यवरोहमाहप्रतितिष्ठामिद्यावापृथिव्योःप्रतितिष्ठामिप्राणापानयोःप्रतितिष्ठाम्यहोरात्रयोःप्रतितिष्ठाम्यन्नपानयोःप्रतिब्रह्मन्प्रतिक्षत्रेप्रत्येषुत्रिषुलोकेषुतिष्ठामीत्यंततःसर्वेणात्मनाप्रतितिष्ठतिसर्वस्मिन्हवाएतस्मिन्प्रतितिष्ठत्युत्तरोत्तरिणींहश्रियमश्नुतेश्नुतेहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यंयएवमेतेनपुनरभिषेकेणाभिषिक्तःक्षत्रियःप्रत्यवरोहत्येतेनप्रत्यवरोहेणप्रत्यवरुह्योपस्थंकृत्वाप्राङासीनोनमोब्रह्मणेनमोब्रह्मणेनमोब्रह्मणइतित्रिष्कृत्वोब्रह्मणेनमस्कृत्यवरंददामिजित्याअभिजित्यैविजित्यैसंजित्याइतिवाचंनिसृजतेसयन्नमोब्रह्मणेनमोब्रह्मणेनमोब्रह्मणइतित्रिष्कृत्वोब्रह्मणेनमस्करोतिब्रह्मणएवतत्क्षत्रंवशमेतितद्यत्रवैब्रह्मणःक्षत्रंवशमेतितद्राष्ट्रंसमृद्धंतद्वीरवदाहास्मिन्वीरोजायतेथयद्वरंददामिजि

त्यांअभिजित्यैविजित्यैसंजित्याइतिवाचंविसृजतएतद्धैवाचोजितंयद्ददामीत्याहंयदेववाचोजितां३॥तन्मइदमनुकर्मसं
तिष्ठाताइतिविसृज्यवाचमुपोत्थायाहवनीयेसमिधमभ्यादधातिसमिदसिसम्वेंक्ष्वेंद्रियेणवीर्येणस्वाहेतींद्रियेणैवतद्वी
र्येणात्मानमंततःसमर्धयंत्याधायसमिधंत्रीणिपदानिप्राङुदङ्ङभ्युत्क्रामतिक्लृप्तिरसिदिशांमयिदेवेभ्यःकल्पत॥ कल्पतां
मेयोगक्षेमोभयंमेस्त्वित्यपराजितांदिशमुपतिष्ठतेजितस्यैवापुनःपराजयायतत्तदितीँ ३ ॥९॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसंये
तिरेंतएतस्यांप्राच्यांदिशियेतिरेंतांस्ततोसुराऽअजयँस्तेदक्षिणस्यांदिशियेतिरेंतांस्ततोसुराअजयँस्तेप्रतीच्यांदिशियेतिरें
तांस्ततोसुराऽअजयँस्तउदीच्यांदिशियेतिरेंतांस्ततोसुराऽअजयँस्तएतस्मिन्नवांतरदेशेयेतिरेंयएषप्राङुदङ्हततोजिग्युं
स्तंयदिक्षत्रियउपधावेत्सेनयोःसमायत्योस्तथामेकुरुयथाहमिमांसेनांजयानीतिसयदितथेतिब्रूयाद्वनस्पतेवीड्वंगोहिभू
याइत्यस्यरथोपस्थमभिमृश्याथैनंब्रूयादातिष्ठस्वैतांतेदिशमभिमुखःसन्नद्धोरथोभिप्रवर्ततांसउदङ्सप्रत्यङ्सदक्षिणास
प्राङ्सोभ्यमित्रमित्यभीवर्तेनहविषेत्येवैनमावर्तयेदथैनमन्वीक्षेताप्रतिरथेनशासेनसौपर्णेनेतिजयतिहतांसेनांयद्युवाए
नमुपधावेत्संग्रामंसंयतिष्यमाणस्तथामेकुरुयथाहमिमंसंग्रामंसंजयानीत्येतस्यामेवैनंदिशियातयेज्जयतिहतंसंग्रामंयद्यु
वाएनमुपधावेद्राष्ट्रादपरुध्यमानस्तथामेकुरुयथाहमिदंराष्ट्रंपुनरवगच्छानीत्येतस्यामेवैनंदिशमुपनिष्क्रमयेत्तथाहराष्ट्रं
पुनरवगच्छेत्युपस्थायामित्राणांव्यपनुत्तिंब्रुवन्गृहानभ्यैत्यपप्राचइंद्रविश्वाँअमित्रानितिसर्वतोहास्माअनमित्रमभयंभ

वंत्युत्तरोत्तरिणींहश्रियमश्नुतैंश्नुतेहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यँयएवमेताममित्राणांव्यपनुत्तिंब्रुवंन्गृहानभ्येत्येत्यगृहान्पश्वांद्गृह्यस्याग्नेरुपविष्टायान्वारब्धायंऋत्विगंततःकंसेनंचतुर्गृहीतास्तिस्रआज्याहुतीरैंद्रीःप्रपदंजुहोत्यनार्त्याअरिष्ट्यांअज्यान्याअभयाय ॥ १० ॥ पर्यूषुप्रधन्ववाजसातयेंपरिवृत्राभूर्ब्रह्मप्राणममृतंप्रपद्यतेंयमसौशर्मवर्माभयंस्वस्तये ॥ सहप्रजयासहपशुभिर्णिसक्षणिर्द्विषस्तरध्याऋणयानईयसेस्वाहा ॥ अनुहित्वासुतंसोममदामसिंमहेसमभुवोब्रह्मप्राणममृतंप्रपद्यतेंयमसौशर्मवर्माभयंस्वस्तये ॥ सहप्रजयासहपशु[1]भिर्यराज्यैवाजांअभिपवमानप्रगाहसेस्वाहा ॥ अजीजनोहिपवमानसूर्यंविधारेशस्वर्ब्रह्मप्राणममृतंप्रपद्यतेंयमसौशर्मवर्माभयंस्वस्तये ॥ सहप्रजयासहपशुभिःक्मनापयोगोजीरयारंहमाणःपुरंध्यास्वाहेंत्यनार्तोंहवाअरिष्टोजीतंःसर्वतोगुप्तस्त्रय्यैविद्यायैरूपेणंसर्वादिशोनुसंचरंत्यैंद्रेलोकेप्रतिष्ठितोंयस्माएताऋत्विगंततःकंसेनंचतुर्गृहीतास्तिस्रआज्याहुतीरैंद्रीःप्रपदंजुहोत्यथांततःप्रजातिमाशास्तेंगवामश्वानांपुरुषाणांमिहगावःप्रजायध्वंमिहाश्वाइहपूरुषाः ॥ इहोसहस्रदक्षिणोंवीरस्त्रातानिषीदत्विर्ति[2]वहुरहवैप्रजयापशुभिर्भवर्तियएवमेतामंततःप्रजातिमाशास्तेंगवामश्वानांपुरुषाणांमेषहवावक्षत्रियोविकृष्टोंयमेवंविदोयाजयँत्यथहतंव्येवकषंतैयथाहवाइदंनिषादावांसेल[3]गावापापकृतोवांवित्तवंतंपुरुषमरण्येगृहीत्वांकर्तमन्वस्यवित्तमादायद्रवंत्येवमेवतऋ

---

[1] 'पशुभीराज्ये' इतिभाष्येपाठः । [2] 'वहुर्हवै' इतिभाष्येपाठः । [3] 'सेळगावा' इतिभाष्येपाठः ।

त्विजोयजमानँकर्तमन्वस्यवित्तमादायद्रवंतियमनेवंविदोयाजयँत्येतद्धस्मवैतद्विद्वानाहं॑जनमेजयःपारिक्षितंएवंविदं
हिवैमामेवंविदोयाजयंतितस्मादहं॑जयाम्यं॑भीत्वरीं॑सेनांजयां॑म्यभीत्वर्यासेनयां॑नमादिव्यानमानुष्यंइषवऋच्छंत्येष्यामि
सर्वमायुःसर्वभूमिर्भविष्यामीतिंनहवाएनंदिव्यानमानुष्यंइषवऋच्छंत्योतिंसर्वमायुःसर्वभूमिर्भवतियमेवंविदोयाजयंति
याजयंति ॥ ११ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अथातऐंद्रोमहाभिषेकं॑स्तेदेवाअब्रुवंन्त्सप्रजापतिका॑अयंवैदेवानामोजिष्ठोबलिष्ठं॑सहिष्ठःसत्तमःपारयिष्णुतमं॑इममे
वाभिषिंचामहाइतितथेतिंतद्वैतादिंद्रमेवंतस्माएतामासंदींसमभरं॑न्नृचंनामतस्यैबृहच्चरथंतरंच॑पूर्वौपादावकुर्वं॑न्वैरूपंचवै
राजंचापरौशाक्वररैवतेशीर्षण्येनौधसंचकालेयंचानूच्येंऋचःप्राचीनातानां॑न्त्सामानितिरश्चीनवायान्यजूंष्यतीकाशा॑
न्यशआस्तरणंश्रियमुपबर्हणंतस्यैसविताचबृहस्पतिश्चं॑पूर्वौपादावधारयतांवायुश्चपूषाचापरौमित्रावरुणौशीर्षण्येअश्वि
नावनूच्येसएतामासंदीमारोहं॑द्वसवस्त्वागायत्रेणच्छंदसां॑त्रिवृतास्तोमेनं॑रथंतरेणसाम्नारोहं॑तुंतानन्वारोहामिसाम्रा
ज्यायं॑रुद्रास्त्वात्रैष्टुभेनच्छंदसां॑पंचदशेनस्तोमेनं॑बृहतासाम्नारोहं॑तुंतानन्वारोहामिभौज्याया॑दित्यास्त्वाजागतेनच्छंद
सां॑सप्तदशेनस्तोमेनं॑वैरूपेणसाम्नारोहं॑तुंतानन्वारोहामिस्वाराज्याय॑विश्वेत्वादेवाआनुष्टुभेनच्छंदसैकविंशेनस्तोमेनं॑वै
राजेनसाम्नारोहं॑तुंतानन्वारोहामिवैराज्याय॑साध्याश्चत्वाप्त्याश्चदेवाः॑पांक्तेनच्छंदसात्रिणवेनस्तोमेनं॑शाक्वरेणसाम्नारोहं

तुंतानन्वारोहामिराज्याय॑मरुतश्चत्वांगिरसश्चदेवा॑अतिच्छंदसाछंदसात्रयस्त्रिंशेनस्तोमेन॑रैवतेनसाम्नारोहंतु॑तानन्वारोहामिपारमेष्ठ्याय॑माहाराज्यायाधिपत्याय॑स्वावश्यायातिष्ठायारोहामीँत्येतामासंदीमारोह॑त्तमेतस्यामासंद्यामासीनंविश्वेदेवाअब्रुव॑न्नवाअनभ्युत्क्रुष्टंइंद्रोवीर्यँकर्तुमर्हत्यभ्येनमुत्क्रोशामेतितथेतितंविश्वेदेवाअभ्युदक्रोश॑न्निमंदेवाअभ्युत्क्रोशत॑सम्राजंसाम्राज्यँभोजंभोजपितरँस्वराजंस्वाराज्यँविराजंवैराज्यँराजानंराजपितरँपरमेष्ठिनंपारमेष्ठ्यँक्षत्रमजनिक्षत्रियोजनिंविश्वस्यभूतस्याधिपतिरजनिंविशामत्ताजनिपुरांभेत्ताज॑न्यसुराणांहंताजनिंब्रह्मणोगोप्ताजनिंधर्मस्यगोप्ताजनीतिंतमभ्युत्क्रुष्टंप्रजापतिरभिषेक्ष्य॑न्नेतयर्चाभ्यमंत्रयत ॥ १२ ॥ निषसादधृतव्रतोँवरुणःपस्त्यास्वा ॥ साम्राज्यायभौज्याय॑स्वाराज्यायवैराज्याय॑पारमेष्ठ्यायराज्याय॑माहाराज्यायाधिपत्याय॑स्वावश्यायातिष्ठायसुक्रतुरितितमेतस्यामासंद्यामासीनँप्रजापतिःपुरस्तात्तिष्ठन्प्रत्यङ्मुख॑औदुंवर्यार्द्रयाशाखया॑सपलाशयाजातरूपमयेनच॑पवित्रेणांतर्धायाभ्यषिंच॑दिमा आपःशिवतमाइत्येतेनतृचेन॑देवस्यत्वेतिचयजुषा॑भूर्भुवःस्वरित्येताभिश्चव्याहृतिभिः ॥ १३ ॥ अथैनंप्राच्यांदिशिवसवोदेवा॑ःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंच॑न्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःसाम्राज्याय॑तस्मादेतस्यांप्राच्यांदिशियेकेचप्राच्यानांराजान॑ःसाम्राज्यायैवतेभिषिच्यंतैंसम्राळित्येनानभिषिक्तानाचक्षत॑एतामेवदेवानांविहितिम॑न्वथैनंदक्षिणस्यांदिशिरुद्रादेवा॑ःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंच॑न्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिर्भौज्या

यतस्मादेतस्यांदक्षिणस्यांदिशियेकेचसत्वतांराजानोभौज्यायैवतेभिषिच्यंतेभोजेत्येनानभिषिक्तानाचक्षतऽएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनंप्रतीच्यांदिश्यादित्यादेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःस्वाराज्यायतस्मादेतस्यांप्रतीच्यांदिशियेकेचनीच्यानांराजानोयेपाच्यानांस्वाराज्यायैवतेभिषिच्यंतेस्वराळित्येनानभिषिक्तानाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमुदीच्यांदिशिविश्वेदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिर्वैराज्यायतस्मादेतस्यामुदीच्यां दिशियेकेचपरेणहिमवंतंजनपदाउत्तरकुरवउत्तरमद्राइतिवैराज्यायैवतेभिषिच्यंतेविराळित्येनानभिषिक्तानाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमस्यांध्रुवायांमध्यमायांप्रतिष्ठायांदिशिसाध्याश्चाप्त्याश्चदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभीराज्यायतस्मादस्यांध्रुवायांमध्यमायांप्रतिष्ठायांदिशियेकेचकुरुपंचालानांराजानःसवशोशीनराणांराज्यायैवतेभिषिच्यंतेराजेत्येनानभिषिक्तानाचक्षतएतामेवदेवानांविहितिमन्वथैनमूर्ध्वायांदिशिमरुतश्चांगिरसश्चदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभ्यषिंचन्नेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःपारमेष्ठ्यायमाहाराज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायेतिसपरमेष्ठीप्राजापत्योभवत्सएतेनमहाभिषेकेणाभिषिक्तइंद्रःसर्वाजितीरजयत्सर्वान्ल्लोकानविंदत्सर्वेषांदेवानांश्रैष्ठ्यमतिष्ठांपरमतामगच्छत्साम्राज्यंभौज्यंस्वाराज्यंवैराज्यंपारमेष्ठ्यंराज्यंमाहाराज्यमाधिपत्यंजित्वास्मिन्ल्लोके

स्वयंभूःस्वराळमृतोँमुष्मिन्त्स्वर्गेँलोकेँसर्वा॑न्कामानाप्त्वामृतःसमभवत्समभवत् ॥ १४ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

सयइच्छेदेवंवित्क्षत्रियमयँसर्वा॑जितीर्जयेता॑यंसर्वा॑न्ल्लोकान्विंदेता॑यंसर्वेँषांराज्ञांश्रैष्ठ्यमतिष्ठाँपरमतांगच्छेतसाम्राज्यँभौज्यँस्वाराज्यंवैराज्यँपारमेष्ठ्यंराज्यँमाहाराज्यमाधिपत्यमयँसमंतपर्या॑यीस्या॑त्सार्वभौमःसार्वा॑युषआंतादापरार्धात्पृथिव्यैसमुद्रपर्यंतायाएकराळितिंतमेतेनैंद्रेणमहाभिषेकेणंक्षत्रियंशापयित्वाभिषिंचेद्यांचरात्रीमजायेथायांचप्रेतासिंतदुभयमंतरेणेष्टापूर्तंतेलोकँसुकृतमायुःप्रजांवृंजीयँयदिमेद्रुह्येरितिंसयइच्छेदेवंवित्क्षत्रियोहंसर्वा॑जितीर्जयेयमहँसर्वा॑न्ल्लोकाँन्विंदेयमहँसर्वेँषांराज्ञांश्रैष्ठ्यमतिष्ठाँपरमतांगच्छेयँसाम्राज्यंभौज्यँस्वाराज्यंवैराज्यँपारमेष्ठ्यंराज्यँमाहाराज्यमाधिपत्यमहँसमंतपर्या॑यीस्याँसार्वभौमःसार्वा॑युषआंतादापरार्धात्पृथिव्यैसमुद्रपर्यंतायाएकराळितिंसनविचिकित्सेत्सब्रूया॑त्सहश्रद्धयायांचरात्रीमजायेहंयांचप्रेतास्मितदुभयमंतरेणेष्टापूर्तंमेलोकँसुकृतमायुःप्रजांवृंजीथा॑यदितेद्रुह्येयमिति ॥

॥ १५ ॥ अथततोब्रूयाच्चतुष्टयानिंवानस्पत्यानिसंभरतँनैयग्रोधान्यौदुंबरा॑ण्याश्वत्थानिप्लाक्षाणीतिंक्षत्रंवाएतद्वनस्पतीनांयन्न्यग्रोधोयन्नैयग्रोधानिसंभरंतिंक्षत्रमेवास्मिंस्तद्दधातिंभौज्यंवाएतद्वनस्पतीनांयदुदुंबरोँयदौदुंबराणिसंभरंतिंभौज्यमेवास्मिंस्तद्दधातिंसाम्राज्यंवाएतद्वनस्पतीनांयदश्वत्थोँयदाश्वत्थानिसंभरंतिंसाम्राज्यमेवास्मिंस्तद्दधातिंस्वाराज्यंचहवाएतद्वैराज्यंचवनस्पतीनांयत्प्लक्षोँयत्प्लाक्षाणिसंभरंतिंस्वाराज्यवैराज्येएवास्मिंस्तद्दधा॑त्यथततोब्रूयाच्चतुष्टया॑

न्यौषधानिसंभरततोक्मकृतानिंव्रीहीणांमहाव्रीहीणां॑प्रियंगूनांयवानामितिंक्षत्रंवाएतदोषधीनायद्व्रीहयो॑यद्व्रीहीणांतो
क्मसंभरंतिंक्षत्रमेवास्मिंस्तद्दधातिंसाम्राज्यंवाएतदोषधीनां॑यन्महाव्रीहयो॑यन्महाव्रीहीणांतोक्मसंभरंतिंसाम्राज्यमेवा
स्मिंस्तद्दधातिंभौज्यंवाएतदोषधीनांयत्प्रियंगवो॑यत्प्रियंगूनांतोक्मसंभरंतिंभौज्यमेवास्मिंस्तद्दधातिंसैनान्यंवाएतदोष
धीनांयद्यवा॑यद्यवानांतोक्मसंभरंतिंसैनान्यमेवास्मिंस्तद्दधाति ॥ १६ ॥ अथास्माऔदुंबरीमासंदींसंभरंतितस्याउक्तं
ब्राह्मणंमौदुंबरश्चमसोवा॑पात्रीवोदुंबरशाखा॑नेतान्त्संभारान्त्संभृत्यौदुंबर्यां॑पात्र्यांवाचमसेवा॑समावपेयुस्तेषुसमाप्तेषु॑
दधिमधुसर्पिरातपवर्ष्या॑आपो॑भ्यानीयप्रतिष्ठाप्यैतामासंदीमभिमंत्रयेतं॑बृहच्चतेरथंतरंचपूर्वौ॑पादौ॑भवतां॑वैरूपंचवैराजं
चापरौ॑शाक्वररैवतेशीर्षण्ये॑नौधसंचकालेयंचानूच्ये॑ऋचःप्राचीनातानाःसामानितिरश्चीनवायायजूंष्यतीकाशा॑यशआ
स्तरणंश्रीरुपबर्हणंसविताचतेबृहस्पतिश्च॑पूर्वौ॑पादौ॑धारयतां॑वायुश्चपूषाचापरौ॑मित्रावरुणौ॑शीर्षण्ये॑अश्विनावनूच्येइत्य
थैनमेतामासंदीमारोहयेद्वसवस्त्वागायत्रेणच्छंदसा॑त्रिवृतास्तोमेनं॑रथंतरेणसाम्नारोहंतुं॑तानन्वारोहसाम्राज्यायं॑रुद्रा
स्त्वात्रैष्टुभेनच्छंदसा॑पंचदशेनस्तोमेनं॑बृहतासाम्नारोहंतुं॑तानन्वारोहभौज्याया॑दित्यास्त्वाजागतेनच्छंदसा॑सप्तदशेनस्तो
मे॒नं॑वैरूपेणसाम्नारोहंतुं॑तानन्वारोहस्वाराज्यायं॑विश्वेत्वादेवाआनुष्टुभेनच्छंदं॑सैकविंशेनस्तोमेनं॑वैराजेनसाम्नारोहंतुं॑ता
नन्वारोहवैराज्यायं॑मरुतश्चत्वां॑गिरसश्चदेवा॑अतिच्छंदसाछंदसात्रयस्त्रिंशेनस्तोमेनं॑रैवतेनसाम्नारोहंतुं॑तानन्वा॑रोहपार

मेष्ठ्याय॑साध्याश्चत्वाप्त्याश्चदेवा॑ःपांक्तेनच्छंदसात्रिणवेनस्तोमेन॑शाक्वरेणसाम्नारोहं॑तुतानन्वारोहराज्याय॑माहाराज्याया
धिपत्याय॑स्वावश्यायातिष्ठायारोहे॑त्येतामासंदीमारोहयं॑त्तमेतस्यामासंद्यामासीनं॑राजकर्तारोब्रूयुर्नवाअनभ्युत्कुष्टःक्षत्रि
योवीर्यं॑कर्तुमर्हत्यभ्येनमुत्क्रोशामेतितथेतितंराजकर्तारोभ्युत्क्रोशंतीमंजनाअभ्युत्क्रोशतंसम्राजंसाम्राज्यंभोजंभोजपि
तरंस्वराजंस्वाराज्यंविराजंवैराज्यंपरमेष्ठिनंपारमेष्ठ्यंराजानंराजपितरंक्षत्रमजनिक्षत्रियोजनिविश्वस्यभूतस्याधिपतिर
जनिविशामत्ताजन्यमित्राणांहंताजनिब्राह्मणानांगोप्ताजनिधर्मस्यगोप्ताजनीतितमभ्युत्कुष्टमेवंविदभिषेक्ष्यन्नेतयर्चा
भिमंत्रयेत ॥ १७ ॥ निषसादधृतव्रतोवरुणःपस्त्यास्वा ॥ साम्राज्यायभौज्याय॑स्वाराज्यायवैराज्याय॑पारमेष्ठ्या
यराज्याय॑माहाराज्यायाधिपत्याय॑स्वावश्यायातिष्ठायसुक्रतुरितितमेतस्यामासंद्यामासीनमेवंवित्पुरस्तात्तिष्ठन्प्रत्यङ्मु
खऔदुंबर्यार्द्रयाशाखयासपलाशयाजातरूपमयेनचपवित्रेणांतर्धायाभिषिंचतीमाआपःशिवतमाइत्येतेनतृचेनदेवस्य
त्वेतिचयजुषाभूर्भुवःस्वरित्येताभिश्चव्याहृतिभिः ॥ १८ ॥ प्राच्यांत्वादिशिवसवोदेवा॑ःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभि
षिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःसाम्राज्यायदक्षिणस्यांत्वादिशिरुद्रादेवा॑ःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिर
भिषिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिभौज्यायप्रतीच्यांत्वादिश्यादित्यादेवा॑ःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभि
रभिषिंचंत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःस्वाराज्यायोदीच्यांत्वादिशिविश्वेदेवा॑ःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभि

रभिषिंचँत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिर्वैराज्यायोर्ध्वायांत्वादिशिमरुतश्चांगिरसश्चदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभिषिंचँत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभिःपारमेष्ठ्यायास्यांत्वाध्रुवायांमध्यमायांप्रतिष्ठायांदिशिसाध्याश्चाप्त्याश्चदेवाःषड्भिश्चैवपंचविंशैरहोभिरभिषिंचँत्वेतेनचतृचेनैतेनचयजुषैताभिश्चव्याहृतिभीराज्यायमाहाराज्यायाधिपत्यायस्वावश्यायातिष्ठायेतिसपरमेष्ठीप्राजापत्योभवतिसएतेनैंद्रेणमहाभिषेकेणाभिषिक्तःक्षत्रियःसर्वाजितीर्जयतिसर्वान्ल्लोकान्विंदतिसर्वेषांराज्ञांश्रैष्ठ्यमतिष्ठांपरमतांगच्छतिसाम्राज्यंभौज्यंस्वाराज्यंवैराज्यंपारमेष्ठ्यंराज्यंमाहाराज्यमाधिपत्यंजित्वास्मिन्ल्लोकेस्वयंभूःस्वराळमृतोमुष्मिन्त्स्वर्गेलोकेसर्वान्कामानाप्त्वामृतःसंभवतियमेतेनैंद्रेणमहाभिषेकेणक्षत्रियंशापयित्वाभिषिंचति ॥ १९ ॥ इंद्रियंवाऽएतदस्मिँल्लोकेयद्दधियद्दध्नाभिषिंचतींद्रियमेवास्मिंस्तद्दधातिरसोवाएषओषधिवनस्पतिषुयन्मधुयन्मध्वाभिषिंचतिरसमेवास्मिंस्तद्दधातितेजोवाएतत्पशूनांयद्घृतंयद्घृतेनाभिषिंचतितेजएवास्मिंस्तद्दधात्यमृतंवाएतदस्मिंल्लोकेयदापोयदद्भिरभिषिंचत्यमृतत्वमेवास्मिंस्तद्दधातिसोभिषिक्तोभिषेक्त्रेब्राह्मणायहिरण्यंदद्यात्सहस्रंदद्यात्क्षेत्रंचतुष्पाद्दद्यादथाप्याहुरसंख्यातमेवापरिमितंदद्यादपरिमितोवैक्षत्रियोपरिमितस्यावरुद्ध्याइत्यथास्मैसुराकंसंहस्तआदधातिस्वादिष्ठयामदिष्ठयापवस्वसोमधारया ॥ इंद्रायपातवेसुतइतितांपिबेद्यदत्रशिष्टंरसिनःसुतस्ययदिंद्रोअपिबच्छचीभिः ॥ इदंतदस्यमनसाशिवेनसोमंराजानमिहभक्षयामि ॥ अभि

त्वावृषभासुतैंसुतंसृजामिपीतये ॥ तृंपाव्यश्नुहीमदमितिंयोहवावसोमपीथःसुरायांप्रविष्टःसहैवैतेनैन्द्रेणमहाभिषेके
णाभिषिक्तस्यक्षत्रियस्यंभक्षितोभवतिनसुरांतांपीत्वाभिमंत्रयेतापामसोमंशंनोभवेतितद्यथैवादःप्रियःपुत्रःपितरँप्रिया
वाजायापतिंसुखंशिवमुपस्पृशत्याविस्रसंएवंहैवैतेनैंद्रेणमहाभिषेकेणाभिषिक्तस्यक्षत्रियस्यंसुरावासोमोवान्यद्वान्नाद्यँ
सुखंशिवमुपस्पृशत्याविस्रसः ॥ २० ॥ एतेनहवाऽऐंद्रेणंमहाभिषेकेणतुरःकावषेयोजनमेजयंपारिक्षितमभिषिषेचं
तस्मादुजनमेजयःपारिक्षितःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजैंतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ आसंदीव
तिधान्यादँरुक्मिणंहरितस्रजं ॥ अश्वंबबंधसारंगंदेवेभ्योजनमेजयइत्येतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणंच्यवनोभार्गवः
शार्यातंमानवमभिषिषेचंतस्मादुशार्यातोमानवःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजैंदेवानांहापिसत्रेगृह
पतिरासैंतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणंसोमशुष्मावाजरत्नायनंःशतानीकंसात्राजितमभिषिषेचंतस्मादुशतानीकःसात्रा
जितःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायांश्वेनचमेध्येनेजंएतेनहवाऐंद्रेणंमहाभिषेकेणपर्वतनारदावांबाष्ठ्यमभिषिषिच
तुंस्तस्माद्वांबाष्ठ्यंःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजंएतेनहवाऐंद्रेणंमहाभिषेकेणंपर्वतनारदौयुधांश्रौ
ष्टिमौग्रसैन्यमभिषिषिचतुंस्तस्मादुयुधांश्रौष्टिरौग्रसैन्यंःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजंएतेनहवाऐं
द्रेणंमहाभिषेकेणकश्यपोविश्वकर्माणंभौवनमभिषिषेचंतस्मादुविश्वकर्माभौवनंःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वे

नचमेध्येनेजैंभूमिर्हंजगावित्युदाहरंतिंनमामर्त्यःकश्चनदातुमर्हतिंविश्वकर्मन्भौवनमांदिदासिथ ॥ निमंक्ष्येहंसलिलस्यमध्येमोघंस्तएषकश्यपायाससंगरइंत्येतेनहवाऐंद्रेणंमहाभिषेकेणंवसिष्ठःसुदासंपैजवनमभिषिषेचंतस्मादुसुदाःपैजवनंःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजंएतेनहवाऐंद्रेणंमहाभिषेकेणसंवर्तआंगिरसौंमरुत्तमाविक्षितमभिषिषेचंतस्मादुमरुत्तआविक्षितंःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजैंतदप्येषःश्लोकोभिगीतौंमरुतःपरिवेष्टारौंमरुत्तस्यावसन्गृहे ॥ आविक्षितस्यकामप्रेर्विंश्वेदेवाःसभासदइति ॥ २१ ॥ एतेनहवाऐंद्रेणमहाभिषेकेणौंदमयआत्रेयोंगमभिषिषेचतस्माद्वंगंःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वेनचमेध्येनेजैंसहोवाचालोपांगौंदशनागसहस्राणिंदशदासीसहस्राणिंददामितेब्राह्मणोंपमास्मिन्यज्ञेह्वयस्वेतिंतदप्येतेश्लोकाअभिगीताः ॥ याभिगौंभिरुदमयंप्रैय्यमेधाअयाजयन् ॥ द्वेद्वेसहस्रेबद्धानामात्रेयोमध्यतोददात् ॥ अष्टाशीतिःसहस्राणिंश्वेतान्वैरोचनोहयान् ॥ प्रष्टींनिश्चृत्यप्रायच्छंद्यजमानेपुरोहिते ॥ देशाद्देशात्समोह्लानाँसर्वासामाढ्यदुहितृणां ॥ दशाददात्सहस्राण्यात्रेयोनिष्ककंठ्यः ॥ दशनागसहस्राणिंदत्त्वात्रेयोवचत्नुके ॥ श्रांतःपारिकुटान्प्रैप्संह्वानेनांगस्यब्राह्मणः ॥ शतंतुभ्यंशतंतुभ्यंमितिस्मैवप्रताम्यति ॥ सहस्रंतुभ्यमित्युक्त्वांप्राणान्त्समप्रतिपद्यतइति ॥ २२ ॥ एतेनहवाऽऐंद्रेणंमहाभिषेकेणदीर्घतमामामतेनौंभरतंदौष्षंतिमभिषिषेचंतस्मादुभरतोदौष्षंतिंःसमंतंसर्वतःपृथिवींजयंन्परीयायाश्वैरुचमेध्यैरीजैंतदप्येतेश्लोका

ऽअभिगीताः ॥ हिरण्येनपरीवृतान्कृष्णान्छुक्लदतोमृगान् ॥ मष्णारेभरतोददाच्छतंबद्धानिसप्तच ॥ भरतस्यैषदौष्षंतैरग्निःसाचीगुणेचितः ॥ यस्मिन्त्सहस्रंब्राह्मणाबद्धशोगाविभेजिरे ॥ अष्टासप्ततिंभरतोदौष्षंतिर्यमुनामनु ॥ गंगायांवृत्रघ्नेबध्नात्पंचपंचाशतंहयान् ॥ त्रयस्त्रिंशच्छतंराजाश्वान्[1]बंध्वायमेध्यान् ॥ दौष्षंतिरत्यगाद्राज्ञौमायांमायवत्तरः ॥ महाकर्मभरतस्यंनपूर्वेनापरेजनाः ॥ दिवंमर्त्यऽइवहस्ताभ्याँनोदापुःपंचमानवाईत्येतंहवाऽऐंद्रंमहाभिषेकंबृहदुक्थऋषिर्दुर्मुखायपांचालायप्रोवाचंतस्मादुदुर्मुखःपांचालौराजासन्विद्ययासमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायैतंहवाऐंद्रंमहाभिषेकंवासिष्ठःसात्यहव्यौत्यरातयेजानंतपयेप्रोवाचंतस्माद्धत्यरातिर्जानंतपिरराजासन्विद्ययासमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायंसहोवाचवासिष्ठंःसात्यहव्योजैषीवैंसमंतंसर्वतःपृथिवींमहन्मागमयेतिंसहोवाचात्यरातिर्जानंतपिर्यदाब्राह्मणोत्तरकुरून्जयेयमथत्वमुहवैपृथिव्यैराजास्यांःसेनापतिरेवतेहंस्यामितिंसहोवाचवासिष्ठःसात्यहव्योदेवक्षेत्रंवैतंनवैतन्मर्त्योजेतुमर्हत्यद्रुक्षोवैमआतइदंददइतिंततोहात्यरातिंजानंतपिमात्तवीर्यंनिःशुक्रममित्रतपनःशुष्मिणःशैब्योराजाजघानंतस्मादेवंविदुषेब्राह्मणायैवंचक्रुषेनक्षत्रियोद्रुह्येन्नेद्राष्ट्रादवपद्येयंनेद्वामाप्राणोजहदितिजहदिति ॥ २३ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

---

[1] ‘बद्ध्वायंमेध्यान्’ इति भाष्यं । सोयंराजादौष्षन्तिः ।

अथातःपुरोधायाएवंनहवाअपुरोहितस्यराज्ञोदेवाअन्नमदंतितस्माद्राजायक्ष्यमाणोब्राह्मणंपुरोदधीतदेवामेन्नमदन्नित्यग्नीन्वाएषःस्वर्ग्यान्राजोद्धरतेयत्पुरोहितंतस्यपुरोहितएवाहवनीयोभवतिजायागार्हपत्यःपुत्रोन्वाहार्यपचनःसयत्पुरोहितायकरोत्याहवनीयएवतज्जुहोत्यथयज्जायायैकरोतिगार्हपत्यएवतज्जुहोत्यथयत्पुत्रायकरोत्यन्वाहार्यपचनएवतज्जुहोतितएनंशांततनवोभिहुताअभिप्रीताःस्वर्गंलोकमभिवहंतिक्षत्रंचबलंचराष्ट्रंचविशंचतएवैनमशांततनवोनभिहुताअनभिप्रीताःस्वर्गाल्लोकान्नुदंतेक्षत्राच्चबलाच्चराष्ट्राच्चविशश्चाग्निर्वाएषवैश्वानरःपंचमेनिर्यत्पुरोहितस्तस्यवाच्येवैकामेनिर्भवतिपादयोरेकात्वच्येकाहृदयऽएकोपस्थएकाताभिर्ज्वलंतीभिर्दीप्यमानाभिरुपोदेतिराजानंसयदाहक्वभगवोवात्सीस्तृणान्यस्माआहरतेतितेनास्यतांशमयतियास्यवाचिमेनिर्भवत्यथयदस्माउदकमानयंतिपाद्यंतेनास्यतांशमयतियास्यपादयोर्मेनिर्भवत्यथयदेनमलंकुर्वंतितेनास्यतांशमयतियास्यत्वचिमेनिर्भवत्यथयदेनंतर्पयंतितेनास्यतांशमयतियास्यहृदयेमेनिर्भवत्यथयदस्यानारुद्धोवेश्मसुवसतितेनास्यतांशमयतियास्योपस्थेमेनिर्भवतिसएनंशांततनुरभिहुतोभिप्रीतःस्वर्गंलोकमभिवहतिक्षत्रंचबलंचराष्ट्रंचविशंचसऽएवैनमशांततनुरनभिहुतोनभिप्रीतःस्वर्गाल्लोकान्नुदतेक्षत्राच्चबलाच्चराष्ट्राच्चविशश्च ॥ २४ ॥ अग्निर्वाऽएषवैश्वानरःपंचमेनिर्यत्पुरोहितस्ताभीराजानंपरिगृह्यतिष्ठतिसमुद्रइवभूमिमयुवमार्यस्यराष्ट्रंभवतिनैनंपुरायुषःप्राणोजहात्याजरसंजीवतिसर्वमायुरेतिनपुनर्म्रियतेयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोराष्ट्र

गोपःपुरोहितंःक्षत्रेणक्षत्रंजयतिंबलेनबलमश्नुतेंयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोंराष्ट्रगोपःपुरोहितंस्तस्मैविशःसंजानतेंसंमुखाएक
मनसोंयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोंराष्ट्रगोपःपुरोहितंः ॥ २५ ॥ तदप्येतदृषिणोक्तंसइद्राजाप्रतिजन्यानिविश्वांशुष्मेणत
स्थावभिवीर्येणेतिंसपत्नावैद्विषंतोंभ्रातृव्याजन्यानिंतानेवतच्छुष्मेणवीर्येणाधितिष्ठतिंबृहस्पतिंयःसुभृतंबिभर्तींतिबृ
हस्पतिर्हवैदेवानांपुरोहितंस्तमन्वन्येमनुष्यराज्ञांपुरोहितांबृहस्पतिंयःसुभृतंबिभर्तींतियदाहंपुरोहितंयःसुभृतंबिभर्तीं
त्येवतदाहंवल्गूयतिवंदतेपूर्वभाजमित्यपचितिमेवास्माएतदाहंसइत्क्षेतिसुधितओकसिस्वइतिंगृहावाओकस्तेष्वेवतंद्गृ
हेषुसुहितोवसतिंतस्माइळापिन्वतेविश्वदानीमित्यन्नंवाइळान्नमेवास्मांएतदूर्जस्वच्छश्वद्भवतिंतस्मैविशःस्वयमेवानमंत
इतिंराष्ट्राणिवैविशोराष्ट्राण्येवैनंतत्स्वयमुपनमंतिंयस्मिन्ब्रह्माराजनिपूर्वएतीतिंपुरोहितमेवैतदाहांप्रतीतोजयतिसंधना
नीतिंराष्ट्राणिवैधनानिंतान्यप्रतीतोजयतिंप्रतिजन्यान्युतयासजन्येतिंसपत्नावैद्विषंतोंभ्रातृव्याजन्यानिंतानप्रतीतो
जयंत्यवस्यवेयोवरिवःकृणोतीतिंयदाहांवसीयसेयोवसीयःकरोतीत्येवतदाहंब्रह्मणेराजातमवंतिदेवाइतिंपुरोहितमेवैत
दभिवदति ॥ २६ ॥ योहवैत्रीन्पुरोहितांस्त्रीन्पुरोधातॄन्वेदंसब्राह्मणःपुरोहितःसवदेतपुरोधायांअग्निर्वावपुरोहितंःपृ
थिवीपुरोधातांवायुर्वावपुरोहितोंतरिक्षंपुरोधातांदित्योवावपुरोहितोंद्यौःपुरोधातैंषहवैपुरोहितोयएवंवेदांथसतिरोहि
योयएवंनवेदंतस्यराजामित्रंभवतिंद्विषंतमपंबाधतेयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणोंराष्ट्रगोपःपुरोहितंःक्षत्रेणक्षत्रंजयतिंबलेनबल

ऐ. ब्रा. मश्नुतैयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणौराष्ट्रगोपःपुरोहितस्तस्मैविशःसंजानतैसंमुखाऽएकमनसौयस्यैवंविद्वान्ब्राह्मणौराष्ट्रगोपःपु अ. पं.
॥ ११ ॥ रोहितौभूर्भुवःस्वरौममोहसस्मिसत्वँसत्वमस्यमोहँद्यौरहंपृथिवीत्वँसामाहमृक्त्वंतावेहसंवहावहै ॥ पुराण्यस्मान्महाभ अ. ५
यात् ॥ तनूरसितन्वंमेपाहि ॥ याओषधीःसोमराज्ञीर्बह्वीःशतविचक्षणाः ॥ तामह्यमस्मिन्नासनैंच्छिद्रंशर्मयच्छत ॥
याओषधीःसोमराज्ञीर्विष्ठिताःपृथिवीमनु ॥ तामह्यमस्मिन्नासनैंच्छिद्रंशर्मयच्छत ॥ अस्मिन्राष्ट्रेश्रियमावेशया॑म्यतो
देवीःप्रतिपश्याम्यापः ॥ दक्षिणंपादमवनेनिजैंस्मिन्राष्ट्रइंद्रियंदधामि ॥ सव्यंपादमवनेनिजैंस्मिन्राष्ट्रइंद्रियंवर्धया
मि ॥ पूर्वमन्यमपरमन्यँपादाववनेनिजैं ॥ देवाराष्ट्रस्यगुप्त्या॑अभयस्यावरुद्ध्यै ॥ आपःपादावनेजनीर्द्विषंतंनिर्दहंतुमे
॥ २७ ॥ अथातोब्रह्मणःपरिमरौयोहवैब्रह्मणःपरिमरंवेदपर्येनंद्विषंतोभ्रातृव्याःपरिसपत्नाम्रियंतैयंवैब्रह्मयोयंपवतैत
मेताःपंचदेवताःपरिम्रियंतैविद्युद्वृष्टिश्चंद्रमाआदित्योग्निर्विद्युद्वैविद्युत्यवृष्टिमनुप्रविशतिसांतर्धीयतेतांननिर्जानंतिय
दावैम्रियतेथांत र्धीयतैथैनंननिर्जानंतिसब्रूयाद्विद्युतोमरणेद्विषन्मेम्रियतांसौंतर्धीयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंन ॥११४॥
निर्जानंतिवृष्टिर्वैवृष्ट्वाचंद्रमसमनुप्रविशतिसांतर्धीयतेतांननिर्जानंतियदावैम्रियतेथांतर्धीयतेथैनंननिर्जानंतिसब्रूयाद्वृ
ष्टेर्मरणेद्विषन्मेम्रियतांसौंतर्धीयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंतिचंद्रमावाअमावास्याया॑मादित्यमनुप्रवि

शतिंसोंतधींयतेतंननिर्जानंतिंयदावैम्रियतेथातधींयतेथैनंननिर्जानंतिंसब्रूयाच्चंद्रमसोमरणौंद्विषन्मेम्रियतांसोंतधींय
तांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिंक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंत्यादित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशतिंसोंतधींयतेतंननिर्जानंतिंयदावैम्रियते
थांतधींयतेंथैनंननिर्जानंतिंसब्रूयादादित्यस्यमरणौंद्विषन्मेम्रियतांसोंतधींयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिंक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंत्यं
ग्निर्वाउद्वान्वायुमनुप्रविशतिंसोंतधींयतेतंननिर्जानंतिंयदावैम्रियतेथांतधींयतेथैनंननिर्जानंतिंसब्रूयादग्नेर्मरणौंद्विषन्मे
म्रियतांसोंतधींयतांतंमानिर्ज्ञासिषुरितिंक्षिप्रंहैवैनंननिर्जानंतिंतावाएतादेवताऽअतएवपुनर्जायंतेंवायोरग्निर्जायतेंप्रा
णाद्धिबलान्मथ्यमानोधिजायतेंतंदृष्ट्वाब्रूयादग्निर्जायतांमामेद्विषंजन्यतएवपराङ्प्रजिघ्यत्विंत्यतोहैवपराङ्प्रजिघ्यं
त्यग्नेर्वाआदित्योजायतेंतंदृष्ट्वाब्रूयादादित्योजायतांमानेद्विषंजन्यतऽएवंपराङ्प्रजिघ्यत्वित्यंतोहैवपराङ्प्रजिंघ्यत्यादि
त्याद्वैचंद्रमाजायतेंतंदृष्ट्वाब्रूयाच्चंद्रमाजायतांमामेद्विषंजन्यतएवपराङ्प्रजिघ्यत्वित्यंतोहैवपराङ्प्रजिघ्यातिंचंद्रमसोवै
वृष्टिर्जायतेंतांदृष्ट्वाब्रूयाद्वृष्टिर्जायतांमामेद्विषंजन्यतऽएवपराङ्प्रजिघ्यत्विंत्यतोहैवपराङ्प्रजिघ्यतिंवृष्टेवैंविद्युज्जायतें
तांदृष्ट्वाब्रूयाद्विद्युज्जायतांमामेद्विषंजन्यतएवपराङ्प्रजिघ्यत्विंत्यतोहैवपराङ्प्रजिघ्यतिंसएषब्रह्मणःपरिमरंस्तमेतंब्रह्म
णःपरिमरंमैत्रेयःकौषारवंःसुत्वनेकैरिशयेंभार्गायणायराज्ञेंप्रोवाचंतंहपंचराजानःपरिमम्रुंस्ततःसुत्वामहज्जगामंतस्यव्र
तंनद्विषतःपूर्वंउपविशेंद्यदितिष्ठंतंमन्येततिष्ठेतैवंनद्विषतःपूर्वःसंविशेंद्यद्यासीनंमन्येतांसीतैवनद्विषतःपूर्वःप्रस्वप्यांद्य

दिजाग्रतंमन्येतंजाग्रियादेवापिहंयद्यस्याश्ममूर्धाद्विषन्भवतिक्षिप्रंहैवैनंस्तृणुतेस्तृणुते ॥२८॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥५॥
इत्यष्टमपंचिकासमाप्ता ॥ ८ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणं समाप्तं ॥ ॥ ॥ ॥

इदं पुस्तकं पणशीकरोपाह्वविद्वद्वरलक्ष्मणशर्मतनुजनुषा वासुदेवशर्मणा गोरेइत्युपाह्वकृष्णंभट्टेन च शोधितं तच्च मुंबय्यां पांडुरंग जावजी इत्येतैः स्वकीये
"निर्णयसागरा"ख्यमुद्रणयन्त्रे मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

शके १८४७, सन १९२५.

PUBLISHER:—Pandurang Jawaji, } at the "Nirnaya-sagar" Press,
PRINTER:—Ramchandra Yesu Shedge, } 26–28, Kolbhat Lane, Bombay.

489

॥ इति ऐतरेयब्राह्मणं समाप्तम् ॥

CSUGCKL
Q126
1
489
Acc.No: 489